

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Öfkeden Çözüm

Cem Kozlu

Kültür Yayınları

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Genel Yayın: 677
Ekonomi Dizisi: 31

© Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Yayına Hazırlayan Mürşit Balabanlılar

Kapak Tasarımı Mehmet Ulusel

Düzeltili Alev Özgüner

Sayfa Düzeni Tipograf (0212) 249 01 01

Birinci Basım Mart 2003

İkinci Basım Nisan 2003

ISBN 975-458-440-0

OTM 10903102

Basımevi Mas Matbaacılık AŞ (0212) 285 11 96

İstanbul

öfkeden çözüme

Cem Kozlu

İÇİNDEKİLER

Başlarken	9
I. Bölüm	
ÖFKE	17
2. Tren	19
3. Tren	23
Konumumuz	25
Hedef	29
Yöntem	29
II. Bölüm	
21. YÜZYILIN EŞİĞİNDE	39
Varoluş ve Yokoluş	39
Nasıl Bir Senaryo?	44
Doğru Kılavuzu Seçmek	51
Huntington-Nostradamus İttifakı	57
Haritacılar	61
III. Bölüm	
GELECEĞİN GÜNDEMİ	67
Kara Delikler ve Kozmik Enflasyon	67
21. Yüzyılın Başında Türkiye	71
Sorunları Olmayan Çözümler	79
Dünya Nereye?	83
Geleceğin Gündemi	88
IV. Bölüm	
DEVLETLER VE ŞİRKETLER	94
Bölünenler ve Birleşenler	94
Devletin Geleceği	96
Devlet-Şirket El Ele	103
Nasıl Bir Devlet?	110

V. Bölüm

ULUSLARIN ZENGİNLİĞİ	115
Bitmeyen Arayış	115
Hep Aynı Soru	119
Özgürlüğün Rolü	122
İlk İvme Bilimden	124
Sonra Teknoloji	126
Sonuç: Milli Beceri	129
Türkiye Neden Batmıyor?	132
Zenginliğe Giden Kestirme Yol	134
Önce İş	136
Ve Gelir Artışı	138
... İçin Yatırım	139

VI. Bölüm

YABANCI SERMAYE	140
Tanımı ve Boyutları	140
Küresel Gelişmeler	145
11 Eylül Sonrası	153
Ülke, Şirket ve Kent	155
Teknoloji	157
Avrupa Birliği	161
Kaybedenler	164
İrlanda Örneği	167

VII. Bölüm

YERLİ SERMAYE	175
Ölü (veya Kayıt Dışı) Sermaye	176
Mülkiyet Hakları	179
Bürokrasinin Dayanılmaz Ağırlığı	180
Ölü (Ama Büyük) Sermaye	190
Çözüm İyi Yönetişimde	192
Sermayenin Yerlisi Yabancıları	197
Sermayemiz Yok (Ama) Paramız Var	201
Kara Delikler	206
İşsizlik Kadar Kötü Bir Şey Yok	209
Bilinçli ve Basit Çözümler	215

VIII. Bölüm

BİLİMDE SON DEVRİM	217
Uzun İnce Bir Yol	217
Antik Dönemde Bilim	218
Kış Uykusu	220
Bilimde İlk Devrim	224
Büyük Sıçrama	227
Bilimin Sonu Yahut Sonuncu Devrim	233
Bize Ne?	237
Şirket ve Bilgi	239

IX. Bölüm

TEKNOLOJİ	242
İlk Kıvılcım	245
Durum Saptaması	247
Üretim ve Verimlilik	249
Verimlilik ve Büyüme	257
Büyüme ve Kalkınma	260
Tüp Bebekten Biyoteknoloji İnsana	262
Savunma Haritası	273
Bilim, Teknoloji, Büyüme ve Varoluş	276

X. Bölüm

ÖNCE İNSAN	279
Adil Gelir Dağılımı	280
Yoksulluğa Özel Önlemler	285
Eğitim	289
Demokrasi, Özgürlükler ve Kalkınma	300
Din, Kültür ve Kalkınma	307
 Bitirirken	313
 Kaynakça	317
Dergi, Makale ve Broşürler	317
Kitaplar	319
 Ad ve Kavram Dizini	325

BAŞLARKEN

1992 yılında yayımlanan *Türkiye Mucizesi için... Vizyon Arayışları ve Asya Modelleri*¹ iyimser bir bakış açısına sahipti. Bir kere, yaklaşık on yıllık bir dışa açılma, gençleşme ve yenilenme dönemini yaşamış, değişebileceğimizi ve birçok şeyi değiştirebileceğimizi kendimize kanıtlamıştık. En önemlisi, bazı temel alanlarda zihniyet değişikliği başlamıştı. Türkiye, dışa kapalı, sanayicisinin koruma duvarlarının arkasında iç piyasayı sömürdüğü, çalışanının da “bir lokma, bir hırka” düşüncesiyle, dünyadan kopuk bu düzene razı olduğu bir geri kalmış ülke görünümünden çıkıp, dünya ticaretinde aktif bir rol oynayabilen dinamik bir ülke özelliklerini kazanmaktaydı. İhracatçısı, müteahhiti, mühendisi ve işçisiyle Orta Asya’dan Ortadoğu’ya, Güney Rusya’dan Balkanlar’a geniş bir yelpazede at oynatmaya başlamıştık. Para ve dış ticaret rejimlerindeki köklü reformlar kadar genç işadamları ve yöneticilerimizin atakları bu sonuçlara katkıda bulunmuştu. 1980’de 2,9 milyar dolar olan ihracatımız, 1991 itibariyle 13,6 milyar dolara yükselmişti. Aynı dönemde ithalatımız da 8 milyardan 21 milyar dolara çıkmıştı.

İthalattaki bu artış yükselen refahın da göstergelerinden biriydi. İnşa edilen otoyollar, Asya ve Avrupa kıta-

¹ Cem M. Kozlu, *Türkiye Mucizesi için... Vizyon Arayışları ve Asya Modelleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994.

larını ikinci kez birleştiren Fatih Sultan Mehmet Köprüsü, on yılda altıya katlanan telefon şebekesi, bir tek siyah-beyaz kanaldan onlarca renkli kanala ulaşan televizyon sistemimiz, özellikle Anadolu kentlerimizin modernleşen çehre ve altyapıları da kalkınmanın kanıtları arasındaydı. Özelleştirme ve yerelleşme gibi alanlarda başlatılan projeler de gelecekteki köklü ve kalıcı değişikliklerin müjdecisi gibiydiler. Üstelik, Türkiye gelecekle ilgili stratejik niyetini de Avrupa Birliği'ne 1987 yılında yaptığı başvuruyla vurgulamıştı.

Değişim sadece ülkenin içindeki gelişmelerle sınırlı kalmamıştı. Türkiye bir yandan komşularıyla ilişkilerini güçlendirirken, diğer taraftan da Amerika ve Japonya gibi okyanusların ötesindeki ekonomi devletleriyle bağlantılarını pekiştirmekteydi. Örneğin, 1980'lere kadar Batı'da Londra, Doğu'da ise Karaçi'nin ötesine uçamayan Türk Hava Yolları, 1991 itibariyle Tokyo, Osaka, Singapur, Bangkok ve New York gibi kentleri İstanbul'a bağlamıştı. Bu gibi bağlantıların yanında, hızla ilerleyen GAP, kendi üretimimiz olan F-16 projesiyle birlikte Türk Silahlı Kuvvetleri'nin modernizasyonu gibi atılımlar da ülkenin siyasi ve askeri gücünü pekiştirmekteydi. Bütün bunlar olurken eski komşumuz Sovyetler Birliği'nin parçalanması da Türkiye'yi göreceli olarak daha ağırlıklı bir konuma oturtmuştu.

Tüm bu iyimserlik kaynaklarının yanında, doğaldır ki, çeşitli zaaf ve eksiklikler de vardı. Gelir dağılımı giderek bozulmaktaydı. Adalet sistemi ve ahlak yapısı sarsıntı geçirmekteydi. Başlanan reformlar dirençle karşılaştığında yavaşlıyor, yarım kalıyor veya patinaj yapıyordu. Siyasete hâlâ popülizm egemendi. Aşına yüzler ve eski sistemler bir türlü aşılamıyordu. Modern bir devlet yapısına ve Batı türünde, hizmet amaçlı bir siyaset an-

layışına kavuşamıyorduk. Siyasi partiler gençleri ve kadınları kucaklamaya korkuyordu. Türkiye temelden bir değişime hâlâ hazır değil gibiydi. Düşlediğimiz kalkınma da umutlarımızdan çok daha yavaş gerçekleşiyordu.

Bu ortamda, temel inancımız, birçok başka ülkenin kısa bir sürede gerçekleştirmiş olduğu türden hızlı ve kapsamlı bir kalkınma “mucize”sini bizim de başarabileceğimizdi. Asya’daki çeşitli örneklerle baktığımızda bizim yaklaşık iki katımız büyüme hızını yakalayıp sürdürebildiklerini ve bunun sonucu kişi başına milli gelirlerini her 7-8 yılda bir katlayabildiklerini gördük. Dünya tarihinde daha önce hiç bu boyutta kalkınma temposu, bu kadar kısa sürede ve bu kadar çok ülkede yaşanmamıştı. Japonya, Güney Kore, Çin, Tayvan, Malezya ve Singapur gibi ülkelerin başarısının altındaki ortak noktaları araştırdığımızda, biraz sonra aşağıda açacağımız basit ama etkili bir modele ulaştık.

Türkiye 1990’lı yıllarda mucizenin reçetesini uygulayacağına, küçük siyasi hesaplaşmalar, popülist kısır siyasetler ve genel bir rehabet içinde oyalandı. Siyasetçisi kadar bürokrati ve çeşitli aydın kesimleri de Soğuk Savaş sonrasında dünyada olan derin değişiklikleri idrak edemedi. O değişikliklerden yararlanmak bir yana, onlara ayak bile uyduramadı. Bir süre patinaj yaptı, sonra geri kaymaya, geri kalmaya, yarıştan kopmaya başladı. Bu başarısızlıkta belki hepimizin suçu vardı; ama başarısızlığın baş sorumluları, Soğuk Savaş sonrası adeta patlayan küreselleşme olgusunu idrak edemeyen, uygarlaşma ve kalkınma yolunda başarılı sonuçlar elde eden ülkelerden hiçbir ders alamayan bazı siyasi liderlerdi. Bunların ana amaçları Türkiye’yi değiştirmek yerine, onun oligarşik siyasi yapısını ve dolayısıyla kendi güçlerini korumaktı.

Türkiye’nin yönetilme biçimi yenilenip modernleş-

medi. Kaynakları dağıtma ve paylaşmanın ötesinde kaynakları güçlendirici ve çözüm üretici bir yapıya kavuşamadı. 1991’de seçim kampanyasının en çarpıcı sloganı, tarımsal üreticiye söz verilen kilo başına 5.000 lira fazla ödemeydi. Seçimden sonra iktidarın yaptığı en önemli değişikliklerden biri emeklilik yaşını dünyada bilinen, görülen en düşük seviyeye indirmek oldu. Sorunlarını çözemeyen, devlet yönetimine bilimsel ve modern yaklaşımları sokamayan siyaset dünyası, kendi içindeki kavgalarla ülkenin hem parasını hem de zamanını israf ederken ekonomik kalkınma temposu da mehter takımının yürüyüşüne döndü; ileriye dönük hamleleri, ha bire geriye atılan adımlar izledi. Sık sık yinelenen derin krizler ve kronik enflasyon hem gelir artışını gemledi, hem de gelir dağılımını bozmaya devam etti. Nitekim, *Türkiye Mucizesi için*’in 1999 yılının ilk çeyreğinde kaleme alınan 5. baskısı şöyle bitiyordu:

“20. yüzyılın son on yılına yukarıda gördüğümüz gibi iyimser ve heyecanlı bir şekilde giren Türkiye, 2000 yılına kaygı ile sürüklenir durumda geldi. Olayları politize etmemek için son dönemlerin tartışmasından uzak duracağız. Ancak, gerçek odur ki 1980’li yılları vizyon savaşları ile geçiren Türkiye, 2000’e yaklaşırken ‘hacet kapıları’ndan geçmek bir yana ‘borsa endeksi-faiz oranı-döviz kuru’ gibi günlük göstergelerin içine sıkışıp kalmıştır. Yeni ufuklara yöneleceğine, ‘Değişime direnenler’le (Ali Rıza Kardüz, ‘Değişime direnenler’, *Sabah*) uğraşır ve ‘Vizyon’dan vazgeçtik... Kör olmayan adam arıyoruz!’ (Mehmet Barlas, ‘Vizyon’dan vazgeçtik... Kör olmayan adam arıyoruz!’, *Sabah*) diye tepki koyar hale gelmiştir. Türkiye bu şeytan

üçgenini kırıp eski heyecan ve ivmesini yakalaya-
bilmek için tekrar olaylara geniş bir coğrafi pers-
pektiften bakarak uluslararası yarışa dahil olabil-
mek, toplumun temel potansiyelini ve kalıcı güçle-
rini harekete geçirmek zorundadır.”²

Bu sıkıntılı cümlelerin kaleme alındığı 1999 yılından sonra Türkiye’nin durumu kötüleşmeye devam etti. Ye-
ni binyılın ilk senesinde çok ciddi bir mali kriz geçirdik
ve biraz fakirleştik. Bu yetmedi, 2001’in başlarında ser-
gilenen beceriksizlikler yüzünden kriz mali sektörden
reel sektöre, yani üretim ve hizmet şirketlerine sıçra-
dı. *Türkiye Mucizesi için*’in ilk kaleme alındığı 1992’yle
2001 arasında eğer önerdiğimiz (kamuoyu ve yönetici-
lerce de bilinen ve birçok ülke tarafından başarıyla uy-
gulanan) reçete uygulansaydı, en azından ikiye katlan-
mış olacak milli ve bireysel gelirimiz, bir yıl içinde yarı
yarıya geriledi.

1990 yılında kişi başına milli gelirimiz 1.650 dolar-
dı. Eğer aradan geçen on bir yıl içinde Doğu Asya’daki
G. Kore, Tayvan, Malezya, Hindistan, Çin veya Avru-
pa’da İrlanda, Güney Amerika’da Şili gibi ülkelerin ya-
kaladığı ortalama %6-8 arasında gezinen yıllık kalkın-
ma hızını yakalasaydık³ ve zikzaklar yapmasaydık, 2001
yılında kişi başına milli gelirimiz 4.000 dolara yaklaşmış
olacaktı. Bu da bizi, Avrupa Birliği’ne 2003 yılında gi-
recek Orta Avrupa ülkelerinin seviyesine oturtacaktı.
Halbuki, 2002 yılında bu rakamın 2.500 dolar dolay-

² a.g.y., 5. baskı, 1999, s. 408.

³ 1990-2001 arasında GSMH’nin ortalama yıllık büyüme oranı Ko-
re’de %5,7, Malezya’da %6,5, Hindistan’da %5,9, Çin’de %10, İr-
landa’da %7,6, Şili’de ise %6,4 (Dünya Bankası 2003 Raporu).

larında sonuçlanacağı öngörülüyor. Fakirlik çizgisinin altındaki yüz binler artarken, işsizlik toplumun en önde gelen sorunu halinde. İstatistiklerle trajik anekdotlar iç içe. Kendi kuşağımızdan arkadaşlar, tanıdıklar mesleklerinin zirvesinde olabilecekleri bir dönemde işsiz kalıyorlar; meslek hayatları sona ermeden yeni bir iş bulabilmenin umudunu her gün biraz daha yitirerek beklemekteler. Çocuklarımızın kuşağından çakı gibi gençler ise eğitim ve enerjilerine denk bir iş bulamamanın acı içinde, koşturuyor, küsüyor, körleniyorlar.

Ben bu duruma isyan ediyorum, tarif edemeyeceğim kadar öfkeliyim ve itiraf etmeliyim ki korkuyorum.

Bu duruma isyan ediyorum; çünkü Türk halkı olarak hak etmediğimiz bir acıyı yaşıyoruz. Genelde, çalışan, gayretli, dayanıklı, azimli bir toplumuz. Birçok doğal avantaja ve şanslı bir konuma sahip bir ülkemiz var. İçinde bulunduğumuz karanlık durum doğal, kaçınılmaz ve kabullenilebilir bir sonuç değil.

İsyan ediyorum; çünkü özellikle son on yılın israf ve ihmalleri bizim kuşağımızın en verimli ve bir yerde de son demlerini götürdü. Artık önümüzde yapılmış hataları telafi edecek onlarca yılımız yok.

Öfkeliyim; çünkü çocuklarımız bizler yüzünden yaşamlarına çok daha diplerden başlayıp, gerektiğinden çok daha dik bir yokuşu, çok daha kısa bir sürede çıkmak zorunda kalacaklar. Onlara bırakacağımız mirasla övünemiyorum.

Öfkeliyim; çünkü bilinen yapılmadı, bilimsel olan uygulanmadı, fırsatlar kaçtı.

Öfkeliyim; çünkü yenilmekten, geçilmekten, geri kalmaktan hoşlanmıyorum. 1960'lı ve 1970'li yıllarda Doğu Asya ülkeleri bizi geçti. Ne yazık ki, onların başarılarından ders almadığımız ve vasıfsız ve çıkarıcı kişiler-

ce yönetildiğimiz için şimdi de Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri bizi refah ve demokrasi yarışında sollamakta.

Korkuyorum; çünkü önümüzdeki ülkelerle aramızın açılması, arkamızdakilerin ise bize yaklaşımları Türkiye'nin milli varlığını da tehdit edebilecek boyutlara yaklaşmakta. Ülkemizin birlik ve bütünlüğünün ekonomik kalkınmamızla birebir bağlantılı olduğunu düşünüyorum. Tüm halkının refahını sağlamakta zorlanan bir ülkenin perçinlerinin gevsemeye başlayacağını, hem içtenden hem de dışarıdan gelen baskı ve basınca dayanamakta zorlanacağını (tarihteki birçok olay ve örneğe bakarak) düşünüyorum.

Üstelik, bilfiil iç ve dış güvenliği sağlamanın, hızlı ve etkin biçimde adalet dağıtmanın yüksek maliyetlerinin ancak hızla büyümekte ve adilce paylaşmakta olan bir ekonomice karşılanabileceğini varsayıyorum.

Korkunun ecele faydası olmadığı, öfkenin ise çözüm üretici bir gayrete kanalize edilmesi gerektiği inancıyla ikinci bir arayışa kalkışmaktayım. Bu arayış, daha önceki *Türkiye Mucizesi için... Vizyon Arayışları ve Asya Modelleri*'nden kopuk bir çaba değil. Çünkü o yapıtta önerilen ve biraz aşağıda çok kısaca özetleyeceğimiz reçete hâlâ geçerli, ama artık yeterli olmayabilir. Dünya büyük bir hızla değişmekte. Özellikle teknolojinin değişim hızı artık baş döndürücü boyutlara ulaştı. Teknolojik ilerlemeler kadar ideolojik çözümlerin yol açtığı küreselleşme olgusu da 10 yıl öncesinden çok farklı.

Soğuk Savaş sonrasında oluşan yeni dünya düzeni de dikkate alınması gereken yeni bir öge. Özellikle Orta ve Doğu Avrupa'da olanlar bizi fazlasıyla etkilemekte.

Genel tabloya baktığımızda birtakım önemli fırsatlar ve bazı çok ciddi tehlikeleri görüyorum. Hızla artan küresel sermaye hareketlerinden, özellikle Orta ve Doğu Avru-

pa'ya yönelen rakamdan önemli pay alabilen Türkiye'nin kalkınmasına yepyeni bir ivme kazandırması mümkün.

Aynı Şekilde, Avrupa Birliği'nin mali olduğu kadar entelektüel ve duygusal sermayesini seferber edebilen bir Türkiye'nin nnn nasıl birdenbire aılabileceğini hayal edebilmek mümkün. Önümüzde bunun Yunanistan ve Portekiz gibi örnekleri var.

Ülkemizin içinde de henüz sermayeye dönüşerek üretim hizmetine sunulamamıŐ, yani sistem dışı para ve yatırımlar var. Bunların su yüzüne çıkartılıp ekonomiye kazandırılması yeni bir kalkınma hamlesinin kıvılcımı olabilir. Bu konuda bazı ülkelerde yapılmış araştırmalar önerilerimize ışık tutacak.

Hiç para gerektirmeden sırf kafa, gönül ve cesaret kullanılarak gerçekleştirilecek demokratikleşme ve özgürleŐmenin ekonomik kalkınmamıza nasıl katkıda bulunacağını da irdelemek gerek. Daha açık, adil, zgr ve demokratik bir toplumda yaŐayabilmek başlı başına bir zenginlik kaynağı.

Türkiye'nin coğrafyasından kaynaklanan ulaşım, enerji nakil ve su gibi avantajları var. Bu avantajların yanında evre sorunları, g, biyokimya silahları, mafya gibi çeşitli tehditlerle karşı karşıyayız. Bu gibi tehditlerin bertaraf edilip, fırsatların değerlendirilmesindeki en önemli g halkımızın eğitimi. Bu konuya, diğer yapıtta olduğu gibi değineceğiz. İkinci bir araç ise çeşitli boyutlarıyla teknoloji. Teknolojideki son gelişmeleri ve bunların yarattığı fırsatları da irdeleyeceğiz. Teknolojinin alt yapısını oluşturan bilimsel gelişmeleri de konu edeceğiz.

Hedeflediğimiz, kaybedilen tempoyu tekrar kazanmak, artık geri dönmemek ve duraksamamak üzere daha iyi, daha modern, daha zengin, daha zgr, daha demokrat, daha eşit, daha adil bir topluma doğru dmen kırmak.

ÖFKE

“Öfke”, bilimsel olmayı amaçlayan bir yapıt için pek uygun bir başlık olmayabilir. Ancak, eğer savımız doğruysa, öfkelenmemek mümkün değil. Çünkü, kanıtlamaya çalışacağımız üzere, ilk önce Osmanlı İmparatorluğu, 18. yüzyılın ortalarında başlayan Sanayi Devrimi’ni kaçırdı. Bilim ve teknoloji kervanının raylarını oluşturan kitap, ansiklopedi, çizim ve benzeri belgelerin basım ve çoğaltılmasını kolaylaştıran modern matbaanın icadı Batı’da 15. yüzyılın ortalarında gerçekleşmişken, bizdeki kullanımı, ancak Macar asıllı İbrahim Müteferrika’nın 1726’da Sultanahmet civarında, yani sarayın gölgesinde, oradan zar zor temin edebildiği ferman sayesinde kurduğu matbaada gerçekleşti.

Daha sonra Türkiye Cumhuriyeti 1960’lı ve 1970’li yıllarda Doğu Asya’dan yola çıkan kalkınma trenini kaçırdı. Şimdi de yanı başımızdaki perondan hareket etmekte olan refah ekspresini kaçırmak üzere. Üstelik, görülebildiği kadarıyla, yakın bir tarihte beklenen üçüncü bir sefer yok. Türkiye, bu fırsatı da ıskalarsa tam anlamıyla yaya kalacak. Bu gerçeği aşağıda rakamlarla tanımlayacağız. Ama olayın, istatistiklerin tam anlatamadığı bir insani boyutu daha var. Geri kalmışlık yüzünden kuşağımız kendi potansiyelini yakalayamadı. Şimdi de çocuklarımız, bizim hatalarımız yüzünden gerek-

siz yere alt basamaktan hayata atılmak zorunluluğuy-
la karşı karşıyalar. Belki onlarınki de kayıp bir kuşak
olacak.

“Öfke”nin bir diğer nedeni de Türkiye’nin içinde
bulunduğu geri kalmışlık konumunu hak etmemesi.
Ülkenin birçok objektif özelliği, onun kalkınma sefer-
lerinden birinde yerini almasına uygun. Coğrafi konu-
mu, doğal zenginlikleri, insan kaynakları, bugüne dek
bizden başarılı olmuş birçok ülkenin başlangıç nokta-
sındaki verilerinden geri değil. Buna rağmen gerekli
atılımı yapamamış olmanın en inandırıcı açıklaması, ül-
kenin hızlı kalkınma için gerekli stratejileri, sistemleri
ve kurumları oluşturamamış olması yani kötü yönetim.
Sadece siyasetçilerle de sınırlı olmayan, tüm bürokrasi-
si, aydın kesimi, eğitim dünyası, iş sektörlerini de kap-
sayan, genel anlamıyla yetersiz ve vizyonsuz bir yöne-
tici kadrosu boşuna geri kalmanın öğeleri arasında sa-
yılabilir. İnsanımızın yaygın ve yeterli biçimde eğitilme-
miş olması, daha iyi yönetimi talep ve elde edecek de-
mokrasi ortamına ve toplumsal özgüvene kavuşamama-
sı da gecikmemizi açıklayan öğeler arasında.

Son olarak, öfke korkuya karışıyor. Ülkenin ulusla-
rarası yarışta patinaj yapması, uygarlık endekslerinde
ilerleyeceğine gerilemesi, sadece bireyleri gereksiz zor-
luklara, fukaralığa, cefaya, mahrumiyetlere mahkûm et-
mekle kalmıyor, ülkenin geleceğini de tehlikeye atıyor.
Hızla değişen bir dünyaya ayak uyduramayan bir ülke
giderek edilgen olma ve kendi geleceğine hükmetme
gücünü kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalıyor. Bu
tehlike sadece dışarıdan gelen askeri tehdit veya içeride
bölünme olasılığıyla sınırlı değil. Vatandaşın ülkenin ge-
leceğinden ümidini kesmesi veya kendisini yönetenlere
küsmesinin sonucu sermayenin kaçışı veya insanların

göçü, hatta doğurganlığın düşmesi ve nüfusun küçülmesi de göz ardı edilmemesi gereken tehlikeler arasında.

2. TREN

Dünya tarihine şöyle bir göz attığımızda, yazılı tarihin %95'i boyunca insanlığın önce avcı ve toplayıcı, daha sonra da çoban ve çiftçi olarak karnını doyurduğunu, toplumların tamamına yakınının kıt kanaat ve doğal olayların sürekli etkisinde yaşadığını görüyoruz. Geniş kitleleri kapsayan refah ve bu refahın getirdiği uygar yaşam biçimleri ve bir ölçüde gelecek güvencesi, 18. yüzyılın ortalarında İngiltere'de meydana gelen Sanayi Devrimi'yle başlıyor. Yani, hızlı ve yaygın milli büyüme ve kalkınma, bir kere oldukça yeni bir olgu; yaklaşık beş bin yıllık yazılı tarihin sadece son 250 yılında yaşanan bir gelişme.

Aynı zamanda da dar bir coğrafyada gelişen bir olay; 18. yüzyılın ortasından İkinci Dünya Savaşı'nın son bulduğu 20. yüzyılın ortalarına kadar, İngiltere'nin dışında geniş boyutta, sadece Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve bir ölçüde de Japonya'yı etkiliyor. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika'nın Çin'i sınırlama ve Batı Pasifik'e egemen olma çabası Japonya, G. Kore ve Tayvan'ı desteklemesine yol açıyor. Dolayısıyla, 1950'lerde başını Japonya'nın çektiği bir kalkınma treni yola çıkıyor. Japon lokomotifinin peşine takılan Tayvan 1960'larda, G. Kore, Hong Kong ve Singapur 1970'lerde, Malezya ve Tayland ise 1980'lerde büyük atılım yapıyor ve fakirlik çemberini kırıyorlar. Aynı bir rayda olsa da 1980'li yıllardan itibaren aynı yöne benzer bir tempoyla ilerlemeye başlayan bir diğer Asya ülkesi de Çin.

Sonuçta, İngiltere'nin 200, Amerika ve Batı Avru-

pa'nın ise 150 yılda gerçekleştirdiği kalkınma hamlesini Doğu Asya "kaplanları" yaklaşık yarım yüzyıla sığdırmayı başarıyorlar. Nobel ödüllü ünlü iktisatçı Gunnar Myrdal'ın "Asya'nın Dramı" diye tanımladığı kronik fakirlik olgusunun bu kadar kısa bir sürede yaygın bir kalkınma öyküsüne dönüşmesi ve tarihte eşine rastlanmamış ölçüde büyük insan kitlelerinin bu kadar kısa bir sürede fakirlik çitasının üstüne tırmanarak orta sınıfın yaşam normlarına yaklaşmaları, geçmişte benzerleri görülmediği için "mucize" olarak tanımlanıyor. "Mucize" tanımının yakıştırılmasının diğer bir nedeni de kaplanların izlediği reçetenin farklı olması. Özetle şunları içeriyor:

- Hızlı büyümenin önkoşulu, serbest piyasa sistemi ve özel mülkiyete olan inanç ve güven. Yerli ve yabancı sermayenin önü açık. Girişimci ve sermayedarların manevra alanı geniş tutulmaya, engelleyici yasa ve bürokratik kurallar sürekli azaltılmaya çalışılmış.

Devletin ekonomideki rolünü siyaset oluşturmak, yasa koymak, rehberlik ve denetimle sınırlayarak, piyasaların ve özel sektörün önünü açarak, ona dünya piyasalarında rekabet edecek gücü kazandırarak, ihracata dayalı bir yatırım ve kalkınma modeli işletilmiş; Japonya'daki MITI gibi bazı istisnalar dışında, kaynakların dağıtım ve kullanımını merkeziyetçi bir planlama mekanizması yerine piyasadaki arz-talebin belirlemesi sağlanmış.

- Yukarıda vurgulamaya çalıştığımız gibi devlet, ekonomilere bir oyuncu gibi girmiyor, olayların üstünde kalıp rolünü hakemlikle sınırlıyor. Hakem olarak en önemli başarısını da, gelir dağılımında adalet ve dengeyi sağlamakla gösteriyor. Kalkınma hamlesinin daha başlarında Japonya, Tayvan ve Kore'de gerçekleştirilen

toprak ve tarım reformları, çıkarılan sendika yasaları ve uygulanan düşük vergi oranları, gelir dağılımındaki dengenin oluşturulmasında önemli rol oynuyor. Savaşın ertesinde Amerikan işgal kuvvetlerinin Japonya’da uyguladığı *zaibatsu* yani büyük holdingleri parçalama siyaseti de gelir dağılımındaki dengenin sağlanmasına katkıda bulundu.

- Hem gelir dağılımında dengenin sağlanmasında en büyük rolü oynayan, hem de direkt olarak kalkınmayı hızlandıran en önemli öge ise kaplanların eğitimi odak durumuna getirmeleriydi. *Economist* dergisine göre, “kaplanların rekabet avantajının en önemli kaynağı, iyi eğitilmiş işgüçleri... Tayvan’ın bol olan tek doğal kaynağı, halkının zekâsı.”

Önceliğin ilk ve ortaöğretime (lise) verilmiş olması; yükseköğretimde özel kurumların teşviki; yabancı dil, matematik ve mühendislik eğitime verilen önem; kısa sürede %100 okullaşmanın sağlanmış olması; kız ve erkeklerin okula gitme oranlarının eşitlenmesi; zorunlu eğitimin 9-11 yıl arasında değişmesi; öğretmenlere ayrılan kaynak ve gösterilen saygının yüksek düzeyde tutulması, bölgenin sürat ve başarıyla gerçekleştirmiş olduğu eğitim seferberliğinin temel özellikleri arasında.

- Doğu Asya’da yaşanan kalkınma mucizesinin bir diğer temel ögesinin de eğitimin yanında teknolojiye odaklanmak olduğunu görüyoruz. Dünyadaki ilk teknoloji ve sanayi parkları 1950’li yıllarda Kuzey Amerika’dan sonra Japonya ve Tayvan’da, daha sonra da G. Kore, Singapur ve Malezya’da kuruluyor. Günümüzde teknoloji altyapısı en gelişmiş ülke Singapur. Dünyada doktoralı nüfus oranı en yüksek kent Seul.

Yarı iletkenlerde, bilgisayar çiplerinde, disk sürücülerinde, kısacası elektronik sanayiinin ana kollarında

Doğu Asya sadece taklit veya üretim değil, araştırma-geliştirmede de önderlik yapıyor. Şu günlerde Türkiye uluslararası CNN kanalında güneşinin ve plajlarının cazibesini pazarlarken, Tayvan “teknolojideki mükemmelliğin”in reklamını yapıyor.

Baruttan kâğıda ve pusulaya birçok yeniliğin beşiği olmuş Çin’deki teknolojik kıpırdanma ve yüksek teknoloji bazlı sektörlerle akan milyarlar dolar bu ulusu tekrar teknoloji dünyasında iddialı bir konuma getirecek gibi görünüyor.

Yukarıdaki reçetenin Doğu Asya’da başarıyla uygulandığı 1950-1990 döneminin çoğunda Türkiye içe dönük, dışa kapalı, ithalat ikamesi stratejisini uygulamakta ısrarlı oldu. Yani, kendisini değiştirip küresel gelişmelere ayak uyduramadı. 1984-1991 arasında bir çıkış yapmaya çalıştıysa da siyasi ve bürokratik yapının direnmesi sonucu arkasını getiremedi. Bu tavsamanın en çarpıcı örneği, 10 yılı aşkın bir süredir tamamlanamayan özelleştirme programı.

Treni kaçırmamanın Türkiye’yi nasıl bir noktaya getirdiğine bakalım.¹ 1950 yılında Türkiye’nin kişi başına milli geliri 200 dolarken Japonya’nınki 134, Tayvan’ınki ise 100 dolardı. Türkiye 1960’lı yıllara da Asya kaplanlarının önünde girdi; 1960’ta, G. Kore’nin 132, Malezya’nın 214, Hong Kong’un 275, Singapur’un 437 ve Tayland’ın 80 dolarlık kişi başına gelirine karşı 481 dolarlık kişi başına gelir üretebilmiştik.

2001 yılında bu ülkelerin kişi başına geliri yaklaşık

¹ Bu bölümdeki istatistikler için şu kaynaklardan yararlanılmıştır: Dünya Bankası Yıllık Raporları, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNCTAD) Yıllık Raporları ve Devlet İstatistik Enstitüsü’nün çeşitli yayınları.

şöyle: Japonya 36.000, Singapur 24.740, Hong Kong 25.920, Tayvan 16.300, G. Kore 9.400, Malezya ise 4.100 dolar. Üstelik, bu ülkeler sadece ekonomik göstergelerde değil, okuryazar oranı, yaşam uzunluğu gibi temel kalkınmışlık göstergelerinde de bizim fersah fersah önümüzde. Bizim 2.500 dolarlık kişi başına gelirle bulunduğumuz kümede ise Dominik Cumhuriyeti, El Salvador, Tunus ve Güney Afrika Birliği gibi ülkeler var.

1960 yılında kişi başına milli geliri üçte birimizden az olan G. Kore'nin günümüzdeki geliri üç katımızdan fazla. Yıllık ihracatı 150 milyar dolar, döviz rezervleri de 75 milyar dolar. Hem de Asya krizinden sadece 3 yıl sonra. Son olarak, Kore'nin yıllık enflasyon oranını da hatırlatalım: %3! Evet, Dünya Kupası'nda onları yendik, ama topu, milyonlarca dolara yaptıkları sahalarda oynadık.

Daha yakınlarımıza göz atalım. 1960 yılında kişi başına milli geliri bizden daha düşük olan Yunanistan'ın bugünkü gelir seviyesi Türkiye'ninkinin yaklaşık 5 katı. Üstelik Yunanistan, bir ülkenin kalkınmasının, güçlenmesinin, bir üst kümeye yükselmesinin önemli kilometre taşlarından ikisine de ulaşmış durumda; ekonomisini yönetmekte sağladığı istikrar ve başarı sonucu 2001 başı itibariyle Avrupa Para Birliği'ne kabul edildi. 21. yüzyılın ilk olimpiyat oyunlarını da 2004 yılında Yunanistan organize edecek.

3. TREN

İkinci Dünya Savaşı'nın sona erip Soğuk Savaş'ın başlaması 2. trenin yola çıkışını nasıl kolaylaştırdıysa, 1990'lı yılların başında Soğuk Savaş'ın bitmesi de 3. toplu kalkınma hamlesini destekleyen siyasi ve ekonomik orta-

mın oluşmasını sağladı. Sovyetler Birliği'nin dağılması Orta ve Doğu Avrupa'daki eski Sovyet uydularının dışa açılmalarına, dünya ve özellikle Avrupa ekonomilerine entegre olmalarına olanak sağladı. Bu ülkeler süratle ekonomik alanda rekabetçi piyasa sistemine, siyasi yaşamda da demokrasi rejimine geçtiler. Gerçekleştirdikleri bu büyük dönüşüm onların eğitilmiş insan kaynakları ve merkezi coğrafi konumlarıyla birleşince yabancı yatırımcılar için adeta mıknaş ülkeler haline geldiler.

Örneğin, 10'ar milyon nüfuslu Macaristan ve Çek Cumhuriyeti'ne 2000 yılında akan yabancı sermaye yaklaşık 5'er milyar dolardı. Yani, 65 milyonluk Türkiye'ye aynı yıl gelen rakamın neredeyse on katına yakın. 39 milyon nüfusu olan Polonya ise geçtiğimiz yıl 15 milyar dolar yabancı sermayeye konukluk etti. Başkenti Varşova Avrupa'nın en canlı gayrimenkul piyasasına sahip. 2001 yılındaki küresel yavaşlama bu bölgeye de sermaye girişini etkilediyse de pastadaki paylarını korudular.

Ekonomileri Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Slovenya'nın gerisinde olan Romanya ve Bulgaristan gibi eski komünist ülkeler bile dış yatırım pastasından önemli paylar almayı becerdiler.

Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin gerçekleştirdikleri siyasi ve ekonomik reformlar onları sadece dış yatırımcılar için cazip kılmakla kalmadı, aynı zamanda yerli bir girişimci ve sermayedar sınıfının oluşmasını da sağladı. 1990'lı yılların ilk yarısını değişimin sancıları içinde geçiren bu ülkeler yavaş yavaş Avrupa pazarında rekabet etmeye, kendilerine bir pay almaya, kişi başına milli gelirlerini artırmaya başlamış durumdalar. Nitekim, 2000'de yaklaşık %5 oranında büyümeyi yakaladılar. 1998 yılında derin bir kriz yaşamış olan Rusya bile 2000 ve 2001'de petrol fiyatlarının da dopingiy-

le %7 büyümeyi başardı. Bu fırsattan yararlanarak da ekonomik ve siyasi yapısındaki reformları sürdürmeye gayret etti.

Gerçekleştirdikleri başarının takdiri sonucu ve sürekliliğinin garantisi amacıyla Avrupa'daki eski Sovyet uydualarının Avrupa Birliği'ne adaylıkları tescil edildi. Yani, yaklaşık 10 yıl öncesine kadar Sovyet sistemine hapsedilmiş 10 ülke bugün Avrupa Birliği'yle üyelik görüşmelerini sürdürmekte. Üyeliğe adaylıklarının tescili, onların eline bir yol haritasının verilmesi demek. Ne zaman, ne tür reformların tamamlanacağını ve çeşitli alanlarda uyumun nasıl sağlanacağını belirlenmesi demek. Bu kadar sayıda ve bu kadar nüfusa sahip ülkeler grubuna böyle bir blok olarak geleceğin çizilmesi tarihte ilk defa oluyor. Bu belirginlik ve istikrar tabii bu ülkelerdeki iç sermayeyi hareketlendirirken, dış sermayenin akışını da gürleştirecek. 3. trene hemen binebilenler 2010'lu yıllarda kişi başına gelirde geri kalmışlık eşikini aşıp, 8.000-10.000 dolar düzeylerine yükselmiş olacaklar.

Bu ülkelerin izledikleri yol da Doğu Asya kaplanlarının takip ettiği rotadan çok farklı değil: Özel mülkiyet ve piyasa sistemine geçişi süratle sağlamak. Bunun için gerekli demokratik rejimleri oturtmak. Diğer sosyal, siyasal ve ekonomik yapıları kurmak. Dolayısıyla ülkelerini iç ve dış yatırımcılara cazip konuma getirmek. Bunları gerçekleştirirken de Sovyet sisteminden devraldıkları kaliteli eğitim, teknolojiye ilgi ve dengeli gelir mirasını da mümkün olduğunca korumak.

KONUMUMUZ

Türkiye, ekonomisinin boyutları itibariyle değerlendirildiğinde dünya sıralamasında 20-23. basamaklar ara-

sına oturuyor. Yıldan yıla görülen farklılıklar genellikle Türk Lirası'nın değerindeki oynamalardan kaynaklanıyor. Bir sıra önümüzde Endonezya, hemen arkamızda ise Danimarka var. 2001'de 212 milyar dolar olarak öngörülen gayri safi milli hasılamızı (GSMH) Yunanistan'ın 131 milyar, İspanya'nın 650 milyar, Polonya'nın 188 milyar ve Rusya'nın 253 milyar dolarlık üretimleriyle karşılaştırmak mümkün. Dünyada mevcut yaklaşık 200 devlet arasında Türkiye'yi üst %10 arasına yerleştiren verimlilik değil, nüfusunun çokluğu.

Nitekim, karşılaştırmayı kişi başına üretim bazında yaptığımızda Türkiye 40-43. sıralara geriliyor. 3.000-3.500 dolar arasındaki kişi başına milli gelirimiz (Kasım 2000 krizinden önce 3.000 doların üzerindeyken Şubat 2001 kriziyle 2.500'lere doğru geriledi; 2002 sonlarında toparlanacağını varsayarak 3.000 doları baz alacağız) veya yaklaşık 6.500 dolar olarak hesap edilen alım gücü paritemiz (PPP) bizi hemen Kosta Rika'nın üstüne, Brezilya, Polonya, Trinidad ve Tobago'nun az önüne yerleştiriyor. Hemen üstümüzde Gabon, Kolombiya ve Panama gibi ülkeler var. Yunanistan sıralamada 25., G. Kore 24., Portekiz 23., İspanya 22., İrlanda 20., İsrail ise 19. Önümüzde olan ülkeler arasında Malezya, Meksika, Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti'ni sayabiliriz. Romanya 58., Rusya 59., Bulgaristan da 61. basamakta bulunuyor.

1. sıradaki ülkeyle ilgili merakımızı da giderelim: Singapur.

Kişi başına gelirden Arjantin, Uruguay, Şili, Meksika, G. Kore, Malezya, Umman, Slovenya, Güney Afrika Birliği gibi ülkelerin gerisinde olan Türkiye'nin yaşam standartlarının da uygarlık normlarının gerisinde kalması doğal. Örneğin, 5 yaşın altındaki çocuklarda gö-

rülen beslenme eksikliği oranı itibariyle ülkemiz Ceza-yır, Fas, Peru, El Salvador, Ürdün ve Lübnan'la aynı basamakta.

Çocuk ölümlerinde El Salvador, Brezilya ve Paraguay gibi ülkelerin performansını paylaşıyor, Arnavutluk, Cezayir, Ürdün, Rusya, Kazakistan ve Çin gibi ülkelerin arkasından geliyoruz.

Erkeklerimizin 66 yıllık ortalama ömrü ise Arnavut, Arjantinli, Bulgar, Hırvat, Çek, Macar ve Malezyalılarından yaklaşık 10 yıl kısa.

Son olarak eğitim seviyemize bakarsak yetişkin erkeklerimizin okuma-yazma oranı olan %92'ye karşın 2. ve 3. trenlerin yolcularının hemen tamamının %100 okuryazarlığı yakaladığını, belki daha da önemlisi kadın erkek arasındaki farkı sıfırladıklarını görüyoruz. Halbuki, kadınlarımızın okuma-yazma oranı hâlâ erkeklerin yaklaşık %20 gerisinden gelmekte.

Özetlersek, sağlıkta, beslenmede, eğitimde, gelir seviyesi ve gelir dağılımında, kent ve konut standartlarında her ne kadar Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze belli bir gelişme göstermişse de, benzer ve hatta daha geri konumda olan birçok ülkenin son yarım yüzyıllık performansı ile karşılaştırıldığında Türkiye'nin uluslararası yarışta geri kaldığı açıkça ortaya çıkıyor. Önümüze geçen ülkelerin çoğunun bizden farkı daha zengin kaynaklara sahip olmaları değil, daha akılcı stratejiler izleyip, değişen dünya koşullarına daha çabuk ayak uydurabilmiş olmaları, daha iyi yönetilmeleri.

Fırsatlara odaklanabilen, zorları tartışabilen, doğruları kamuoyuna ifade edebilen, değişimi yönlendirebilen, rekabetten korkmadan dışa açılabilen, eski düşmanlıkları yeni ittifaklara dönüştürebilen yönetimlerin halklarını nasıl zenginleştirip yeni bir uygarlık çiz-

gisine taşıdıklarının bir örneğini şimdi Orta Avrupa’da izliyoruz. Ezeli Fransız-Alman düşmanlığını denetim altına alabilmek için kurulan Ortak Pazar’ın bugün Avrupa Birliği’ne dönüşmüş halinin şimdi de nasıl Batı Avrupa-Rus düşmanlığını eritmek için kullanıldığını görüyoruz. Nitekim, Doğu Asya mucizesi de ancak Japonya’yla Amerika, Çin, Kore ve Tayvan arasındaki düşmanlığın yumuşamasıyla gerçekleşebilmişti. Ezeli olan ve ebedi gibi görünen düşmanlıkların yumuşaması ekonomik kalkınmanın önünü açtığı gibi, hızlanan ve paylaşılan ekonomik büyüme de askeri yarışın yerine ticari işbirliğini ikame ederek barışı perçinler hale geliyor.

Orta Avrupa’nın AB endeksli kalkınma çabasının ayrıntılarına girmeden önce, Türkiye’nin konumunu bir de *Dünya Rekabetçilik Raporu*’ndan izleyelim:²

Davos toplantılarını düzenleyen Dünya Ekonomik Forumu ve Harvard Üniversitesi’nce yapılan araştırmaya göre Türkiye’nin mevcut rekabet gücü, incelenen 58 ülke arasında 29. sırada. Ancak, büyüme potansiyelini ölçen rekabetçilik endeksinde ise 59 ülke içinde 40. sıraya geriliyor. Çünkü, araştırmacılara göre Türkiye büyüme hızını etkileyecek alanlarda gerekli modernleşmeyi gerçekleştirebilmiş değil. Örneğin, mali sistemin şeffaflığı, yatırımcılara açık ve eşit kaynak tahsisi yeterli değil; bürokrasisi atılımı engelleyici ve yavaşlatıcı; enerji, ulaşım ve haberleşmenin fiziksel altyapısı yetersiz; vergi sistemi ve uygulaması adil ve etkin değil; okulların kalitesi düşük. Kayıt dışı ekonominin boyutları da yatırımcıyı ürküten temel öğeler arasında.

Türk sanayiinin elde etmiş olduğu üretim deneyimi, ihracat bilgisi, teknolojiyi adapte etmekteki becerisi,

² World Economic Forum, *World Competitiveness Report*, 2000.

girişimciliği ise *Rapor*’un olumlu saptamaları arasında. Demek ki, rekabet g¼c¼m¼z¼, dolayısıyla verimliliğimizi artırarak yatırımları cezbedebilmek ve kalkınmamızı hızlandırabilmek için avantajlarımızı güçlendirip sorunlarımızı aşmamız gerekiyor.

HEDEF

İlk önce, hızlı büyümenin matematiksel olarak nasıl yarım kuşaklık bir sürede ÷lkemizi gelişmiş ÷lkelerin arasına sokabileceğini görelim. Kentleşme, büyüme ve eğitim yoluyla nüfus artış hızını %1’lere çekebilen, içte ve dışta bir sermaye patlaması gerçekleştirip istikrarlı biçimde yıllık %6-8 büyümeyi yakalayabilen bir Türkiye 10-14 yıl içinde kişi başına milli gelirini iki kat artırabilir. Demek ki, bugün hayata atılan bir gencimiz meslek yaşamının sonunda, yani 30-35 yıl sonra kişi başına milli geliri 15.000 dolar dolaylarında, satın alma paritesi ise 20.000 doların üzerinde olan bir Türkiye’de yaşıyor olacak. Çocuklarımızın ÷lkesi bizlerin devraldığı Türkiye’den çok farklı, çok daha uygar, çok daha modern, çok daha müreffeh, mutlu ve huzurlu bir ÷lke olabilecek.

YÖNTEM

Kalkınmanın yolu ekonomik büyümeden geçiyor. Büyüme dengeli biçimde gerçekleştirildiğinde, meyveleri adilce paylaştırıldığında, sağlık, eğitim ve adalet gibi alanlara yeterli yatırımlar yapıldığında, kentleşme ve konut sorunları çözüldüğünde büyüme kalkınmaya dönüşüyor.

Büyümenin yolu da yatırımdan geçiyor. Yatırım, yeni iş sahaları açarak emeğe talep yaratıyor. Talebin ar-

tışı hem çalışanların sayısının, hem de ortalama gelirlerinin artmasını sağlıyor. Dolayısıyla, gıdadan konuta, eğitimden eğlenceye tüketim gücü artıyor, yaşam standardı yükseliyor. Teknolojinin güçlenmesi, eğitim kalitesinin artması bir yandan kişinin kazanma kapasitesini geliştirirken diğer taraftan da toplumun yaşam seviyesini yükseltiyor. Olay basit bir fazilet döngüsü; yakalayabilenler, Kore, Tayvan, Portekiz, Yunanistan gibi bir kuşaktan daha kısa bir sürede gerçek anlamıyla çağ atlıyorlar. Kalanlar da giderek Ortadoğu'nun aşiret devletleri, Asya'nın diktatörlükleri ve Afrika'nın kabile uluslarıyla aynı kaderi paylaşmaya doğru sürükleniyorlar.

Büyümenin yakıtı olan yatırımın kaynakları da belli. Türkiye'nin içinde de, etrafında da yeterince sermaye var. Ancak, bu potansiyel sermaye henüz yatırıma dönüşecek koşulları bulabilmiş değil.

İçe bakarsak, halkımızın yaklaşık %65'inin artık kentlerde yerleşik olduğunu, ancak özellikle büyük kentlerdeki nüfusun yarısından fazlasının gecekonduarda, yani ne fiziki ne de hukuki altyapısı olan birimlerde oturduğunu görüyoruz. Gecekondu arazilerinin kayıt dışı alımları ve gecekonduların yapımları için bugüne kadar harcanan paranın toplam 150 milyar dolardan az olmadığı tahmin ediliyor. Kayıt dışı sektörlerle ilgili geniş çaplı bir araştırma yapan Hernando de Soto'nun hesaplarına göre Filipinler'de benzer şekilde harcanan rakam 133 milyar, Mısır'da ise 241 milyar dolar.

“Harcanan” diyoruz; çünkü taş, toprak, çimento, demir, cam ve benzerine harcanan bu paranın “sermaye”ye dönüşebilmesi, yani ikinci dalga bir iş hareketi, yatırım ve istihdam yaratabilmesi için yasallaşması, mülkiyet haklarına kavuşması, yani resmileşmesi gerek.

Ancak o takdirde bu gecekondı, dükkân, depo, arazi ve benzeri malların karşılığında ipotek vermek, garanti göstermek, resmi piyasada kredi almak, yeni işyerleri açmak mümkün olacak. “Harcama”nın “sermaye”ye dönüşmesi için yurtiçinde bir tapu ve mülkiyet, kısacası hukuk ve adalet devrimi yapmak gerekecek. O takdirde bugün atıl yatan değerler çalışmaya ve çalıştırmaya başlayacak. Büyüme hızı roketlenecek.

Nitekim, farklı bir noktadan yola çıkan, ama sonuçta benzer bir tapu ve mülkiyet sorunu yaşayan eski Sovyet ülkelerinin günümüzdeki en önemli çabası ülkelerinde süratle bireysel haklara dayalı bir tapu ve mülkiyet düzeni kurabilmek. AB’nin bu ülkelere sağladığı desteğin başında kendi gelişmiş hukuk düzenine bu ülkelerin uyum sağlamasını kolaylaştırmak geliyor.

Türkiye’nin sorunu sosyalist bir travma yaşamaktan değil, bugünkü Polonya nüfusuna yakın 35-40 milyon insanın kısa sürede kırsal alanlardan kentlere göç etmiş olmasından kaynaklanıyor. Kentlerin gerek fiziksel altyapı, gerekse hukuk düzeni açısından bu epik boyutlardaki göçe hazır olmaması, yıllar boyunca da Türkiye’yi yönetenlerin bu göçü planlı biçimde kanallandırmaya yanaşmamaları, göçmenleri kendi olanakları, kaderleri ve daha da kötüsü mafya tipi oluşumlarla baş başa bırakmış durumda. Devlet denetimi ve hukukun etki alanının dışına kayan bu olgu, yarattığı fiziksel ve sosyal çarpıklıkların yanında ülkenin zar zor ürettiği kaynakları da yasal sermaye sisteminin dışına kaydırarak büyümeyi frenlemekte.

Başka bir deyişle, Türkiye iç sermaye açısından fakir değil. Ancak, kayıt dışı alanda oturan ve çalışan kitlenin sahip olduğu varlıklara yasal statü kazandıramadığı için bu varlıkları işleyen sermayeye dönüştüremi-

yor, dolayısıyla kalkınma çabasında bunlardan yararlanamıyor. Gerekli yasal reform paradan çok sosyal bir mutabakat, siyasi bir irade ve etkin bir uygulama gerektiriyor. Günümüzde benzer şekilde iç sermayeyi oluşturabilmek için bu adımları atan ülkelerin başında Orta Avrupa'daki eski komünist devletleri görüyoruz. Avrupa Birliği'yle yakın ilişkileri bu dönüşümü kolaylaştırıp hızlandırmakta.

Türk devletinin geleneksel bürokratik yapısı, elindeki otorite ve kaynakları yerel yönetimler, sivil toplum örgütleri ve diğer kurumlarla paylaşmaktaki ürkekliği ve cimriliği de ülkemizde girişimciliği engelleyen, yerli sermayenin oluşmasını veya ortaya çıkmasını zorlaştıran nedenlerden. En basit bir imar veya iskân izninin alınmasından ufak bir işyerinin ruhsatının teminine kadar istihdam yaratıcı her türlü faaliyet ara ara gösterilen reform çabalarına rağmen yavaş, genelde keyfi, şeffaflıktan uzak, pahalı, zor ve bezdirici bir çabayı gerektiriyor. Sonunda istenen temin edilse bile kaybolan zamanın yol açtığı zararın faturası hepimize çıkıyor.

Bu ortamın nedeni sadece bürokratik, otokratik, hiyerarşik ve şüpheli devlet geleneğimiz değil. Aydınlarımızın özel sermayeye genellikle şüpheli yaklaşımları da bu bunaltıcı ortamın oluşmasına katkıda bulunuyor. Yani Türkiye, iç pazarında sermayenin oluşmasını kolaylaştıran, onun başarısını alkışlayan, hele hele onun dışarıda yayılmasını teşvik eden bir ülke değil.

Dış kökenli sermayeye gelince... Bir ülkeye doğrudan yatırıma yönelmek için küresel sermayenin aradığı koşullar iç sermayenin gözettiklerinden pek farklı değil. Ne var ki yabancı sermayenin önünde çok daha fazla seçenek mevcut; dolayısıyla daha nazlı ve seçici. İlk önce makroekonomik yönetimin kalitesi ve istikrarına

bakıyor. Bu açıdan Orta Avrupa'daki AB adaylarının performansı üstün. %5 dolaylarında enflasyon oranları, süreklilik gösteren stratejileri ve AB'yle entegrasyon amacındaki kararlılık ve hatta hırsları yatırımcıya güven vermekte.

Bu ülkelerin AB adaylığının yanında NATO üyelikleri ve eski düşmanlıkları tasfiyedeki başarıları da yatırımcı açısından bir avantaj oluşturuyor. Her fırsatta çevresinin ne kadar büyük tehlikelerle dolu olduğunu tekrarlayan bir Türkiye'nin yabancı sermayeye ne kadar cazip geleceği de düşünülmesi gereken bir konu. Ayrıca, dünya genelde bir yumuşama dönemi yaşamakta. Her ne kadar 11 Eylül 2001'de New York'ta ticaret kulelerine yapılan saldırı yeni bir gerginlik dönemi başlattıysa da, Amerika'yla İngiltere dışındaki ülkelerin çoğu yumuşama ve barış dönemini sürdürmekten yana tavır koymakta. Pasifik'teki yumuşamanın son simgeleri iki Kore'nin masa başına oturması ve başkan Clinton'ın görev süresinin sonlarında Vietnam'a yaptığı tarihi ziyaret. Avrupa'daki yumuşamanın son somut simgesi de AB'nin 15'ten 28'e genişleme kararı. Böyle bir ortamda iç ve dış gerginliklerini akılcı ve dengeli bir biçimde gevşetemeyen Türkiye'nin yabancı sermaye, hatta siyasi desteği cezbedebilmesinin giderek zorlaşabileceğini öngörebiliriz.

Çünkü, yabancı sermaye önünde giderek çoğalan seçenekler var. Bir kere Doğu Asya ülkelerinin çoğu Asya krizinin en olumsuz etkilerini iki yıl gibi kısa bir sürede atlattılar. G. Kore 2000 ve 2001 yıllarında %10'un üstünde büyüdü. Tayvan, Singapur ve Hong Kong da geleneksel yüksek büyüme hızlarına kavuştular veya yaklaştılar. Bir zamanlar %12-14 büyüyen Çin biraz yavaşlamış durumda ama bu haliyle bile %8'i tutturdu.

Bu düzeydeki büyüme tempoları küresel sermayeyi Doğu Asya'ya çekmeye devam ediyor.

Amerika'yla NAFTA ticaret anlaşmasını imzalayan ve rejimini 71 yıl sonra çok partili gerçek demokrasiye taşıyan Meksika'yla, ekonomisinde geçmişe kıyasla sınırlı bir istikrar ve disiplin sağlayan Brezilya da artık Latin Amerika'ya önemli boyutlarda sermaye cezbetmekte. Amerika'daki borsa krizi bulaşmadığı takdirde, her iki ülkede de önümüzdeki yıllarda enflasyonun %10'un altında kalması, bütçe disiplininin korunması ve yabancı sermaye akışının sürmesi bekleniyor.

Giderek toparlanan Orta Avrupa ülkelerinin özellikle AB adaylıklarının netleşmesi ve bunlardaki reform programlarının, başta özelleştirme olmak üzere gerçekleşmesi son birkaç yılda bu bölgeye akan sermayenin debisini artırdı. Toplam nüfusları Türkiye'ninkine ulaşmayan Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya'ya 2000 yılında giren toplam yabancı direkt yatırımın tutarı 19 milyar dolara yakındı. Türkiye ise ilk defa 1 milyar doların biraz üstüne çıkabilmişti. Bugün Macaristan'da çalışan her 10 işçiden 2'si son 5 yılda ülkeye gelen dış sermayenin yarattığı istihdam alanında çalışıyor.

Orta Avrupa ülkeleri makroekonomik istikrarın yanında mikroekonomik düzenin de oturtulmasına özen gösterdiler. Firma kuruluşlarıyla ilgili yasaların oluşturulup işletilmesine, rekabetin serbest ve şeffaf oluşunun sağlanmasına, kredi, tahsilat gibi sistemlerin etkin işlemesine öncelik verdiler. Zannedilmesin ki bu ve benzeri alanlarda her türlü modern düzenleme tamamlandı. Ancak, ülke yöneticileri reformdaki kararlılıklarını ve reformun yönünü açıkça ortaya koydular. Bir de uluslar arasındaki rekabetin esasında firmalar arasında re-

kabet üzerine kurulduğunu anladılar. Firmalarını güçlendirecek ana öğeleri iyi bir eğitim sistemi, yüksek teknoloji kullanımı, sağlam bir hukuk sistemi, iç ve dış rekabeti teşvik edecek açık bir ortam olarak saptadılar.

Bir de kalkınma olayının özgürlük ve demokrasi boyutunu yakaladılar. Ekonomik kalkınmada başarıya ulaşabilmenin önemli bir önkoşulu iyi tanımlanmış, güvenli ve herkese eşit uygulanan mülkiyet haklarının korunması; her türlü ekonomik ve sosyal anlaşmanın tarafsız ve etkin uygulanması; birey veya devlet tarafından zorbalığın önlenmesi. Böyle bir ortam işleyen bir piyasa sistemini, demokratik bir rejimi ve bunların gereklerini uygulayabilen etkin bir bürokrasi veya devlet yapısını tarif ediyor. Yaklaşık on yıl öncesine kadar totaliter ve despot diktatörlüklerin egemen olduğu bu eski komünist devletlerin demokrasi, özgürlük ve insan hakları alanında bugün Türkiye'nin önüne geçmiş olmaları bir taraftan onların başarısını, diğer yünden de bizim durağanlığımızı ve değişime direncimizi vurguluyor.

İç ve dış yatırımların canlanması, yeni şirketlerin kurulup serpilmesi, rekabetin oluşup gelişmesi, devletin toplumun temel ekonomik, sosyal ve siyasi kurumlarını etkin, adil ve yansız biçimde işletmesini, bireye ait özgürlük, ifade ve atılım alanlarına tecavüz etmemesini gerektiriyor. Yani, bir taraftan, özel mülkiyet haklarını oturtup koruyacak ve anlaşmaları uygulatacak kadar güçlü, diğer taraftan da kendi uygulamalarıyla bu haklara tecavüz etmeyecek kadar aydın, olgun ve kontrollü bir devlet yapısı kalkınmanın temel koşullarından. Böyle bir devlet piyasaları koruyup, gelişmeleri için gerekli ortamı yaratarak büyümeyi sağlıyor; yoksa kendisi ekonomik etkinlikleri üstlenerek rekabetin bir parçası olmuyor.

Demokratik ortamlarda bireyler de parti, sendika, dernek gibi kurumlarda birleşerek temel haklarını onlara tecavüze kalkan kişilere, kurumlara ve devlet organlarına karşı koruyabiliyorlar. Siyasal örgütlenme ve özgürlük, kalkınma için gerekli ekonomik örgütlenme ve özgürlüğün de altyapısını oluşturuyor. Tarihin derinliklerinden yola çıkan ilk sanayileşme ve kalkınma trenini oluşturan devletlerin hemen tamamına yakınının demokrasi deneyimine de ilk kalkışan ülkeler olması bir rastlantı değil. İngiltere, Amerika ve Avrupa'da modern anlamdaki demokrasi deneyleri başlamadan önce, daha ortaçağda bile Avrupa'da ekonomik açıdan en başarılı kentler mutlak otokratik baskıdan kaçabilmiş, göreceli olarak daha özgür bir ortama kavuşmuş kentlerdi.

Örneğin, 1.000 yıl önce Sicilya'da feodal ve despotik bir yönetim yapısı egemenken, Kuzey İtalya'daki Floransa ve Venedik gibi kentlerde halkın yönetime bir ölçüde katılabildiği cumhuriyetler kuruluyordu. 1.000 yıl sonra Kuzey İtalya ülkenin en üretken ve zengin bölgesi, Sicilya ise en fakir. Enflasyon kuzeyde hemen hemen sıfır, Sicilya ve Çizme'nin güneyindeki Napoli gibi kentlerde %30-40 arasında oynuyor. Ayrıca, güneyde mafya tipi örgütlerin güçlü, devletin ise zayıf oluşu da bir rastlantı değil.

İngiltere ve Amerika gibi ülkelerde veya Kuzey İtalya gibi bölgelerde demokrasinin sürekli olması, onun garantilediği hak, özgürlük ve görevlerin de kalıcı olması demektir. Hak ve özgürlükler kadar vergi verme, oy atma gibi görevler de kalkınmaya yardımcı öğelerdir. Kalıcı bir demokrasi ve temsili hükümet biçimleriyle mülkiyet ve anlaşmalar hukuku arasındaki organik ilişki da-ima sürdü ve kalkınmanın bir önkoşulunu oluşturdu.

Kalkınmanın bizatihi kendisinin demokrasinin güçlenmesinde, bireysel hak ve özgürlüklerin yerleşmesinde rol oynadığı da bir gerçek. Nitekim, Sanayi Devrimi olgunlaştıkça İngiltere, Amerika ve birçok Avrupa ülkesinde demokrasi serpildi. 2. tren de benzer bir yol izliyor. 1990'lı yıllarda Japonya'da Liberal Demokrat Parti'nin parlamentodaki tekeli kırıldı; G. Kore'de uzun yıllar hayatı pahasına askeri diktatörlüklere karşı direnmiş olan Kim Dae Jung başkan seçildi ve ülkesini Asya krizinden çıkardı; Tayvan'da ilk defa milliyetçi Kuomintang Partisi'nin dışından bir adalı başkan oldu; Endonezya'da da 32 yıllık Suharto yönetimi demokratik bir seçimle sona erdi.

Sermayenin, daha büyük getiri olanaklarına rağmen otokratik rejimlerden kaçıp, daha çok sermaye bulunduğu için getirisinin de daha düşük olduğu demokratik ülkelere yönlendiğini unutmayalım. Otokratik ülkelere yönelen sermayenin de istikrarlı ve kalıcı olmadığını, en ufak tereddütte kaçışa geçtiğini göz ardı etmeyelim.

Özetlemek gerekirse, 1. ve 2. kalkınma trenlerini kaçırmış olan Türkiye'nin çok yakınlarından 3. sefer hareket etmekte. Bu trene binmek için atılacak adımların çoğu zaten kalkınmanın kendisini kolaylaştıracak yönde. Demokrasi ve özgürlüklerin perçinlenmesi yani insanca yaşamın siyasi koşullarının tamamlanması için gerekli siyasi adımlar ve iç ve dış sermayenin ülkemizde yatırıma yönlendirilmesini teşvik edecek ekonomik uygulamalar. Ülkemizin çıkarlarını zedelemekten komşularla ilişkilerimizi yumuşatmaya ve onları en azından ticari olarak bize bağlı, bizle içli dışlı bir konuma getirmeyi hedefleyen bir dış siyaset. Bu yatırımlarda önemli bir sıçrama gerçekleştirilmeden hızlı büyümek de mümkün

değil. Büyümeyi yaratmadan da kalkınmak imkânsız. Bu tren de kaçarsa, Türkiye'nin baş başa kalacağı ülke grupları Ortadoğu'nun, Kuzey Afrika'nın, Orta Amerika'nın farklı kümelerde oynayan blokları.

Stratejisizlikten, vizyonsuzluktan, özgüven eksikliğinden, çapsızlıktan ötürü veya dar bireysel, kurumsal veya kitlesel çıkarları kısa bir süre daha koruyabilmek için bu fırsatı kaçırıp, evlatlarımızı dünyanın marjinal bir toplumunda hayatlarını kazanmanın bereketsiz çabasına mahkûm edersek, tarih bir gün bunun hesabını bizden sorar. Bu sorumluluğun bilincinde geleneksel varsayımları zorlamak, yeni hedefler düşlemek, özetle, öfkemizi yeni çözümlere dönüştürmek zorundayız. Doğaldır ki, her yenilik belli rizikoları içerir. Ancak, akılcı rizikoları almamak, gerekli kararları vermemek, körü körüne statükoya sarılmak hızla değişen dünyamızda belki de en rizikolu tutumdur.

21. YÜZYILIN EŞİĞİNDE

VAROLUŞ VE YOKOLUŞ

İçimizdeki fırtınayı oluşturan duyguların içinde öfke kadar korkunun da olduğunu söylemiştik. Çünkü, birey ve aile olarak bir parçası olduğumuz toplumumuz ve ülkemizin bir mücadele veya en azından bir yarışın içinde olduğunu düşünüyoruz. Çevremize baktığımızda hemen her alanda evrim veya devrim niteliğinde gelişme ve değişimleri görüyor, kaybedenler ve kazananları gözlemliyoruz. Hem ülke hem de kişi olarak geri kalmak, kaybetmek, küme düşmek istemiyoruz. İnsanlarımızın ve memleketimizin zengin potansiyelinin kötü yönetim nedeniyle heder edilmesine isyan ettiğimiz kadar, bunun en son noktasının ülkemizin yok olmasına kadar gidebileceğinden korkuyoruz.

Unutmayalım ki bir mucizenin, varoluş mucizesinin aktörleriyiz. Bilim ve teknik, evrenin bilinen sınırlarını sürekli genişletiyor. Ancak, küçücük dünyamızdan başka hiçbir gezegen veya galakside yaşam olduğuna dair en ufak bir ipucuna hâlâ rastlamadık. İnsanoğlu olarak evrende ne kadar yapayalnızsak, dünyada da diğer canlılarla o kadar birlikte ve iç içeyiz. Tropikal orkideden okyanusun derinliklerindeki deniz kurduna, milyarları besleyen tahıl tanelerinden en ölümcül virüse kadar tüm canlılar birbirleriyle ilişki içinde. Bir sev-

gi-nefret bağıını anımsatan bu ilişki bazen rekabet, bazen dayanışma şeklinde oluyor. Amacı daima aynı: Tekil ve çoğul olarak yaşamı sürdürüebilmek. Doğada rastladığımız davranış biçimi ve mekanizmaların tamamı bir yandan bireyin kendisinin ölmemesi, diğer yandan da türünün yok olmamasına yönelik.

Bu yöndeki çabalar genellikle başarısızlıkla sonuçlanıyor. Yani, tüm canlılar teker teker öldükleri gibi, canlı türlerinin tamamına yakını da zaman içinde yok oluyor. Onlarla birlikte eserleri de yeryüzünden silinmeye başlıyor. Kuş yuvalarından arı kovanlarına, görkemli saraylardan nice büyük kentlere kadar birçok canlı yapısı son derecede geçici nitelikte. Nemrut Dağı'nda yere yan yatmış halde donuk gözlerle turistleri seyreden Kommagene krallarının başları adeta geçiciliğin birer simgesi gibi.

Dünyada yaşamın sürüyor olması, canlı türlerinin dayanıklı ve uzun ömürlü olmasından çok, yok olanların yerini yeni türlerin almasından kaynaklanıyor. Günümüzde dünyada yaklaşık 40 milyon bitki ve hayvan türünün olduğu hesaplanıyor. Ancak, yaklaşık 3,5 milyar yıl önce dünyada ilk canlı hücrenin oluşmasından bugüne kadar doğan canlı türlerinin sayısının 50 milyara ulaşmış olabileceği tahmin ediliyor. Yani, var olmuş bulunan her 1.000 türden 999'u zaman içinde yok olmuş. Kimisi dinozorlar gibi, bir olasılıkla 65 milyon yıl önce dünyaya bir asteroid çarpması sonucu büyük bir gümbürtüyle ve aniden kaybolmuş; çoğunluğu ise çevresindeki iklim ve doğa değişikliklerine ayak uyduramadığı veya üstüne gelen diğer türlerle baş edemediği için yavaş yavaş yok olmuş. Her ne olursa olsun, dünyanın oluşumundan günümüze kadar yaşamaya başlayan türlerin varoluş mücadelesi %99,9 başarısızlıkla sonuçlan-

mış. Başka bir deyişle, 3,5 milyar yıl boyunca doğan bitki ve hayvan türlerinin tamamına yakını varoluş çabasında başarısız olmuşlar. Ya tamamen yok olmuşlar, ya da genetik kökenleriyle tüm ilişkileri kopmuş yepyeni türlere dönüşmüşler. Aynı genetik havuzdan beslenen organizmaların oluşturduğu türlerin ortalama ömrü sadece 4 milyon yıl. Yani, dünyanın en az 3,5 milyar yıl olarak hesaplanan çizgisinde sadece bir noktadır.

Bilim adamlarına göre, türlerin yok olma temposu hızlanmakta. Ağustos 1999'da Amerika'nın St. Louis kentinde toplanan Uluslararası Botanik Kongresi'ne göre, günümüzdeki eğilimler sürerse, şu anda var olan memeli hayvan, kuş, kelebek ve bitki türlerinin üçte ikisi 21. yüzyılın sonunda yok olmuş olacak. Nedeni de, bunların ekolojik ortamlarında insanların yapmakta olduğu tahribat. Yakılan tropik ormanlardan, kirlenen okyanus derinliklerine kadar yeryüzünün önemli bölümleri insanoğlunun tehdidi altında.

Tüm canlıları etkileyen bu dinamik, tabii insanlık için de geçerli. İnsanlığın yeryüzündeki misafirliği henüz oldukça kısa. Süreyi uzatmak bir ölçüde insanoğlunun elinde; çünkü gerek çevresine yönelik, gerekse kendi türü içindeki faaliyetleri ömrünü etkiliyor. Türleri yok eden etkenlerin başında soğuma ve kuraklık gibi iklim değişiklikleri, deniz seviyesindeki yükselme ve alçalmalar, iç kavgalar, salgın hastalıklar ve diğer türlerle olan rekabet geliyor. Çevresine egemen olup yaşamını uzatmak için insanoğlu bilim ve teknikten yararlanıyor. Azgın suları gemleyen barajlar ve daha sonra bu suları dağıtan kanallar insanlığın en önemli mühendislik başarılarından. Komşusunun yaşamı pahasına kendisinin uzatma güdüsünün eseri nükleer silahlar da başka bir örnek. Kendisini hedefleyen parazitlere kar-

şı geliştirilmiş aşılar da insan türünün ömrünü uzatmak için atılmış bir başka önemli adım. Nitekim, kendi türünü yaşatma gayreti, insanlığı, onu tarihi boyunca tehdit eden çiçek virüsünü yok etme noktasına getirdi.

İnsanoğlu yaşamını sürdürebilmek için sosyal örgütlenme becerisini kullanıyor. Aile, aşiret, tarikat, parti, ordu, devlet hep bunun sonucu kurulan birliktelikler. Sonuçları da sanattan savaşımlara, Nil, Fırat ve Dicle'yi dizginleyen baraj ve kanallardan Çin Seddi ve atom bombasına kadar uzanıyor. Tarih boyunca insanlar bir yandan doğaya egemen olabilmek, diğer taraftan da düşmanlarına direnebilmek için büyük topluluklar şeklinde örgütlenmeye çalışıyor. Bunun için buldukları yol, devlet kurmak, onu güçlendirmek ve yaşatmak.

Devletler de canlı türleri gibi bir mücadele ortamında, yokoluşa doğru uzanan bir çizgi üzerinde yaşıyorlar. Sonsuz yaşam garantisi yok. Geçmişe baktığımızda, yüzlerce devletin kurulduğunu, bir o kadarının da yok olduğunu görüyoruz. Tarihin en eski ve belki de en güçlü imparatorluğu olan eski Mısır'ın yerinde bugün cılız bir Amerikan uydusu bulunuyor. Amerika kıtasının önemli bölümlerine egemen olmuş Aztek, İnka ve Maya gibi imparatorlukların izlerine ancak birkaç büyük ören yerinde ve antik kentte rastlayabiliyoruz. Sanayi Devrimi'nin rüzgârıyla Güney Afrika'dan Avustralya'ya, Ortadoğu'dan Hindistan'a kadar genişleyen Büyük Britanya, şimdi Avrupa Birliği'nin orta halli, mütevazı üyelerinden biri. Birçok güç göstergesinde Almanya, Fransa, hatta İtalya ve giderek İspanya'nın gerisinden geliyor.

Dünyanın ömrünün 3,5 milyar yıl, insanoğlunun dünya üzerindeki serüveninin ise birkaç milyon yıllık olduğunu unutmayalım. Ayağa kalkıp yürüyen ilk atalarından itibaren sayarsak yaklaşık 4 milyon yıldır yeryü-

zünde gezinen insanın günümüzdeki türü olan *Homo sapiens*'le ilgili fosiller 100.000 ile 1 milyon yıl öncesine kadar gidiyor. İnsanlığın yazılı tarihi yaklaşık 5.000 yıl ile sınırlı. Bu süre içinde aileden aşirete birçok şekilde örgütlenen insanoglunun çeşitli devletler kurduğunu görüyoruz. Ancak, günümüzde yaşayan modern devlet türünün 1648 Westfalen Antlaşması'ndan beri var olduğunu varsayabiliriz. Çünkü devletin en önemli özelliğini oluşturan milli egemenlik, ilk olarak bu anlaşmayla uluslararası ilişkilerin temel eksenini olarak kabul edilmişti. Merkezi hükümet, bürokratik idare, düzenli ordu, farklılaşmış özel ve kamu yaşam alanları, laik devlet yaklaşımı gibi öğeleri 17. yüzyılın ortalarından önce bir arada görmek mümkün değil. Paylaşılan bir milliyet duygusunun etrafında şekillenmiş ulus-devletin yeşermesi için yaklaşık 1,5 yüzyıl daha, Fransız Devrimi'ni beklemek gerekti.

Hem bu devrimin bir ürünü hem de devrim sonrası Avrupa'nın mimarı olan Napolyon, Avrupa haritasını önemli ölçüde harmanladı. Napolyon'un 1813'te Leipzig'deki yenilgisinden sonra Avrupa'yı yeniden şekillendiren Viyana Kongresi'nin tescil ettiği büyük imparatorluklardan üçü, Avusturya-Macaristan, Rusya ve Osmanlı imparatorlukları ancak 1 yüzyıl daha dayanabildiler. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bunların yerini onlarca devlet aldı. Sovyetler Birliği'nden Yugoslavya'ya, Çekoslovakya'dan Irak'a kadar yeni birçok devlet Avrupa ve Batı Asya haritasına sıkıştılar.

İkinci Dünya Savaşı ve hemen ertesinde yaşanan sömürgelerin tasfiyesi döneminde de özellikle Afrika ve Doğu Asya'da onlarca yeni devlet doğdu. Pakistan'dan Singapur'a, Vietnam'dan Cezayir'e, Kenya'dan Gana'ya uzanan çok geniş bir coğrafyada rengârenk yeni bayrak-

lar dalgalanmaya başladı. Bu devletleri doğuran İngiltere, Fransa, Hollanda ve Portekiz gibi eski imparatorluklar, küçülerek güçlenmek ve kendi ömürlerini uzatabilmek istiyorlardı.

Dünya, Soğuk Savaş sonrası yeni bir yapılanmaya tanık oldu. Sovyetler Birliği, Yugoslavya ve Çekoslovakya gibi ülkeler parçalanırken iki Almanya birleşti. İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan Birleşmiş Milletler'in 1945 yılındaki üye sayısı 50 iken günümüzde 189'a ulaşmış durumda. Mevcut modern devletlerin ortalama ömrü hesaplandığında süre 50 yılı geçmiyor. Gürcistan, Türkmenistan, Tacikistan gibi yeni oluşan ülkelerin ne kadar ömürlü olacağını kestirmek zor. Sri Lanka gibi bir ülke üzerindeki bölünme baskısının veya Kıbrıs adasına uygulanan birleşme zorlamasının nasıl sonuç vereceğini öngörmek de kolay değil. Kaynayan kozmik kazanda nasıl galaksiler, yıldızlar, gezegenler sürekli doğuyor ve yok oluyorsa, dünyada da bazı devletler doğarken başkaları yok olup gidecek.

NASIL BİR SENARYO?

İşte, Türkiye böyle bir ortamda, varoluşla yokoluş arasındaki yarışmanın kritik bir noktasında bulunuyor. Önünde hem bazı parlak fırsatlar, hem de birçok tehlike ve tuzak var. Üzerinde de çeşitli baskı ve etkiler. Türkiye'nin 21. yüzyıldaki geleceği hakkında birçok senaryo üretmek mümkün. Örneğin, Yakındoğu'ya odaklanmış bir Amerikan araştırma enstitüsünde uzman olan Alan Makovsky, gelecek 5 ile 25 yıllık dönemle ilgili çeşitli senaryolar hakkında spekülasyon yapıyor. *Eksen Ülkeler* adlı yapıtta öngördüğü en iyimser senaryo şöyle:

“Türkiye ayrılıkçılığa olan desteği zayıflatmak amacıyla Kürtlere daha geniş kültürel ve siyasi haklar tanıyan daha çoğulcu bir yapı kurarak Kürt sorununu ve PKK’yla olan sorununu çözecek. Ekonomik gelişme İslamcılarının (ve PKK’nın) yandaşlarını devşirdiği işsiz ve mutsuz kitleleri küçültürken, Türkiye aynı zamanda kararlı biçimde dinci siyasetin yolundan uzaklaşacak. Bu gelişmeler Türkiye’nin, sivillerin kesin denetiminde istikrarlı bir demokrasiyi oturtmasını mümkün kılabilir. Bu tozpembe vizyonu tamamlamak için, Türkiye ile Yunanistan’ın Ege ve Kıbrıs’taki sorunlarını çözüp Yunanistan’ın Türkiye-AB ilişkilerini ipotek altına alan vetosunu kaldırdığını ve Türkiye’nin yüksek büyüme hızlarını koruyarak enflasyonu düşürdüğünü hayal edelim.

En kötümser senaryoda siyasal İslama olan destek sürüyor ve Türkiye terör yanlısı komşularından birisiyle ittifaka giriyor veya kendisi ‘haydut devlet’e dönüşüyor. Böylece, Batı’nın düşmanı oluyor.

Her iki sonuç da –tüm sorunların çözüldüğü veya İslamın devleti ele geçirdiği– uzak ihtimal. Mevcut duruma benzer bir ‘orta yol’ –siyasal İslamla ilgili tansiyonun, Kürt sorununun, sivil-asker ilişkilerindeki pürüzlerin sürmesi– yakın dönem ve daha bir süre için en büyük olasılık.”¹

¹ Alan Makovsky, “Turkey”, *The Pivotal States*, Robert Chase, Emily Hill ve Paul Kennedy, editörler, W.W. Norton, 1999, s. 116-117.

1980’li yılların sonunda Amerika’nın Ankara büyükelçiliğini yapmış olan Morton I. Abramowitz de 1993 yılında kaleme aldığı “Özal’dan Sonra Türkiye”² başlıklı makalesinde Türkiye’nin on yıl içinde önemli ve etkili bir “orta boy güç” olabilecek insan, kaynak ve girişimcilik kapasitesine sahip olduğunu, ama yönetim, istikrar ve milli kişiliğiyle ilgili sorunların, daha ufak bir olasılık da olsa, ülkeyi parçalayabileceğini savunuyor. Aradan geçen süre Türkiye’nin orta yolu izlediğini, yani bir felaket senaryosunun gerçekleşmediğini ancak büyük bir sıçrama da yapamadığını gösteriyor.

Gerek Makovsky, gerekse Abramowitz özellikle siyasi öğeleri vurguluyorlar. Halbuki Türkiye’nin geleceğini şekillendirecek olan dinamikler çok yönlü. Demografik değişiklikler, teknolojinin sunduğu yepyeni olanaklar, ekolojiyle ilgili tehlikeler, küreselleşme rüzgârının etkileri ve benzer birçok öğe, geleceğimizi siyasi gelişmelerden çok daha fazla ve kalıcı biçimde etkileyecek. Veya bu öğeler siyasetin akışını etkileyerek geleceğimize damga vuracak.

Senaryo üretimi birçok devlet adamı ve büyük kurumların yöneticilerinin kullandıkları önemli bir yöntem. Bu yapıtın ana amacı senaryo üretmek değil; senaryo üretmek isteyenlere malzeme oluşturmak. Ulusumuzun geleceğini belirleyecek temel dinamikleri irdelemek. Dikkatleri günlük kısır tartışmalardan uzun dönemli öğelere çekebilmek. 10, 20, 50 yıl sonrasında ilgili perspektif tartışması başlatmak. “Biz bize benzeriz”in içe dönük, cahil bakış açısını kırarak başkaları-

² Morton I. Abramowitz, “Dateline Ankara: Turkey After Özal”, *Foreign Policy*, Yaz 1993.

nın başarı reçetelerinden dersler almak. İç ve dış sermayeyi seferber ederek yarım kuşaklık bir sürede kalkınmanın yolunu ortaya koymak. İsyanın yerine işbirliğini, korkunun yerine cesareti, öfkenin yerine inanç ve sevgiyi egemen kılmak.

Farklı disiplinler arasındaki ilişkileri vurgulayarak yeni görüş açılarının oluşmasına katkıda bulunabileceğimize inanıyoruz. Örneğin, canlı organizmaların yaşam süre ve sürecini belirleyen dinamiklerin onların ürettiği örgütlere uyarlanması gibi. Fizik ve astronomideki bazı yeni kavramların siyasal bilimlere yansımaları gibi.

Bir diğer amacımız da dikkatleri ileriye çekebilmek. Genelde, günlük sorunlarımızla çok yoğrulan bir toplumuz. Örneğin, bir Merve Kavakçı'nın türbanı bizi haftalarca oyaladı. Susurluk olayı, bir sonuca ulaşamamasına rağmen, uzun bir süre toplumdaki tartışmaların ana eksenini oldu ve olmaya devam ediyor. İleriye ve dışa bakmakta zorluk çekiyoruz. Halbuki geleceğimizi belirleyecek temel etkenleri saptayabilmek için gündelik sorunlardan sıyrılıp dışa açılmamız, ileriye yönelmemiz gerekiyor. Günümüzde birçok kurum, geleceği öngörebilmek ve ülke gündemini saptayabilmek için senaryo yönteminden yararlanıyor. Gelecekle ilgili hayaller kurabilmek ve bu hayalleri tutarlı senaryolara dönüştürebilmek için bilgiyle sezgiyi bir potada karıştırmak gerekiyor.

Sezgiler bize toplumsal yaşamla ilgili tercihler, zevkler, düşünce ve davranış biçimleriyle ilgili olası gelişmeler hakkında ipucu verebiliyor. Medya kanalıyla derlenebilecek, akademik kaynaklardan toplanabilecek son bilgiler ise özellikle bilim ve teknoloji alanlarındaki mevcut ve olası gelişmeleri gösteriyor. Üstelik, gelecek hak-

kında bilgi edinme çabası kişi ve kurumların algılama yeteneklerini geliştiriyor. Hepsini yan yana koyduğumuzda yaşadığımız değişimin temel özellikleri, sürati ve yönü hakkında fikir sahibi olabiliyoruz. Bir sonraki adım olarak da değişimin gelecekte izleyeceği yön ve ivmesi hakkında olasılıkları döküyor ve çeşitli alternatifler arasındaki seçimlerimizi ortaya koyuyoruz. Tüm bu değerlendirmelerden sonra, gerçekleşmesini istediğimiz senaryo doğrultusunda yönettiğimiz kurum veya ülkeyle ilgili uygulamaları başlatıyoruz. Yani, kendi ellerimiz ve aklımızla yarınlarımızı yaratıyoruz. Gelecek bizi esir alacağına biz geleceğimize egemen oluyoruz.

İleriye öngörüp gerekli planlamayı yapabilmek insan beynini diğer canlıların beyninden ayıran temel özelliklerden biri. Nöroloji profesörü Dr. William Calvin'e göre, beynin konuşma yoluyla öyküleri seslendirmeyi yöneten bölümü ile balistik gücü yönlendiren bölümü aynı.³ Ancak avlanarak yaşamını sürdürebilen ilk insan attığını vurabilmek için ileriye dönük bir hesap ve plan yapmak zorundaydı. Dolayısıyla beynin bu bölümü çabuk gelişti. Avda işbirliği de ancak konuşarak sağlanıyordu. İletişim de bir hazırlık yani planlama gerektiriyordu. Demek ki, insan gelecekle ilgili bilgileri toplayıp değerlendirmek ve gelecekle ilgili plan oluşturmak için genetik açıdan planlanmış bir varlık. Bu potansiyele en bilinçli ve etkin biçimde kullanmak bizim sorumluluğumuz.

Birçok kurum ve ülke, senaryolardan yola çıkarak ürettikleri planlarla kurumsal veya uluslararası rekabette rakiplerinin önüne geçiyor. Örneğin Mitsubishi şirketi, 50 yıl ileriye bakan senaryolar çerçevesinde ürettiği

³ Peter Schwartz, *The Art of the Long View*, Doubleday, 1991, s. 29.

orta dönemli planlarla yönetiliyor. Malezya, daha 1995 yılında “Vizyon 2020” adlı çeyrek yüzyıllık planını halkına açıklamış, bu suretle topluma hedef göstermiş, ülkedeki çeşitli kurumların kendi planlamalarına ışık tutmuştu. “Vizyon 2020” belki geleceği %100 kesinlikle öngörmüyordu, ama gelecekle ilgili daha doğru kararların zamanında alınmasını kolaylaştırıyordu.

Amerikan Deniz Kuvvetleri filo planlarını 50 yıllık bir perspektif içerisinde oluşturuyor. Aynı ülkenin dışişleri ve istihbarat örgütlerinin de sürekli uzun dönemli senaryo çalışmaları yaptığı biliniyor. Keza, Washington merkezli stratejik araştırma enstitüleri de benzer çalışmalarla Amerika’nın stratejik planlama çalışmalarını destekliyorlar. Amerika’nın öngörmeye çalıştığı gelişmelerden biri, önümüzdeki 10-20 yıl içinde hangi ülke ve bölgelerin Amerika’nın ticari ve siyasi çıkarları açısından önem kazanacağı.

Örneğin, *Eksen Ülkeler*’e katkıda bulunan araştırmacılar arasında Brookings Enstitüsü ve Yakındoğu Siyaseti İçin Washington Enstitüsü gibi kurumların üyeleriyle, Yale Üniversitesi Uluslararası Güvenlik Araştırmaları ve Donanma Harp Akademisi Milli Güvenlik Kararları Bölümü gibi akademik birimlerin mensupları var. *Büyük Satranç Tahtası*⁴ adlı yapıtında aynı soruya cevap arayan Zbigniew Brezinski de Amerikan başkanlarının eski bir Milli Güvenlik danışmanı. Şimdi de Stratejik ve Uluslararası Araştırmalar Merkezi’nin danışmanlığını yapıyor.

Türkiye her zamankinden çok vizyona, geleceğiyle ilgili araştırma, tartışma ve planlamaya muhtaç. Çünkü,

⁴ Zbigniew Brezinski, *Büyük Satranç Tahtası*, Sabah Kitapları, 1998.

önünde büyük tuzaklar ve fırsatlar var. Bunlara değineceğiz. Türkiye, aynı zamanda önemli bir yol kavşağında. Esasında her dönem kendisini özel görür, yolda tarihi kilometre taşlarının olduğunu iddia eder, kararlarının geleceği tümüyle şekillendireceğini düşünür. Halbuki içinde bulunduğu dönem de, yaptıkları da çoğu kez olağandır. Ancak, bu sefer durum gerçekten farklı.

Bir kere, yeni bir binyıla girilmiş olması konuya yepyeni bir psikolojik boyut getiriyor. Bireyler, kurumlar ve uluslar yeni başlangıçlar yapmak, 2000’li yılları farklı biçimde kucaklamak konusunda heyecanlı ve kararlılar. Avrupa Birliği’nin kurduğu Euro Para Birliği’nden NATO’nun eski komünist ülkeleri bağrına basmasına ve baş döndürücü bir süratle oluşan dev şirket evliliklerine kadar birçok alanda devrimsel gelişmeler oluyor. Yani, ortam farklı; devir, büyük düşünme ve cesur olma devri.

İkincisi, her şey daha süratli geliyor, oluşuyor. Dönem, önce ateş edip sonra nişan alma dönemi. Aksi halde geride kalıyor, küme düşüyor ve belki de yok oluyorsunuz. Bu ortam kurumlar için de, ülkeler için de geçerli. Tabii, artan bu süratin motoru teknolojik gelişmeler ve küreselleşme olgusu.

Üçüncüsü de, ülkemizde 1999-2001 arasında meydana gelen bazı tarihsel olaylar. Abdullah Öcalan yakalandıktan sonra PKK’nın 15 yıldır sürdürdüğü terörün büyük ölçüde sona ermesi ülkenin geleceğinde belirleyici rol oynayabilecek bir gelişme. Aynı yıl yaşanan deprem felaketi de gerek boyutları gerekse devlet-birey ilişkilerinde yol açtığı sorgulama süreci nedeniyle kalıcı etkileri uzun süre görülecek bir olay. 2000’in Kasım’ında ve 2001’in Şubat’ında yaşanan ve sonuçta bizi döviz bazında yarı yarıya fakirleştiren iki ekonomik

sarsıntı da bizleri toplum olarak hem maddi hem de psikolojik olarak derinden etkiledi, mevcut yönetim sistemimizin temel zaaflarını gözler önüne serdi.

Kaosla düzen arasındaki hassas dengeyi koruyan toplumlar, bazen tek bir olayın etkisiyle kendilerini kaosun içinde veya yepyeni dengelerin üzerinde bulabilirler. Başka bir deyişle, her bardağı taşıracak “son” bir damla vardır. Örneğin, tedbirsizlik sonucu Çernobil nükleer santralinde meydana gelen patlama ve Sovyet hükümetinin tepkilerindeki yetersizlik, Gorbaçov’u şeffaflık ve açılma siyasetlerine zorlayan son damlaydı. Çernobil’in ateşlediği süreç Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla noktalandı.

Suriye’den Yunanistan’a dış ilişkilerimizdeki kırırdanmalar da belki önemli ve kalıcı değişikliklerin ipuçları. Önemli bir kavşakta olduğumuz görülüyor. Farklı yönlerle uzayıp giden yolların ucundakileri sağlıklı öngörebilmek, direksiyonu doğru yöne kırabilmek ve seçtiğimiz yönde süratle gidip bir an önce güçlü bir Türkiye ve mutlu bir Türk toplumu yaratabilmek için ulusça önemli tercihler yapmamız gerekiyor. Bu yapının amacı bu tercihlerin ortaya konulmasına ve seçimin doğru yapılmasına katkıda bulunmak. Geleceğimizi belirleyecek en önemli dinamikleri, gelişmeleri ve güçleri anlamaya çalışmak. Yani, kavşaktaki otomobilin yön, sürat ve menzilini belirleyecek faktörleri saptamaya çalışmak. Diğer araçlardan önce, ama kazasız şekilde hedefine ulaşmasını kolaylaştırmak.

DOĞRU KILAVUZU SEÇMEK

Yüzyılımızın sonu yaklaştıkça yeni yüzyılın ufuklarını seçebilen gelecekbilimciler, eski deyimiyle kâhinler,

önem kazanıyor. Kehanet boyutunda olmasa bile gelecekle ilgili düşünen, araştıran, eğilimleri saptamaya çalışan ve topluma yarınlarla ilgili hedefler gösterip bu hedeflere ulaşmakta kullanılabilecek yol haritalarını çizen vizyonerler de akademik hayattan siyaset dünyasına kadar birçok alanda önem kazanıyor. Demokrasiyle yönetilen toplumlarda vizyon sahibi lider arayışlarının arttığını izliyoruz. 2.000 yılı geride bırakmış olmamız toplumların vizyon ihtiyacını, hatta iştahını kamçılıyor. Teknolojik değişikliklerin artan hızının yanında küreselleşme gibi hareketler de soru işaretlerini, dolayısıyla da kılavuz ihtiyacını artırıyor.

Gelecekle ilgili vizyon arayışı içindeki araştırmacıların genelde iki alanda yoğunlaştığını görüyoruz. Siyasi gelişmelere ağırlık veren tarihçi, siyasetbilimci ve sosyolog gibi uzmanlar ile bilim ve teknolojiye odaklanan bilim adamları. Geçtiğimiz yıllarda Türkiye özellikle birinci grubun önemli duraklarından biri oldu. Örneğin, ABD’de MIT Üniversitesi’nde idari bilimler profesörü olan Lester Thurow, *Kapitalizmin Geleceği*⁵ adlı kitabında savunduğu 21. yüzyıla ilişkin öngörülerini Türkiye’de de anlattı. Görüşleri de kabul gördü; çünkü daha önceki öngörülerinin gerçekleşme oranı yeterince incelenmemişti. Halbuki yazarın 1992’de yayımladığı ABD-Japonya rekabetini konu alan *Kıran Kırana*⁶ adlı kitabındaki senaryonun tam tersi gerçekleşmişti. O kitapta Thurow, “21. yüzyıl kimin olacak?” sorusunu sormuş ve “21. yüzyılı sahiplenmek için girişilen yarışta Japonya favori gibi görünüyor, ABD’nin 21. yüzyılda egemen ekonomik güç olmasını engelleyen sorunları var”

⁵ Lester Thurow, *Kapitalizmin Geleceği*, Sabah Kitapları, 1997.

⁶ Lester Thurow, *Kıran Kırana*, AFA Yayınları, 1994.

cevabını vermişti. Oysa Japonya, kitabın yazıldığı dönemlerde bile ciddi bir kriz içindeydi ve gerekli yapısal değişiklikleri gerçekleştiremiyordu.

Thurow, ikinciliğe Avrupa'yı layık görmüştü. Ona göre, "Avrupa, 1990'lara dünya ekonomik satranç tahtasının en güçlü stratejik pozisyonunda girdi." Ama Thurow'un Avrupa'yla ilgili kehanetleri de pek doğru çıkmadı. Avrupa 21. yüzyılın başında ağır aksak adımlarla ilerliyor. İşsizlik Almanya, Fransa ve İspanya gibi ülkelerde kronikleşmiş durumda. Sosyal güvenlik sistemleri krizde. Gerekli temel yapısal reformlar üzerinde bir türlü toplumsal anlaşmaya varılamıyor. Avrupa ülkeleri ne kültürel kimlikleri, ne de kıtanın sınırları hakkında konsensüs sağlayabiliyorlar.

"ABD'nin ekonomik güç olmasını engelleyen sorunları var" diyen Thurow'un görüşlerinin tersine ABD, yeni yüzyıla tarihinin en güçlü konumunda giriyor. Ekonomisi 10 yılı aşkın bir süredir her yıl rekor düzeyde büyüdü. Verimliliği Almanya ve Japonya'nın önünde. İşsizlik oranı Almanya ve Fransa'nın yarısından az, İspanya'nın dörtte biri kadar. Her yıl Almanya, İtalya ve Japonya'nın toplamından fazla istihdam alanı yaratabiliyor. Enflasyonu ise tuşa getirmiş durumda. Sonuçta, Thurow'un en az şans tanıdığı Amerika, ekonomik yarışta 21. yüzyıla en önde girmiş olan yarışçı; tabii ki, 11 Eylül'ün travmasını aşp, 2001'de başlayan resesyonu kısa bir sürede atlatacağı varsayımıyla.

Thurow'un kehanetlerinde sadece yanlışlar değil, çok önemli bir eksik de var: Çin. Pek çok uzmana göre Çin 20 yıl içinde dünyanın en güçlü ekonomisi konumuna ulaşabilecek. Hatta, yüzyılın ikinci yarısında kişi başına gelir açısından en zengin ülkelerden biri olabilecek. Ama nedense Çin, Thurow'un radarında görülüyor.

Thurow'u en çok sıkıştıran akademisyen onun MIT'te meslektaşları olan iktisatçı Paul Krugman⁷. Thurow'un analiz ve öngörülerıyla ilgili hata ve eksiklikleri yüzüne vuruyor. Krugman, ABD'yi tehdit eden olgunun başka ülkelerin ekonomik başarısı ya da ucuz işçiliği değil, kendi geliştirdiği yeni teknolojiler olduğunu savunuyor. Teknolojik patlama ülke içinde iki grup yaratmış durumda: Teknolojiyi geliştirip ona ayak uyduranlar ve yaya kalanlar. Bu iki grup arasındaki gelir uçurumu hızla büyüyor. Geride kalanlar başta Japonya olmak üzere Asya kaplanlarını suçluyor ama geri kalmalarındaki temel neden teknolojik gelişmede devre dışı kalmaları. Krugman'a kulak vermek gerek; çünkü benzer bir olay küresel boyutta yaşanıyor. Teknolojik gelişimi yönlendirenler ve yalakanlarla diğerleri arasındaki fark açılmakta. Ne yazık ki Türkiye, savlarını sağlam veri ve matematik modellerle oluşturan Krugman yerine basit bir vizyonun kolay ticaretini yapan Thurow'u izleyebildi.

1995 yılında ülkemizde bir konferans veren Yale Üniversitesi tarih profesörü Paul Kennedy de Thurow'un kolaycı üslubunu çağırıştırıyor. 1987'de yayımlanan *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Düşüşleri*⁸ adlı yapıtıyla ünlenen Kennedy, hem ABD hem de Sovyetler Birliği'nin çökmekte olduğunu, dünyanın çok kutuplu bir düzene geçeceğini, bu düzende Avrupa Birliği, Çin ve Japonya'nın ağırlık kazanacaklarını yazmıştı. En hızlı ekonomik düşüş de Amerika'da yaşanacaktı. Bu keskin

⁷ Paul Krugman'ın yapıtları arasında *Geography and Trade* (1991), *Peddling Prosperity* (1994), *Rethinking International Trade* (1996), *Pop Internationalism* (1996) ve *Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü*'nü (2001) sayabiliriz.

⁸ Paul Kennedy, *The Rise and Fall of The Great Powers*, Random House, 1987.

kehanetten 3 yıl sonra gerçekten Sovyetler Birliği parçalandı. Ama diğer gelişmeler Kennedy'nin tahminleri doğrultusunda gerçekleşmedi. Japonya'daki ekonomik kriz daha da derinleşti. Avrupa, 21. yüzyılın başında hâlâ işsizlik, verim düşüklüğü ve yapısal darboğazlarla boğuşmaya devam ediyor. Amerika ise İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana en güçlü dönemini yaşıyor.

Kennedy, 1993'te yayımladığı *21. Yüzyıla Hazırlanırken* adlı yapıtında, "Amerika'nın artan borcu, finansal sisteminin zaafiyeti, ödemeler dengesindeki cari ve ticari hesap açıklarını (ve) büyüme hızındaki göreceli yavaşlamayı" vurguluyordu.⁹ Amerika'nın yakın geleceğini bile öngöremeyen araştırmasının başında Thomas Robert Malthus'un 19. yüzyıldaki öngörülerini doğrultusunda nüfus artışı ve kaynak yetersizliğinin yol açacağı sosyal patlama, göçler ve savaşlardan söz ederken, yapıtın bir başka kısmında teknolojinin nasıl bir büyük gelişme hamlesini roketleyeceğini anlatıyor. Coğrafi olarak ayrı bölgelere uyguladığı bu iki farklı senaryoyu bağdaştıramayan Kennedy kendisini bazı temel önyargılardan da sıyıramıyor. Örneğin, İslam ülkelerinin, nüfus artış hızını düşüremeyeceklerini savunan yazar, 1960'larda kendileriyle ilgili benzer tahminler yapılan Katolik İtalya ve İspanya'nın bugün nüfus artışlarını neredeyse sıfıra indirdiklerini göz ardı ediyor. İkinci kitabındaki öngörülerini de tutarlı bir çerçeveye yerleştiremeyen bu vizyon tüccarını ilgiyle dinleyen Türkiye, aynı konulara çok daha bilimsel biçimde yaklaşan başka bir Amerikan iktisatçısına yabancıydı.

Profesör Mancur Olson'un *Ulusların Yükseliş ve Alçalışları* adlı yapıtında yansıttığı görüşleri, Ken-

⁹ a.g.y., s. 294-296.

nedy'nin tezlerinden çok daha sağlam bir araştırma zemini üzerinde yükseliyor ve çok daha güçlü bir dokuya sahip. Genel analizler yerine matematiksel modellerden hareket eden iktisatçı, baskı gruplarının nasıl toplumsal pastayı büyötmeye yönelik siyasetler yerine, kendilerinin mevcut pastadan daha çok pay almalarını sağlayacak siyasetleri izleyeceklerini kanıtlıyor. Bu tür grupların işbirliğine de "paylaşım koalisyonları" adını veriyor ve şöyle diyor: "Netice itibariyle özel çıkarlı baskı grupları, menfaat beraberlikleri içinde bulundukları toplumun verimini düşürüp toplam geliri azaltırlar ve siyasi yaşamda ihtilaf ve bölünmelere yol açarlar... Paylaşım koalisyonları, bir toplumun yeni teknolojileri uyarlama ve kaynak kullanımını gelişen koşullara göre değıştirebilme kapasitesini yavaşlatır ve dolayısıyla ekonomik büyüme hızını azaltırlar."¹⁰

Olson'a göre, paylaşım koalisyonlarının yok edilebildiğı ölkeler, özgür ve istikrarlı bir hukuk sistemi de oluşturabilirlerse, göreceli olarak daha hızlı büyüyebilme olanağına sahip oluyorlar. Bu tez, İkinci Dünya Savaşı'nı kaybeden ölkelerde, özellikle de Japonya ve Almanya'da yaşanan "ekonomik mucize"leri ve İngiltere'nin göreceli olarak zayıflamasını açıklayabiliyor. Olson'un 21. yüzyılın gelişmelerini öngörmek gibi bir iddiası yok; ancak saptamaları ve çözümlemeleri gelecekle ilgili yaratıcı siyasetler için çok sağlam bir temel oluşturuyor. Örneğin, yukarıdaki paragrafta adeta Türkiye'deki sistemi tanımlamakta.

Kennedy ile karşılaştırıldığında Olson'un yaklaşımı daha mütevazı, üslubu kuru ve analitik. Yani vizyonu-

¹⁰ Mancur Olson, *The Rise and Decline of Nations*, Yale University Press, 1982, s. 47, 65.

nu güçlü biçimde pazarlamaya çalışmıyor. Bu nedenle de çalışmaları Türkiye’de ses getirmedir. Meydan, Thuro ve Kennedy gibi “genellemecilere” kaldı. Çünkü, tedavül edilebilen vizyonun ticari getirisinin yüksek olması için kolay anlaşılıp çabuk unutulabilmesinde yarar var. Thuro, Fukuyama ve Huntington gibi Türkiye’ye uğramış olan birçok Batılı vizyoner bu gerçeğin farkında.

HUNTINGTON-NOSTRADAMUS İTTİFAKI

Rönesans devrinde Fransa’da yaşamış olan Michel Nostradamus Batı dünyasında son dört yüzyılın en önemli kâhini olarak kabul ediliyor. Fransız Devrimi’nden Kennedy suikastına kadar birçok olayı tahmin ve tarif etmiş olmasıyla ünlü. Geçmişe bakarak belirli olayları onun çizdiği çerçeveye oturtmak mümkün. Ama başarısını gerçek tahminlere mi, yoksa esnek ve muğlak üslubuna mı borçlu olduğunu değerlendirmek zor.

Bizim için önemli olan, 3. binyılın başlangıcında Nostradamus’un bazı kehanetlerinin yeniden piyasaya sürülmesi. Ünlü kâhine göre, 3000 yılına yaklaşırken bir Ortadoğulu veya Asyalı lider iktidara gelerek Amerika, Kanada, Avrupa, İsrail ve Avustralya’nın güvenliğini, hatta yaşamını tehdit edecek adımlar atacak. Nostradamus’un 1555’te yayımlanan *Yüzyıllar* adlı yapıtını yorumlayan Victor Baines’e göre 1999 yılı Temmuz ayında uçan bir platformla “Terörün Kralı” gelecek ve “Moğolların Kralı” Cengiz Han’ın imparatorluğunu canlandıracak.

Nostradamus’un kehanetleri, bir binyıl son bulup yeni bir dönem başlarken moda olan astroloji, fütürizm, felaket ve benzer konulu kitapların sayfaları arasında

kalsa mesele yok. Ancak, bir süredir Amerikan televizyon kanallarının bazılarında ünlü aktör Orson Welles, Nostradamus'un kehanetlerini tekrarlıyor. Özellikle vurguladığı kehanet de “binyıl sonu savaşı”. Alev alev yanan Batı dünyası kentlerinin oluşturduğu bir fonu arkasına alıp, gür sesiyle, yaklaşan bu felaketi anlatan Welles'e göre Batı'nın düşmanı Türkiye-İran ekseninde bir bölgeden çıkacak. Savaş, nükleer silahlarla yapılacak. New York da vurulan kentler arasında olacak. 20-25 yıl sonra Bering Boğazı'nda birleşen Rus ve Amerikan orduları Hristiyanlık karşıtı güçleri mağlup ederek bin yıllık bir barış dönemi başlatacaklar.

Olay, Nostradamus ve Orson Welles ile sınırlı kalsa belki etkileri ciddiye alınmayabilir. Ama Nostradamus'un çok güçlü yeni bir müttefiki var: Samuel P. Huntington. Harvard Üniversitesi'nde profesör olan Huntington aynı zamanda John M. Olin Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nün müdürü ve Harvard Uluslararası ve Bölgeler Araştırma Akademisi'nin başkanı. Yani Amerikan medyasının, hükümetinin ve kamuoyunun kulak verdiği bir ağır top. Son yıllarda şiddetle savunduğu tez dünyanın hızla bir uygarlık savaşına doğru sürüklendiği. Savaşın iki hasmını da Hristiyan dünyası ve İslam âlemi olarak görüyor.¹¹

Dünyamızın karmaşık dinamiklerini bu basit formülle indirgemesi Huntington'ı özellikle Hristiyan toplumunun tutucu, hatta ırkçı çevrelerinde makbul kılıyor. Nostradamus'un avam tahminlerine Huntington entelektüel bir kılıf geçiriyor. 400 yıl önce yaşamış bir yarı şarlatanla günümüzün en ünlü vizyon tacirlerinden bi-

¹¹ Samuel P. Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, Vadi Yayınları, 1995.

risinin benzer kehanetleri dünyanın geleceğini karartabilecek bir ortam yaratıyor.

Bu ortamda Türkiye'nin her zamankinden daha dikkatli ve serinkanlı olması gerekiyor. Güçlü bir ekonomi ve kenetlenmiş bir toplum yapısı oluşturması şart. Aksi halde, zaten bir mayın tarlasında ilerlemeye çalışan ülkemiz bin bir tahrik, tehlike ve tehditle karşılaşp istenmeyen maceralara sürüklenebilir. Nostradamus ile Huntington'ın senaryolarında rol üstlenmek bizim için felaketlerin en büyüğü olur. Belki de Batı dünyası veya onu oluşturan ülke veya kurumlardan bazıları toplumlarını diri ve kurumlarını güçlü tutabilmek, başka bir deyişle Soğuk Savaş sırasında eriştikleri egemen mevzileri koruyabilmek için bir sanal "düşman" yaratmak ihtiyacındalar.

Soğuk Savaş, kapitalist ve komünist blokların her ikisi için uzun bir istikrar ortamı yaratmıştı. Sovyetler Birliği'nin çöküşü Batı blokunda bir kimlik krizi doğurdu. "Düşman"sız kalan Batı, şimdi ortak özellik ve çıkarlarını netleştirip, sınırlarını çizmekte zorlanıyor. AB'nin genişlemesiyle ilgili anlaşmazlıklar bunun bir örneği. Belki de bu çabayı kolaylaştırmak amacıyla belli çerçeveler yeni "düşman" arayışındalar. Ortak düşmanın çeşitli fonksiyonları var. Düşmana karşı toplumun duyguları tahrik ve seferber ediliyor, böylece toplumu yönlendirmek ve yönetmek kolaylaşıyor. Tarih kadar eski bir taktik bu.

Düşman özellikle bazı bürokratik kurumların işine geliyor. Düşmansız kalan büyük Batı ülkelerinin silahlı kuvvetleri ve istihbarat servisleri bugünlerde parlamentolarından istedikleri bütçeleri kopartmakta zorlanıyorlar. Soğuk Savaş'ın bitmesine rağmen kendilerine ve talep ettikleri bütçeye ihtiyaç duyulduğunu kanıtla-

mak zorundalar. Bunun için de inandırıcı bir düşman saptamaları, yoksa da yaratmaları gerekiyor. Bu çerçevede sahneye sürülen ilk düşman adayı İslam kökten-dinciliği veya İslam terörü.

Düşmanlık felsefesinin en üst seviyede mimarlığını Samuel Huntington yüklenmiş durumda. Huntington'a göre geleceğin savaş mevzilerini uygarlıklar arasındaki fay hatları oluşturacak. 21. yüzyılda halklar arasındaki esas ayrım çizgisini ve uluslararası çatışmaların nede-nini, kültür belirleyecek. Huntington, Batı dünyası için en tehlikeli uygarlık olarak İslam âlemini görüyor. Hıristiyan-İslam savaşını öngören tezi bir yandan da böyle bir çatışmayı tahrik eder nitelikte.

İslam ülkelerinin siyasi ve ekonomik birliğe, güçlü ordulara ve yüksek teknolojiye sahip olmaması Huntington'ın tezinin hızını kesti. Bunun üzerine düşman, İslam ülkeleri yerine "İslam terörü" olarak tanımlandı. Ancak, seçilen bu düşman Batı toplumlarını harekete geçirmekte yetersiz kaldı. Çünkü, "keskin sirke küpüne zarar" misali, köktendinci terör daha çok kendi bölgesinde etkili oldu, Batı'yı pek taciz etmedi. Boyutları çok ufak kaldı. Örneğin 1994 ve 1995 yıllarında 16 Amerikan vatandaşı yaşamlarını çeşitli terör olaylarında kaybettiler. Sadece 1993 yılında Amerika'da yıldırım düşmesi sonucu ölenlerin sayısı ise 57'ydi. 1995 yılında Suudi Arabistan'da kışlalarının yakınına konan bomba sonucu 119 Amerikan askeri öldü. Bu olay İslam terörü korkusunu körükleyebilirdi. Ancak, Amerika'da Oklahoma City'de federal merkeze konan ve 168 kişinin ölümüne yol açan bombanın Amerikalı aşırı sağcı milislerce yerleştirildiğinin anlaşılması Huntington tezinin rüzgârını aldı, ta ki 11 Eylül saldırısı Amerika'da 3.000 can alıp, ülkenin özgüven ve ekonomisini temelinden sarsıncaya kadar.

Amerika'nın "İslam terörü"ne ek olarak yedekte tuttuğu bir başka düşman adayı daha var: Çin. Son bir iki yılda tedavüle çıkan makale ve kitaplar Batı'nın yeni "düşman"ını sergiliyor: *Dragon Strike: The Millenium War* (Ejderhanın Darbesi: Binyılın Savaşı), *The Coming Conflict with China* (Çinle Yaklaşan Çatışma) ve ünlü *Foreign Affairs* dergisinin başlığı "Çin Tehdidi" gibi. *Ejderhanın Darbesi*'nde yazarlar Çin'i zengin, kızgın ve genişlemeci bir ülke olarak tanımlıyorlar. Tek parti hükümeti kamuoyuna kendisini kanıtlamak için komşularına saldıracak ve sonunda Batı'yla karşı karşıya gelecek. Onun için Batı'nın şimdiden Çin'in güçlenmesini engellemesi, arzularını gemlemesi, en azından gelecekteki bir tehdit unsuru olarak Çin tehlikesini kendi kamuoylarında canlı tutması gerekiyor.

HARİTACILAR

Türkiye'nin önündeki bir tuzak içten ve dıştan pompalanan bir paranoya ve yalnızlık duygusu içinde tepkisel köktendinci akımların içine sürüklenmek ve "düşman" rolünü üstlenmekse, diğer bir tehlike de Batı'daki "haritacıların" hedefi haline gelmektir.

Körfez krizi, Ortadoğu haritasında değişiklik kaygılarını gündeme getirdi. Bu kaygıları değerlendirmek için geçmişe göz attığımızda, bazı Batı ülkelerinde siyasi atlası şekillendirme merakının yaygın olduğunu görüyoruz. Bu tür amatör haritacılığın maliyeti de çoğu kez büyük oluyor. Örneğin, İngiliz hukukçusu Sir Cyrill Radcliffe, hükümeti tarafından 1947 yılında, Hindistan'la Pakistan arasındaki sınırın son şeklini çizmekle görevlendirildiğinde, hayatında Hindistan yarımadasına ayağını atmamış, bölgeyle ilgili tek bir kitap bile okuma-

mişti. Genel vali Mountbatten, Sir Cyrill'e, "Müslümanlarla diğer dinlerden olanların çoğunlukta olduğu alanları ayırması... mümkünse diğer faktörleri de dikkate alması" talimatını vermişti.

Genel valinin bürokratına tanıdığı altı haftalık sürede, yarım milyardan fazla insanın yaşadığı bölgenin geleceği belirlendi. Böyle bir gücü, böylesine bir hafiflikle, eski Yunan mitolojisindeki tanrılar bile kullanmamışlardı. Pirinç tarlaları, jüt alanları, meyve bahçeleri arasından dolanan sınır, yerel koşullardan uzak, masa başında, solmuş bir Kraliyet Mühendisleri haritasının üzerinde belirlendi. Lahor kentinde kendisine ayrılan ufak bir bungalovda yapayalnız çalışan Radcliffe on binlerce köyü böldü, milyonlarca insanı birbirinden kopardı.

13 Ağustos 1947 sabahı iki büyük sarı zarfın içinde genel valiye teslim ettiği Hindistan ve Pakistan haritaları, Hindistan'ın bağımsızlığına kavuştuğu 15 ağustosta Mountbatten'ın masasının üstünde hâlâ açılmadan duruyordu. Çünkü, Radcliffe'in haritalarının yol açacağı kanlı olayları öngören İngiliz genel valisi bunları açıklayarak görkemli devir teslim törenlerinin tadını kaçırmak istememişti. Nitekim, bağımsızlık gününü takip eden olaylarda, özellikle Pencap ve Bengal eyaletleri arasındaki sınır bölgelerinde meydana gelen etnik çatışmalarda hayatını kaybedenlerin sayısı yarım milyona yaklaştı. Bu vahşeti izleyen göç ise belki dünya tarihinin en büyük göçü oldu. Sadece bir kervandaki insan sayısı 800.000 kişiydi.

Masa başında teorik olarak uygulanabilir sanılan sınır hattı, pratikte bir dizi felaketin nedenini oluşturuyordu. Örneğin, dünyada sadece bu bölgede yetişen jüt bitkisinin ekim alanlarının %85'ini Pakistan'da bırakıyor, ama jüt değirmenlerinin tamamını ve bu ürü-

nün ihraç limanı olan Kalküta'yı Hindistan'a veriyordu. Genel ilke olarak nüfus yoğunluğunu dikkate alan Radcliffe, İngiltere'nin stratejik bölge kabul ettiği Keşmir'i nüfusun çoğunluğunun Müslüman olmasına rağmen Hindistan'ın sınırları içine alıyor ve böylece günümüze dek süren bir çatışma ve trajedinin tohumlarını atıyordu. Belki de amaç iki eski İngiliz sömürgesi arasında sürtüşmeyi canlı tutarak onların üzerindeki İngiliz etkisini sürdürmektir; yani, "böl ve yönet" siyasetinin sömürgecilik sonrası döneme uyarlanması.

Haritacılığa heveslenenlerin cüretkârlığı günümüzde de sürüyor. Örneğin, Sırbistan'ın lideri Miloseviç'le Hırvatistan'ın başkanı Tujman'ın bir yemekteki menü kartı üzerine çizdikleri harita üzerinde Bosna'yı nasıl paylaştıklarını tanıklar anlattı. Daha sonra eski Amerikan ve İngiliz Dışişleri bakanlarınca çizilen Vance-Owen haritası ise Bosna'yı etnik kantonlara bölmek suretiyle Boşnak-Hırvat çatışmalarını teşvik etti. Bu harita, silah ambargosundan sonra Batı'nın Bosna'nın parçalanmasına yaptığı en büyük katkıydı.

Avrupa haritasının Balkanlar'dan Müslümanları dışlayacak şekilde yeniden çizilmesine diplomatik desteği sağlayan ise Almanya oldu. Slovenya ve Hırvatistan'ı alelacele tanımları Yugoslavya'nın parçalanmasına ve Bosna'daki soykırıma yol açtı. Sonuç; işkence ve tecavüze uğrayan, katledilen on binlerce Müslüman, 2 milyon göçmen, Mostar'ın meydanında "Bir daha geri dönmeyin, pis Türkler" diye bağırarak göstericiler.

Yugoslavya parçalanırken Alman haritacıların Slovenya'nın sınırlarına gösterdikleri ilgi rastlantı değildi. Slovenya'nın Koper limanı Soğuk Savaş sonrası şekillenen Orta Avrupa ulaşım ağının önemli merkezlerinden birisi. Ülkenin Adriyatik Denizi'ne kıymık gibi uza-

nan kıyısındaki bu yüksek teknoloji ağırlıklı liman Avusturya, Macaristan ve Güney Almanya'nın deniz ulaşımının en önemli çıkış noktası olmaya aday. Ayrıca, Slovenya'nın başkenti Lublijana da, Avrupa Birliği'nin planladığı iki kara koridorunun kesiştikleri noktada bulunuyor. R 5 yolu Kiev'i Venedik'e bağlarken, R 10 da Münih'le İstanbul'u buluşturacak.

İngilizler, Osmanlı sonrası Ortadoğu'nun haritasını çizmeye daha kruvazörleri Çanakkale Boğazı'ndan çekilmeden başladılar. İlk çalışmaları 8 Nisan 1915'te başbakan Asquith tarafından atanan "Asyatik Türkiye Komitesi" başlattı. İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği'nde maslahatgüzarlık yapmış olan Maurice de Bunsen'in başkanlığında çalışan ve genelde "Bunsen Komitesi" diye tanınan komite 30 haziranda başbakana teslim ettiği raporunda, "Türk egemenliğinin Anadolu Yarımadası'yla sınırlanması ve yok olan Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer güçler arasında paylaşılması" nı önerdi.¹²

Bunsen Komitesi'nin çizmeye başladığı yeni Türkiye ve Ortadoğu haritasını tamamlayanlar ise İngiliz milletvekili Sir Mark Sykes ile Fransız diplomatı François Picot oldu. İngiliz ve Fransız kabinelerinin Şubat 1916'da onayladığı Sykes-Picot Anlaşması Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar gizli kaldı. Sonra da iki ülkenin kendi denetimlerinde oluşturdukları Irak ve Suriye gibi ülkelerin sınırlarını belirledi. Milyonların geleceğini etkileyen çalışmalarını yürütürken İngilizler, Osmanlı Devleti'nin idari bölümlerine itibar etmediler. Lisede tanıştıkları Latin ve Yunan klasikleri onlara yol gösterdi. Emperyalizmin sarhoşluğu içinde, Elen

¹² Ronald Sanders, *The High Walls of Jerusalem*, Holt, Rinehart and Winston, 1983, s. 203.

kartograflarının 2.000 yıl önce çizmiş oldukları haritalardan “Mezopotamya”, “Filistin” gibi terimleri ödünç aldılar. Çizdikleri haritada Osmanlı İmparatorluğu Suriye, Filistin, Ermenistan, Anadolu ve Cezire-İrak diye 5 otonom bölgeye bölünmüştü. Ama bu yaklaşım bile Sykes’i tatmin etmemiş olsa gerek, milletvekili dostu Aubrey Herbert’e şöyle yazıyordu:

“Türkiye yok olmalı. İzmir Yunan olacak. Antalya İtalyan, Güney Toroslar ve Kuzey Suriye Fransız, Filistin ve Mezopotamya İngiliz ve üst tarafı da Rus-Konstantinopol dahil... ve ben *Ta Deum*’u Aya Sofya’da ve *Nunc Dimittis*’i Hz. Ömer’in camiinde söyleyeceğim.”¹³

Beyinleri önyargı, kalpleri kin dolu haritacılarının çizdikleri Türkiye haritası, Müttefiklerle Osmanlı İmparatorluğu’nun imzaladığı Sevr Anlaşması’nın temelini oluşturdu. Sevr haritasını yırtıp atmak için Türkiye Atatürk’ün önderliğinde 4 yıl savaşmak zorunda kaldı. Benzer direnişi gösteremeyen güneydeki Arap komşularımız ise Batılı haritacıların kendilerine uygun gördükleri sınırlar içine yerleşmek zorunda kaldılar. Onların sınırlarını belirleyen en önemli öge de Filistin olgusuydu. İngiltere’nin patronajında bağımsızlık mücadelesine başlayan, ilk önce kendisine Brezilya ve Afrika’da bir yurt arayan daha sonra da Amerika’nın desteğiyle kendi devletini kuran İsrail’e yer açabilmek için Ortadoğu haritası altüst edildi. Sykes ve Picot’nun 1916’da çizdikleri haritada kahverengi boyalı Filistin bölgesini nihayet 1948’de İsrail Devleti’ne dönüştürebilmek için bölge kan kırmızıya boyandı. İsrail’in kuruluşundan sonra da Arap ülke-

¹³ David Fromkin, *A Peace to End All Peace*, Henry Holt and Company, 1989, s. 149.

leriyle arasında 1948, 1967 ve 1973 savaşları yaşandı. Bölgeye hâlâ kalıcı bir barış egemen değil.

Üstelik, Batılı haritacıların bölgeye olan geleneksel ilgileri İsrail’le sınırlı değil. Temelinde Ortadoğu’nun petrol zenginliğinin yattığı 1991 Körfez Savaşı, Batılıları Irak haritasını değiştirme girişimlerine yöneltti. Bir koyundan üç post çıkarmanın hesaplarını yapan haritacılar gene Türkiye’nin çıkarlarıyla karşı karşıyalar. Türkiye, hızla değişip güçlenmediği takdirde bu sefer de sınırlarının üzerinde değilse bile çok yakınlarında 21. yüzyılı şekillendirmek isteyen post-modern haritacıların renkli kalemleri oynamaya başlayabilir.

Çeşitli defalar vurguladığımız gibi, bulmamız gereken çözümler sadece refah seviyemizi yükseltmek ve yaşam biçimimizi uygarlaştırmak için gerekli değil. Sanal bir ekonomik yarışta basamak atlamak da kendi başına bir amaç sayılmaz. Çözümün getireceği zenginleşme, özgürleşme ve demokrasi aynı zamanda devleti de güçlendirecek. Başka ülkelerin dünyayı, en azından da Avrupa ve Ortadoğu’yu yeniden biçimlendirme çabalarından zarar görmememizi, tersine, yararlanmamızı sağlayacak.

GELECEĞİN GÜNDEMİ

KARA DELİKLER VE KOZMİK ENFLASYON

21. yüzyılın başlangıcında Türkiye'nin yolunu bekleyen tuzak ve tehlikelerin bazıları, yukarıda değindiğimiz gibi, dış kaynaklı. Bunları ortadan kaldırmak zor. Ancak, bilinçli ve güçlü olup direnmek mümkün. Önümüzü keşen bazı engeller ise kendi yaklaşımlarımızdan ve iç dinamiklerimizden kaynaklanıyor. Bunları değiştirmek bizim elimizde. Siyasetteki yozlaşmayı, bürokrasideki çöküşü, hukuktaki içler acısı durumu kastetmiyoruz. Bunlar bildiğimiz, tartıştığımız, daha doğrusu su dolu havana koyup dövdüğümüz konular. Laik-dinci, Sünni-Alevi, Türk-Kürt gibi bir türlü onaramadığımız fay hatlarından da bahsetmiyoruz. Çünkü, ilerleyen birçok toplumda benzeri tansiyonları görüyor, ama bunları bağdaştırebildiklerini veya aşabildiklerini izliyoruz. Demek ki daha derinlere, temel dinamiklere inmemiz gerekli.

Geride bıraktığımız yüzyılda büyük bir buluş ve bilgi patlaması yaşayan fizik biliminin yeni bazı bulgularını model veya en azından yol gösterici birer analogi yani örnekseme olarak kullanalım. Örneğin Einstein'la başlayan çalışmalar, astronom Hubble'ın ölçümleriyle desteklendiğinde evrenin iki büyük güç tarafından şekillendiğini ortaya koydu. Evrendeki nebula, galaksi, yıldız, gezegen, gaz ve tüm zerrecikleri bir merkez veya

merkezlere doğru çeken kütle çekimi ve buna karşı belli bir tempoda genişlemeyi yani kozmik enflasyonu mümkün kılan, belki de evrenin doğuşundan kaynaklanan bir ilk ivme.

20. yüzyılın başında Einstein'ın yaptığı çalışmalar daha sonraki araştırma ve gözlemlerle tamamlanınca ortaya "kara delik" teorisi çıktı. Kara delik o kadar ağır bir madde ki dayanılmaz boyuttaki çekim gücünden ışık bile kaçamıyor. Işık, bilinen en yüksek süratte sahip olmasına rağmen, bir kara deliğin içine girdi mi çıkamıyor. Astronomik ölçümlere göre, zerrecik boyutundaki bir çekirdeğin etrafında savrulan milyonlarca derece sıcaklığındaki gazların saatte milyonlarca kilometre hıza ulaştığı bir kozmik kasırga yaşanıyor. Kara deliğin merkezindeki 1 ışık-yılı genişliğindeki ışık noktacığının ağırlığı milyonlarca yıldıza eşit. İşte bu merkezin içinde de görünmeden dönen kara delik var.

Kara delikler içine dönmeyi, dışa kapanmayı, karanlığı, yok olmayı çağırıştırıyor. Kara deliklerin sınırını oluşturan "olay ufku"na yaklaştıkça zamanın akışı yavaşlıyor. Sadece içine dönüş değil, aynı zamanda geriye kayış da söz konusu. Kara deliklerden ne enerji, ne de kütle kaçabiliyor. Yani, kara delikler kütle çekiminin mutlak zaferinin sonucu. Kütle çekimi de dışa, diğer dinamik güçlere ve değişime direnmenin simgesi. Esasın-da kütle çekimi doğadaki en zayıf güç, ancak sürekli ve kümülatif etkisi onu güçlü kılıyor.

Türkiye'nin eteğinden çeken sabırlı ve ısrarlı güçlerden biri aynen kara delikleri oluşturan kütle çekimi gibi, onu içine kapanmaya, merkeze sarılmaya, otarkıye ümit bağlamaya zorluyor. Giderek tek bir küresel köye dönüşen dünyamızın gerçeklerinden uzak bir ırk ve din paranoyası içinde Türkiye'nin kendisinden başka

dostu olmadığını işleyen bu yaklaşım, ülkemizin dünya ile ilişkilerini aklın egemen olduğu sanayi, ticaret, bilim ve teknoloji gibi alanlara yoğunlaştıracığına duyguların ağır bastığı dostluk-düşmanlık gibi alanlara çekiyor.

Örneğin, Milli Güvenlik Akademisi'nin 1999-2000 eğitim yılının açılışında, Harp Akademileri komutanı akademi öğrencilerine Türkiye'nin "düşmanlarını" şöyle sıralıyor:

"Sizler burada iç ve dış düşmanlarımızı öğreneceksiniz. Bunda bizim hiçbir dahlimiz olmadığını göreceksiniz. Avrupa Birliği'ne alınmamamızın asıl nedenlerini öğreneceksiniz. Arap âleminin Türk ulusuna yönelik kin ve nefretini öğreneceksiniz. Dünyanın en yalnız ülkesinin Türkiye olduğunu göreceksiniz. Dünyada en çok iç ve dış düşmana sahip ülkenin Türkiye olduğunu göreceksiniz."

İlişkiler bilimsel alışveriş veya çıkar dengeleri bazında değil de dostluk-düşmanlık ekseninde ele alınınca herkes de düşmanımız olduğuna göre çaremiz nedir? Demokrasi ve dış dünyayı unutup otoriter güçlerin ipine mi sarılmak? Irak, Burma, Kuzey Kore gibi dışa kapanıp siyasi-bürokratik bir oligarşi veya daha da kötüsü bir despotun yönetiminde kendi yağımızla kavrulmak mı arzulanan?

Benzer içe dönüşler demokrasi serüvenimiz boyunca da sık sık yaşanmakta. Oy kaygısının ötesinde, seçim kazanma güdüsünün ilerisinde memleketi ele geçirme yani totaliter kontrol sağlama hevesleri dini siyasete alet etmekte. Dışa düşmanlık, içe kapanış arzulanmakta. Çünkü, dikkati geleceğin potansiyelinden geçmişin abartılı özelemlerine çekilmiş bir toplumu ve uluslararası

sı rekabetten soyutlanmış bir ülkeyi yönetmek, ona egemen olmak çok daha kolay.

Kütle çekiminin dayanılmaz gücü evreni kara deliklere doğru çekerken, diğer bir güç de onun genişlemesini sağlıyor. Ünlü astronom Edwin Hubble tarafından saptanan bu kozmik genişlemenin itici gücü “big bang” diye tanımlanan ilk “büyük patlama”dan kaynaklanan enerji. Büyük patlama kozmolojisine göre evrende izlenen enflasyonun nedeni evrenin geçmişte sonlu bir zamanda, aşırı büyüklükte yoğunluğa ve basınca sahip bir patlamayla başlaması. Eğer evrenin bir “ilk”i varsa “son”u da olacak demektir. Yani kozmik enflasyon, evreni, enerjisinin yok olacağı bir dejenerasyona ve “ısı ölümüne” doğru götürmektedir. Kozmik yaşamın sürmesi kütle çekimi ile enflasyonun itici gücü arasındaki dengeye bağlı.

Ülkeler için de adeta benzeri bir denge söz konusu. Kendi içinde güçlenemeyen bir Türkiye’nin sağlam temellere dayanmayan bir genel genişleme stratejisini sürdürmesi mümkün değil. Geçtiğimiz dönemde PKK ile olan mücadelesinde Suriye, Rusya, İtalya ve Yunanistan gibi ülkelerle açık veya gizli bir çekişmeye giren Türkiye ilk raundu ileride bitirdi. Ancak, mücadele alanları PKK’yla sınırlı değil ve PKK’ya karşı başarılı olmasında rol oynayan askeri başarısını başka rekabet alanlarına taşıması, hatta askeri gücünü sürdürmesi için gerekli olan ekonomik, bilimsel, teknolojik, kültürel ve demokratik atılımları yapması gerekiyor.

Bilimsel ve teknolojik altyapısı zayıf, toplumsal dokusu gevşek bir ülkenin sadece askeri güçle elde edeceği mevzilerin kalıcı olması zor. Üstelik, yakın geçmişte kendi siyasi, demokratik, teknolojik yapılarını yeterince güçlendirmeden askeri, siyasi veya kültürel genişleme stratejileri izleyen ülkelerin trajik sonlarını izledik.

Sovyetler Birliği'nin parçalanması en geniş boyutlu örnek, şah'ın İran'ının çöküşü i se en yakınıımızdaki olaydı. Saddam Hüseyin'in “enflasyonist” dış siyasetinin yarattığı acıları hâlâ izliyor ve yaşıyoruz.

Demek ki, Türkiye'nin 21. yüzyılda yürüyeceği yolda karşılaşabileceği i tehlikeler arasında bir kara deliğe düşmek kadar kozmik enflasyona yakalanıp yok olmak da var. Akılcı bir kalkınma hamlesiyle birleşmiş bir barışı dış siyaset ülkemizin hem varoluşu hem de zenginleşmesi için izlenebilecek en etkin yol.

21. YÜZYILIN BAşINDA TÜRKİYE

Tek tük de olsa, 21. yüzyılda Türkiye'nin kullanabileceği yol haritasını çizmek isteyenler var. Ancak, bu yöndeki çalışmaların çoğu hâlâ ülkemizin geleceğinden çok geçmişte izlemiş olduğu yola odaklanmış durumda. Örneğin, değerli araştırmacı Profesör Emre Kongar'ın *21. Yüzyılda Türkiye* adlı 700 küsur sayfalık yapıtının neredeyse tamamına yakını toplumumuzun mevcut sosyolojik yapısı, bunun temelleri ve bu yapıyı oluşturan i ve dış lerle, yani geçmişimizle ilgili. İçerdiği kapsamlı bilgiler nedeniyle bir başvuru kitabı özelliği de olan yapıtın geleceğe ışık tutma gücü i se sınırlı.¹ çünkü, geleceği şekillendirecek olan değişmenin araçları arasında bilim ve teknolojiye ağrılık vermek yerine siyaset ve ekonomi gibi lere öncelik tanıyor.

Kongar, geleceğe yönelik zmlmelerde bulunurken, 21. yüzyılda Türkiye'yi biçimlendirecek en önemli süreçleri küreselleşme, kentleşme ve demokratikleşme olarak belirliyor. Yüzyılımızda Türkiye'yi yönlendirecek

¹ Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi Kitabevi, 1998.

güçleri de büyük sermaye, askeri bürokrasi ve Amerika Birleşik Devletleri olarak tanınıyor. Kongar'ın belirlediği süreçlerin önemine katılmamak mümkün değil. Ancak, araştırmacı bunların 21. yüzyılda nasıl işleyeceğinden çok geçmişteki dinamiklerine ağırlık veriyor. Teknolojik gelişmelerin geçmişle gelecek arasında yaratacağı kopuklukları da önemsemiyor. Halbuki, Amerikalı ünlü antropolog Margaret Mead'in deyişiyle, "Eğilim kader değil." Üstelik, 21. yüzyılın başlarında yaşanacak bilimsel ve teknolojik gelişmeler geçmişteki birçok yaklaşımı altüst edeceği gibi yaşamın, dolayısıyla da değişimin temposunu inanılmaz biçimde hızlandıracak.

"Modelimiz, ancak tarihsel açıdan ele alındığında bir anlam kazanır. Her ögenin tarihsel gelişimi ve öteki öğelerle olan diyalektik etkileşiminin tarihsel niteliği dikkate alınmazsa model bütün geçerliliğini yitirir"² diyen Kongar yapıtının tamamına yakınında geçmiş irdeleyor, gelecekle ilgili senaryo ve öngörülerden uzak durmaya çalışıyor. Halbuki, yapıtının konusu "21. Yüzyılda Türkiye." Geleceği belirlemek için kullanmadığı modelin evrensel olduğunu savunan yazar, modeli evrensel bazda da deneye tabi tutmuyor. Bu gibi nedenlerden dolayı, Kongar'ın çalışması Türkiye'nin 21. yüzyılda rotasını çizmek için kullanabileceği bir yol haritasından çok, ülkemizin toplumsal yapısının ve değişimin tarihinin genel bir değerlendirmesi için yararlanılabilecek bir kaynak niteliğinde.

Osmanlı'dan itibaren düzen, "değişmeye karşı olmasa yoluyla etkinliğini sürdürmüştür"³ diyen Kongar, 21. yüzyılın başında büyük halk topluluklarının arzula-

² Kongar, a.g.y., s. 682.

³ a.g.y., s. 17.

dıkları Türkiye’yi yaratırken aşılması en zor engeli de işaret etmiş oluyor. Ne yazık ki günümüzde bu engeli aşmak için hangi araçlardan nasıl yararlanabileceğimize işaret etmiyor.

Merkez Bankası başkanlığı ve milletvekilliği yapmış olan Profesör Cafer Tayyar Sadıklar da 1998’de yayımlanan *2000’li Yıllar: Dünya ve Türkiye* adlı yapıtında Türkiye’nin geleceğini belirlemekte önemli rol oynayacak öğeleri ele alıyor. Türkiye’nin jeopolitik konumuyla doğal zenginliklerini vurgulayan ve çevremizde oluşan ticari ve siyasi fırsatlara dikkat çeken Sadıklar, böylece statik öğeleri öne çıkarmış oluyor. Yazar, “Gelişmeler ve rakamlar iyimser bir yaklaşımla değerlendirilmiştir”⁴ diyerek, çalışmasının bilimsel bir tezden ziyade genel bir derleme olduğunu kabulleniyor. Bu değerlendirme çerçevesinde bilgi toplumuna geçiş ve teknoloji yarışına da değinen Sadıklar, teknolojinin rolünü Türk Havacılık ve Uzay Sanayii ve ASELSAN gibi kuruluşlarla sınırlayarak küresel boyutta yaşanan bilim ve teknoloji devrimini ve bunların Türkiye’nin geleceğini belirlemekteki rolünü göz ardı etmiş oluyor. Çok konuyu ele aldığı için olsa gerek, hiçbirini derinlemesine inceleyemeyen yapıt, gene de dikkatleri Türkiye’nin geleceğine çektiği için yararlı. Üstelik de 2020 yılıyla ilgili bazı hedefleri de dile getiriyor.

Bilimsellikten çok iyimserliği yansıtan başka bir çalışma da, büyükelçi Onur Öymen’in 1998’de yayımladığı *Türkiye’nin Gücü*.⁵ Türkiye’nin, nüfus açısından Batı Avrupa’nın ikinci en büyük devleti, ekonomik açıdan satın alma gücü itibarıyla Avrupa’nın altıncı büyük

⁴ Cafer Tayyar Sadıklar, *2000’li Yıllar: Dünya ve Türkiye*, 1998, s. 11.

⁵ Onur Öymen, *Türkiye’nin Gücü*, AD Kitapçılık, 1998.

devleti olduğunu, işsizlik alanında da o ülkelerin çoğundan daha iyi durumda bulunduğunu savunan Öymen, döviz rezervlerinin de rekor düzeye yükseldiğini belirtmekte. Demokrasi ve insan hakları alanlarında da sağlanan olumlu gelişmeleri vurgulayan Öymen, bu tozpembe tabloda değişiklik yapmaya kıyamadığı için olsa gerek, Türkiye'nin geleceğiyle ilgili önerilere pek yer ayırmak ihtiyacını duymamış.

Türkiye'yi sadece kendi içinde irdeleyen, gelişmesini, “Nereden nereye geldik?” şeklinde inceleyen araştırmaların geleceğe ışık tutmaları mümkün değil. Çünkü, bu sorunun bir bilimsel katkısı olabilmesi için, “Başka yöntemlerle nereye gelebilirdik?” ve “Benzer konumdaki başka ülkeler aynı sürede nereden nereye geldiler?” gibi sorularla da desteklenmesi gerekli.

Şunu da belirtelim ki, bu çalışmamız başladıktan sonra elimize geçen, Öymen'in yeni yapıtı *Geleceği Yakalamak*,⁶ yazarın *Türkiye'nin Gücü*'yle başladığı misyonu tamamlıyor ve Türkiye'nin 21. yüzyılda dünyanın en ileri ülkeleri arasında yer alabilmek için neler yapması gerektiğini irdeliyor. Değerli diplomat ve araştırmacı, küreselleşme olgusu çerçevesinde devletin ne türlü reformları nasıl gerçekleştirmesi gerektiğini anlatıyor. İyimser yaklaşımı umut aşıyor. Sonuç olarak küresel tehlike ve tehditler fazlasıyla vurgulanırken, kendi eksikliklerimiz ve zayıf yönlerimiz yeterince belirginleşmiyor.

Doğaldır ki, bir bürokrat propaganda amacıyla, yahut bir siyasetçi topluma moral vermek gayesiyle bilimsellik yerine iyimserlik yöntemini seçebilir. Nitekim, eski Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel de Türkiye Bü-

⁶ Onur Öymen, *Geleceği Yakalamak*, Remzi Kitabevi, 2000.

yük Millet Meclisi'nin 21. Dönem ikinci yasama yılının açılışında yaptığı konuşmada bu yaklaşımı benimsemiş ve 20. yüzyılın sonuyla ilgili yaptığı durum tespitinde hem Türkiye Cumhuriyeti'nin geçmişteki başarılarına değinmiş hem de dünyadaki hızlı değişimlere dikkati çekmişti. Ancak, konuşmada Türkiye'nin 21. yüzyılda benimsemesi gereken hedefler ve bu hedeflere ulaşmak için kullanacağı araçlarla ilgili genel tespitlerin ötesinde çarpıcı ipuçları yoktu.

Öymen ve Demirel'in Türkiye'nin ulaştığı noktayla ilgili iyimser saptamaları bizi bu değerlendirmeleri genel kabul görmüş bazı göstergelerle karşılaştırmaya yöneltti. Eğer gerçekleştirdiklerimiz büyük bir başarı ise içinde bulunduğumuz durumun nispeten iyi ve kabul edilebilir olması düşünülür. Bu durumda, devrimsel iyileştirmeleri gerçekleştirmek için büyük çabalara girmek, belki de önemli toplumsal fedakârlıklara katlanmak veya siyasi rizikolara atılmak gerekemeyebilir.

Birleşmiş Milletler'e bağlı BM Gelişme Programı UNDP tarafından hazırlanan 1999 *İnsani Gelişme Raporu*,⁷ Türkiye'yi "yüksek insani gelişme" gösteren ülkelerin çok gerisinde, "orta insani gelişme" kategorisinin ortalarında, 150 ülke arasında 86. sıraya yerleştiriyor. Sıralamada Kıbrıs 26., Yunanistan 27., G. Kore 30., Polonya 44., Hırvatistan 55., Malezya 56., Bulgaristan 63. basamaktalar. Tayland, Romanya, Kazakistan, Suudi Arabistan ve Brezilya gibi ülkeler de önümüzde. Ortalama yaşam süresi, eğitim ve sağlık düzeyi, işsizlik oranı ve gelir seviyesi gibi temel göstergelerin yanında kadının toplumdaki konumu, internet ve telefon kullanımı gibi öğelerin de değerlendirildiği İnsani Gelişme En-

⁷ United Nations (UNDP), *Human Development Report 1999*.

deksi (İGE) Türkiye'nin aşması gereken yolun uzunluğunu da sergiliyor.

Ülkemizin İnsani Gelişme Endeksi'nin düşüklüğü, başka bir deyişle de yaşam kalitesi açısından bu kadar gerilerde olmasının bir önemli nedeni, Cumhuriyet'in bütün başarılarına rağmen, hâlâ düşük olan okuma-yazma oranımız. Bizde %83,2 olan bu oran, Macaristan ve Rusya'da %99'a ulaşıyor. Türkiye'deki %61'lik brüt okullaşma oranı da Brezilya'da %80'e, Filipinler'de ise %82'ye tırmanıyor. Üstelik, kızlarımızın okuma-yazma ve okullaşma oranları da erkek çocuklarımızın çok gerisinde. Nitekim, uygarlığın bir tür göstergesi olan İGE'de bizi gerilere iten temel bir çarpıklık, ülkemizde kadınların konumu. Eğitimden siyasete birçok alanda kadın-erkek eşitsizliğinin ülkemizde hâlâ ortadan kaldırılamadığı UNDP'nin raporunda açıkça görülüyor.

Kurumun Türkiye'yle ilgili raporu Birleşmiş Milletler'in insan hakları ve insan güvenliği gibi konulara verdiği önemi de sergiliyor. Artık, yaşam kalitesini sadece milli gelir gibi istatistiklerle tanımlamak yeterli değil. Kaldı ki Türkiye, bu tür çıplak ekonomik göstergelerde de alt kümelerde görülüyor. Dünya Bankası'nın 1998/99 *Raporu*'na⁸ göre ekonomisinin toplam boyutu itibariyle 23. sırada olan ülkemiz, kişi başına milli gelir sıralamasında ise 48. sıraya düşüyor. *Rapor*'un hazırlandığı tarihte 3.130 dolar olan kişi başına gelirimiz, Avrupa Birliği üyelerinin ortalamasının yaklaşık altıda biri kadar. AB'nin Yunanistan ve Portekiz gibi üyelerinin bile dörtte biri seviyesindeyiz. 30 yıl önce önünde olduğumuz Kore'nin kişi başına gelirinin de üçte birin-

⁸ World Bank, *World Development Report 1998/99*, Oxford, 1999.

den az. Üstelik, gelir seviyemizin çok büyük dengesizlikleri gizlediğini de unutmamamız gerek.

Ne ilginçtir ki Fraser Enstitüsü tarafından yayımlanan Ekonomik Özgürlük Endeksi'nde de Türkiye 123 ülke arasında 43. sırada yer alıyor. Yunanistan, İspanya, Malezya, Arjantin, Tayland ve Macaristan önümüzde olan ülkelerden bazıları. 11 uluslararası ekonomik araştırma kurumunun 1996 yılından beri ortak hazırladıkları bu endeks, ülkelerin fakirliğinin izahını doğal kaynaklarının yetersizliği veya gelişmiş ülkeler tarafından sömürülmeleri gibi nedenlerden çok onların yönetilme biçiminde arıyor. Özellikle bireysel atılım özgürlüğünün, mülkiyet haklarının, hukuk altyapısının, adalet ve denetim mekanizmalarının zayıf olduğu ülkelerde düşük çıkan bu endeks, aynı zamanda ekonomik geri kalmışlığı da işaret ediyor. Araştırmalar en geniş ekonomik özgürlük ortamına sahip ülkelerin aynı zamanda en zengin ülkeler olduğunu ortaya koyuyor. Bu gruptaki ülkeler aynı zamanda istikrarlı ve hızlı biçimde büyümelerini de sürdürüyorlar.

Ne yazık ki, uygarlığın bir başka ölçüsü olan yolsuzluk değerlendirmesinde de Türkiye'nin notu kırık. 140 ülke arasında 54. sırada yer alıyoruz. Ekim 1999'da Güney Afrika'da yapılan 9. Yolsuzlukla Mücadele Konferansı'nda açıklanan sonuçlara göre sırasıyla Danimarka, Finlandiya, Yeni Zelanda, İsveç ve Kanada temizlik sıralamasının başında geliyor. Gene sırasıyla, Kamerun, Nijerya, Endonezya, Azerbaycan, Özbekistan ve Honduras ise yolsuzluk listesinin başını çekiyor. Sıralamada Bostvana, Fas, Yunanistan, Polonya, G. Kore gibi ülkeler Türkiye'den daha iyi not alırken, Çin, Bulgaristan, Rusya, Arjantin, Hindistan gibi ülkeler bizim gerimizde kalıyorlar.

Uluslar arasında cereyan eden ekonomik yarışın bir ölçümü olan rekabet endeksi de Türkiye'nin çok gerilerde kaldığını gösteriyor. "İsviçre'nin Lozan kentindeki Uluslararası Yönetim Geliştirme Enstitüsü (IMD) tarafından yapılan araştırmaya göre, dünyada ekonomik rekabet sıralamasında Türkiye (1999 yılında) 37. sırada yer aldı... Geçen yıl ise 33. sıradaydı."⁹

Bambaşka bir alanda, sağlık konusunda nerede olduğumuzu saptamak için istatistiklere gerek yok. 21. yüzyılın eşliğindeki Türkiye'de kuduzun İstanbul'da can aldığını manşetler haykırırken, sıtma ve verem gibi hastalıkların yıldan yıla arttığını da izlemekteyiz.

Önümüzdeki yolun uzunluğunu böylece ölçtükten sonra, bizi hedefe götürecek yol haritasını aramaya devam edelim. DPT eski müsteşarı Profesör Orhan Güvenen'in kaleme aldığı "Türkiye'nin Orta ve Uzun Dönem Stratejik Hedefleri"¹⁰ böyle bir haritayı vaat ediyor, ancak iddialı başlığını akademik açıdan taşıyamıyor. Projektör tuttuğu bilim ve teknoloji, eğitim ve çevre gibi konular doğru seçimler. Ancak, "Türkiye'nin 2017 yılı sonunda dünya sistemine en çok etki yapan ilk 15 ülke arasında yer almasını sağlamaktır" diye tanımlanan hedefin mantığını ve dayandığı bilimsel hesapları anlamak çok zor. Dünya sisteminin hangi ayrıntı ve ölçümleri kapsadığını bilemiyoruz. Sisteme yapılan "etki" nasıl belirleniyor? Ölçümlerde hangi gösterge ve yöntemler kullanılıyor? İleriki yıllarda sıralama belirlenirken önümüzde ve arkamızda bize yakın sıralanan diğer ülkelerin verilerinin nasıl değişece-

⁹ *Milliyet*, 22.4.1999.

¹⁰ Prof. Dr. Orhan Güvenen, "Türkiye'nin Orta ve Uzun Dönem Stratejik Hedefleri," DPT, 1999.

ği, yani bu ülkelerin nasıl gelişeceği ile ilgili varsayımları göremiyoruz.

Güvenen'e göre, "TC 2017-9 modeliyle hedeflenen ise, 2017 yılı sonunda Türkiye'yi dünya sistemine en çok etki yapan ilk 9 ülke arasına yerleştirmektir." Süre ve sıra farkının dışında iki "model" arasında ne gibi temel farklar olduğunu da anlamakta zorlanıyoruz. Daha doğrusu, belirtilen "TC 2007-15" ve "TC 2017-9"un neyin birer "model"i olduklarını anlamak güç. Ayrıca, bu "modellerin" hedeflerinin de ne gibi kıstaslara göre ve nasıl seçildiğini de yazar belirtmiyor. Gene de, Türkiye'nin dikkatini 7 ve 17 yıllık gelecek perspektiflerine çekmek yararlı bir girişim. Demek ki, Türkiye'nin yazgısını 21. yüzyılda değiştirebilecek temel öğeleri aramaya devam etmek zorundayız. Bunun için de gözlerimizi geleceğe çevirmemiz, enerjimizi kısır iç çekişmeler yerine yeni olgulara ve fırsatlara yönlendirmemiz gerekiyor.

SORUNLARI OLMAYAN ÇÖZÜMLER

Kişi ve kurumların başarısı, karşılaştıkları sorunlara çözüm bulma becerileriyle orantılı oluyor. Edison karanlık, Graham Bell iletişimsizlik sorunlarına çözüm getirerek tarihe geçtiler. Bell'in adını taşıyan onlarca şirket hâlâ Amerika'da faaliyette. Henry Ford toplu üretimle ilgili engelleri aşacak çözümler oluşturdu. Adını verdiği firma hâlâ dünya otomotiv pazarının liderleri arasında. Franklin Roosevelt Amerika'da başlayan büyük ekonomik krizi çözecek program ve siyasetleri geliştirdi. Margaret Thatcher İngiltere'nin içine düştüğü sendikal gerginlik ve atalet atmosferini değiştirecek önerileriyle başarıya ulaştı. Atatürk, önce düşman işgalinin, sonra da geri kalmışlığın üstüne giderek yüceldi.

Özal, Türkiye ekonomisinin karşılaştığı darboğazları, ekonomiyi uluslararası rekabete açarak aştı.

Sorunu doğru saptayıp uygun çözümü üretebilen kurumlar yeşeriyor, yaşayabiliyor. Diğerleri küçülme-ye ve zaman içinde yok olmaya mahkûmlar. Bu kural-lar siyasi partiler için de geçerli. Ülkemizdeki partiler milli sorunlarımızı doğru saptayıp, onlara çözüm üre-tebiliyorlar mı? Öyle gözüküyor ki, çoğunun ürettiği çözümler gerçek sorunlarla çakışmıyor. Vatandaşın gerçek ihtiyaç ve sorunlarına yönelik olmak yerine seçmenin duymak isteyecekleri çözüm olarak pazarla-nıyor. Sonuçta, gerçek sorunlar çözümsüzlüğe itilir-ken, kamuoyu ve vatandaşın zihni önemli veya acil ol-mayan sorunlar için üretilmiş yapay çözümlerle işgal ediliyor.

Belki tezimizi örneklerle vurgulamak daha kolay olabilir. Uzun süredir siyasi platformu işgal eden en önemli konuların başında dinle ilgili söylem, iddia ve vaatler geliyor. Siyasi bir partinin vaadi demek iktida-ra geldiğinde uygulayacağı program, yani çözüm de-mek. Halbuki, ülkenin temelde bir milli din veya dinsel özgürlük sorunu yok. Din ve mezhep kavgaları kal-kınmış ülkelerin çoktan geride bıraktıkları bir konu. Batı Avrupa kanlı savaşlarla geçen yüzyılları nihayet Reformasyon dönemiyle kapadı. 16. yüzyıldan itibaren laiklik farklı din ve mezheplerden oluşan toplumlarda barışın garantisi oldu. Modern ulus-devlette dine ağır-lık veren kesimle laik gruplar arasındaki ateşkesin en çarpıcı örneği Fransa'da Napolyon'un kiliseyle imzala-dığı Konkordato, yani anlaşmadır. Bunun da esin kay-nağı daha ortaçağda Papalık'la Katolik devletler arasın-da, iman ya da dogma dışında, Kilise disiplin ve örgüt-lenmesi üzerine varılan anlaşmalardır. Çoğu ülkenin

birkaç yüzyıl önce çözdüğü bu sorunu hâlâ tartışıyor olmamız ilerlememizin hızını kesen ve enerjimizi geleceğin fırsatlarına yoğunlaştırmak yerine geçmişin kavgalarına kilitleyen bir öğedir.

Benzer şekilde, milliyetçi çözümler de olmayan bir soruna yönelik. Türkiye milliyetçi duyguların en güçlü olduğu ülkeler arasında. Ancak, somut içerikten yoksun milliyetçi sloganlar siyasette revaçta olan yaklaşımların başında geliyor. Halbuki, Türkiye'nin sorunları sloganlarla aşılabacak nitelikte değil. Bunların üstesinden ancak akıl, bilim ve teknolojinin yardımıyla gelmek mümkün. Heyecan, inanç ve moral de çözümün temposunu süratlendirecek öğeler. Ancak, ırkçılığa kayan şoven milliyetçiliğin Avrupa'da neden olduğu savaşların anıları henüz unutulmuş değil. Bu tür yaklaşımların Türkiye'nin hiçbir meselesine çözüm getirmesi mümkün değil.

Türkiye, açık, dinamik ve mobilitesi yüksek bir toplumsal yapıya sahip, ama sol söylemler de olmayan sorunlara çözüm vaat etmekte ısrarlılar. Özelleştirmeyi engelleme bunun bir örneği. Olmayan sorunlara çözüm üretilen bir ortamda gerçek sorunlar da çözümsüz kalıyor. Örneğin, çökmüş olan hukuk sisteminin nasıl onarılacağı konusunda partiler arasında bir tartışma yok. Gelir dağılımındaki aşırı farkların nasıl ortadan kaldırılabileceği konusunda partilerin farklı programları kamuoyuna ulaşmıyor. Enflasyon da en çok konuşulan konu olmasına karşın, muhalefetin alternatif çözümleri belli değil. İnsan hakları, demokratikleşme, sağlık, Güneydoğu gibi konularda önerilen çözümler dinsel veya ideolojik motifleri işleyen sloganların gölgesinde kalıyor. Temel konular olan yoksulluk ve adaletsizlikle ilgili somut çözüm önerilerini bulamayan vatan-

daş, hiçbir soruna çözüm getirmeyen sloganların etkisinde kalıyor. Yani, 21. yüzyılın eşliğindeki Türkiye hâlâ 20. ve 19. yüzyılların, hatta daha önceki devirlerin sorunlarıyla oyalanıyor.

Bu gibi sorunları Batı'nın geride bıraktığı konusunda şüpheleriniz varsa Amazon veya Borders gibi bir kitapçı zincirinin bilgisayarında 20. yüzyıl kapanırken gerçekleşen “son”lara göz atabilirsiniz:

- Başlangıcın Sonu
- Bürokrasinin Sonu
- Emegın Sonu
- Evliliğın Sonu
- Egemenliğın Sonu
- İdeolojinin Sonu
- Ekonominin Sonu
- İzmlerin Sonu
- Komünizmin Sonu
- Liberalizmin Sonu
- Mimarının Sonu
- Seçkinciliğın Sonu
- Tarihin Sonu ve Son İnsan
- Yirminci Yüzyılın ve Modern Çağın Sonu
- Bilimin Sonu
- Eğitimin Sonu
- Eşitliğın Sonu
- Doğanın Sonu
- Fiziğın Sonu
- Irkçılığın Sonu
- İmparatorluğın Sonu
- Kapitalizmin Sonu
- Kültürün Sonu
- Planlamanın Sonu
- Refahın Sonu

- Soğuk Savaş'ın Sonu
- Ulus-devletin Sonu
- Dünyanın Sonu

Görülüyor ki 20. yüzyıla birlikte birçok kavram ve kurum gerilerde kalacak. Ancak, kendi değerlerini korurken çevresinde doğan yeni fırsatları kullanabilen kişi, kurum ve devletler ise güçlenecek. Süratle yenilikleri kucaklayabilen, yönetebilen, hatta yaratabilenler geçmişe saplanıp değişemeyenler üzerinde egemen olacaklar.

DÜNYA NEREYE?

Biz hâlâ din ve mezhep sürtüşmeleri, etnik kavgalar ve ideolojik çekişmelerle zaman ve enerji yitirirken, bu gibi sorunları çoktan geride bırakmış olan birçok ülkenin 21. yüzyıla girerken ne gibi bir vizyonu paylaştıklarını, ne kadar ilerisini görebildiklerini ve hangi sorunlara odaklandıklarını saptayabilmek için gene son birkaç yılda yayımlanan yapıtlara göz atalım:

İngiliz *Daily Telegraph* gazetesinin bilim yazarı Adrian Berry'nin 1996 yılında yayımladığı *Gelecek 500 Yıl: Yaklaşan Milenyum'da Yaşam*, ele aldığı uzun perspektif nedeniyle iddialı bir yapıt. Öngörülerinin gerçekleşme olasılığı da oldukça yüksek. Çünkü, bekleyebilesek olma olasılığı olan her şey günün birinde gerçekleşecek. Ancak, insan ömrü Berry'nin öngörülerini sınamamıza yetecek uzunlukta değil. Zaten onun da amacı uzun bir süreyi irdelemek suretiyle büyük değişiklikleri anlatabilmek. Ağaçların görüşümüzü etkilemesini istemiyorsak ormandan iyice uzaklaşmamızda yarar var. Olayların içinde olanlar miyoplaşıyorlar. Örneğin, en ünlü bilgisayar şirketi olan IBM'in kurucusu Thomas J. Watson 1943 yılında, "Dünyada bilgisayara olan ta-

lebin 5'i geçmeyeceğini" belirtmişti. Keza, ilk defa 1930 yılında atomu parçalayan Lord Rutherford, "Atomların bu dönüşümü sonucu enerji elde etmeyi bekleyenler saçmıyor" demişti.¹¹ Orville Wright da 1901 yılında kardeşi Wilbur'a, "Daha 50 yıl insanlar motorlu bir vasıtayla uçamaz" dedikten tam 2 yıl sonra Wright kardeşlerin ilk uçuşu gerçekleşti.

İnsanların yaşamlarını daima iyileştirme ve ilerletme güdüsünün bilimsel ve teknolojik gelişmenin temelini oluşturduğunu düşünen Berry, penisilinden DNA'ya, bilgisayardan uydulara, nükleer enerjiden lazer teknolojisine meydana gelen gelişmelerin kümülatif sonuçlarını ve geometrik biçimde artan temposunu hesaba katarak önümüzdeki yüzyıllarda hayal edilmesi güç boyutlarda gelişmeler bekliyor. 1992 yılında ortalama 13.000 dolar olan küresel aile gelirinin yıllık %2,8'lik artışla 2030 yılında 40.000, 2090'da 209.000, 2150'de 1,1 milyon, 2210'da ise 5,8 milyon dolara ulaşacağını hesaplıyor. Bu alım gücü beraberinde yepyeni hizmet ve ürünleri, dolaşısıyla teknolojik ve bilimsel buluşları sürükleyecek.

Berry, yeni teknolojilerin sürekli olarak artan dünya nüfusunu taşıyacağını öngörüyor ve demografik gelişmelerin sonuçlarının olumlu olacağına inanıyor. Örneğin, okyanuslarda yapılacak tarımın milyarlarca ek nüfusu besleyebileceğini düşünüyor. Geliştirilip güçlendirilen nüfusun gelişmenin itici dinamiklerinden biri olacağı konusunu ileride ayrıntılı biçimde işleyeceğiz. Nüfusun yaşam koşullarını yeni teknolojiler belirlerken, biyoteknoloji alanındaki devrimsel gelişmeler de insan sağlığı ve ömrünü çarpıcı biçimde etkileyecek. Berry'ye göre, yenilik ve gelişme motorunu çalıştırmak için gerekli

¹¹ Barry Buzan ve Gerald Segal, *Geleceği Kestirmek*, 1996, s. 13.

enerjinin kaynakları, kullanımı ve teknolojileri de geleceği belirleyecek temel öğeler arasında. İngiliz Kraliyet Astronomi Cemiyeti'nin üyelerinden olan Berry, 500 yıl sonra uzayda dünyalılara ait birçok yerleşimin olacağına ve buralardan elde edilecek maden, gıda ve enerjinin dünyadaki yaşamı biçimlendireceğine inanıyor.

İki akademisyen ve stratejik araştırmalar uzmanı Barry Buzan ve Gerald Segal'in *Geleceği Kestirmek* adlı yapıtlarının kapağındaki takvim 2050 yılını gösteriyor.¹² Yani Berry'den çok daha kısa bir perspektifi inceliyorlar, ancak vardıkları sonuçlar büyük benzerlik gösteriyor. Dünyanın geleceğini belirleyecek temel öğeler arasında demografik değişiklikleri, bilgi ve teknolojiye bakışları için de ayrıca milli kimlik, din ve egemenlik gibi kavramları inceliyorlar. Teknolojinin yanında uluslararası stratejik dengeleri de irdeleyen yazarlar dünya haritasının 2050, 2500 ve 7000. yıllarda nasıl görüneceğini de tartışıyorlar.

The Economist dergisinin 31 Haziran 1999 tarihli sayısının eki olan "Yeni Jeopolitikalar: 2050'ye Giden Yol" başlıklı araştırma da 50 yıl ilerisini görmeye çalışıyor. Ancak bu araştırmanın da vurguladığı, yeni siyasi oluşumlar, muhtemel yeni uluslararası dengeler ve benzeri siyasi dinamikler. Kanımızca bunlar belirli sonuçlar olabilir; ama olayları şekillendirecek esas olgular bilim, teknoloji, demografi ve çevredeki değişikliklerden kaynaklanacak.

Washington'daki Dünya Kaynakları Enstitüsü'nde stratejik analizler uzmanı olan Allen Hammond'un 1998'de yayımladığı *Hangi Dünya? 21. Yüzyıl İçin Se-*

¹² a.g.y.

*naryolar*¹³ adlı yapıtın alt başlığı olan “Küresel Gelecekler, Bölgesel Seçenekler” de yaklaşımındaki jeopolitik vurguyu sergiliyor. Küreselleşme olgusunun ışığında demokrasi ve özgürlüklerde olası gelişmeleri irdeleyen Hammond geleceğimizi etkileyecek önemli eğilimler arasında demografik, ekonomik, teknolojik ve ekolojik değişiklikleri sayıyor. Ancak, ön plana aldığı konular ulusların arasındaki güvenlik sorunları ve stratejik dengeler. Merak ettiği de 21. yüzyılda siyasi atlasın alacağı şekil. Dolayısıyla sosyal ve siyasi dönüşümlere teknolojik gelişmelerden daha önem veren araştırmacının stratejik yaklaşımları Chase, Hill ve Kennedy’nin *The Pivotal States* adlı yapıtıyla benzerlikler taşıyor.

İngiliz araştırmacı ve gazeteci Hamish McRae’nin *2020 Yılında Dünya* adlı yapıtı da Buzan, Hammond ve Chase gibi araştırmacıların yapıtları gibi dünyanın geleceğini belirleyecek temel dinamikleri saptamaya çalışırken bu dinamiklerin uluslararası dengeleri de nasıl etkileyeceğini öngörmeye gayret ediyor.¹⁴ Zaman perspektifini oldukça yakınla, 2020 yılına çektiği için de oldukça net kehanetlerde bulunmaktan çekinmiyor. Değişimin kuvvetleri olarak tanımladığı demografi, kaynaklar ve çevre, ticaret ve finans, teknoloji, devlet ve toplum diğer yazarların irdeledikleri öğelerle büyük ölçüde çıkışıyor. Yani, 21. yüzyılı belirleyecek temel dinamikler hakkında oldukça yaygın bir konsensüs oluşmuş durumda.

Biz de bu öğeler arasında ağırlıklı olarak bilim, tek-

¹³ Allen Hammond, *Which World? Global Destinies, Regional Choices*, Island Press, 1998.

¹⁴ Hamish McRae, *2020 Yılında Dünya*, Anadolu Grubu Yayınları, 1996.

noloji ve biyoteknolojideki gelişmelere eğileceğiz. Bu alanlarda gerçekleştireceğimiz atılımlar süratle ulusumuzu zenginleştirmek, yaşamımızı uygarlaştırmak ve ülkemizi güçlendirmek potansiyeline sahip. Üstelik bu sıçramayı yapabileceğimiz bir altyapı veya platforma da artık sahibiz. Bu alanlardaki gelişmeler Türkiye'nin jeopolitik konumunu da güçlendirecek nitelikte.

Geleceği öngörmeye çalışanların 500 yıla 20 yıl arasında değişen bir perspektif çizdiklerini gördük. Araştırmaların çoğunluğu 2020 yılında odaklanıyor. Bunun için bilimsel bir neden aramak yerine kültürel ipuçlarına bakmak gerekli. Gelecekle ilgili araştırmaların ağırlığı Anglosakson kaynaklı. Bu çabayı tanımlamak için en çok kullanılan sözcük olan “vizyon” da İngilizce kaynaklı. Anglosakson toplumlarında fiziksel “vizyon” yani gözün görme yeteneği ölçülürken kullanılan cetveldeki en yüksek endeks, 20 üzerinden 20. (Türkiye’de tam görüş 6’da 6, Hollanda’da 10’da 10 olarak belirtiliyor.) Bu da genellikle “2020 vizyonu” diye ifade ediliyor. Dolayısıyla birçok araştırmacı 2020 vizyonunu değerlendirirken hem makul bir zaman dilimini irdelemiş oluyor, hem de hedefe tam olarak kilitlenmeyi sağlayan keskin vizyonlarını vurguluyor.

Örneğin, Şahin Alpay’ın 1991 yılında yayımladığı, Türkiye’nin uzun vadede geleceğini inceleyen yapının adı *2020 Yılında Türkiye*.¹⁵ *Radikal* gazetesinin 1999 yılının sonunda yayımladığı Ortadoğu’nun geleceğini irdeleyen dizinin başlığı da “Vizyon 2020”. Malezya başbakanı Muhammed Mahathir 28 Şubat 1991’de açıkladığı “kalkınmış Malezya”yı hedefleyen milli kalkınma programına “Vision 2020” adını vermişti. Bu suretle,

¹⁵ Şahin Alpay, *2020 Yılında Türkiye*, AFA, 1991.

hem hedefi kişisel bir vizyona dönüştürüyor, hem takvimi belirliyor, hem de hedefi bir slogan haline getiriyor-du. Daha sonra başka siyasi liderler vizyonlarını parti manifestoları ve hükümet programlarına dönüştürdüler. Örneğin, Cumhuriyetçi Parti'ye 1994 Amerika Temsilciler Meclisi seçimlerini kazandıran “Amerika’yla Kontrat”ı böyle bir yaklaşımdı. Başkan Clinton ve yardımcısı Gore’un hazırladıkları siyasi platform da, “Yenilik İçin Yetki” (*Mandate for Change*) ismini taşıyordu¹⁶ ve onları iki kez başarıya götürdü. Clinton’ın başarısı İngiliz İşçi Partisi’nin genel başkanı Tony Blair’i yüreklendirdi. İşçi Partisi’yle Clinton’ın Demokratlarının ortaklaşa oluşturdukları forumun adı “İlerici Gündem”di ve her iki parti tarafından başarıyla seçimlerde kullanıldı.

GELECEĞİN GÜNDEMİ

Milenyum yani binyıl, bir başlangıcı simgeliyor. Hıristiyanlığın oluşturduğu takvimin önemli bir diliminin son bulup yeni bir dönemin başlamasını gösteriyor. Milenyum veya yılbaşı gibi başlangıçların kökeni, insanın doğaya adeta esir olduğu çağlardan geliyor. Hint Yarımadası’nda yaşam ritmini belirleyen muson (mevsim) yağmurları, eski Mısır’ın zenginliğinin kaynağı olan Nil’in akışı, Mezopotamya’nın “altın”ı buğdayı besleyen Fırat ve Dicle’deki hareketler gibi doğa olaylarını, insanlık yüzyıllar boyunca saygı ve korkuyla izlemiş. Bu doğa hareketlerini tahmin etmeye çalışmış ve bu dönemlerin başlattığı beslenme, zenginlik, sulama gibi imkânları uygarlığın gelişmesi için kullanmış. Do-

¹⁶ Will Marshall ve Martin Schram, editörler, *Mandate for Change*, The Progress Policy Institute, 1993.

ğanın ritmiyle ilgili hasat, bağbozumu, yılbaşı gibi günleri kutlama nedeni saymış.

Rüzgâr, deprem, nehirlerin taşması gibi doğa olayları insan yaşamını ve uygarlığın tarihini belirlemiş. İnsanlık hiçbir zaman bu güçlerin kökenini, kaynağını, oluş nedenini etkileyememiş. Sadece kabullenmiş, hazırlanmış ve kutlamış. Oysa, günümüzde insanlık ilk kez doğa olaylarını kendisinin oluşturduğu nedenlerle kökünden değiştirebilecek güce ulaşmış bulunuyor. Bugüne kadar doğa üzerinde olumlu veya olumsuz bir etkisi olamayan, doğa hareketlerini gemlemeye, kullanmaya, bir yerlere kanallandırmaya çalışan insanlık, artık doğayı etkileyebilecek güce ulaştı. Dünyanın akciğeri olan tropik yağmur ormanları tarım ve hayvancılığa yer sağlamak amacıyla kesiliyor, yakılıyor. İnsanın kendi eliyle yaptıklarının sonucu olan bu gelişmeler ve genelinde çevre kirliliği toprağın ve atmosferin, doğanın tüm dengesini altüst ediyor. Teknolojimiz doğayı etkileyecek güce sonunda ulaştı ama bu etki maalesef insanlığın felaketini hazırlıyor. İklimler değişiyor, erozyon toprağı, gazlar atmosferi tahrip ediyor. İnsanlık ilk defa bu boyutlarda bir tehlikeyle karşı karşıya. Susuzluk ve içme suyu kıtlığı yakın gelecekte ülkeler arası ihtilafların önemli nedenlerinden biri ve çok önemli bir sorun olarak dünyanın karşısına çıkacak.

İklim, çevre kirliliği ve ekoloji geleceğimizi belirleyecek temel öğeler arasında. Bu tür faktörler büyük olasılıkla, siyasi gelişmeler ve siyasi liderlerden çok daha kalıcı ve etkili olacak. Geçmişe baktığımızda ve tarihi yeni bir anlayışla değerlendirdiğimizde, insanlık tarihini doğal olaylardan sonra en fazla etkileyen unsurlardan birinin çeşitli salgınlar olduğunu görüyoruz. Tarihçiler, 13. yüzyılda Avrupa'daki veba salgınının nüfusun

yarısını telef ettiğini, ms 251-66 arasında Roma'yı etkileyen çiçek hastalığı benzeri bir salgının günde 5.000 kişiyi öldürdüğünü yazıyorlar. 7.yüzyılda “kara ölüm”ün İstanbul’da dört ay süreyle günde 10.000 kişinin ölümüne yol açtığı da bir iddia. Amerika kıtasının, Avrupalı bir avuç paralı asker karşısında düşmesinin ve İnka ile Aztek gibi uygarlıkların tarih sahnesinden silinmesinin kökeninde de, Avrupalıların beraberlerinde getirdikleri hastalıklara karşı Amerikalı kıta halkının savunmasız olması yatıyordu.

Günümüzde, Asya’da başlayan kuş gribi, tüm dünyada görülen Hepatit B ve AIDS türü öldürücü hastalıkların salgın halini almasını önlemeye yönelik çalışmalar yapılıyor. Ancak, bu çalışmaların yeterli olmaması ve özellikle sağlık önlemlerinin yetersiz olduğu toplumlar da ciddi bir salgın haline gelmesi uzak bir olasılık değil. Kaldı ki, genetik, tıp ve biyoteknoloji bilimlerindeki deneyler, belki de insanın savunma mekanizmasını aşan yeni virüs ve bakteri türlerinin ortaya çıkmasına neden olacak. Bazı ülkelerin stoklarında bulunan biyolojik silahların hâlâ bir tehdit unsuru olduğunu da unutmamak gerekiyor. Bu olguların ışığında genetik bilimi ve biyoteknolojinin geleceğimizi şekillendirecek temel dinamiklerden biri olduğunu söyleyebiliriz.

İnsanlığın çevreye verdiği zarar nedeniyle değişen iklim koşulları ve muhtemel salgın hastalıklar ve insan yaşamını etkileyecek önemli tıbbi gelişmelerin yanı sıra bir önemli konu da demografik değişim yani insan hareketleri ve göç.

Yaşama koşullarının zorluğu yüzünden ya da siyasi veya kişisel nedenlerle, doğduğu ya da köklerinin bulunduğu toprakların dışında yaşayan insanların sayısı her geçen yıl giderek artıyor. Amerika’nın batı yakası,

Asyalı ırkların etki alanına girmiş durumda. ABD'nin Kaliforniya eyaletinde nüfusun %15'i Asya kökenli. Kaliforniya'nın çeşitli üniversitelerinde okuyan öğrenciler arasında ise bu oran %40'a ulaşıyor. Amerika'ya güneybirliğine girip çalışma iznine sahip olan Meksikalı sayısı 6 milyon. Kaçak girişler ise bu rakamın çok üzerinde. Cezayir, Arnavut, Türk, Kürt, Rus ve Polonya kökenliler ise Avrupa Birliği'nin sınırlarını ve siyasetlerini zorluyor. Önümüzdeki dönemde Amerika ve Avrupa'daki bu hareket gelişerek sürecek.

Ama bu alandaki en önemli gelişmeler Doğu Asya'da görülecek. Bugüne kadar, resmi devlet görevlileri dışında vatandaşlarına ülke dışına çıkış izni vermeyen Çin, 1 Ocak 1998 tarihinden itibaren 63 milyon Çinliye pasaport verdi. Bu, Türkiye nüfusunun toplamı kadar bir Çin nüfusunun dünya seyahat trafiğine katılması anlamına geliyor. Şimdiye kadar kendi ülkelerinden başka bir ülke görmemiş olan bu kişilerin, Çin'in dünya ile entegrasyonuna yapacağı doğrudan ve dolaylı katkıların neler olabileceği ise ayrı bir tez konusu.

Asya'nın bir başka çok nüfuslu ülkesi Hindistan'da ise son dönemde görülen ekonomik gelişmeler sonucu, gelir ve alım gücü açısından orta sınıf düzeyine ulaşan nüfus kesitinin boyutu 150 milyon. Bu rakam, toplam Rus nüfusuna eşit, üstelik Rusya'dan daha zengin; çünkü hepsi orta sınıf. Çin ve Hindistan'ın dünya iş, seyahat ve alışveriş trafiğinde yaratacağı çok ciddi boyutta bir hareketlilik söz konusu.

Artan alım gücü, Çin ve Hindistan gibi ülkelerde kırsal kesimden kente olan göçü artıracak. Bu gelişme ve her iki ülkenin de hızla büyüyen ekonomileri enerji ihtiyacını büyütecek. Enerjiyi bulmak, çıkarmak ve nakletmek için büyük kaynaklar harcanacak, bu alanda si-

yasi ve ekonomik mücadeleler yaşanacak.Genellikle enerji kaynakları ile yoğun enerji tüketimi olan bölgeler arasında hem uzun mesafeler, hem de birçok doğal engeller olduğu için ülkeler arasında fiziksel bağlantılar önem kazanacak.

Coğrafi konumları nedeniyle dünya ile bağlantısı zor olan ülkeler, pratik çözümler arayacaklar. Kaynaklarını, ürettiklerini dünya pazarlarına sunmak için boru hattı, liman, havaalanı gibi yatırımlara ağırlık verecekler. Bu ihtiyaçların, ülkeler arası çıkar çatışmalarının önüne geçtiğini kabul eden ve buna göre siyasetler üreterek işbirliğine, yeni fiziksel bağlantılara açık olan hükümetler, kazanacak. Direnenler bedelini ödeyecek.

Teknoloji gelecekte yaşamımızı çok daha kapsamlı biçimde etkileyecek. Çünkü, ileride belirteceğimiz nedenlerden ötürü, önümüzdeki yakın dönemde geçmişte hiç yaşanmamış şekil ve süratte yeni teknolojiler gelişecek. Geleceğimizin gündemini belirleyecek en önemli öge büyük olasılıkla teknoloji olacak.

Teknolojik gelişmelerin güttüğü bir olgu da ticaret ve finans sektörlerinde yaşanan küreselleşme. Küreselleşmenin boyutları ve sürati de geleceğin gündeminin en önemli kalemleri arasında. Küreselleşmenin değiştirdiği dengelerin başında çokuluslu şirketlerle devletler arasındaki ilişki geliyor. Birleşerek büyüyen firmaların gücü artarken, özellikle kendisini yenileyemeyen devletler zayıflıyor.

Kaçınmamıza rağmen konu, sonunda bizi yine siyaset ve ekonomiye getirdi. Çünkü teknoloji, çevre, sağlık ve insan hareketleri aslında eğitim, adalet, güvenlik ve savunma ile birlikte hükümetlerin temel konuları. Ülkeler, günlük siyasetlerden sıyrılıp, geleceğin sorunlarını şimdiden görerek, çözüm üretebildikleri oranda

gelişmiş sayılıyorlar. 21. yüzyılda devletler halklarını zenginleştirmek için yarışacaklar.

Zenginlik sıralaması son birkaç yüzyıldır pek değişmedi. Çünkü zenginliğin kaynakları aynı kaldı. Halbuki, 21. yüzyılda zenginliğin itici dinamikleri, dolayısıyla zenginler kulübünün üyeleri hızla değişecek. Böyle bir dönemeç noktası, Türkiye'ye yeni imkânlar yaratıyor; sıra atlayıp küme yükselmek kolaylaşıyor. Bunu yaparken kestirmeden gitmek mümkün. Ancak, ülkemiz, önündeki bu fırsatları kaçırırsa zenginlerle arasındaki fark uçurumlaşacak. Tam anlamıyla bir dönemeçteyiz; çünkü artık zenginliğin ana kaynağı olan bilim ve teknik, tarihi bir dönemeçten geçiyor. Devletin 21. yüzyılda yüklenmesi gereken fonksiyonlar ve sıyrılması gereken angaryalara bir göz atarak yolumuza devam edebiliriz.

DEVLETLER VE ŞİRKETLER

BÖLÜNENLER VE BİRLEŞENLER

21. yüzyılın başlarında ilginç bir tabloyla karşı karşıyayız. Birçok devlet parçalanırken uluslararası birçok şirket birleşmekte. Sonuçta, dünyadaki hem uluslar, hem de uluslarla şirketler arasındaki dengeler süratle değişmekte. Bu değişikliğin bilincinde olup onu yönlendirebilen ülkeler daha da güçlenmekte. Olayların dışında kalan ve onları yönlendiremeyen devlet yapıları ise çatırdamakta. Olayı çözen anahtar şifre “değişim”. Değişim olgusunu, onun şiddet ve yönünü kavrayan ve kendi yapısında gerekli değişimleri gerçekleştirebilenler kârlı çıkıyor.

Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve Amerika’nın yadsınmayan askeri gücü, uluslar arasındaki rekabeti giderek ekonomik alana çekmekte. Dolayısıyla şirketlerin önem ve gücü artmakta. Komünizmin çöküşüyle ağırlığı artan kapitalist düzenin esası da şirketlerin arasındaki rekabete dayanıyor. Ekonomik açıdan güçlü ülkelerin güç kaynağı devletin ekonomideki faaliyetlerinden değil, aksine, özel şirketlerinin rekabet yeteneğinden kaynaklanıyor. Bu ülkelerde devletin temel görevi şirketlerinin önünü açmak ve onlara uluslararası rekabette avantajlar sağlayabilmek. Büyük ülkelerin serbest ticareti savunmalarının temelinde de bu yatıyor.

Küreselleşme olgusu, bir taraftan şirketlerin ülke sınırlarını aşıp yayılmalarını kolaylaştırırken, diğer taraftan devlet-şirket arasındaki geleneksel dengeyi de etkiliyor. Merkantilist geleneğinde şirket devlete hizmet ederken, giderek tersi bir durum söz konusu olmakta. Bireysel özgürlüklerde de bireyin önem ve ağırlığının devletin ezici gücüne karşı güçlenmekte oluşu gibi. Bu tablo çok renkli ve biraz da karışık bir tablo; akla kararı, iyiyle kötüyü ayırt etmek zorlaşıyor. Çünkü aynı anda hem devletin, hem şirketin, hem de bireyin rolünün değiştiği, sermayenin mülkiyetinin el değiştirdiği, mal ve emeğin uluslararası akışkanlığının arttığı bir dönemde güçlü-güçsüz, sömüren-sömürülen, merkez-çevre, bağımlı-bağımsız gibi sınıflandırmaları yapmak güçleşmekte. Şirket-şirket, devlet-devlet ve şirket-devlet ilişkileri karşılıklı bağımlılık içermekte. Önemli olan taraflar arasındaki güç dengesi. Göreceli olarak daha az güçlü olan taraf daha edilgen oluyor. Gücü belirleyen öğeler arasında teknoloji, ticari beceri gibi faktörler giderek salt askeri ve coğrafi öğelerden çok önem kazandığı için, eskiye göre dengeler daha kolay ve çabuk değişebiliyor.

Devlet, şirket ve bireyin yanında bir öğeyi daha bu dinamik tabloya eklemek gerekli. O da kent. Devletlerin parçalanıp, şirketlerin birleştiği, sermaye ve malların yanında insan dalgalarının da harita üzerindeki sınırları zorladığı, sonuçta sınırların kıvrılıp büzüldüğü günümüzdeki yeni oluşumların giderek güç kazanan bir birimi de kentler ve bazı kent gruplarının oluşturduğu bölgeler. Genç yüzyılın başında oluşmakta olan dünyayı değerlendirirken kent ve bölgelerin giderek artacak rolünü de irdelemek gerekecek.

DEVLETİN GELECEĞİ

Günümüzde Birleşmiş Milletler üyesi 189 devlet var. Ancak, sayının büyüklüğü ulus-devletin tarih içindeki süresinin kısalığını unutturmamalı. Ulus bazında siyasi egemenlik ve yönetim biriminin oluşumunu en fazla 1648 tarihinde Otuz Yıl Savaşı'nı sona erdiren Westfalen Antlaşması'na kadar götürmek mümkün. Devlet içinde milliyet kavramının başlangıcı olarak Fransız Devrimi'ni alırsak günümüzdeki devlet olgusunun tarihteki yerinin daha da kısa olduğu görülür. Yani, yaklaşık 5.000 yıllık yazılı tarihin onda birinden kısa bir süredir egemen olan bir siyasi organizasyon biçimi. İnsanlığın yeryüzündeki serüveninin toplam süresi içinde ise sadece ufacık bir nokta.

Belki bu perspektiften baktığımızda ulus-devletin dünyanın birçok yerinde tanık olduğumuz çöküşüne şaşmamak gerekir. Belki, canlı türleri gibi devletler ve ülkeler de değişime ayak uydurup rekabette başarılı olamazlarsa yok olmaya mahkûmlar. Gene canlılarda olduğu gibi yerleri boş kalmıyor. Ancak, çöküş ve yeniden doğuş süreci çoğu kez çok acılı, hatta kanlı oluyor ve uzun sürebiliyor. Bu arada nice kuşaklar harcanıyor.

Belki de en şiddetli çöküş, yaklaşık 10 yıl önce, Afrika'nın doğusundaki Somali'de yaşandı. Kötü yönetim, bunun yol açtığı ayaklanmalar, dış müdahaleler, Birleşmiş Milletler gücünün bile durduramadığı bir iç savaşın sonunda bir devlet, bayrağı, ordusu, başkenti ve tüm idari yapısıyla birlikte çatırdayarak çöktü. 1995 yılında önce Amerikan, sonra da BM gücünün ayrılışından beri eski Somali coğrafyası üzerinde insanlar gene yaşamlarını sürdürmeye çabalıyorlar ama hiçbir devlet yapısının yardım, yönlendirme ve koruması olmadan,

bir sürü savaş ağasının emrindeki çetelerin insafına kalmış durumda. Savaş ağaları hem polis hem de yargıç rolünü oynuyor. Vergi sisteminin yerini haraç mekanizması almış. Ne para basabilen, ne de pasaport verebilecek bir devlet mercii var. Vergi olmadığı için eğitim ve sağlık gibi hiçbir hizmet de sağlanamıyor. Dolayısıyla her 4 çocuktan 1'i, 5 yaşına ulaşmadan ölüyor.

Somali halkı tek bir dil, din ve etnik kökeni paylaşmasına rağmen kozmik bir kara delik gibi bir kaos girdabına yutulmuş durumda. Yeni yeni bu girdaptan kurtulabilmek için yerel sivil toplum inisiyatifleri yeşermekte. Temel hedef, haberleşme ve güvenli ulaşımı sağlayarak iş hayatını canlandırmak ve karınları doyurabilmek. Komşuları Etiyopya ve Eritre arasındaki savaşın Somalili savaş ağaları arasındaki uzantıları bu toparlanma çabasını güçleştirmekte. Günün birinde başarılı olsa bile büyük olasılıkla eski Somali bir daha canlanamayacak; en iyi ihtimalle güneyde Mogadişu, kuzeyde de Hergeisa merkezli iki ülke kurulacak. Şimdilik Somali halkı hükümete, başkente, bayrağına, hizmete, savunmaya, güvencesiz yaşamını sürdürmeye çalışıyor.

Somali'de ulus-devletin yokoluşunun maliyeti, sadece şiddet, açlık ve ölüm değil. Devletin yokoluşuyla birlikte ulusun giderek çoğalan bir kısmı da göç etmekte. Yani ülkenin geleceği de erimekte; Somali'nin devleti yanında ulusu da yok olmakta. Geride kalan ve artık işlenmeyen toprakları da zaman içinde kuraklık ve erozyon yok edecek. İçerideki kötü yönetimle dışarıdan yanlış müdahalelerin yol açtığı bu kara basan senaryoyu unutmamak gerekir.

Somali belki en çarpıcı örnek, ama tek değil. Hutu çoğunluğun Tutsi azınlığa karşı uyguladığı soykırımın, Afrika'nın ortasındaki Rwanda'nın; psikopat bir terö-

ristin uyguladığı kol bacak keserek sindirme siyasetinin, aynı kıtanın batı ucundaki Sierra Leone'nin; benzer bir vahşeti devlet siyaseti olarak izleyen Charles Taylor'ın, Liberya'nın; devletle gerillalar arasındaki ezeli doğal zenginlikleri paylaşım kavgasının, Afrika'nın güneyindeki Angola'nın; ordu merkezli bir kleptokrasinin, dünyanın sayılı petrol üreten ülkelerinden Nijerya'nın geleceğini nasıl kararttığını görüyoruz.

Üstelik bu ülkelerin bazıları fakir oldukları için kaosa girmiş değiller; tersine, zenginliklerini dürüst ve etkin biçimde yönetip, adilce paylaşmadıkları için girdaba kapılmışlar. Örneğin, Angola'nın günlük petrol üretimi olan 800.000 varil Kuveyt'inkinden fazla, ama 12 milyonluk nüfusunun çoğu açlıkla karşı karşıya; 2 milyonu ancak uluslararası gıda yardımıyla beslenebiliyor.

2000 yılında Angola'nın petrol şirketlerinden araştırma imtiyazları karşılığı elde ettiği 900 milyon doların yarısının 27 yıldır süren iç savaşın finansmanında kullanıldığı sanılıyor. Diğer yarısının izine ise resmi kayıtlarda rastlanmıyor. Bu da kimseyi şaşırtmıyor; çünkü ülkeyi yönetenlerin 1998'de bakan, bürokrat, milletvekilleri ve onların eşlerinin makam arabaları için ayırdıkları tahsisat, halkın sağlık ve eğitimi için ayrılan fonlardan fazlaydı.

Benzeri bir durum Nijerya için söz konusu. Ülke, dünyanın önde gelen petrol üreticilerinden, ama yolsuzluk ve beceriksizlikler sonucu sık sık akaryakıt ve enerji sıkıntısı çekiyor. Kişi başına üretimi Türkiye'nin yaklaşık onda biri kadar. Bir taraftan fakirlik ve işsizlik, diğer taraftan 120 milyonluk nüfusu bölen etnik ve dini sürtüşmeler ülkeyi geçmişte kanlı bir iç savaşa sürüklemişti. Aynı tehlike hâlâ mevcut. Çözüm, etkin ve dürüst bir yönetim eliyle hızlı kalkınma, ama bunu gerçekleştire-

rebilecek kadrolar uzun yıllar süren askeri ve sivil kleptokrasi rejimlerinde yok edilmiş, sürülmüş, kaçırılmış.

Ordunun kendisi ihmal edilirken, diktatör general Abacha 1993-1998 döneminde milyarlarca doları yurtdışındaki banka hesaplarına aktarmış. Kötü yönetim ülkenin en zengin ve gelişmiş yeri olan güneybatıdaki Yoruba bölgesini de merkezden soğutmuş, ayrı devlet kurma çağrılarının güçlenmesine yol açmış. Nitekim, başta seçimle gelen valiler olmak üzere giderek güçlenen bir kesim devlet sisteminin federasyona dönüşmesini savunuyor. Merkezîyetçi bir sistemin bu kadar büyük ve sorunlu bir ülkeyi etkin bir biçimde yönetemeyeceğini, sorunlarını çözemeyeceğini, kaosa sokacağını söylüyorlar. Neticede, kendisini daha iyi yönetmek için inisiyatifi kulanamayan Nijerya'nın geleceği bir büyük soru işareti.

Kongo da zenginliğine rağmen, belki de zenginliği nedeniyle parçalanmakta olan bir başka Afrika ülkesi. Yıllardır topraklarında birkaç ordunun savaşmakta olduğu Kongo Demokratik Cumhuriyeti, dünyanın en zengin elmas madenlerine sahip. Ancak, elmas geliri devletin kasasına girmiyor, dolayısıyla Kongo halkına yaramıyor. Savaş görüntüsü altında işgal edilen bölgelerde çıkartılan elmas ve diğer kıymetli madenlerin geliri kısmen savaşın finansmanı, ama daha fazlası da bu düzeni yönetenlerin zenginleşmesi için kullanılıyor. Çatışmaların temelinde millî veya ideolojik amaçlar değil, kişi ve çetelerin çıkarları yatıyor. Bunlar sürekli değişen koalisyonlar şeklinde çalışıyorlar. Yani, uluslararası bir sendikasyon şeklinde örgütlenmiş bir çete, dünyanın en zengin ülkelerinden birisini bir savaşın kamuflajı altında soyup çökertmekte. Bu sendikasyonun içinde bilfiil Uganda, Rwanda ve Zambiya gibi ülkelerin devlet başkanları ve perde arkasında onlarca kişi, kurum ve ülke var.

Sierra Leone ve Liberya’da süren vahşet ve çöküşün altında da elmas ve başka kıymetli madenlerin talanı yatıyor. Elması özellikle cazip hale getiren, yükte hafif ama pahada ağır oluşu. Sierra Leone’nin bir yıllık elmas üretimini bir el çantasına sığdırıp kaçırmak mümkün. Çantanın yaklaşık değeri 100 milyon dolar ve içindekilerden geriye doğru iz sürmek imkânsız. Benzer özelliklere sahip bir başka emtia da uyuşturucu. Uyuşturucunun nasıl bazı ülkeleri çöküşün eşiğine getirdiğini görmek için kıta değiştirip bir Latin Amerika ülkesi olan Kolombiya’ya bakalım.

41 milyon nüfusa sahip Kolombiya uzun bir demokrasi deneyimine, oldukça iyi bir kalkınma performansına, kıtanın 3. büyük nüfusuna ve 5. en büyük yüzölçümüne sahip. Ama devletin kontrolündeki toprakları giderek azalmakta. Çünkü, gerilla örgütleri cirit attıkları kurtarılmış bölgeleri sürekli genişletmekte. Bu bölgelerde kokain üretiminden elde ettikleri gelirin bir bölümü silaha, bir bölümü de bireysel hesaplara akmakta. İdeoloji, siyaset ve mafya ilişkileri iç içe ve uluslararası boyutlarda. Olan ülkeye ve halkına olmakta. Güvenlik güçleri, onların güdümündeki milisler ve gerillalar arasındaki savaşın sonucu Kolombiya şiddetin egemen olduğu çöken ve sönen bir devlet durumunda. Her 100.000 nüfus başına işlenen cinayet oranında dünya birincisi. İnsan kaçırma da dünya rekoruna sahip. Yaklaşık olarak günde on kişi fidye için kaçırılıyor. Bir araştırma merkezinin raporuna göre, “Temel sorun devletin vatandaşını koruyamaması.”¹ Yani, devletin en temel devletlik fonksiyonunu yitirmiş olması.

¹ “Colombia: Drugs, War and Democracy”, *The Economist*, 21.4.2001.

Bir yıldız gibi kayan, sönen ve sonunda kara delikler gibi kendi içine kapanıp çökme tehlikesiyle karşı karşıya olan devletler Afrika ve Latin Amerika'yla sınırlı değil. Asya'da da birçok aday var. Örneğin, Endonezya'nın Aceh, İrian Jaya ve Kalimantan bölgelerindeki çatışmaların altında etnik, dinsel ve ekonomik nedenler yatıyor. Binlerce adadan oluşmuş dünyanın en büyük Müslüman ülkesinin iskeleti çatırdamakta. Burma ve Sri Lanka gibi ülkelerin geleceği de sorgulanmakta, halkları şiddet ve fakirliğin cenderesinde ezilmekte. Asya'da en sallantıdaki ülke Afganistan. Bağnaz ideolojiler, yabancı çıkarlar ve uyuşturucu gelirin bileşimi sonucu ülkede uygarlığın tüm izleri yok edilmekte. 1.000 yıllık Buda heykellerinden eğitim sistemine, ülkenin fiziksel altyapısından kadınların gelecekle ilgili tüm umutlarına kadar her şey hızla yok olmakta. 11 Eylül sonrası gerçekleştirilen Amerikan müdahalesinin bu çöküşü önleyip önleyemeyeceği de henüz belli değil.

Yok olma tehlikesinin uzaklarımızdaki coğrafyaya özgü olduğunu düşünecek olursak yanı başımızdaki Balkanlar'ın son 10 yılını anımsamakta yarar var. Bir zamanların Yugoslavya'sı gerisinde kan ve kin bırakarak yok olurken Bosna, Makedonya ve Kosova gibi yeni çatışma noktaları yarattı. Kendi içindeki etnik ayrılıklara demokratik çözümler getirememesi ve bunların yarattığı çatışmaları eski rejimini sürdürmek için kaşıyıp kullanması yüz binlerin ölümü, milyonların ise göçüyle sonuçlandı. Sular henüz durulmuş değil; Sırbistan ve Arnavutluk arasındaki kan davası süreceğe ve belki de yayılacağı benzer.

Yugoslavya'nın yeni cumhurbaşkanı Kostunica, selefi Miloseviç'in bıraktığı mirası şöyle özetlemekte: "Adaletten üniversitelere, orduya, polise ve devlet med-

yasına her kurum çökertildi veya yozlaştırıldı.”² Devlet yapısındaki çözülmeyle suç örgütlerindeki güçlenmenin bir kısır döngü oluşturduğunu Balkanlar’da da görüyoruz. Silah, uyuşturucu ve insan kaçakçılığıyla birlikte yasadışı petrol, sigara ve en kötüsü yaygın bir kadın ticareti Kosova gibi merkezlerden yönetilmekte ve bütün Avrupa’ya yayılmakta.

Yeni yüzyıla girerken tanık olduğumuz en büyük çöküş hemen yanı başımızda yaşandı. Sovyetler Birliği bir devlet olarak yaşamasının siyasi mantığını ve ekonomik gücünü kaybedince kara deliğin içine düşüverdi. Kara deliğin öbür ucundan çıkan Rusya Federasyonu ve diğer devletlerin ne kadar dirençli ve ömürlü olacağını zaman gösterecek, ama ilk işaretler pek olumlu sayılmaz.

Çeçenistan’daki savaşın getirdiği ölümler ve göç, bu bölgenin 10 yıl önce 1,3 milyon olan nüfusunu yarı yarıya azalttı. Son on yılda nüfusunun hemen hemen yarısını kaybeden bir başka eski Sovyet bölgesi de Ermenistan. Üç Kafkas ülkesi Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan’ın bugünkü toplam gayri safi milli gelirleri sadece 10 milyar dolar; yani orta boy bir çokuluslu şirketin cirosu dolaylarında. Daha da acısı üçü de sürekli dış göç vermekte. Yani uluslar kendi elleriyle kendilerini tasfiye etmekte.

Kolektif bir psikolojik bezginlik içindeki Rus halkı da ürememekte. Üstelik salgın boyutlarına ulaşmış olan verem ve AIDS nüfusu tırpanlamakta. Alkolizmde dünya lideri olan Rusya alkolle ilgili cinayet, kaza, boğulma gibi olaylarda da en kötü istatistiklere sahip. Bu gibi rakamların ortaya koyduğu tablo, karşılaştığı sıkıntılarla baş edemeyip intiharı yeğleyen bir toplum görüntüsünü veriyor.

² *International Herald Tribune*, 20.11.2000.

21. yüzyılın başında birçok ulus-devlet zayıflar, bazıları bölünüp parçalanır, birkaçı da yok olurken, Amerika ve Almanya gibi ülkelerin güçlendiğine tanık olmaktayız. Çin ve Brezilya gibi diğer bazı ülkelerin de kalkınma hamlelerinin hızlandığını görüyoruz. Ayrıca, Avrupa Birliği'nin mevcut 15 üyesinin ekonomik gücü, siyasi entegrasyonu ve belki de en önemlisi, özgüvenleri AB'ye 13 yeni üye daha davet edecek kadar artmış durumda.

Bu kümeleşmede Türkiye'nin nerede yer alacağı hayati önem taşıyor.

DEVLET-ŞİRKET EL ELE

Hamle yapanlar, milli verimliliklerini ve uluslararası ekonomik rekabet güçlerini artırabilen, küreselleşme akımını kendi avantajlarına kullanabilen ülkeler. Ülke içerisinde yarattıkları ortam, önemli şirketlerine güçlü bir altyapı sağlıyor. Örneğin, bol ve ucuz enerji, eğitilmiş işgücü, sağlam bir hukuk sistemi, kolay ulaşım olanakları gibi. Bu bazdan yola çıkan şirketler dünya boyutunda üretim ve satışı hedefliyor, dolayısıyla ekonomik boyut avantajlarına kavuşuyorlar. Onlara ev sahipliği yapan devletler de küreselleşme olgusunu destekleyerek şirketlerinin pazarlarının büyümesini sağlıyor. Yani ülke ve şirket birbirlerinin omzuna basarak yükseliyorlar.

Sonuçta, bazı uluslararası şirketler birçok ülkenin ekonomik boyutunu aşmış durumda. Örneğin, 2000 yılının en büyük küresel şirketi General Electric'in yıllık satışları 130 milyar dolar; piyasa değeri olan 480 milyar dolar ise Hindistan'ın yıllık gayri safi milli hasılasına eşit; Arjantin, Belçika, Avusturya ve İsviçre'nin de iki ka-

tı. GE'yi, bilgisayar ürünleri üreten Cisco, enerji devi Exxon, ilaç üreticisi Pfizer, yazılım öncüsü Microsoft ve satış mağazaları zinciri Wal-Mart izliyor. Onun arkasından ise bir bankacılık ve finans kurumu olan Citicorp geliyor. Citicorp'un piyasa değeri olan 250 milyar dolar Türkiye'nin yıllık üretiminden yüksek. Bir gazetemizin bu tür şirketleri, "Ülke gibi şirketler" diye tanımlaması oldukça gerçekçi.³ Adı geçen bu şirketlerin hepsi Amerikan merkezli; Citicorp'u izleyen ve yaklaşık çeyrek milyar dolar değere sahip Vodafone Group ise İngiltere bazlı bir telekomünikasyon şirketi. Merkezleri nerede olursa olsun tüm küre bunların üretim ve satış alanı. Aynı şekilde, sermayeleri de uluslararası nitelikte. Birçoğunun yönetim kadroları da uluslararası hüviyette.

Listenin niteliğine baktığımızda geleneksel üretimin yanında yeni teknolojiyi, sanayinin yanında perakende satış ve finans sektörünü görmek mümkün. Amerika merkezli şirketler her ne kadar liste başını tutmuşlarsa da, aşağılara indiğimizde Japonya ve Avrupa kökenli kurumlara rastlıyoruz. Dünyanın en büyük 500 firmasını incelersek 250'sinin Amerika ve Kanada, 154'ünün Avrupa, 64'ünün Japonya, 26'sının Asya-Pasifik kökenli olduğunu görürüz. Listeye Latin Amerika'dan sadece 4, Afrika ve Ortadoğu'dan ise birer şirket girebiliyor.

Olay sadece uluslararası şirketlerin büyük boyutları değil, giderek yayılan ve güçlenen bir birleşme ve büyüme dalgası. Bazı ulus-devletler bölünür ve ufalırken birtakım şirketler birleşip büyüyor. Bu olgu sadece bu şirketlerin güçlenmesiyle sonuçlanmıyor, onlara ev sahipliği yapan ülkelerin de dünya ekonomisindeki ağırlığını artırıyor. Küreselleşme olgusu bu tür birleşme-

³ *Hürriyet*, 27.7.1999, s. 13.

leri kolaylaştırırken, birleşmeler sonucu küreselleşme akımı da hızlanıp yayılıyor. Bu tür gelişmelere öncülük eden, hiç olmazsa ayak uydurabilen devlet ve şirketler el ele güç kazanırken, olaylara ayak uyduramayan ve ya sadece tepki verebilen şirket ve ülkeler ekonomik güç ve dolayısıyla refah sıralamasında geri kaymaktalar.

Avrupa ülkelerinin büyümesi 1990'ların ortasından itibaren ivme kazandı. İspanya ve Almanya gibi ülkelerin gerçekleştirdiği yapısal reformlar Avrupa Para Birliği'nin boyutları ve disiplini ile birleşince tek pazarın avantajlarından yararlanmak kolaylaştı ve özellikle Avrupa Birliği ekonomisi enerji kazandı. Bu dönemde Avrupa'da hızla yayılan şirket evlilikleri bu gelişmelerden güç kazanmakla beraber olumlu tempoya güç de kattı; yani Avrupa bir tür mutlu döngü yaşadı.

En cesur evlilik Alman DaimlerChrysler Aerospace AG ile Fransız Aérospatiale Matra SA arasında 1999 sonunda gerçekleşti. Ortaya çıkan European Aeronautic, Defence & Space Co., kısa adıyla EADS, 23 milyar dolarlık cirosu ve 89.000 çalışanıyla Avrupa'nın en büyük, dünyanın ise 3. savunma sanayii şirketi oldu. EADS, ticari uçak üreten Airbus'ın da %80'inin sahibi. İşin cesareti EADS'in boyutlarında değil ortaklarında, faaliyet alanında ve oluşumun süratinde.

Aérospatiale bir kilit niteliğinde olmasına rağmen süratle karar alabildi. Son kararı Alman ve Fransız başbakanları Strasbourg'da yaptıkları karşılıklı bir görüşmede perçinlediler. Konular stratejik olmasına rağmen dışa açılabilirler; çünkü tek başlarına şirketlerinin Boeing gibi rakiplerle rekabette zorlanacağını bilincindeydiler. Amaç sadece boyutları büyütme değil, özellikle yeni teknoloji üretebilmek için plan, vizyon, beyin ve laboratuvarları birleştirmektir.

18 milyar dolar değerindeki bu evliliğin 1999 sonunda gerekleŖebilmesi için A erospatiale'in çoğunluk hissesine sahip olan Fransız hükümeti, birleŖmeden sonra Ŗirketin ticari kararlarına, yönetici tayinlerine karıŖmamayı ve yönetim kuruluna bürokrat atamamayı kabul etti. Yeni Ŗirkette hissedarların ticari çıkarları Fransızların siyasi nüfuzunun önüne geçti. Yani yeni ekonominin gerçekleri eski siyasetçileri uyum sağlamaya zorladı.

Daimler, savunma sanayiinde EADS evliliğine öncülük etmeden önce Amerika'nın 3. büyük otomotiv Ŗirketi Chrysler'le 40 milyar dolarlık bir evlilik yapmıŖtı. Aynı dönem Avrupa'da gerekleŖen daha büyük bir satın alma İngiliz telekomünikasyon devi Vodafone'un 66 milyar dolara Airtouch'a sahip olmasını.

İki İngiliz alkollü ürünler  reticisi GrandMet ve Guinness'in 1997'de gerekleŖtirdikleri evliliğin sonucu ortaya 38 milyar dolar değerinde yeni bir Ŗirket ıktı. Aynı yıl iki İsviçre bankası SBC ve UBS'in birleŖmesiyle 600 milyar dolar varlığa sahip dünyanın HSBC'den sonraki 2. büyük bankası doğdu. Bu birleŖme, Deutche ve Dresdner bankalarını 2000 yılının baŖlarında 1,2 katrilyon dolarlık varlıklara sahip bir devi yaratmaya itti; ne var ki g r Ŗmeler son anda akim kaldı. Güngör Uras, 1999 yılında iki Fransız bankası Paribas ile Soci t  G n rale'in birleŖmesi sonucu ortaya çıkan Avrupa'nın 3. büyük bankasının bizim o zaman faaliyette bulunan 74 bankamızın topundan daha güçlü olduğunu belirtiyordu.⁴

İsviçre, bankacılığın yanında ilaç sanayiinde de birleŖmeleri teŖvik etti. 1996 yılında iki rakip Sandoz ve Ciba'nın evlilikleri sonucu ilaç devi Novartis doğdu. Bu da İngiliz firması Glaxo'nun Wellcome'ı, gene bir İngi-

⁴ *Milliyet*, 9.2.1999, s. 9.

liz grubu olan Smith Kline'ın Beecham'ı almalarını hızlandırdı.

AB üyelerinin çoğunun 2002 başında tek para birimi Euro'ya geçmeleri kurumları konsolidasyon yoluyla büyüyüp güçlenmeye ve tek pazardaki ağırlıklarını artırmaya sevk etti. Faizlerin düşük seyretmesi de evlilikleri kolaylaştırdı. Teknoloji şirketlerindeki hareketlilik ve 2000 yılının sonlarına kadar süren hisse senetlerindeki sürekli değerlenme de evlilik işlemlerini teşvik etti. Firma yöneticileri birleşme veya satın alma yoluyla büyüyüp güçlenmeyen kurumların tek pazarda rekabet şansının zayıflayacağını, ayrıca Amerikan şirketleri karşısında ezileceğini hesap ettiler; gönüllü olarak kendilerini yeniden yapılandırmayan firmaların borsa-larca cezalandırılacağını gördüler.

Bu demek değil ki şirket evlilikleri daima mutlu biçimde sonuçlanıyor. Bir araştırmaya göre 1990'la 1995 arasında gerçekleşen 150 uluslararası evliliğin yarısı, toplam hisse değerinin azalmasıyla sonuçlanmış.⁵ Buna rağmen evliliklerin artan bir tempoda sürmesi, hızlanan küreselleşme sonucu ufak boyutlarla rekabetin güçleşmesi ve her evliliğin hemen sektörde yeni birleşme arayışlarını teşvik etmesi demek.

Daha çok Avrupa'daki örnekleri ele almamızın nedeni bunların özellikle 1997-2001 döneminde ivme kazanması. Benzer birleşmeler 1990'lar boyunca Amerika'da yaşandı. Haberleşme şirketleri MCI WorldCom Inc. ve Sprint'in 1999 yılında Amerika'da gerçekleştirdikleri birleşmenin çerçevesi 115 milyar doları buldu. Uçak üreticisi Boeing Amerika'daki rakibi McDonnel

⁵ "Big Mergers Frequently Disappoint", *International Herald Tribune*, 16.10.1999.

Douglas'ı 1997'de 14 milyar dolara alıp dünya piyasasındaki payını altı puan artırarak %60'a çıkardı. Amerika'nın Kimberly-Clark'tan sonra gelen kâğıt ürünleri firması James River Fort, Howard'la birleşti. Maden ve emtia şirketleri de birleşme trenine katıldılar. Örneğin, alüminyum üreticisi Kanada firması Alcan, Fransız Pechiney ve İsviçreli Algroup'la 19 milyar dolarlık bir evlilik yaparken, Amerikalı Alcoa, Reynolds Metals için 6 milyar dolarlık bir teklif yapıyordu. Alcoa ve Alcan bu suretle Batı dünyasındaki kapasitenin üçte ikisini kontrol eder konuma geldiler.

Son yıllarda emtia fiyatlarının düşmesi, firmaları birleşerek maliyetleri sınırlama ve kapasiteleri gemlemeye yöneltti. Korumacı mevzuat ve yüksek navlunların bir zamanlar arkasına saklanabilen birçok küçük şirket, artık küreselleşme dalgasına dayanamaz hale gelip çözümü ittifak, ortaklık veya satışta aramaya başladı. Bu alandaki dev evliliklere zamanında öncülük etmiş olan petrol sektörü 1990'larda da birleşip büyüme temposunu sürdürdü. Örneğin, BP 25 milyarlık bir hisse değiş tokuşuyla Amerikalı rakiplerinden Atlantic Richfield'e (Arco) sahip olma yolunu tercih etti. Exxon'un Mobil'i, Fransız Total'in Belçikalı PetroFina'yı alması sektördeki konsolidasyonu hızlandırdı. 21. yüzyılın başında bu kervana Rus enerji şirketleri de ittifak veya ortaklık yoluyla katılmaya başladılar.

Avrupa'da sanayi ve hizmet sektörlerinin yeniden yapılanması hemen hemen her sektörde gözlenmekte. Örneğin, perakende satış zincirlerinden iki Fransız firması Carrefour'la Promedes'in 17 milyar dolara mal olan evliliği sonucu, 5 kıtaya yayılmış 26 ülkede 2001 itibarıyla yaklaşık 100 milyar dolar ciroya ulaşan bir dev doğdu. Bu birleşmeyi ateşleyen olay dünyanın en büyük

perakende zinciri olan ve Carrefour-Promedes'in neredeyse iki misli ciro yapan Amerikan devi Wal-Mart'ın Avrupa'ya yönelmesi oldu.

Sanayide satın almalar ön plandayken hizmet sektöründe ittifaklara daha sık rastlandı. Muhasebe ve danışmanlık şirketleri Price Waterhouse ve Coopers & Lybrand birleşme yoluyla 8.500 ortaklı ve 135.000 çalışanlı 14 milyar dolar cirolu bir küresel devi yarattılar. Hava yolları da çeşitli ittifaklar kurdular. Lufthansa, United, sas İskandinav, Thai ve Air Canada'ya rakip olarak Air France, Alitalia ve Delta, British ve Amerikan ittifakları oluştu. Havacılık kadar ön planda olmadığı için deniz nakliyatındaki kapsamlı bir birleşme belki gözden kaçtı; ama dünyanın en büyük 5 konteyner nakliyatçısının 1998'deki işbirliğini denizcilik basını "süper ittifak" olarak tanımlıyordu.

Türkiye bu gelişmelerin tamamıyla dışında kaldı. Bir taraftan yüksek enflasyon, diğer taraftan siyasi istikrarsızlık, üstelik siyasetçilerin bu yeni dalga ve olguları idrak edip teşvik edememeleri, yabancı sermayeyi Türkiye'den uzak tuttu. Dolayısıyla, Türk şirketleri bu tür birleşme, ortaklık ve satın almalarından nasiplerini alamadılar, bunların getireceği sermaye, teknoloji ve bilgi-den mahrum kaldılar. Tam tersine, 1994, 2000 ve 2001 krizleri Türk şirketlerinin sermaye ve pazarlık gücünü aldı götürdü. 2001 yılı Haziran'ında yapılan bir toplantıda İstanbul Sanayi Odası başkanı Hüsamettin Kavi, "Varlığımız gitti, çalışanlar işsiz kaldı" diyor, iso'nun başkanı Ömer Dinçkök ise, "Üst lige çıkalım derken, küme düştük" diye yakınıyordu.⁶ Bu ortamda mantıklı ve dengeli ittifaklar ve ortaklıklar hayal oldu. Olsa ol-

⁶ *Hürriyet*, 21.6.2001.

sa şirketlerimiz kelepir fırsatlara dönüştüler. Zaten çoğunun değeri fabrika gibi yurtiçindeki reel varlıklardan oluşuyordu. Dünyada aranan küresel markalara sahip şirketlerimiz yok gibiydi.⁷

NASIL BİR DEVLET?

Türkiye'nin kalkınması için, Türkiye'nin daha iyi yönetilmesi gerektiğini savunuyoruz. Ülkenin yönetimi için kullanılan yapı devlet mekanizması, yani kamu bütçesinden maaş alan kişiler ve bunların yönetimindeki çeşitli kamu kurumları. Ordusuyla, polisiyle, mahkemeleriyle, okul ve hastaneleriyle bu büyük örgüte ve onun temsil ettiği bütünlüğe devlet diyoruz. Tarihe göz attığımız zaman değişik devletlerin değişik zamanlarda ve farklı coğrafyalarda farklı hedeflere öncelik verdiklerini ve bu hedeflere göre kendi yapılarını kurduklarını görüyoruz. Örneğin, Avrupa, ortaçağdan sıyrılırken feodal yapıları kıran ve monarşik devlet modelini inşa eden kralların ana hedefi askeri güçlerini geliştirerek içeride derebeylerine karşı, dışarıda da komşularının pahasına yayılıp, zenginleşmekti. Ulus bazlı ilk modern devletlerin zenginliği coğrafi genişlemeden, bunun enerjisi de silahlı kuvvetlerden geliyordu. 15-17. yüzyıllarda Osmanlı, İspanyol ve Avusturya-Macaristan bu yöntemle büyüyen asker devletlerdi.

Bir süre sonra bu sistemin sınırlarına ulaşıldı. Askeri yöntemlerle genişlemenin maliyeti, getirisini aşmaya başladı. Nitekim, İspanya, Osmanlı ve Avusturya-Macaristan imparatorlukları, fethin maliyeti ganimetin değerinin altında kaldığı için, duraklamaya ve son-

⁷ “Markalarınız Nerede?”, *Sabah*, 16.6.2001, s. 9.

ra da inişe geçtiler. Onları zorlayan daha genç imparatorlukların devlet yapısıysa hiç olmazsa kısmen ticaret üzerine kurulmuştu. Portekiz, Hollanda ve İngiltere 17-20. yüzyıllar arasında Avrupa'yla Doğu Asya, Hindistan ve Amerika arasındaki ticaret yollarına egemen olarak hem hammadde kaynaklarını, hem de dış pazarlarını geliştirdiler. Ulaşım, ticaret, ticaretin finansmanından büyük gelir elde ediyor, ülkelerinin içinde istihdamı artırıyor, kendi vatandaşlarına dünyanın dört köşesinde istihdam ve yatırım olanağı yaratıyorlardı.

Bu imparatorlukların temelinde de güçlü ordular ve özellikle modern donanmalar vardı. Ancak, silahlı kuvvetlerin fonksiyonu, fetih ve fethedilen bölgeleri yönetmek yerine, imparatorluğun merkeziyle sömürge veya nüfuz alanları arasındaki ticaret yollarını açık ve güvenli tutmak, rakiplerden korumaktı. Yani, devletin temel hüviyeti askeriden ticariye dönüşüyor, askeri-siyasi güçle ticari beceri birbirini tamamlıyordu. Üstelik bu bir fazilet döngüsüne yol açıyor, ticaretin kazancı yeni teknolojileri finanse ederken, bunlar da silahlı kuvvetlerin vurucu gücünü pekiştiriyordu. 17. ve 18. yüzyılların imparatorlukları merkantilist bir ticari üstyapıyı sağlam bir askeri altyapının üstüne monte edebilmişlerdi.

Ticaretin altyapısını oluşturan deniz ulaşımı da matematik ve harita bilgisiyle birlikte hassas saat, pusula, astralop gibi aletleri gerektiriyordu. Yani, bu ülkelerin eğitim seviyesinin yükselmesi onların ticari, askeri ve siyasi başarılarında çok önemli rol oynuyordu. Eğitim kadar görgü ve vizyon da önce Venedik ve Cenovalıların, daha sonra Portekizliler ve İspanyolların, arkasından da Hollandalılar ve İngilizlerin misyoner, asker,

yönetici ve tüccar olarak dünyaya açılmalarını kolaylaştırdı. Kral ve kraliçelerinin Rönesans'ın heyecanı ile ateşlenen keşif merakları da bir faktördü.

19. yüzyılda buharlı motorların tren ve gemileri yürütmeye başlaması, telgrafın da haberleşmeye büyük bir hız kazandırması dünya ticaretini hareketlendirdi. Teknolojinin ilerlemesi savaşları da çok daha kanlı ve pahalı yaptığı için genellikle ittifaklar yoluyla barışın korunması sağlanabildi. 1913 yılına gelindiğinde Avrupa, Amerika ve Doğu Asya arasında yoğun bir insan dolaşımı, finansal hareket ve mal ticareti görülüyordu. Ancak, 1914 Ağustosunda Saraybosna'da, Avusturya-Macaristan veliahtına Sırp suikastçıların sıktıkları kurşunlar dünya tarihinde genellikle ticaretin egemen olduğu bir döneme son verip, kan ve kinin egemen olduğu bir devri başlattı.

Bu tarihten İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar geçen sürede birçok ülke şoven, ırkçı, milliyetçi, içine dönük siyasetler izledi. Bunların sonucu yaşanan ikinci büyük küresel felaketten sonra kurulan dünya düzeni, bir defa daha 1914 öncesi serbest ticaret dönemine dönmeye çalıştı. Komünizmin egemen olduğu coğrafya dışında da başarılı oldu. 1945'ten günümüze dünya ticareti katlanırken, bu ticarete rol oynayabilen ülkeler hızla kalkınıp zenginleşti. Bunların arasında 1945 öncesinde çok fakir olan G. Kore, Tayvan, Malezya, Portekiz, İrlanda gibi ülkeler de vardı.

Özellikle iki önemli ülke militarist-merkantilist bir yapıdan tamamıyla ticari bir konuma süratle geçebildiler: Japonya ve Almanya. "Nasıl bir devlet?" sorusuna 20. yüzyılın başında "askeri devlet" cevabını verip, toprak fethine dayalı zenginleşme stratejisi izlemiş bu iki ülke, İkinci Dünya Savaşı'nı kaybettikten

sonra “tüccar devlet” olmaya karar verip üretim ve ihracata dayalı bir kalkınma modelini uygulamaya koydular. Sonuçta, Amerika’dan sonra dünyanın ikinci ve üçüncü en büyük ekonomilerini yarattılar. Bu geçiş sırasında askeri harcamalarını da asgaride tuttukları için üretimlerinin giderek artan bir bölümünü sanayi, altyapı, eğitim ve benzeri sosyal hizmetlere ayırabildiler.

21. yüzyıldaki olası gelişmelere baktığımızda “askeri devlet” ve “tüccar devlet”in yanında yeni bir modelin daha oluştuğunu görüyoruz: “Sanal devlet”. Uluslar arasındaki rekabet sürmekte, ancak şekli değişmekte. 16. ve 19. yüzyıllar arasında rekabetin belirleyici öğeleri toprak genişliği, nüfus büyüklüğü ve doğal zenginlikler ve bütün bunların beslediği ordulardı. 19. ve 20. yüzyıllarda ise sermaye, eğitilmiş emek gücü ve ticaret becerisi oldu. 21. yüzyılda da malın yanında küresel sermaye hareketlerini organize edebilen uluslar güç kazanacak. Araştırma-geliştirmede, bilgi işlem yazılımında, müzik, spor ve sinema gibi eğlence dallarında seferber edebileceği beyin gücü; yeni mühendislik tasarımları, reklam pazarlama gibi alanlarda kullanabileceği yaratıcılık potansiyeli; büyük uluslararası projeleri oluşturabilecek mali ve hukuk bilgisi ve ilişkiler ağı başarının temel öğelerini oluşturacak. Yani toprak ve silah yerine eğitim ve teknoloji ülkelerin zenginliğini belirleyecek. Bunların yaratacağı enerji ülkenin güçlü kalmasını sağlayacak. Sanal devletlerin savunması, güçlü ordularla değil, katmadeğer yaratma kapasiteleri ve bu değeri komşuları ve ilişkide oldukları diğer devletlerle paylaşma becerileriyle sağlanıyor. Singapur, Malezya, Hong Kong bu tür ülkeler arasında sayılabilir.

Yukarıda değindiklerimiz belli eğilimleri yansıtıyor. Herhangi bir devlet, yapısında askeri, ticari ve sanal öğeleri bir arada bulundurabiliyor. Ancak, askeriden ticariye, oradan da sanala doğru dönüştükçe zenginleştiğini, komşularıyla daha barışçı bir ortamda yaşadığını görüyoruz.⁸

⁸ Bu bölümde yararlanılan kaynaklar arasında aşağıdakileri vurgulayabiliriz:

Çetin Altan, “‘Ulus-devlet’ Modeli Ufak Ufak Aşılırken”, *Sabah*, 17.11.1999.

Jack Beatty, *Colossus: How the Corporation Changed America*, New York: Broadway Books, 2001.

“The Year of the Mega Merger”, *Business Week*, 11.1.1999.

“Oil: Big, Bigger, Biggest”, *Financial Times*, 30.3.1999.

Paul Krugman, *Geography and Trade*, Leuven, Belgium: Leuven University Press, 1991.

Richard Rosecrance *The Rise of the Trading State*, New York: Basic Books, 1986.

——— *The Rise of the Virtual State*, New York: Basic Books, 1999.

“179 Katrilyonluk Evlilik”, *Sabah*, 2.1.1999.

“How to Make Mergers Work”, *The Economist*, 9.1.1999.

“AOL and Time Warner Gain Approval for Huge Merger”, *The New York Times*, 15.12.2000.

John Vidal, “Devletler mi, Şirketler mi: Güç Kimin Elinde?”, *Yeni Yüzyıl*, 9.5.1997.

ULUSLARIN ZENGİNLİĞİ

BİTMEYEN ARAYIŞ

İskoçyalı ahlak felsefesi profesörü Adam Smith 1776 yılında yayımladığı *Ulusların Zenginliği*¹ adlı yapıtıyla ekonominin yeni bir bilim alanı olarak temelini atmış oldu. Üç yaşında evinden çingeneler tarafından kaçırılan Smith'i ailesi bin bir zorlukla bulmamış olsaydı, genelde ekonomi biliminin, özelde de kapitalizmin bir bütün içinde tanımlanması başka bir bahara kalacaktı. Avrupa'nın feodal düzeninin çatırdayıp, Sanayi Devrimi'nin vaat ettiği modern bir dünyanın doğuşuna tanık olan Smith, modernizme direnen egemen güçlere ve onların müdahaleci ekonomi siyasetlerine kafa tutuyordu. Amacı, bireylerin çıkarıcı güdülerini seferber ederek toplum için en sağlıklı ekonomik koşulları oluşturmak, bu suretle de ulusun ekonomik gücünü ve refahını artırmaktı.

16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa'da gerçekleşen bilim ve teknoloji patlaması Sanayi Devrimi'nin bilgi altyapısını oluşturdu. Sanayi Devrimi modern ticaret ve sanayi doğururken Smith'in yapıtları da kapitalizmin kavramsal çerçevesini çizdi. Smith'e göre bireyin en temel psikolojik güdüsü kendi çıkarlarını korumaktı. Düşü-

¹ Adam Smith, *The Wealth of Nations*, The Modern Library, 1937.

nürün ikinci varsayımı, bireysel çıkar güdülerinin kolektif sonucunun toplumun yararına olacağı bir “doğal düzen”in varlığıydı. Vardığı sonuç, ulusların zenginliğini artırmanın yolunun, bireysel atılımların ve ekonomik dinamiklerin önünü açmak olduğuydu.

Yapıtının adının “ulusların zenginliği”ni hedeflemesine karşın, Smith’in sempatileri işçiler, çıraklar ve çiftçilerin yanında, kilise, aristokrasi ve büyük şirketlerin karşısındaydı. Ana amacı sade vatandaşın zenginleşmesiydi. Nitekim, Smith’in ekonomi felsefesinin temelini emeğin değeri doktrini oluşturunuyordu. Malların değerinin emekten kaynaklandığı savı daha sonra Marx tarafından rafine edilerek analitik güç ve devrimsel özellikler kazandı. Bireyin emek, güç ve güdülerini seferber ederek toplam milli zenginliği herkes için artırmayı amaçlayan Smith’in kurduğu kavramsal çerçeve, daha sonra ortaya çıkan orta ve zengin sınıfların egemenliğini pekiştirmek ve devletlerin gücünü korumak için kullanıldı.

Sanayi Devrimi’nin siyasi yansıması sömürgecilik şeklinde oldu. Sömürgecilik yarışında başarısız olan Batı ülkeleri de merkantilist yaklaşımlarını sürdürdüler. Üretimleri için ihtiyaçları olan hammaddelerin ithalatı ve kendi ürettiklerinin ihracatı için gerekli ticaret özgürlüğünü desteklerken, sanayileriyle rekabet edecek malların serbest dolaşımını kösteklediler. İçeride ilkel bir kapitalizme, dışarıda da emperyalizme bir tepki olarak Lenin’in Rusya’da 1917’de iktidara taşıdığı Marksist felsefenin de amacı bireyin refahını artırmaktı, ama yolu devleti zenginleştirmekten geçiyordu. Pratikte, yeni Sovyetler Birliği güçlenirken yüzyıllarca serf yani yarı köle olarak yaşamış bir toplum modern çağa ayak bastı. Ancak, bu dönüşümün maliyeti çok yüksek oldu;

miyonlarca çiftçi, esnaf ve küçük tüccar açlık, sürgün, hapis ve devlet terörü sonucu yok oldu.² Devletin gücünü bireyin çıkarlarının üstünde tutan bu sistem Lenin'in iktidarı ele geçirmesinden yaklaşık 70 yıl sonra kendi aczi sonucu çöktü.

Sovyetler Birliği'yle Amerika ve müttefikleri arasında 50 yıl süren Soğuk Savaş sadece bir siyasi ve stratejik çekişme değildi. Altında temel ekonomik tercihlerle ve yaşam biçimleriyle ilgili farklılıklar yatıyordu. Bu farklılıkları *Hâkim Tepeler* adlı yapıtında inceleyen Daniel Yergin'in kitabına verdiği alt başlık mücadelenin özünü çarpıcı bir biçimde vurguluyor: "Modern Dünyayı Yeniden Yapılandıran, Devletle Pazaryeri Arasındaki Savaş".³

Yergin 1991 yılında yayımladığı, petrolü konu alan *Ödül* adlı yapıtıyla Amerika'nın prestijli Pulitzer ödülüne layık görülmüştü. Yeni yapıtında bütün dünyada kamunun egemen olduğu ekonomilerden özel sektör üstünlüğündeki ekonomik yapılara nasıl geçildiğini anlatıyor. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'den Hindistan'a ve Afrika'ya taşınan sosyalizm ve karma ekonomi modasının, 1970'li yıllarda İngiltere Başbakanı Thatcher ve Amerika Başkanı Reagan sayesinde nasıl tersyüz edildiğini irdeliyor. Özelleştirme, kamu iktisadi kurumlarını daha verimli yapıp onları zarar merkezlerinden vergi mükelleflerine dönüştürmekle kalmıyor, piyasalara devletin müdahale olanağını azaltıyor. Bu tür gelişmeler yabancı sermayeyi cezbediyor. Mutlu

² Robert Conquest, *The Harvest of Sorrow*, Oxford University Press, 1986.

——— *The Great Terror*, Oxford University Press, 1990.

³ Daniel Yergin, *Commanding Heights*, Simon & Schuster, 1998.

döngü sonucu toplumlar fakirliği paylaşmak yerine büyümenin yarattığı serveti bölüşüyor.

Zenginliğin yolunun artık devletin kapısından geçmediğini, yani devletçiliğin gerilediğini ve küreselleşmenin ivme kazandığını vurgulayan Çağlar Keyder'in yapıtının adı da olayı çok net olarak tanımlıyor: *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*.⁴ 1970'lere kadar merkezde, yani sanayileşmiş Batı ülkelerinde liberalizmin; çevrede, yani kalkınmakta olan ülkelerde ise milliyetçiliğin egemen olduğu bir uluslararası ekonomik ve siyasi düzenin bulunduğunu savunan Keyder, ikisinin arasındaki ittifakın 1970'lerde baş göstören ekonomik krizlerle sarsılmaya başladığını söylüyor. Çevre ülkelerinde milliyetçiliğin ekonomiye tercümesi milli kalkınmacılık oluyor. Temel araçları da ithal ikameci sanayileşme ve korumacılık. "Milliyetçi elitler ve yeni gelişmekte olan sanayiciler arasındaki devletçi bir ittifak"a önceden içine kapanık olan kırsal nüfustan devşirme yeni bir işgücü de entegre edilir. Modern sanayi işçilerinin dışında "enformel" ya da "marjinal" terimleriyle nitelenen bir kesim daha vardır. Keyder'e göre, 1970'lerin petrol bunalımıyla başlayan ekonomik kriz sonucu milli kalkınmacılığın dokusu da çözülmeye başlayacak ve kapitalist üretim yeni bir evreye geçecektir: Küresel kapitalizm.

Artık "dünya kapitalizmi milli kapitalizmlerin toplamı olmaktan çıkmakta, gerçekten bütün dünyada birden karar veren, her ülkeyi potansiyel üretim alanı ve pazar olarak gören, kendi hareketliliğine engel tanımayan şirketlerin oluşturduğu bir sisteme dönüşmektedir. Artık uluslararası değil, küreseldir." Ulusların zenginlik arayışında devletle pazaryeri arasındaki çekişme-

⁴ Çağlar Keyder, *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*, Metis, 1993.

ye sağ ideolojinin çizgisinden yaklaşan Yergin’le, bu oluşuma sol bir açıdan bakan Keyder’in geldikleri nokta birbirlerine çok yakın: Her iki ideoloji de zenginliğin yolunun artık sadece devletin eşiğinden geçmediğinde, küresel kurum ve oluşumların birey, şirket, kamu denmesini değıştirdiğinde birleşiyor.

HEP AYNI SORU

Gene bir devir kapanmakta. Sona eren sadece 20. yüzyıl veya 2. binyıl değıl. Komünizm sonrası, ideoloji ötesi dünyanın çerçevesi de şekillenmekte. Gene değışime direnen güçler var. Ama Adam Smith gibi olayları geniş bir perspektifte ele alıp irdeleyen araştırmacılar da mevcut. Konuları hâlâ ulusların zenginliğı.

Harvard’lı tarih ve ekonomi profesörü David Landes’in 1998’de yayımladığı *Ulusların Zenginliğı ve Fakirliğı* adlı yapıtı da hâlâ aynı soruya yanıt arıyor: “Niye bazıları o kadar zengin ve bazıları o kadar fakir?”⁵

Landes’e göre, Avrupa’nın zenginliğinin temelinde Sanayi Devrimi’nden çok önceye rastlayan bazı buluşlar yatıyor. Örneğin, 1300’lerde icat edilen gözlük birçok vasıflı işçinin verimli ömrünü ikiye katladı ve hassas aletlerin tasarım ve üretimini mümkün kıldı. Roma İmparatorluğu’nun son demlerinde bulunan su değırmeni de ortaçağ Avrupa’sına büyük katkıda bulundu. Mekanik saat ise hem iş organizasyonuna hem de toplumsal yaşama disiplin getirdi. Belki de en önemli buluş olan matbaa, toplumu kilisenin cehaletinden kurtardı, ticarete de ivme kazandırdı.

⁵ David S. Landes, *The Wealth and Poverty of Nations*, W.W. Norton, 1998.

Dünyadaki ilk ve en önemli buluşların kaynağı Çin'di. Matbaa, ilk basit saatler, pusula, barut, fırın ve başka birçok önemli buluş Çin İmparatorluğu'nda yaratılmıştı. Ama Çin, Avrupa'daki Rönesans ve Sanayi Devrimi'ne benzer yenilikleri gerçekleştiremedi. Landes'e göre bunun nedeni Çin'in otoriter yapısıydı. İmparatorluğu yöneten sınıf, yeniliklerin iktidarlarını zayıflatacağından korktuğu için, bu buluşların yaygın kullanımına engel oldu. Yenilikçi kişi ve kesimlerin dış dünya ile ilişkileri de yasaklandı. Sonuç, fakirlikti. Pers, Aztek ve İnka imparatorlukları da Çin gibi kalıplaşmış, otoriter ve tutucuydular. Yaratıcılığı özgürlükle bağdaştırabilen Avrupa toplumları ise zenginliğe kavuştular.

Sanayi Devrimi'ne yol açan teknolojik yeniliklerin altında Sir Isaac Newton'ın 17. yüzyılda geliştirdiği fizik ve mekanik kuramları yatıyordu. Newton'ın önünü açan ise Alman gökbilimci Johannes Kepler, Polonyalı meslektaş Mikolaj Kopernik ve İtalyan fizikçi ve gökbilimci Galileo Galilei'nin 16. ve 17. yüzyıl Avrupa'sında gerçekleştirdikleri bilim devrimiydi. Ancak, bu devrimi mümkün kılan gelişme de, Avrupa'nın düşünce yapısını ortaçağ bağnazlığından sıyrıp bireysel düşüncenin önünü açan Rönesans ve Reformasyon'du. Yani, buluşların altında bilim, bilimin gerisinde de bireysel özgürlük yatıyordu. İnançla bilim arasındaki sihirli dengeyi ise laik düzen sağlıyordu.

İlk uygarlıkların nasıl büyük nehirleri izlediğini anlatan Landes, coğrafyanın kalkınmadaki önemini kabul ediyor, ancak coğrafyayı kaçınılmaz bir kader gibi de görmüyor; "ağırlığı azaltılabilir veya kaçınılabilir, ama bir bedel karşılığı. Bilim ve teknoloji anahtardır."⁶ Ya-

⁶ a.g.y., s. 15.

zara göre kalkınmacılık bir Batı kavramı; çünkü temelde bireyin zenginliğini amaçlıyor. Kalkınmakta başarılı olan Çin (dünya coğrafyasının %7'sinin üzerinde, dünya nüfusunun %21'ini geçindiriyor) gibi otokratik devletlerde ise amaç devletin ve hükümdarın zenginliği. Birey, bu amaca ulaşmanın aracı. Dolayısıyla, bu tür toplumlarda zaman zaman gerçekleşen büyüme genellikle beraberinde gelişmeyi getirmiyor.

Batı'nın zenginleşmesine katkıda bulunan teknik gelişmelerin bazıları ortaçağa uzanıyor. Örneğin, üretimi insan veya hayvan gücüne bağımlı olmaktan kurtaran su değirmenlerinin İngiltere'deki sayısı 1086 yılında 5.600. İşçi ve özellikle ustaların verimli çalışma yaşamını iki misli uzatan gözlüğü de ilk olarak 14. yüzyılın başında İtalya'nın Pisa kentinde görüyoruz. Gözlük ayrıca, hassas terazi ve benzer ölçüm aletleri, haritacılık ve seyir aletleri gibi ince ayarlı ufak aletlerin yapımını da kolaylaştırdı. Teleskop ve mikroskop gibi diğer optik araçların hassas ölçülerde yapımı da gözlük sayesinde mümkün oldu. Bunlar da bilim ve teknolojiye yeni ölçüm ve deneylere olanak sağladı.

Saat de 16. ve 17. yüzyıllardaki bilimsel devrimden önce bulunmuştu. Çin'deki yükseliş ve yokoluşunu saymazsak, Avrupa'da ilk olarak 13. yüzyılın son çeyreğinde İtalya ve Fransa'da rastlıyoruz. Yaklaşık 300 yıl Avrupa'nın tekelinde kalan saat, onu kullanan toplumlara hem bireysel hem de kolektif düzen ve denetim olanağını verdi. Bireyler güneşin batışı, kilisenin çanı veya garnizonun borusuna bağımlı olmaktan kurtuldular; kendi yaşamlarını bir ölçüde planlama yeteneğine kavuştular. Üretim, eğitim ve eğlence gibi toplu etkinlikler de kolaylıkla koordine ve kontrol edilebilir oldu. Çin'de sadece sarayın tekelinde saklanan saat Avrupa'da

topluma mal olarak hem verimliliğin artmasına katkıda bulundu, hem de günlük hayatın doğanın ritimlerine olan bağımlılığını azalttı.

Kâğıt gibi ilk önce Çin’de icat edilen matbaa da alfabeye yerine karmaşık bir ideograf sistemi kullanan Çin’de yaygınlaşmadan önce Avrupa’ya sıçradı. Yeni buluş ve fikirlerden korkan Çin hükümdarları matbaanın kullanımını sınırlarken, Avrupa’da kilise mesajını daha iyi yayabilmek için, devletler bürokrasiyi daha etkin çalıştırabilmek amacıyla, iş âlemi de verimini yükseltebilmek güdüsüyle bu buluşu kucakladılar. Sanatkârlar yapıtlarını kitlelere ulaştırabilmek, bilim adamları da ölçüm, kuram ve araştırmalarını paylaşabilmek için matbaayı kullandılar. Sonuçta, Çin’in kiskançça denetlediği, İslam dünyasının basiretsiz biçimde reddettiği matbaa Avrupa’da büyük bir patlama gösterdi ve bilim devriminin sonuçlarının hızla yayılıp teknolojik buluşlara dönüşmesini, bunların da üretim araçlarını biçimlendirmesini kolaylaştırdı.

ÖZGÜRLÜĞÜN ROLÜ

Landes’e göre Avrupa’nın “buluşçuluğu bulmasının” çeşitli kültürel nedenleri var; ancak ekonomik nedenler önde geliyor. Çin ve İslam ülkeleriyle karşılaştırıldığında Avrupa’da pazar çok daha özgür veya denetimsiz. Bireyin ve oluşturma olanağına sahip olduğu ortaklıkların girişim alanları geniş. Yeni buluşlar bu piyasada alıcı ve destek bulabiliyor. Avrupa’da hükümdarların buluşları engelleme veya tekellerinde tutma güçleri sınırlı. Başarı beraberinde kârı getiriyor, bu da yeni atılımları teşvik ediyor.

Çin ve İslam ülkeleri daha statik ve statükocu bir or-

tam içindeydiler. Bireysel ticari hırslar gemleniyor, birleşmeler engelleniyor, bilimsel meraklar körletiliyor, hükümdar ve saraydaki çevresinin lehine olan dengelerin üzerinde titreniyordu. Dengelerin daha zayıf, toplumun daha dinamik olduğu Avrupa’da ise birey, feodal lider ve yerel yönetimlerin hareket alanı çok daha genişti.

Olaylar Avrupa’nın tercihlerinin geçerli olduğunu ortaya koydu. Örneğin, görkemli piramitler inşa eden ve kuzey-güney eksenini 4.000 kilometre uzanan koca imparatorluğun her köşesindeki koyunun veya un çuvalının hesabını tutan İnkalar bir avuç baldırı çıplak İspanyol askerine teslim oldular. Belki en önemli neden okuma-yazma bilmemeleri, dolayısıyla okuryazar gibi bilimsel ve stratejik bir çerçevede düşünmede zorlanmaları ve ancak kitaplarla kuşaktan kuşağa nakledilebilen tarih ve tecrübe birikimlerinden yoksun olmalarıydı. Eğer İnkaların kütüphanesi olsaydı ve orada kendi deneyimlerini ve tarihlerini özetleyen yapıtlar bulunsaydı belki Yunan, Roma ve İslam kültürüyle beslenmiş İspanyol konquistadorlarının tuzaklarına düşmeyebilirlerdi veya imparator tutsak olduktan sonra halk İspanyollarla savaşabilirdi. Ancak, Çin gibi, her şeyin merkezde toplandığı bu toplumda valinin adı *tukrikuk*, yani “her şeyi gören adam”dı. Demek ki, vatandaşın bir şeyi bilmesine, görmesine gerek, inisiyatif kullanmasına da izin yoktu. Böylesine atomize olmuş İnka toplumunu bir avuç maceraperestin teslim alması zor olmadı.

Tüm Avrupalı uluslar uygun adımla gelişmediler. Latin Amerika’daki sömürgelerinden devletin hazinesine altın, gümüş ve benzeri ganimetleri akıtan İspanya ve onun ufak kopyası Portekiz bir süre zenginliği tattılar, ama birden zengin oldukları için de uzun dönemde fakir kaldılar. Para; eğlence, debdebe, gösteriş gibi aris-

tokrat âdetlerine aktı. Benzer ganimetlerden yoksun olan İngiltere, Fransa, Prusya ve Hollanda gibi ülkeler ise çalışmasını, biriktirmesini, yatırmasını öğrendiler; dolayısıyla Sanayi Devrimi'ni çok daha önceden ve daha hızlı gerçekleştirdiler. Tabii ki bu model fazlasıyla basitleştirilmiş; din gibi önemli diğer öğeleri göz ardı ediyor. Ama gene de gelişmelerin özünü yansıtmakta.

Landes, Avrupa'nın başarısını şu üç ana konuya bağlıyor: Entelektüel sorgulama özgürlüğü, bilimsel yöntemin milli sınırları aşarak tüm Avrupa sathında kabul görmesi ve araştırma ile sonuçlarının yayılmasının rutin sistemlere bağlanması, yani yazarın deyişiyle “buluşçuluğun bulunması.”⁷ Kıtanın kalkınma yarışında öne geçmesinin diğer nedenleri arasında bilimsel düşüncüyü teşvik eden laiklik de önemli rol oynuyor. Kadın haklarının erken tanınması ise toplumların insan zenginliğini katlayarak kalkınmaya katkıda bulunuyor. Hukuk sisteminin etkin ve eşitlikçi biçimde çalışması ve özellikle mülkiyet haklarının korunması girişimciliği yüreklendiriyor. Hukuk düzeninin garantörü de, demokratik olmasa bile şeffaf kuralları uygulayabilen, istikrarlı, nispeten şeffaf ve dürüst devlet kurumları.

İLK İVME BİLİMDEN

Landes'in araştırmasına göre, 1830-1913 arasında Batı Avrupa'nın çekirdeğini oluşturan İngiltere, Fransa, Almanya, Belçika ve Hollanda'nın dışında Avrupa'da en hızlı gelişmeyi gösteren bölge İskandinavya oldu. Bu yarımadanın özelliklerinin başında gelişmiş bir eğitim sistemi ve bilim merkezlerinin bulunması geliyordu. Dü-

⁷ a.g.y., s. 201.

rüst ve etkin bir kamu bürokrasisiyle birlikte oturmuş bir hukuk düzeninin bulunması da diğer önemli özellikler arasındaydı. Güçlü bir devlet yapısıyla cesur bir girişimcilik geleneği dengelenmiş, kamuyla özelin arasındaki sınırlar şeffaf, net ve kalıcı biçimde çizilmişti.

İskandinavya'yla karşılaştırıldığında İberya Yarımadası ve İtalya'nın kronik şekilde dinsel bağnazlık ve siyasi istikrarsızlık ortamı içinde bulunduğunu, eğitim sistemlerinin çok yetersiz kaldığını, dolayısıyla okumayazma oranlarının Avrupa sıralamasının en arkalarında olduğunu görüyoruz. Sonuçta, gelişme tempoları da İskandinavya ve sanayileşmenin çekirdeğini oluşturan Batı Avrupa'nın gerisinde. İtalya ve İberya'yı Doğu Avrupa ülkeleri, onları da Balkanlar izliyor. Avrupa'nın kalkınma süreci kuzeyden güneye, batıdan doğuya doğru yayılıyor. 18. ve 19. yüzyıl Avrupa'sında demokrasi, insan hakları, hukuk sistemleri, eşitlik ve eğitim de kuzeyden güneye, batıdan doğuya gidildikçe zayıflıyor.

Landes, sermaye yetersizliğinin, geri kalmışlığın ana nedeni olmadığını vurguluyor: "Kalkınmayı frenleyen, paranın bulunmaması değil. En büyük engel sosyal, kültürel ve teknolojik hazırlıksızlık – bilgi ve *know-how* yetersizliği. Başka bir deyişle, parayı kullanma becerisinin eksikliği."⁸ Kıta Avrupası ülkeleri bu beceriyi elde edebilmek için çeşitli yöntemler denediler: İngiltere'ye sanayi casusları gönderdiler ve İngiliz üreticilerden en son teknoloji ürünü makine ve aletleri satın aldılar. Daha da önemlisi ülkelerinde madencilik, karayolculuk gibi ihtisas okullarıyla mühendislik fakülteleri kurdular ve bilimsel eğitim ve araştırmaları desteklediler. 19. yüzyılda Kıta Avrupası'nda özellikle kimya ve elektrik

⁸ a.g.y., s. 269.

alanlarında önemli yenilik ve ilerlemeler gerçekleştirildi. Nitekim, ilaç, boya ve plastik sanayilerinde Fransa ve Almanya, İngiltere'nin önüne geçti.

Pusuladan baruta birçok buluşun kaynağı olan Çin bu dönemde bilim ve tekniğe sırtını çevirmiş bir ülke konumundaydı. Geleneksel öğretiyi yenilik arayışlarına yeğleyen Konfüçyüs yaklaşımı sonucu ülke Sanayi Devrimi'ni ıskaladı. 1867'de gerçekleşen Meiji Devrimi'yle 250 yıllık Tokugawa dönemine son veren Japonya ise böylece dışa açılarak Avrupa'da başlayan bilim ve teknoloji patlamasıyla Sanayi Devrimi'nin sonuçlarından yararlanmasını bildi. Ülkede yönetime, *ranakusha* diye adlandırılan teknokratlar egemen oldular. Ordu ve militarist siyasetçilerle ittifak kurarak hızlı bir kalkınma hamlesini başlattılar. Devraldıkları dürüst ve etkin kamu yönetimi geleneği ve gelişmiş eğitim kurumları işlerini kolaylaştırdı.

SONRA TEKNOLOJİ

Landes'in sürekli olarak vurguladığı bilim ve zenginlik arasındaki bağı irdeleyen araştırmacılar arasında Nathan Rosenberg ve L.E. Birdzell, Jr. da var. *Batı Nasıl Zengin Oldu?* adlı yapıtlarında kölecilikten doğal kaynaklara, özerk bir ekonomik ortamın ve yeni pazarların doğuşundan örgütlenmede yeniliğe, birçok öğeyi irdeledikten sonra “çıkan genel sonuç, Batı'nın ekonomik devrimleri kendine çekme becerisinin, kaynakları insan gereksimlerinin hizmetine sunmak amacıyla, teknoloji ve örgütlenmede deneyi eşsiz biçimde kullanmış olmasından kaynaklandığıdır.”⁹ Araştırmacılara

⁹ Nathan Rosenberg ve L.E. Birdzell Jr., *Batı Nasıl Zengin Oldu?*, Form Yayınları, 1992, s. 49.

göre, “Galileo’nun yaşadığı döneme, yaklaşık 1600’e gelindiğinde, doğal olguların bilgili uzmanlarca sistematik bir biçimde incelenmesinde –başka bir deyişle, bilim alanında– Batı, diğer toplumları geride bırakmıştı. O günlerden bu yana uçurum daha da derinleşmiştir.”¹⁰

“Batı’nın bilim ile ekonomik çevre arasındaki geleneksel uçurumu ortadan kaldırması ve bilimsel açıklamaları ekonomik bünyeye aktarması”¹¹ da Avrupa’nın kalkınmasına ivme kazandırmıştır. 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa’da devrimsel aşamalar yaşayan bilim, 18. ve 19. yüzyıllarda gerçekleşen teknolojik patlamanın altyapısını oluşturdu. Kopernik, Kepler ve Galileo’nun deneysel yöntemleri Newton’ın yasalarının önünü açtı. Bu yasalar da Sanayi Devrimi’ne enerji ve hareket sağlayan teknolojik buluşların kuramsal çerçevesini meydana getirdi.

Newton’ın fizik ve mekanikle ilgili yasaları 17. ve 18. yüzyıllarda tasarlanan kaldırma, çark, şaft, makara ve manivelalar gibi hareketleri izlenebilir buluşları mümkün kıldı. 19. yüzyıla kadar fizik biliminin gölgesinde yaşayan kimya, John Dalton ve Dimitri Mendeleev gibi öncülerin araştırmaları sonucu 19. yüzyılda bir atak yapınca Avrupa’da teknolojinin ufku gözle görülür, elle tutulur makine, araç ve aletlerden elektron, atom, molekül ve yeni bulunan tanecik, dalga ve güçlerin gizemli ve görünmez dünyasına kaydı. Avrupa artık rutin biçimde bilimsel kuramlar oluşturup bunları deneysel olarak ayıklayabileceğini ve sınanmış buluş ve yöntemleri pratiğe geçirebileceğini kanıtlamıştı. Bilimin teknolojiyi, teknolojinin sanayii, sanayiinin de kalkınmayı ateşlediği bir zincir kurulmuştu. Başka bir ba-

¹⁰ a.g.y., 277.

¹¹ a.g.y., s. 278.

kışla, bilimin sürekli yenilediği teknoloji, Avrupa ekonomilerine kaldıraç görevi yapıyor, onların zenginleşmesini besliyordu.

Teknolojiyi irdelerken olayı sadece makine, alet ve üretimle sınırlamamak önemli. Avrupa’da özellikle 19. yüzyılda sosyoloji ve psikoloji gibi “yumuşak”, yani deneme ve ölçme koşulları doğal bilimlere oranla daha sınırlı olan bilim dalları da gelişti. Bunların kaydettiği ilerlemeler bilgi teknolojisiyle desteklenince Avrupa’nın güçlenmekte olan siyaset ve hukuk düzeni üzerinde yeni ekonomik örgütlenme biçimleri ortaya çıktı. Ticari gruplar siyasi baskı ve denetimden göreceli bağımsız bir biçimde örgütlenme ve uluslararası düzeyde çalışabilme olanağı buldular. 17. yüzyıldan itibaren İngiliz tacirlerince geliştirilen anonim şirketler, yatırımcıların haklarını korurken rizikoları yaymak suretiyle büyük fonları seferber edebildiler. Akdeniz havzasında zaman içinde geliştirilmiş çeşitli ticaret ve bankacılık ortaklık biçimlerinden daha kalıcı, istikrarlı ve büyümeye yatkın örgütlenmelerdi bunlar.

Sanayileşmeyi sadece üretimle sınırlı olarak düşünmemek, onun ticaret altyapısını dikkate almak önemli. İşte bu altyapının oluşup güçlenmesinde de teknolojinin oynadığı rolün bilincinde olmalıyız. Avrupa’da anonim ve genel şirketlerin oluşup büyümesi, bunları denetleyen yasaların gelişip liberalleşmesi, yayılma ve yönetimlerini kolaylaştıran hesaplama, arşivleme, haberleşme, ulaşım ve benzeri yeteneklerin ilerlemesi hep bilim ve teknikteki yeni aşamalar sayesinde meydana geldi. Böylece girişimcilik çeşitlenerek yayıldı, rekabet ateşlendi, değişimcilik yüreklendirildi. Dolayısıyla sınırlı kaynaklar daha verimli biçimde kullanıldı ve kalkınmaya katkısı arttı.

SONUÇ: MİLLİ BECERİ

Bilim ve teknolojinin evliliği sadece zenginlik getirmiyor, ayrıca toplumda ticari, bürokratik, askeri, eğitimsel ve diğer kurumların örgütlenme biçim ve etkinliğine katkısı toplumun milli becerisinin artmasını sağlıyor. Milli beceride ülkemizin ciddi açıkları var. En basit örneği bir trafik kazasından sonra yaşanan başıbozukluk, koşuşturma, gecikme, alınan yanlış önlemler ve sonuçta her yıl boşuna yitirilen binlerce can.

20 milyon nüfusun tıktış tıktış yaşadığı Tokyo’da polis, itfaiye ve ilkyardım ekiplerinin bir olay mahalline ulaşma süresi ortalama altı dakika. Sanayileşmiş ülkelerin büyük kentlerinde bu süre 3 ile 10 dakika arasında değişiyor. Sürenin kısılmasını sağlayan sadece para, teçhizat veya araç sayısı değil. Lojistik planlama, personel örgütlenmesi ve eğitimi, bilgisayarlaşma, kısacası organizasyon yeteneği bu konuda önemli rol oynuyor. Ülkemizde bütün bunların eksikliğini en acı ve en pahalı biçimde 1999 Marmara depremini izleyen günlerde hissettik. Acılı Ağustos’un manşetlerine şöyle bir göz atmak suretiyle eksiklerimizi özetleyebiliriz: “Kriz merkezi felç! Başbakanlık Kriz Koordinasyon Kurulu, tam bir koordinasyonsuzluk içinde”, “Deprem geliyorum dedi. Hiçbir kurum ciddiye almadı.”, “Çöktük”, “Bacağı bürokrasi kurbanı” ve “Savaştan beter”.

Ekonomik kalkınma yarışının yanı sıra milli beceri düzeyinin pek çok ölçüm alanı var: Olimpiyatlar, Habitat veya AGIT gibi büyük boyutlu ve sorumluluklu uluslararası konferanslar, milli havayolunun kapsam ve hizmetleri gibi. Savaş ise milli beceri düzeyinin ölçüm alanlarının en çarpıcısı ve tabii ki en pahalısı. Nitekim, her iki dünya savaşında Amerika, Almanya ve mütte-

fiklerini daha cesur savaşarak veya daha çok şehit vererek değil, topyek n seferberliğini daha ustaca düzenleyip, silah, teçhizat, gıda, giyecek vb.’nin üretim ve seviyatını daha etkin yaparak, ordularını daha iyi eğitip yöneterek ve stratejik planlarını daha iyi oluşturarak kazandı. Türkiye de 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ve daha sonra Güneydoğu’daki operasyonlarında milli beceri açısından başarılı bir sınav verdi. Ancak, askeri ve sivil kamu kurumları arasındaki örgütlenme becerisi önemli farklılıklar gösterdi. Askeri kesimin bu alandaki üstünlüğünde silahlı kuvvetlere ayrılan kaynakların boyutu rol oynuyordu. Ancak, buna ek olarak bu kurumun bilim ve teknolojiyi birçok sivil kurumdan önce ve ciddi şekilde benimsemiş olduğunu unutmamak gerekiyor.

Marmara depreminden sonra bazı kesimlerce depremin neden ve “hedef”leriyle ilgili yapılan bazı batıl ve ürkütücü açıklamaları hatırlarsak kastımız daha iyi anlaşılır. Milli becerimizi güçlendirmek için atmamız gereken adımların önündeki engeller de daha iyi görülür. Batıl inalardan bilimsel düşünceye geçmenin ne kadar uzun ve yokuşlu bir yol olduğunu vurgulamak için 20 Haziran 1943’te Adapazarı’nı 7,2 şiddetiyle vurup 89 kişinin ölümüne yol açan depremden sonra *Cumhuriyet* gazetesinin başyazarı Burhan Felek’in kaleme aldığı köşe yazısına bir göz atmak yeterli:

“Tabiat kanunları merhamet bilmez. Masum, yoksul, hasta, alil, zengin, gani tanımaz. Sırası gelince hükmünü verir, afetler bu hükmü icra ederler.

İşte Adapazarı ve civarı da bu hükümlerden birine çarpıldı. Canlar telef oldu, evler yıkıldı, ocaklar söndü. Allah beterinden saklasın. Milletın ba-

şı sağ olsun. Ölenlerin yakınlarına sabır versin. Kalanlara da geçmiş olsun.

Zelzele de bir tabii kanuna tabidir. Arz üzerinde hâlâ yerleşememiş çöküntü mıntıkaları var. Memleketimiz bu çöküntü mıntıkalarının çizdiği hat üzerinde bulunuyor. Bunun ara sıra belirtile-rini görüyoruz. Eski tarihten bugüne kadar İstanbul'da, Anadolu'da yer yer, hafif sıkı bütün zelzeleler bu mıntıkanın tabiatından doğuyor. Bunu ortaçağvari bir ilahi hadise telakki etmek artık bugünkü fen asrında hoş bir zehabdır. Başta kendim olduğu halde kimsenin akidesine ilişmek istemiyorum ama bu batıl kanaatleri bırakıp işi maddi düşünmek daha doğru ve faydalıdır.

Bilmeliyiz ki bu zelzeleler bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da uzun ve kısa fasılalarla memleketimizde olup gidecektir. Mesele bunların sebep oldukları fenalıkları, felaketleri önlemektedir.

Mesela İtalya'nın birçok yerleri, hele Sicilya Adası çok sarsılan yerlerdendir. Misina bundan şu kadar yıl evvel bir büyük zelzele felaketine uğradıydı... Otuz kırk bin kişi öldü... Bundan sonra orada zelzele afetine karşı tedbirler aldılar... Gülmeyin! Zelzeleyi durdurmak için değil, zelzelede bina yıkılmasının, adam ezilmesinin önüne geçmek için binaları betondan ve yalnız bir katlı yaptılar. Sokakları genişlettiler. Şimdi korkuları kalmadı. Bizde de artık böyle bir tedbir almanın zamanı gelmiştir sanırım. İşin şakaya tahammül eder yeri yoktur. San Francisco'nun meşhur zelzelesinden sonra orada da yıkılmaz binalar yaptılar. Bunu da bir modern hüner sanmayınız! Büyük camilerimizden hangisi zelzeleden sarsılmış,

hatta bir duvarı çatlamıştır. Denebilir ki bu çeşit yapılar pahalıdır. Kabul! O halde... şehirlerde, kasabalarda, köylerde iki türlü bina yapılmasına müsaade etmeli! Birisi pahalı ve zelzeleye dayanan betonarmeler... Diğeri gene zelzeleye dayanan ahşab binalar...

Bunlar benim hatırıma geldiği kadar elbette mimarlarımızın, mütehasşılarımızın aklına gelir. Mesele bu işi bir milli dava olarak ortaya atmak-tır. Onu da ben yapıyorum. Üst tarafı onlara ait.”¹²

TÜRKİYE NEDEN BATMIYOR?

Milli becerisini yeterince geliştirememesine, uzun dönemler süren siyasi istikrarsızlık ve ekonomik bocalamaya rağmen Türkiye ağır aksak da olsa gelişmesini sürdürüyor. Beklenen, hatta anons edilen büyük kriz bir türlü gerçekleşmiyor. Acaba neden?

Sorunun cevabını İngiliz tarihçisi Macaulay’ın 1848’de yayımlanan *İngiltere Tarihi* adlı eserinde bulabiliriz.

“Deneyssel her bilimde mükemmeli arama eğilimi vardır. Her insanda ise yaşam koşullarını iyileştirme güdüsü bulunur. Bu iki ilke, büyük toplumsal felaketler ve kötü kurumlarca engellenmelerine rağmen, çoğu kez uygarlığı hızla ileri taşımak için yeterli olmuştur. Bilginin sürekli ilerlemesi ve her bireyin devamlı kendisini iyileştirme çabasının bir ülkeyi refaha kavuşturmasını, sıradan felaketler ve kötü yönetimler engelleyemezler.

Çoğu kez görülmüştür ki devletin müsrif har-

¹² *Cumhuriyet Dergi*, 29.8.1999.

camalarının, ağır vergilerin, ticarete getirilen saçma engellerin, felaketle sonuçlanan savaşların, isyan ve zulmün, yangın ve su baskınlarının sermayeyi yok etme hızı, vatandaşların onu yaratma çabasının gerisinde kalmıştır.

Ülkemizde son 6 yüzyıldır milli servetin neredeyse kesintisiz arttığını kolayca kanıtlayabiliriz. Kuşatmalara, el koymalara, kötü yönetime, kamuda israfa, kamunun iflasına, iki masraflı ve başarısız savaşa, salgın ve yangına rağmen... birçok dönem devam eden bu ilerleme 18. yüzyılın ortasında hayret verici bir hıza kavuşmuş ve 19. yüzyılda artan bir süratle ilerlemiştir.”

Macaulay’ın 1,5 yüzyıl önce ülkesi için yaptığı analiz, 21. yüzyılın eşiğindeki Türkiye için de geçerli. Teknoloji, insanın iyiyi, güzeli, refahı arama ve evlatlarına kendi devraldığından fazlasını bırakma arzu ve çabası ile birleşince ortaya ekonomik ve toplumsal büyüme ve ilerleme çıkıyor. Eğer toplum iyi yönetiliyorsa bu gelişme hızlı oluyor, ülke uluslararası rekabette öne çıkıyor. Ülkenin yönetimi iyi değilse gelişme hızı düşüyor. Hayat geçmişe göre iyileşse bile uluslararası yarışta ülke geri kalıyor, eziliyor.

Türkiye de siyasi istikrarsızlık ve ekonomik tutarsızlıkları aşabildiği takdirde kendi potansiyelinin üst sınırına tırmanarak geçtiğimiz 20-30 yıldır birçok kalkınmakta olan ülkenin sürdürdüğü yıllık %7-8’lik büyüme hızını yakalayabilir. İyi yönetilemediği durumda ise ortalama yıllık %2-3’lük bir büyümeye razı olur. Üstelik çok inişli çıkışlı, yani krizlerle bölünen bir çizgiyi izler. Bu alt sınır büyük bir potansiyel kaybını simgelemenin ötesinde, nüfusu yılda %2’ye yakın artış gösteren bir ül-

ke için yetersiz kalacak, ülkemizin uluslararası yarışta da geri kalmasıyla sonuçlanacaktır.

Evet, batmayacağız! Hesabını batma varsayımına göre yapan yazar, siyasetçi, yatırımcı ve diğerleri de kendi alanlarında önemli fırsatlar kaçıracaklar. Ama, gün gelecek, toplum, “nasıl olsa batmıyoruz” diye bizi sürdürenlere de bir ders verecek. Çünkü, batmamak marifet olmadığı gibi, alt sınırdaki sürünmek de kaderimiz olmasa gerek.

ZENGİNLİĞE GİDEN KESTİRME YOL

Neden sınırlı sayıda ulusun zengin olduğunu, büyük çoğunluğun ise fakir kaldığını açıklamaya çalışan çeşitli savlara göz attık. Tek bir neden kalkınmayı izah etmekte yetersiz kaldığı gibi, bir kuramı bütün ülkelere giydirmek de mümkün değil. Kalkınma olgusu ancak disiplinler arası bir yaklaşımla anlaşılabilir. Çünkü coğrafya, tarih, din ve mezhep farklılıklarından demografik öğelere kadar çok sayıda değişken, sonucu etkiliyor.

Örneğin, Avrupa’nın iklim ve ona bağlı bitki örtüsünün ta ilkçağdan itibaren yerleşim ve üretimi teşvik eden özellikler taşıdığını biliyoruz. Buna karşın tropik kuşağın yerleşim, yaşam ve üretimi zorlaştıran bir iklim ve bitki örtüsüne sahip olduğunu, üstelik insan sağlığını tehdit eden birçok mikrop ve paraziti barındırdığını görüyoruz. Ancak, Avrupa’nın her bölgesinde aynı kalkınma temposunu –hele 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar– göremiyoruz.

Avrupa deneyimi ilk başlayanın çok yol aldığını vurgulasa da, bunun istisnaları da pek çok. Mısır ve Çin gibi çok eski ve zengin uygarlıkların yüzyıllarca sonra çeşitli nedenlerle küme düşmeleri gibi.

Tarih kadar coğrafyanın da rolü büyük, ama tarih gibi bu alanda da kesin sonuçlar çıkarmak zor. Büyük nüfus, Amerika, Japonya ve Almanya'da olduğu gibi büyük pazar yarattığı için bir avantaj olabiliyor, ama Çin ve Hindistan'da olduğu gibi kalkınma hızı üzerinde fren etkisi de yapabiliyor.

Geçmişte İtalya, İspanya ve Hollanda gibi kara ve deniz trafiğinin kesiştiği noktalara egemen ülkelerin ticaret yoluyla zenginleştiğini görüyoruz. Ancak, Sanayi Devrimi'nin İngiltere gibi uç noktadaki bir adada başladığını, oradan Amerika gibi hele o günlerin ulaşım olanaklarıyla çok uzaklarda kalan bir kıtaya sıçradığını da unutmamamız gerek.

Tawney dinin, özellikle de Protestanlığın kalkınmaya katkısını irdeledi.¹³ Ancak, o bu çalışmalarını yaparken dünyanın öbür ucunda bambaşka bir kültür ve dine sahip Japonya da kendi gelişmesine büyük bir ivme katıyordu. Farklı din ve mezheplere sahip toplumların benzer kalkınma performansı gösterdiğini, buna karşın benzer kültürleri paylaşan bazı toplumların ise çok farklı ekonomik sonuçlar elde ettiğini görüyoruz.

Demek ki, ekonomik büyüme ve gelişmeyi birkaç basit öğeyle açıklamak, yani kolaycı genellemelerle sonuca ulaşmak pek sağlıklı değil. Çünkü, izlediğimiz gibi birçok fiziksel, tarihsel ve kültürel sonucu etkiliyor. Bilinçli bir şekilde izlenen stratejiler de doğaldır ki sonuçlarda belirleyici rol oynuyor. Buna bir de geliştirilip veya ödünç alınıp kullanılan teknolojileri de eklediğimizde karşımıza karmaşık bir tablo çıkıyor.

Peki, kalkınma olgusunu tek bir kuramla veya basit

¹³ R.H. Tawney, *Religion and the Rise of Capitalism*, Penguin, 1922.

bazı öğelerle izah edemiyorsak gelecekle ilgili strateji ve planlarımızı nasıl bir temelin üstüne oturtacağız. Tek şansımız denenmiş, basit ve belli gerçeklerden yola çıkarak yalın bir reçete üretmek. Bu reçetede kritik öncelikleri belirlemek. Sonra da bütün kaynak ve çabaları bu öncelikler üzerinde odaklandırmak.

ÖNCE İŞ

Büyüme ve kalkınmaya giden en kestirme yol yeni iş olanakları yaratmaktan geçiyor. Bu, kalkınmanın hem yolu, hem tanımı, bir yerde de sonucu. Nüfusumuzun ne kadar büyük bir yüzdesi sürekli bir işyerinde çalışmakta ise, ülkemizin de o ölçüde kalkınmakta olduğunu düşünebiliriz.

Yeni işyerleri, artan mal ve hizmet üretimi demek. Bu da vergi artışı, dolayısıyla da devletin vatandaşına götürebildiği sağlık, eğitim, güvenlik gibi hizmetlerde ilerleme anlamına geliyor.

Güvenceli iş, birey açısından da sürekli gelir ve istikrarlı bir yaşam biçimi demek. Bir başka bakışla da mutlu döngünün başlaması: Eğitimli bireylerin güvenceli istihdam olanaklarına kavuşması sonucu hem bireysel gelir hem de devletin olanaklarının genişlemesi sonucu daha iyi eğitilmiş ve becerileri geliştirilmiş insanların iş hayatına katılmaları... ve sonuçta sürekli ve hızlı şekilde zenginleşen bir toplum.

Onyıllardır kalkınma çabası içindeki Türkiye'nin günümüz itibarıyla işsizlik sorununu hiç olmazsa bir ölçüde hal yoluna sokmuş olması beklenirdi. Ne yazık ki gerçek bunun tam tersi: Son yıllarda peş peşe yaşadığımız ekonomik krizler işsizliği toplumumuzun siyasi ve sosyal yapısını kemiren en önemli sorunu haline dönüş-

türdü. Olayı abarttığımız düşünülürse Prof. Hurşit Güneş'e kulak verelim:

“Türkiye’de işsizliğin rakamsal boyutu ne yazık ki tam bilinmiyor. Bizde işsizlik rakamları kayıtlarla değil, tahminle üretiliyor. Gelişmiş ülkelerde işsizlik sigortası olduğu için, işsiz kalan hemen bildirimde bulunuyor. Böylece de hesaplanabiliyor. Oysa bizde işsizlik sigortası çok yeni. Üstelik çalışanların büyük kısmı tarımda ve orada da gizli işsizlik var.

Buna rağmen resmi veriler son krizde 650.000 kişinin işsiz kaldığını gösteriyor. Yani işsizler %42’ye yakın artış göstererek, 2,2 milyonu aşıyor. Tarım dışında işsizlik elbette daha yaygın, %3’ten fazla artarak %14’e yaklaşıyor. Kentlerde yaşayan her 3 eğitimli gençten 1’i işsiz durumda. Oysa kriz öncesi bu 4 gençten 1’iymiş.

Rakamlar gerçekten endişe veriyor. Üstelik bu veriler sorunun gerçek boyutunun sadece bir kısmını gösteriyor. İspanya’da bile işsizlik oranının %20’lerde olduğunu hatırlarsak, ülkemizde işsizliğin gerçek boyutunu tahmin edebiliriz. Belki de 4 milyon!”¹⁴

Politikalar yani, AB’ye 2004’te katılacak Slovenya, Estonya, Litvanya, Latvia, Malta gibi birçok ülkenin nüfusundan fazla.

Umut verici bir gelişme belki de ilk defa 2002 parlamento seçimlerinde seçmenin işsizlik konusuna odaklan-

¹⁴ Hurşit Güneş, “İşsizliğin Gerçek Boyutu 2 Değil, Belki 4 Milyon”, *Milliyet*, 14.10.2002.

miş olması. Sabancı Üniversitesi'ndeki İstanbul Politikalar Merkezi'nin TESEV'in desteğiyle yaptığı geniş çaplı araştırmaya göre, "İlk kez bu seçimlerde seçmenin gündeminde radikal bir değişim gözlenmiş. Önceki seçimlerde enflasyon ya da terör (zaman zaman birbirleriyle yer değiştirerek de olsa), en önemli sorun olarak 1. ve 2. sırayı paylaşırlarken, bu seçimlerde işsizlik açık ara 1. sıraya oturmuş."¹⁵ Demek ki konu artık tavsamayacak, yapay ideolojik ve simgesel gündem maddelerinin altında ezilmeyecek, milyonlar tarafından izlenecek, onların gelecekteki siyasi beklentilerinin özünü oluşturacak.

VE GELİR ARTIŞI

İstihdam olanaklarının yaratılması işgücüne olan talebin artması demek. İşgücünün arzı ise nüfusun artışıyla (ve dışarıdan gelen göçle) sınırlı. Demek ki, yeni iş olanakları doğdukça ilk önce işsizler arasındaki uygun eğitim ve yetenekliler istihdam edilecek. İşsizlerin sayısı azaldıkça ücretler yukarı doğru tırmanmaya başlayacak.

Nitekim, bu olguyu Avrupa Birliği'ne geçmişte katılmış ülkelerin gelişmesinde görüyoruz. AB'ye girmeden önce yüksek işsizlik oranına sahip İrlanda, İspanya ve Portekiz gibi ülkelerdeki düşük ücretler bu ülkelere yabancı sermaye girişini cazip kılan önemli öğeler arasında. Sermaye girişinin artması sonucu işsizlik oranı düşerken ücretler de yükselmeye ve AB ortalamasına yaklaşmaya başlıyor. Bunun sonucu olarak, önceden bu ülkelere Almanya, Fransa, Hollanda gibi en zengin AB ülkelerine sürekli yaşanan işçi göçü yavaşlıyor ve duruyor.

¹⁵ Meral Tamer, "Yarın Gece Saat 01'de Buluşalım", *Milliyet*, 2.11.2002, s. 8.

Özetlersek, sermaye girişlerindeki artış bir taraftan işsizliği azaltırken, diğer taraftan da ortalama işçi ücretlerini yukarı çekiyor. Yani, toplumun toplam gelir seviyesini yükseltiyor.

... İÇİN YATIRIM

Yukarıda çizdiğimiz şu basit fazilet döngüsünü başlatacak ilk enerji kaynağı veya yakıt, sermaye. Yeni bir mal veya hizmetin üretilmesi amacıyla kurulacak bir şirket, açılacak bir dükkân, muayanehane, ofis, lokanta veya satın alınacak bir taksi, traktör, kamyon, balıkçı teknesi ve benzerleri için gerekli sermayenin bulunması ilk ve gerekli adım. Tabii ki sermaye kendi başına yeterli değil. Onu işletecek insana yani işçi, yönetici vb. çalışanlara ihtiyacı var. Daha ötesinde sermaye ve işgücünün kullanacakları bir arazi veya benzeri bir alan gerekecek.

Sermayeye öncelik vermemizin nedeni, üretimin bu ögesinin diğer ikisinden daha zor bulunması. Özellikle, ülkemizin eksikliğini duyduğu kaynak, işçilik ve topraktan ziyade sermaye. Nitekim, işçiliğin karşılığı olan ücretler veya toprağın kullanım bedelini oluşturan kiralarla karşılaştırıldığında, sermayenin değerinin bir göstergesi olan faizlerin göreceli yüksekliği de bunu vurguluyor.

Bu nedenlerle, zenginleşmemizin önkoşulu olan sermaye oluşumunu ilk olarak inceleyeceğiz. Bunu da iç ve dış kaynaklı sermaye olarak iki ayrı bölümde ele alacağız. Daha sonra da sermayenin verimliliğini artıran iki temel ögeyi, bilimle teknolojiyi, sonra da insan unsurunu ele alacağız. İnsana değer katan eğitimin yanında inanç olgusunu ve onu motive eden gelir adaleti koşulunu da irdeleyeceğiz.

YABANCI SERMAYE

TANIMI VE BOYUTLARI

İşsizlik, işçi ücretleri, toplam gelirler, üretim ve sonuçta büyümeyle kalkınma üzerindeki etkisi açısından sermayenin iç veya dış kaynaklı oluşu bir fark yaratmaz. Her ikisi de araç, makine, bina ve benzeri bir kullanıma dönüşür, veya ücret, kira gibi bir işin idamesi için gerekli harcamalarda kullanılır. Ancak, farklı yan etkileri olduğu söylenebilir. Örneğin, dış sermaye genellikle beraberinde yeni teknolojiler, üretim ve yönetim süreçleri ve pazar bağlantıları getirir. Kârları ülkede yeni yatırımlara dönüşebildiği gibi, kâr transferi olarak kaynağına geri dönebilir.

Sermayeyi biraz keyfi biçimde yerli ve yabancı diye ayırdığımız gibi yabancı sermayeyi de doğrudan yabancı sermaye (DYS) (*Foreign Direct Investment-FDI*) veya doğrudan yatırım ve yabancı portföy hisse yatırımı (YPHY) (*Foreign Portfolio Equity Investment-FPEI*) diye ikiye ayırmamız gerekir. Portföy yatırımcıları genellikle şirket hisse senedi almak suretiyle, yani yönetime karışmadan ülkedeki firmalara sessiz ortak olurlar. Bu suretle ülkeye sermaye girişi olduğundan istihdam ve büyümeye etkisi doğrudan yatırım gibidir. Ancak DYS'den farklı olarak çoğunlukla kısa perspektif içinde dönerler. Aylar, haftalar hatta günlerle sınırlı olarak şirket-

ler ve ülkeler arasında hareket ederler. Siyasi dalgalanmalar, ekonomik konjonktür, spekülâtif fırsatlar bu tür sermayeyi hemen etkiler. Sürü güdüsüyle gelip aniden kaçabilir. Nitekim, 1997 Asya Krizi'nin patlamasında dış sermayenin bu tür panik refleksleri büyük rol oynadı.

Doğrudan üretim veya hizmet yatırımlarına dönüşen sermaye ise çok daha kalıcıdır. Dolayısıyla beraberinde çoğu kez teknoloji, yönetim bilgisi, pazar bağlantıları ve benzeri ilişki ve avantajlar getirir. Ufak siyasi ve ekonomik dalgalanmalardan pek etkilenmez, kolay kolay da kapıyı vurup ülkeyi terk etmez. Bu nedenlerle doğrudan yabancı sermayenin ülkelerin kalkınmasında daha kalıcı ve yapıcı rol oynadığı söylenebilir. Ancak, iç ve dış sermaye arasındaki fark ne kadar sisli ise DYS'den YPHY'yi ayırt etmek de bazen o kadar zordur. Örneğin, yeni şirketlerde büyük fırsatlar yakalayabilmek için büyük riskler alabilen, *venture capital* diye adlandırılan girişim yatırımcılarının amacı spekülâtif kârda da genellikle fonlarını bir şirkette oldukça uzun süre tutarlar. Spekülâtif sermaye hareketleri çok kısa sürebildiği, büyük çoğunluğu elektronik ortamda cereyan ettiği ve çoğu yerde devletlerin denetim veya kaydından uzak olduğu için bu alandaki istatistikler de genellikle yetersizdir. Buna karşın DYS, bir uluslararası şirketin başka ülkede mülkiyetine sahip olduğu mevcut veya kurulmakta olan bir şirkete elle tutulur ve gözle görülür fiziksel bir yatırım için fon transferini içerdiğinden izlenebilirliği, kaydedilebilirliği çok daha fazladır.

İvme kazanan küreselleşme süreci yerli ve yabancı sermaye arasındaki farkları giderek azaltmakta, ikisini ayırt etmeyi güçleştirmekte. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'na gelen yabancı sermaye, Türkiye'deki çeşitli

şirketlerin hisselerine yattığı andan itibaren yerli sermayeden ayırt edilemez hale gelmekte. Buna karşın Türklerin yurtdışında olan birikimleri Türkiye’de yatırıma dönüştüğünde yabancı sermaye özellikleri taşımakta. Demek ki, gerek kaynakları, gerekse sonuçları itibariyle yerli-yabancı ayırımı giderek anlamsızlaşmakta.

Aralarındaki en önemli fark bulunabilirliklerinde. Dünyada dolanıp yatırım alanı arayan toplam sermaye, 2000 yılında 1,3 trilyon dolarlık rekor bir seviyeye ulaştı. Daha da önemlisi bu sermayenin büyüme hızı da rekor bir düzeydeydi: %18. Uluslararası yabancı sermayedeki büyüme aynı yıl gerçekleşen sanayi üretimi ve uluslararası ticaretin büyüme hızlarından çok daha fazlaydı. 2001 yılında dünya ekonomisinin yavaşlaması toplam doğrudan küresel sermayeyi 900 milyar dolar dolaylarına gerilettiler.

Unutmamalıyız ki 2000 yılında sınır ötesi yatırım alanlarına yönelen 1,3 trilyon doların %71’i Amerika, Japonya ve Avrupa Birliği’nden oluşan zenginler üçgenine aktı. Buna rağmen kalkınmakta olan ülkelere 240 milyar dolar yatırım yapıldı. Sadece Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine kanallanan yabancı sermayenin toplamı 27 milyar dolardı. Pastanın bu diliminden bile Türkiye’nin ne kadar ufak bir pay aldığını düşünürsek, yabancı sermayeye verdiğimiz önemin nedeni anlaşılır. DPT’nin çalışmalarına göre tarım sektöründe ek bir kişiye iş olanağı yaratmak için 33 milyar, enerji alanında ise 1,5 trilyon TL’ye ihtiyaç bulunmaktadır. Ülkemizin yatırım profili imalat sektörü ağırlıklı olduğundan kişi başına yatırım maliyetinin 100 milyar lira (2002 kurlarıyla yaklaşık 60.000 dolar) olarak kabulü gerekmektedir. Çeşitli ülkelere yapılan çalışmalar, yaratılan doğrudan her bir istihdam olanağının dolaylı olarak

(sektörüne göre değişen şekilde) 5-10 dolaylı ek istihdam yol açtığını göstermektedir.

Orta ve Doğu Avrupa'da ağırlığını AB adayı ülkelerin oluşturduğu bloka akan sermayenin sadece %10'unu Türkiye'ye getirebilsek, günümüzde giren direkt yabancı yatırım oranını yaklaşık üçe katlamış oluruz. Ek en az 2 milyar dolar her yıl doğrudan yaklaşık 40.000, dolaylı olarak da 250.000 kişiye istihdam yaratacaktır. Uluslararası sermayenin ayağının alıştığı ülkelere olan girişlerde gözlenen yıllık artışları da eklediğimizde birkaç yıl içinde Türkiye'ye her yıl 5'le 10 milyar dolar arası taze sermaye girebilecek demektir. Bu da kaba bir hesaplama her yıl sadece doğrudan yabancı sermaye girişi sonucu ek 150.000'i doğrudan olmak üzere yaklaşık 1 milyon kişiye istihdam olanağının doğması demektir. Ayrıca, yapılan yatırımların büyüme hızı üzerindeki olumlu etkisi her yıl kümülatif bir gelişmeye yol açacaktır. Üretilen mal ve hizmetlerle, gelirler ve ödenen vergilerdeki artışlar sonucu yıllık ekonomik büyüme hızımız en az yarım puan artacak, devletin vatandaşa götürebildiği hizmetlerde önemli gelişmeler olacaktır.

Yabancı sermaye genellikle ihracata ağırlık verdiği için bu boyutlardaki sermaye girişinin toplam ihracatımız ve bu kanalla paramızın değeri üzerindeki etkilerini de unutmamak gerek. Üstelik, bu senaryoyu değerlendirirken yukarıda çizdiğimiz gelişmelerle eşzamanlı olarak turizm gelirlerimizin de artacağını varsayarsak, İspanya'nın 1970'li ve Yunanistan'ın 1980'li, İrlanda'nın ise son 30 yıldır uyguladığı "turizm+DYS=eğitim ve kalkınma" reçetesini uygulamamamız için bir neden yok.

Eğer bahsi geçen yabancı yatırım rakamları göze yüksek görünüyorsa, küremizin başka bir köşesine bakalım: Nüfusu, yüzölçümü ve doğal zenginlikleri bizden

çok daha az olan Güney Kore'ye 2001 yılında giren yabancı sermaye 12 milyar dolardı. Bu iyi haber. Kötü haber ise geçtiğimiz yıl Kore hükümetinin cezbetmeyi hedeflediği küresel sermayenin tutarı tam 15 milyar dolardı. Hedefin bu kadar altında kalınmasının nedeni 2001'de dünyada yaşanan ekonomik kriz, yoksa hedefin gerçekçi olmaması değil. Nitekim, 2000 yılında G. Kore'ye akan yabancı sermaye 15,7 milyar dolardı. G. Kore'nin hedefi yabancı sermayenin ekonomisindeki payını ikiye katlayarak gayri safi milli hasılasının beşte birine çıkartmak.¹

Dünyanın başka bir köşesinde, Brezilya da 1999-2001 döneminde kendi rekorunu kırarak yılda 30 milyar doların üzerinde yabancı sermayeyi cezbedebildi. Uzun süren bir istikrarsızlık döneminden sonra üst üste gelen bu fon enjeksiyonları istihdam yaratma ve ekonomik büyümeye katkının yanında ülkenin yıllık 25 milyar dolar dolaylarındaki cari işlemler açığını da kapatıp ödemeler dengesini sağlıklı bir yapıya kavuşturdu. Brezilya'nın bir numaralı yabancı sermaye kaynağı olan İspanya'yı ABD izlemekte.

Yabancı sermayenin ekonomik büyüme ve zenginleşmeye katkısının bir örneğini de Amerika Birleşik Devletleri oluşturuyor. 1990'lı yıllar boyunca bu ülkede yaşanan hızlı büyümenin enerjisini Amerika'ya dünyanın dört bir yanından akan fonlar sağlıyordu. Nitekim, 2000 yılında Amerika'dan diğer ekonomilere giden 139 milyar dolara karşın 281 milyar dolar sermaye girişi yaşandı. Sonuçta, Amerika sanayileşmiş bir ülke için çok yüksek sayılabilecek %4 oranına yakın bir

¹ "Foreign Investment Falls in South Korea", *International Herald Tribune*, 11.1.2002.

büyüme, bu dolaylarda düşük bir işsizlik oranı ve birkaç puanlık bir enflasyonun tadını çıkarttı.

Fransa, DYS'yi çekebilmek için çeşitli düzenlemeler yapan başka bir sanayileşmiş ülke. Küresel yavaşlamanın başlaması ve ülkedeki işsizliğin artması sonucu acil önlemler almak zorunluluğunu duyan Fransız hükümeti, 2001 yılı içinde yabancı sermayenin girişini daha cazip kılmak için haftada 35 saatlik çalışma kuralında esneklikler sağladığı gibi, yabancı araştırmacı çalıştıran kurumlara vergi kolaylıkları tanıdı. Hükümet ayrıca yabancı kurumların Fransız sosyal sigorta fonlarına yatırım yapmalarını kolaylaştırdı.²

KÜRESEL GELİŞMELER

Kalkınmakta olan ülkeler arasında 2000'de en çok sermayeyi 64 milyar dolarla Çin ve Hong Kong çekti. Bu rakamın üçte biri telekomünikasyon yatırımlarına gitti. Ülkenin büyük boyutlarının yarattığı olanaklar, Çin diasporasının yüksek birikimleri, hükümetin izlediği istikrarlı ve konuksever siyasetler bunda rol oynadı. Sonuçta da Çin dünyadaki en yüksek büyüme hızı olarak kayıtlara geçen %7-8'lik rekorları tutturdu. Aynı yıl ülkenin toplam kurumlar vergisi gelirlerinin %18'ini oluşturan 27 milyar dolar, ülkedeki yabancı şirketlerden tahsil edildi.

Hong Kong artık Çin'e bağlı, ancak Batı'yla geleneksel ilişkilerini de sürdürüyor. Dolayısıyla birçok Çinli şirket Hong Kong borsasında fon üretip, bunu Çin'deki yatırımlarında kullanıyor. Bu yöntemle 1998 yılında 15

² "Fabius Plan Boosts France's Attraction For Investors", *Financial Times*, 9.7.2001.

milyar dolar dış sermaye çeken Hong Kong'un 1999'da 23 milyar cezbedebilmesi küresel piyasalar nezdinde kentin güvenilirliğini korumasının kanıtı. 1998 yılı rakamının üçte ikisinin kökeninin dünyanın çeşitli ülkelerinde bulunan Çin kökenli fonlar olduğu tahmin ediliyor. Bu da "yabancı" sermaye tanımının giderek mülkiyeti belirlemekten çok, paranın son durağını işaret ettiğini gösteriyor. Bu tür karmaşıklıklar aynı zamanda yabancı sermaye rakamlarını belirlemekteki güçlüğü de vurguluyor.

Çin'e akan fonların diğer önemli bir kaynağı da Japonya. Çin pazarının devasa boyutları, kalifiye ama ucuz işçilik, teknolojiye yatkınlık birçok Japon şirketini üretimlerini Japonya, hatta daha önce yatırım yaptıkları Malezya, Tayland gibi Doğu Asya pazarlarından Çin'e kaydırmaya sevk etmekte.

Konu devasa piyasalardan açılmışken çarpıcı bir karşılaştırmayı da vurgulayalım. Çin'den sonra dünyanın ikinci büyük nüfusuna sahip Hindistan'ın 2000 yılında aldığı doğrudan yabancı sermaye sadece 2,6 milyar dolardı. Altyapının yetersizliği, bürokrasinin boğucu cenderesi, ülkenin bir türlü üstünden atamadığı devletçilik saplantısı, yozlaşmış bir iş kültürü temel caydırıcı öğeler arasında. Öte yanda, çok iyi yetişmiş bir bilim adamı ve mühendis sınıfı ülkenin geleceğiyle ilgili umutları canlı tutuyor.

Çoğu, Türkiye gibi Avrupa Birliği adaylarından oluşan Orta ve Doğu Avrupa bölgesi, son kayıtların açıklandığı 2000 yılında rekor düzeyde bir sonuçla 27 milyar dolar elde etti. 10 milyar dolarla başı çeken Polonya'yı 4,6 milyarla Çek Cumhuriyeti, 2,7 milyarla Rusya Federasyonu, 2,1 milyarla Slovakya ve 2 milyar dolarla Macaristan izledi. Macaristan'ın geçmiş yıllara

göre düşük gerçekleşen bu performansının ana nedeni, en büyük gelir kaynağını oluşturan özelleştirmelerin büyük ölçüde tamamlanmış olması.

Birleşmiş Milletler kayıtlarına göre 2000 yılında Türkiye'ye gelen direkt yabancı sermayenin tutarı 982 milyon dolardı ki bu rakam 20 milyon nüfuslu komşumuz Romanya'nın aldığı sonuçla aynı, 8 milyonluk komşumuz Bulgaristan'a gelen 1 milyar doların altında. Karşılaştırmaları kolaylaştırmak için Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya'nın toplam nüfuslarının bizim nüfusumuza yaklaştığını hatırlatalım. Yani, yaklaşık 65 milyon kişilik bu bölgede yatırıma dönüşen yabancı fonların tutarı olan 18,7 milyar dolar bize gelen rakamın 19 katıydı.

AB üyesi komşumuz 9 milyon nüfuslu Yunanistan bile, sanayi sektörünün çeşitliliğinin ve derinliğinin az olmasına rağmen, 1,1 milyarla önümüzdeydi. Küçük nüfusuna oranla en çok dış fon cezbeden İrlanda ise 16 milyarla kendi rekorunu kırmıştı.

Özetlersek, hızlı büyüme ve kalkınmanın kaçınılmaz koşulu sermaye. Başka bir deyişle, ülkemizin zenginleşmesinin önündeki en büyük engel yurtiçindeki sermaye stokunun yetersizliği. Halbuki her yıl giderek artan oranda sermaye dünyada kendisine yatırım alanları aramakta. Bu şekilde piyasada dolanan küresel sermayenin mutlak rakamı çok ama çok büyük: 2000 yılında plase edilen küresel sermayenin toplamı olan 1,3 trilyon dolar Türkiye ekonomisinin o yılki toplam üretiminin yaklaşık 6,5 katıydı. Küresel sermayenin özelliği sadece çok büyük boyutlara ulaşması değil, aynı zamanda yıldan yıla hızla artması.

Ne yazık ki bu büyük pastadan ülkemizin alabildiği pay mikroskobik ufaklıkta: Bin üç yüzde bir! Dene-

bilir ki pastanın en büyük bölümü hem yatırım yapan hem de yatırım alan ABD, Japonya, İngiltere ve Almanya gibi sanayileşmiş ülkeler arasında paylaşıyor. Doğru, ama gene de pastadan gelişmekte olan ülkelere 240 milyar dolar kalmakta. Bunun 27 milyarının, ekonomileri bize oldukça benzeyen ve çoğu bizim gibi AB adayı olan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine yönlendiğini gördük.

Çin hariç Güney, Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelere 2000’de giden sermaye tutarı da 72 milyar dolarıydı. Birkaç örneğe göz atarsak Singapur’un 6,4, Malezya’nın 5,5, Tayvan’ın 4,9, Tayland’ın 2,5, Vietnam’ın ise 2,1 milyar dolar dış sermaye aldığını görürüz. Yani, Orta Avrupa’da tanık olduğumuz kalkınma hamlesi gibi Asya kaplanlarının performansında da yüksek yabancı sermaye girişinin rolü yadsınamaz.

Yabancı sermaye ile büyüme arasındaki ilişkinin benzerini yabancı sermaye ile istihdam arasında da görmek mümkün. Örneğin, 1999’da Macaristan’daki toplam istihdamın %15’i yabancı sermayenin açtığı işyerlerindeydi. Bulgaristan, Slovakya, Slovenya ve Çek Cumhuriyeti’nde bu rakam %4’le %6 arasında oynuyor.

Zenginliğin kapısı olan istihdamı yaratmak için gerekli olan sermaye dünya piyasalarında mevcut ve miktarı artmakta. Ancak, bu pastadan pay almak isteyen ülkelerin sayısı da tırmanmakta. 10 yıl önce, 7’si kalkınmakta olan 17 ülkede 10 milyar dolardan fazla yabancı sermaye stoku varken, 2000’de 24’ü kalkınmakta olan 50’nin üstünde ülkede bu seviyede yabancı sermaye stoku mevcut. Yıllık girişlere bakarsak, 10 yıl önce 6’sı gelişmekte olan 17 ülkeye yıllık 1 milyar dolar veya üstü giriş olmuşken, 2000’de 23’ü gelişmekte olan 51 ülkeye bu seviyelerde girişin gerçekleştiğini görürüz.

Sektörel bir analiz ise yabancı sermayenin yarısından fazlasının elektrik veya elektronik araçlar, taşıtlar ve petrol arama ile enerji nakli alanlarında odaklandığını göstermekte. Yani, yabancı sermayenin yüksek teknolojiyle iç içeliği artmakta. Giderek, kalkınmakta olan ülkelerin de uluslararası şirketlere sahip olmaya başladıklarına tanık oluyoruz. Bunlar daha çok inşaat, gıda ve içecek, nakliye, madencilik gibi alanlara yöneliyor.

1988-2000 dönemini incelediğimizde yabancı sermaye girişlerinde sanayiın payının azalıp hizmet sektörünün oranının arttığını görüyoruz. Kalkınmakta olan ülkelerin dış kökenli sermaye stokunun üçte biri artık servis sektöründe bulunuyor. Bu gelişme hizmet sektörünün küresel olarak hızla büyümesini gösterdiği gibi, kalkınmakta olan ülkelerin sektörün liberalizasyonu için attıkları adım ve gerçekleştirdikleri açılımları da yansıtıyor. Ayrıca, Türkiye için de bir ümit kıvılcımı saçıyor. Turizmden nakliyeye, uluslararası kuruluşlar için kurulabilecek tele-merkezlerden yazılım butiklerine kadar birçok alandaki potansiyele işaret ediyor.

Yeri gelmişken işaret edelim. Konuyu ele aldığında, Türkiye sadece kalkan treni yakalamakla tatmin olmamalı, lokomotiflik yapmayı hedeflemeli. Vizyonumuz sadece yatırım pastasından daha büyük pay almakla sınırlanmamalı. Bunun ötesinde pastaya katkıda bulunmayı da başarmalıyız. Ülkemiz kalkındıkça sadece sermaye alan değil, aynı zamanda dış yatırımlar yapabilen bir ülke olacağız. Böylece pazarlarımızı ve ekonomik faaliyet alanımızı büyötmek, yeni marka, ürün ve hizmetleri dünyaya yaymak, zenginleşmemizin kaynaklarını çok yönlü yapmak mümkün olacak.

Günümüzde Yunanistan Balkanlar'ın bir bölümünde yatırım atağı içinde. Rusya, Ukrayna, Belarus, Po-

lonya gibi ülkelerdeki yatırımlarını hızlandırmakta. Almanya ve Avusturya yakında AB'ye üye olacak Orta Avrupa ülkelerinde şirket kurma, ortak olma, satın alma çabası içindeler. Coğrafi yakınlık, kültürel bağlar, siyasi ilişkiler bu tür ekonomik bağlantıları kolaylaştırıyor. Türkiye'nin tarihi boyunca kapsamış olduğu geniş coğrafya ve ördüğü kültürel bağlar bize çok geniş bir alanda ekonomik ilişkilerimizi geliştirmek ve yatırım yapmak olanakları sağlıyor. Balkanlar'dan başlayıp, Karadeniz çevresi, Kafkasya, Orta Asya, Ortadoğu, Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika'yı saran çok büyük bir çemberin merkezindeyiz.

Bu bölgelerdeki ekonomik varlığımızı güçlendirmek için ihracat ve inşaat sektörlerinin ötesine geçmemiz, buralarda mal ve hizmet üretimine başlamamız gerek. Bunun için gerekli sermayeyi tamamıyla yurtiçinden temin etmemiz zor olacağından doğrudan yabancı sermayeyi böyle ortaklıklar için cezbetmemiz gerekiyor. Yabancı sermayenin getireceği teknolojileri ve markaları da bu bölgelerde değerlendirme olanağı bulacağız. Ayrıca, bu bölgedeki rizikoları da paylaşmış olacağız.

Bu alanda kaygılarımız varsa, bazı örneklerle gözetelim: Çin ve Hong Kong merkezli Hutchison Whampoa Ltd., Petroleos de Venezuela, Meksika'daki Cemex SA dünya sıralamasında ilk 100 çokuluslu şirket arasına girebilen kalkınmakta olan ülke kökenli kurumlardan. Samsung, Hyundai, Acer, Singapur Hava Yolları bildiğimiz diğer bazı isimler. Türkiye'nin de artık dünya markaları ve küresel iddiaya sahip kurumlar yaratmayı hedeflemesi gerekiyor.

Nitekim, bu tür iddiayı komşumuz Yunanistan sergilemekte. Hem Yunanlı hem de uluslararası şirketlerin Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya ve Makedonya'ya

yönelmelerini cazip kılmak için Atina Menkul Kıymetler Borsası Selanik'te "Eagek" adlı yeni bir kardeş borsa kurmakta. Komünizmin çöküşünden günümüze Yunanlı şirketlerin Güney Balkanlar'a yatırdıkları fonların 5,5 milyar doları aştığı hesap ediliyor. Yatırımların ağırlığı telekom, bankacılık, gıda ve metalürji sektörlerinde. Bu alandaki lider kurum da telekom şirketi OTE. İkinci bir gelişme de ülkenin en büyük iki bankası Alpha Bank ve Milli Banka'nın birleşmeleri. Evliliğin nedenlerinden birisi Yunanistan'ın dışında yapılacak büyük boyutlu yatırımları finanse edecek güce kavuşmak.³ Delta Holding de gıda sektöründe faal bir şirket. Özellikle dondurma üretimi için Balkan ülkelerine yatırım yapmakta. Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan'daki yatırımlarının toplamı 80 milyon dolar.

Bir diğer komşumuz Bulgaristan komünizmden kapitalizme geçişin sancılarını yabancı sermayenin katkısıyla aşmaya çalışıyor. Yaklaşık sekizde birimiz kadar nüfus ve toprağa sahip bu ülkeye 2000 yılında bizden fazla yabancı sermaye girişi gerçekleşti. Vitrikiye ürünler, klima cihazları ve otomotiv parçaları üreten Amerikan holdingi American Standard şirketi Bulgaristan'ı Avrupa'daki büyümesinin merkezi yapmayı kararlaştırdı. 1992-2001 arasında 100 milyon dolar harcayarak 25.000 nüfuslu Sevlievo kentinde kurduğu üç fabrikada Ideal Standard markasıyla vitrikiye banyo ve mutfak malzemesi, musluk ve tokmak gibi ürünler üretiyor. Fabrikalarda çalışan 3.500 kişiye ek olarak yaklaşık 5 katı insanın nakliye, inşaat, temizlik gibi yan hizmetlerde istihdam edildiği tahmin ediliyor. Yatırımın diğer bir yan etkisi de, bölgedeki ortalama ücretleri aylık 65

³ "Greek Banking and Finance", *Financial Times Survey*, 9.7.2001.

dolarlık eski seviyesinden yukarılara çekmesi. Şirkette çalışanların eline ayda yaklaşık 175 dolar geçiyor. Ülkedeki aylık ücret ortalamasıysa 100 dolar dolaylarında. Yatırımcının niye Türkiye yerine Bulgaristan'ı tercih ettiği incelemeye değer bir soru. American Standard'ın sermaye gücü, pazar bağlantıları ve teknoloji katkısı sonucu Bulgaristan'ın bu sektörde Türkiye'ye rakip olma olasılığı da ayrı bir konu.⁴

Bulgaristan'da 2001 yılının ortasında başbakan seçilen eski Bulgar kralı Simeon'un ekonomiden sorumlu yardımcısı Nikolai Vassilev'in 32 yaşında bir yatırım bankacısı olduğunu, keza Maliye bakanı Milen Velchev'in de Londra'da bankacılık deneyimi bulunduğunu, yani küresel sermaye hareketlerine aşina olup, onu ülkelerine çekecek deneyime sahip olduklarını hatırlatmakta yarar olabilir.

Kuzey komşumuz Rusya da bir taraftan küresel sermayeyi çekmeye çalışırken bazı Rus şirketleri de dış yatırımlara yönelmekte. Ülkenin en büyük petrol şirketi Lukoil, Bulgaristan ve Romanya'da petrol rafinerileri satın aldıktan sonra Yunanistan'ın özelleştirmek istediği Hellenic Petroleum'a kur yapmakta. Ayrıca, Amerika'da da bir rafinerinin peşinden koşmakta. İkinci büyük petrol şirketi Yukos ise İngiliz-Norveç ortak mühendislik şirketi Kvaerner'in %22'sini 130 milyon dolara kapatmış durumda. Slovakya'da petrol boru hattı satın alan Yukos şimdi de Slovakya ve Polonya'da rafinerilerin peşinden koşuyor. Enerji devi Gazprom ise Macaristan'da bir petrokimya şirketinin %25'ini aldı. Şimdi de Hırvatistan'ın petrokimya kompleksi

⁴ "American Standard: A Bulgarian Fixture", *International Herald Tribune*, 19.7.2001.

Dina'yla pazarlıkta. Doğalgaz ticareti yapan Itera ise İspanyollarla birlikte Doğu Avrupa'daki elektrik özelleştirmelerine girmekte. Metal devi Norilsk Nickel 5 yıl sonra toplam varlıklarının %20'sinin Rusya dışında olmasını planlamakta. Rus enerji sektörü çok yönlü ve esnek biçimde ve özgüvenle küreselleşme oyununu oynuyor. Kendi pazarını yabancı sermayeye açar ve böylece enerji altyapısını geliştirirken, kendisi de başka ülkelerde yatırım yapmak suretiyle yeni pazarlara giriyor ve rizikolarını dağıtıyor. Ayrıca, ortaklıklara da yöneliyor. Örneğin Yukos Sibirya'daki bazı petrol alanlarını geliştirmek için Macar enerji şirket MOL'la ortaklık kurdu.⁵

11 EYLÜL SONRASI

Bu bölümde kullanılan rakamlar Birleşmiş Milletler'in 2001 *Dünya Yatırım Raporu*'ndan alınma ve 2000 yılının resmi sonuçlarını kapsıyor. Ancak, bu yapıt tamamlanırken 2001 yılının ön verileri de yayımlanıyordu. Bunları şimdilik esas almamamızın bir nedeni tamamıyla kesinleşmemiş olmaları. Bir diğer neden de 2001 yılında Amerika ve Japonya gibi güçlü ekonomilerin bir resesyon içinde bulunmaları. Aynı yıl içinde 11 Eylül saldırısının yaşanmış olması da yılı sıradışı bir dönem yapıyor.

İlk öngörülere göre 2001'de küresel yatırımlar 1,3 trilyon dolardan yaklaşık 800 milyar dolara geriledi. Ekonomik kriz sonucu sınır ötesi şirket evlilik ve satın almalarının kesilmesi gerilemenin en temel nedeni. Ör-

⁵ "Russian Oil Looks Outward", *International Herald Tribune*, 3.4.2002, s. 9.

neğin, 2001'in en büyük satın almaları Deutche Telekom'un Amerika'da VoiceStream'i 24,6 milyar dolara, British Telecom'un da Alman Viag'ı 1,8 milyar dolara almalarıydı. Halbuki bir önceki yıl İngiliz şirketi Vodafone AirTouch Alman Mannesmann'a tam 200 milyar dolar ödemişti.

Şirket satın almalarının ve evliliklerinin önemli finansman kaynağı hisse senetlerinden geliyor. Kriz sonucu bunların değerinin düşmesi de sınır ötesi operasyonları zorlaştırdı. Dolayısıyla özellikle kalkınmış ülkelerin arasındaki sermaye hareketlerinde neredeyse %50'ye varan bir yavaşlama yaşandı. Bu hareketleri izleyen Birleşmiş Milletler'in UNCTAD örgütüne göre kalkınmakta olan ülkelere yönelen sermayedeki azalma sadece %6 dolaylarında. Toplam pastadan bu ülkelere ayrılan pay 2000'de %20'yken 2001'de %30'a tırmanmış durumda. Yani bu hareketlerin Türkiye'yi ilgilendiren bölümünde ciddi bir azalma söz konusu değil.

Üstelik, geneldeki küçülmeye karşın Çin, Hindistan ve Meksika giren sermaye rakamını artırabilmişler. Esnek, atak ve konuksever ekonomisi, sağlam hukuk sistemi, gelişmiş altyapısı ve istikrarlı siyasi yapısıyla Amerika gene en çok yabancı sermayeyi çekmiş. 2001'le ilgili açıklamaların vurguladığı başka bir konu da dünya ticaretinin üçte ikisinin uluslararası yatırım yapan 63.000 şirket ve bunların 800.000 ortaklığı veya şubesi tarafından gerçekleştirildiği.⁶

⁶ "Foreign Investment Flows Suffer Sharp Drop", *Financial Times*, 22.1.2002, s. 4.

"Global Investment Flows 'Set to Fall by 40%'", *Financial Times*, 19.9.2001, s. 9.

ÜLKE, ŞİRKET VE KENT

Göz ardı etmememiz gereken bir gerçek, sermayenin kaynağının ülkeler değil şirketler olduğu. Küresel sermaye yaklaşık 60.000 çokuluslu firma tarafından yatırılıyor. Bunların çeşitli ülkelerde 800.000'in üstünde ortaklık veya yan kuruluşları var. Buralarda 6 milyonun üstünde işçi çalışıyor. Ancak, yan sanayi ve hizmetler de hesap edildiğinde küresel sermayenin en az 60 milyon kişiye olanak sağladığını söylemek mümkün. Küresel sermayenin ekonomik kalkınmaya katkısı bir çarpan etkisiyle ayrıca talep ve istihdam yaratıyor. Yabancı sermaye devletler arasındaki bir ilişki değil, tamamına yakını şirketlerin içinde oluşan kararlarla yönlendiriliyor. Devletlerin rolü kurumlara cazip gelecek yatırım ve iş ortamını oluşturmak.

Küresel sermayenin özellikle yarıiletkenler, biyoteknoloji, otomotiv, tv ve benzeri elektronik, telekomünikasyon gibi ileri teknoloji ağırlıklı alanlarda odaklandığını görüyoruz. Bu tür sermayeyi cezbedebilmek için sadece ekonomik nedenler ve siyasi ortamın uygunluğu yeterli değil. Ülkenin teknolojik altyapısının ve eğitim sisteminin düzeyi de çok önem kazanıyor. Tüm öğeleri bir arada bulmak kolay değil. Dolayısıyla, küresel sermayenin teknoloji ağırlıklı yatırımları genellikle belirli ülkelerde yoğunlaşıyor. Tayvan, Singapur, G. Kore ve İrlanda bunların önde gelenleri arasında sayılabilir. Hepsinde hem yabancı sermayeye cazip gelen genel ekonomik ve hukuksal koşulların mevcudiyetini, hem de yaygın ve kaliteli bir eğitim sistemini gözlemliyoruz. Bu ülkelerin yıllar önce teknoloji parkları kurmaya başlamış olmaları da önemli bir faktör. Bu nedenle teknoloji ve eğitim konularını kalkınmanın

kritik faktörleri olarak ayrıntılı biçimde ayrıca ele alacağız.

Yabancı sermayeyi cezbetmek için teknoloji altyapısı ve eğitim düzeyinin önemi artarken, eskiden mıknaatıs rolü oynayan ucuz işçilik, büyük pazar boyutu, doğal zenginlikler gibi faktörlerin önemi göreceli olarak azalmakta. Birleşmiş Milletler'in 2001 Yılı Dünya Yatırım Raporu'na göre yabancı sermayenin gideceği ülkeyi belirlemede gözettiği öncelikli öğeler, yatırım ve ekonomi siyasetlerinin liberalizasyonu, teknolojik gelişme ve değişen kurumsal stratejiler. Dünyadaki genel eğilim yatırım ve işletme koşullarının daha esnek ve özgür bir ortama kavuşması yönünde. Nitekim, Birleşmiş Milletler'e göre, 1991'le 2000 yılları arasında çeşitli ülkelerin yabancı sermaye rejimlerinde yapılan 1.185 değişikliğin %95'i liberalizasyon yönündeydi. Yatırım ortamındaki hızlı ve olumlu değişiklikler kurumları sürekli bir arayışa itmekte. En cazip yatırım ortamı daha fazla sermaye çekebilmekte. Yani, yabancı sermaye ne Türkiye ne de başka bir ülkeye gitmek güdüsü içinde kimsenin kapısının önünde beklemiyor. Sürekli kendisine sağlanan olanakları değerlendirip karşılaştırarak en cazip yer veya yerleri seçiyor.

Shunde 1 milyon nüfuslu bir Çin kenti. Ama dünyanın en büyük 500 şirketinden 12'sine kucak açmış. Ayrıca Çin'in büyük sanayi kuruluşlarına da ev sahipliği yapıyor. Özellikleri arasında modern ve dışa açık bir belediye başkanı ve yerel yönetim var. Bağlı olduğu eyalet Guangdong'un da yatırımcılar nezdindeki imajı olumlu. Shunde bilinçli olarak her konuya girmemiş, klima cihazı ve yan sanayiinde uzmanlaşmış. Yani, bir anlamda markalaşmış, belirli bir alanda ucuz maliyetle kaliteli ürün üretme yeteneğini uluslararası platformda kabul ettirebilmiş.

TEKNOLOJİ

Çok değil, bundan on yıl önce televizyondaki reklamların bir analizini yapsak, çoğunluğunun sabun, şampuan, deterjan, margarin, yemeklik sıvı yağlar, bisküvi, otomobil, buzdolabı, bankacılık gibi geleneksel diyebileceğimiz ürün ve hizmetleri tanıttığını görürdük. Günümüzde cep telefonu ve telefon şirketleri, bilgisayarlar, bankaların internet hizmetleri ve benzeri reklamlar daha yoğun ve daha çarpıcı.

Eskiyle karşılaştırıldığında hem çok daha fazla yüksek teknolojiye bağlı ürün ve hizmet var, hem de geleneksel ürün ve hizmetlerin üretiminde teknolojinin katkısı çok artmış durumda.

Bundan ötürü yabancı sermaye artık sadece ucuz işçilik aramıyor, yüksek teknolojiyi etkin biçimde kullanabilen vasıflı işgücüne ihtiyaç duyuyor. Uzakdoğu'nun kaplanlarının yanında artık Çin de birçok bölgesinde bu olanakları sağlayabiliyor. Yatırımcılar ayrıca, yüksek teknolojinin ürün ve hizmetlerinin üretimi için gerekli haberleşme, eğitim, disiplin altyapısını arıyor. Asya'da Singapur, Tayvan, G. Kore gibi ülkeler, Avrupa'da ise İrlanda bu konuda hep atak davrandılar.

Küresel yatırımcılar artık daha da ileri giderek, teknolojik tasarım ve buluşları oluşturabilecek eğitim, yetenek ve güçte işgücü, yönetici kalitesi ve bilimsel ortamı istiyor. Uzun süredir bu alanda başarı gösteren Finlandiya ve İsveç gibi İskandinav ülkelerine benzemeye çalışan Macaristan ve Uzakdoğu kaplanlarıyla yarışan Çin, günümüzde bu alanda ilerleme gayreti içinde olan ülkelerin başında geliyor. Çok değil, 10-15 yıl önce sadece ucuz işçiliğiyle sermayeye cazip gelen Çin, bugün yüksek teknoloji girdili ürünlerin üretimi için önemli bir

merkez konumunda. Hatta, bir adım daha atarak yüksek teknoloji araştırma-geliştirmesinde de hızla ağırlığını artırmakta. Örneğin, uluslararası sermayenin ülkede kurduğu ar-ge birimlerinin sayısı 100'ün üstünde. Bunların arasında Motorola, Nortel, Nokia, Ericsson, IBM, Intel, Panasonic, Mitsubishi, Siemens, Samsung, General Electric ve Microsoft ilk göze çarpanlardan.

Sadece Motorola'nın Çin'deki ar-ge yatırımı 200 milyon dolar boyutunda ve 650 araştırmacıyı istihdam ediyor. Microsoft'un Şangay'da kurmakta olduğu Microsoft Asya Teknoloji Merkezi 130 milyon dolarlık bir yatırımı kapsamakta. "Yabancı sermayenin teknoloji-yoğun sanayilerdeki ağırlığı kendisini Çin'in dış ticaretinde de göstermekte. Yabancı şirketlerin Çin'deki yatırımları tarafından ihraç edilen yüksek ve yeni teknoloji ürünlerinin ihracatı 1996'da 4,5 milyar dolardan 2000'de 29,8 milyara çıktı. Yabancı sermaye bazlı şirketlerin ihracatının dörtte birini ve Çin'in yüksek teknoloji ürünleri ihracatının %81'ini oluşturdu."⁷

Dikkati çeken bir konu Güney Amerika, Orta ve Batı Asya ile Afrika'nın neredeyse tümüyle bu oluşumun dışında kalmaları; başarı örneklerinin de belirli bir coğrafyada yoğunlaşması. Türkiye kendiliğinden bu coğrafyanın içinde değil. Ancak, kendi kararı, iradesi ve doğru stratejilerle yüksek teknolojiyi başarı ve verimli biçimde kullanabilen ve hatta üretebilen bir ülke konumuna gelip daha çok yabancı sermaye ve onunla birlikte de teknolojiyi cezbedebilir. Bu konuda kararlar alırken unutmayalım ki küresel üretimin ve sermayenin giderek artan bir bölümü teknolojik alanlara kaymakta ve giderek artan katmadeğer bu alanlarda yaratıl-

⁷ United Nations (UNCTAD), *World Investment Report 2001*, s. 26.

makta. Yani tekstil, gıda ve madencilik gibi alanların katmadeğeri göreceli olarak küçülürken bu alanlara yönelen küresel sermayenin oranı da azalmakta.

Bir noktayı daha unutmayalım: Gelen sermaye belirli koşulları ararken, geldikten sonra o koşulların değişmesine de neden olmakta. Gene teknoloji bunun iyi bir örneği. Belirli bir düzeyde teknoloji ve eğitim ortamını arayan küresel sermaye, girdiği ülkede bu alanlardaki gelişmeleri hızlandırmakta, yan yatırımların oluşmasını teşvik etmekte ve sonuçta genel düzeyi yükseltmekte. Dolayısıyla, başlangıç koşullarını sağlayıp da teknolojiye yönelik veya teknolojiye bağlı sermaye girişini başlatabilen ülkeler bir mutlu döngüyle genel teknolojik gelişmelerini hızlandırmakta. Sonuçta, küresel coğrafya yüksek teknolojiye egemen ve ondan yoksun ülkelerden oluşan iki bloka bölünmekte. Bu, geçmişin sağ-sol arasındaki ideolojik bölünmesinden de önemli sonuçlar doğurabilecek bir kamplaşma. Çünkü, 21. yüzyılda savaşlardan salgınlara, her alanda teknoloji belirleyici rol oynayacak.

Teknoloji derken yönetim bilimleri ve teknolojilerini de dikkate almamız gerekiyor. Küresel sermaye bir taraftan yönetim becerisinin gelişmiş olduğu ülkelere yönelirken diğer taraftan da beraberinde bu beceri ve bilimleri getirmekte. Neticede, pazar boyutları ve pazarlara yakınlık, maliyetler, ulaşım ve haberleşme olanakları gibi geleneksel faktörlerin yanında teknoloji altyapısı, eğitim seviyesi, yönetim beceri ve birikimi, tedarikçilerin bulunabilirliği ve kalitesi gibi öğeler de sermayenin yönünü şekillendirmekte.

Bunun sonucu birçok ülkede teknoloji merkezleri oluşmuş durumda. Kaliforniya'daki Silikon Vadisi, İngiltere'de Cambridge Üniversitesi'nin yakınındaki Sili-

kon Fen, Stockholm civarındaki Telsiz Vadisi ve Beijing'in banliyösü Zhong Guancum bunlar arasında sayılabilir. Yabancı sermayenin aradığı birikim ve becerilerin bu gibi merkezlerde kümelenmesi yeni sermayeyi buralara çekerken, gelen sermaye buraların teknolojik gücünü daha da artırmakta.

Dolayısıyla teknoloji açısından “olanlarla, olmayanlar” arasındaki fark açılmakta. Bu tür merkezlerin büyümesini sağlamak, geleneksel yabancı sermayeyi teşvik siyasetlerinin ötesinde uygulamalar gerektirmekte. Örneğin, bir alanda uzmanlaşıp ün salma, izlenen yollardan biri. Malezya'nın başkenti Kuala Lumpur iletişimin altyapısını güçlendirirken, Hindistan Bombay'ı bilgisayar yazılımında bir dünya merkezi yapma gayreti içinde.

Dikkat edilirse, sermayeyi yönlendirenler nasıl ülkeler değil de şirketlerse, sermayeyi cezbedenler de esasında ülkeler değil, kentler. Hindistan'ın sırtından atamadığı sosyalist yapı yabancı sermayeye cazip gelmiyor, ama ülkenin çok etkin teknoloji enstitülerinin yetiştirdiği programcıların Bombay'da kümelenmiş olmaları o kenti bu alanda küresel bir cazibe merkezi haline getirmiş durumda. Keza Çin, genelinde hâlâ son derecede geri kalmış ve yabancı sermaye açısından sorunlu bir ülkeysen de, Guangzhou gibi bazı kıyı kentleri yabancı sermayenin elektronik, teknoloji, tekstil gibi değişik alanlarda odaklandığı merkezlere dönüşmüş durumda. Bugün dünyada yaklaşık 240 kurum çeşitli ülkelerdeki kent ve bölgelerin tanıtımını yapıp yabancı sermayeyi buralara çekebilmek için faaliyet göstermekte.

Yabancı sermayenin, beraberinde küresel finans ve ticaret bağlantılarını getirirken, yerli sermayenin de büyümesinde katalizör rolü oynamakta olduğunu görü-

yoruz. Yabancı sermayeyi cezbedebilmek için atılan adımlar, o ülkede piyasaya çıkmaya çekinen, bir deyişle “yastık altındaki” birikimlerin ve gene ülkenin vatandaşlarının yurtdışındaki hesaplarda tuttukları paraların da ülke ekonomisine entegrasyonunu kolaylaştırmakta.

Sermaye girişi yani yeni şirketlerin oluşması, rekabete de hareketlendirip ülke ekonomisinin verimini artırmakta. Örneğin, artan rekabet yerli yabancı tüm şirketleri uzmanlık alanlarına odaklanmaya iterek onların veriminin artmasına yardımcı olmakta. Verim artışının başka bir kaynağı da yabancı sermayenin elindeki daha geniş pazar olanakları, tedarikçi ağları, taşeron bağlantıları, bilgi depoları gibi imkânlar.

AVRUPA BİRLİĞİ

2000 yılının istatistikleri bize Avrupa Birliği’nin rekor düzeyde küresel sermaye çektiğini gösteriyor. Derinleşen ekonomik ve hukuksal entegrasyon, büyüyen tek pazar, süregelen siyasi istikrar, gelişen altyapı ana nedenler arasında. 2002’de Euro’nun devreye girmesiyle birlikte AB’ye sermaye girişi kolaylaştığı için bölgenin küresel sermaye nezdindeki cazibesi arttı. Nitekim, Euro sistemine kabulü Yunanistan’ın 2000 yılında rekor düzeyde dış sermaye çekmesinde önemli rol oynamıştı. AB’den dışarı akan sermaye ise Orta ve Doğu Avrupa’da yoğunlaşmakta. Bu bölgedeki ülkelerin önemli bölümünün AB üyeliğine aday olmaları, onları bilinir, öngörülür ve güvenilir yatırım alanları yapmakta. Nitekim, bölgeye gelen sermayenin çoğu AB adaylarına yönelmekte. Tek önemli istisna Rusya Federasyonu. Bunun da nedeni Putin’in bir taraftan ülkesine siyasi istikrar getirip diğer taraftan da ekonomi ve iş yaşamına çeki-

düzen vermeye başlaması. Genelinde Batı dünyasıyla, özellikle de Amerika ve Almanya'yla gerginliği bırakıp sıcak ilişkiler geliştirmeye çalışması da yatırımcının güvenini artıran önemli bir gelişme.

Yukarıdaki nedenlere ek olarak bölgenin, Avrupa'nın en zengin ülkesi Almanya'ya yakınlığı da ona sermaye cezbetmekte avantaj sağlıyor. Macaristan hariç diğer ülkelerin hâlâ özelleştirmelerini sürdürüyor olmaları da büyük bloklar halinde dış sermaye girişini açıklayan bir başka neden. 2000 yılında bölgeye giren sermaye sırasıyla Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Rusya'ya geldi. France Telecom'un Polonya Telekomünikasyon Kurumu'nun çoğunluk hissesi için ödediği 4 milyar dolar bölgedeki en büyük tek girişti. 2002 yılında Çek Cumhuriyeti enerji, doğalgaz ve petrokimya sektörlerini özelleştirmeyi planlıyor. Sadece enerji sektörüne beklenen giriş, 3 milyar dolar.

Macaristan'da olduğu gibi, Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya'da özelleştirmelerin giderek tamamlanması ileriki yıllarda sermaye girişlerinin yeni yatırımlar ve şirket evlilik veya satın almaları için olacağını gösteriyor. Örneğin, 2002'nin başında Toyota ve Peugeot-Citroën Çek Cumhuriyeti'nde ortak olarak 1,35 milyar dolarlık bir yatırım yapma kararlarını açıkladılar. Yılda 300.000 otomobil üretecek fabrika 3.000 kişiye iş olanağı sağlayacak. Çek Cumhuriyeti de bu suretle Orta Avrupa'nın otomotiv merkezi olacak. Bunun getireceği yan sanayi yatırımları da olayın ek cazibesi. Yatırımcı iki şirket zaman içinde 450 milyon dolarlık bir ar-ge merkezini de fabrikanın yakınında kurmayı planlıyor. Bu yatırımlar için Polonya, Macaristan ve Çek hükümetleri 2001 boyunca yarışmıştı. Sonunda, Çek Cumhuriyeti projeye birlikte ilk aşamada 3.000, za-

man içinde de en az 10.000 kişiye iş olanağı yaratmış oldu. Üstelik bu grubun ücretleri ülkedeki mevcut ücret ortalamasının oldukça üstünde olacak. Çek Cumhuriyeti bu yatırımla birlikte yeni teknolojilerde sıçrama yapabilecek. Sektörün ülkenin ihracatına katkısı da işin cabası.

Bu boyutlardaki bir yatırımın etkileri sadece ülke sınırları içinde kalmıyor. Nitekim, yatırım alanı olarak seçilen Kolin kentinin ciddi bir işsizlik sorunu olmadığı için Toyota fabrikası tamamlandığında 80 km. uzaklıktaki Polonya'dan işçi getirileceği öngörülüyor. 2002 başlarında Polonya'dan Toyota projesini kapamayan Çek Cumhuriyeti 2000 yılında da Türkiye'nin elinden Philips'in 300 milyon dolarlık cep telefonu ekranı fabrikasını kapmıştı. O zaman Philips'in Türkiye'deki genel müdürü Atok İlhan, "Doğu Avrupa, Avrupa şirketlerine taşeron bölge oldu. Bu bölgelerde eğitilmiş eleman var. Altyapı problemleri yok. Güvenlik idareleri, yargı çalışıyor... Herkesin listesinde Türkiye aşağılara düşüyor" diye uyarıda bulunmuştu.

Atok, yabancı ve yerli sermayeyi birleştiren ortak bölene de işaret etmişti: "Günde 2 saat elektrik kesilen, limanına gemi uğramayan ülkeye yabancı sermaye gelmez. Yerli sermaye yatırım yapmıyorsa yabancı niye yapsın."⁸

Orta Avrupa'da yabancı sermayeyi kapma yarışında şimdilik kişi başına 2.000 dolarlık yatırımla Çek Cumhuriyeti önde. Onu 750 dolarla Polonya izliyor. Ancak, bu rakamı aşağı çeken, Polonya'nın Çeklerin yaklaşık 4 katı olan nüfusu. Toplam sermaye rakamında Polonya

⁸ Leyla Şen, "Philips Fabrikasını Çeklere Kaptırdık", *Sabah*, 14.10.2000, s. 9.

önde: 1989'dan günümüze ülkeye giren toplam DYS 30 milyar dolar.

KAYBEDENLER

Orta ve Doğu Avrupa'ya artan ilgi başka bölgelerin pa-hasına olmakta. Örneğin, Afrika'ya giden sermaye mik-tarında düşme gözleniyor. Çin ve Hong Kong dışarıda tutulursa Doğu ve Güneydoğu Asya'ya yönelen küresel sermayede de azalma var. Asya'nın kaplanları hâlâ 1998 krizi öncesi aldıkları yabancı sermaye düzeyini yakala-yabilmiş değiller. 1990'ların ikinci yarısında ivme kaza-nan Latin Amerika'ya dış sermaye girişi de yeni yüzyıl-ın başında düşüş gösterdi.

Çin'e olan ilginin 2000 yılında artmasının nedenleri arasında Dünya Ticaret Örgütü WTO'ya adaylığının yak-laşması önemli rol oynuyor. AB gibi ekonomik ve siya-si blokların veya WTO gibi uluslararası kurumların üye-lerini bağlayan düzen ve kurallar, yatırımcı için bir tür sigorta işlevi görüyor.

Geçmişteki sermaye girişlerine baktığımızda Türki-ye'nin küresel sermaye pastasından ancak birkaç kırıntı kapabildiğini gördük. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı UNCTAD'ın ülkelerin yabancı ya-tırım sermayesine olan cazibesini ölçmek için geliştirdi-ği bir gösterge var. Doğrudan Yabancı Sermaye Giriş Endeksi diye adlandırdığı bu ölçüme göre Türkiye 1998-2000 döneminde değerlendirilen 137 ülke arasın-da sondan 16. sırada. Haiti'nin altında, Burkino Fas-so'nun üstünde, Suriye, İran ve Cezayir'in az önünde. Daha da kaygı verici olay 1988-1990 döneminde de-ğerlendirilen 112 ülke arasında o zaman sondan 42. olma-mız. 10 yıl sonra sondan 16.'lığa kaymışız.

Değerlendirmedeki varsayımlar ve sıralamadaki basamağımız tartışılabilir, ayrıca, 2001’de başlayan ve sürmekte olan yeniden yapılanma çabalarımızın ve AB hazırlıklarının bize basamak atlattığı söylenebilir; ama henüz küme çıktığımızı söylemek için erken. Ne yazık ki, UNCTAD’ın sıralamasında hâlâ “en alt 20” kümesindeyiz. Ancak, bu bizi umutsuzluğa değil, umuda sevk etmeli. Çünkü, gerekeni yaparsak küresel sermaye pastasından kırıntı değil ama ince de olsa bir dilim alarak büyüme ve kalkınmamıza tarihsel boyutlarda bir ivme vermemiz mümkün.

En kötüsü kararsızlık. Bu bizi sıralamada daha da gerilere kaydırabilir. Çünkü, aynı pasta için giderek daha çok ülke daha yoğun biçimde rekabet etmekte ve kullandıkları yöntemler arasında dün söz konusu olmayan bugün doğal karşılanmakta. Örneğin, Ürdün, yabancı sermaye bulabilmek için Amerika’yla anlaşmalı Kalifiye Sanayi Bölgeleri (QIZ) kurdu. Buralarda ürettiklerini kotasız ve gümrüksüz Amerika’ya ihraç edebiliyor. Ama bir koşulla: Girdilerin %8’i İsrail’den gelmek zorunda. Yılda 200 milyon dolar ihracat ve onun getirdiği istihdam için bu koşula katlanan Ürdün, bir gün bölge barışa kavuşursa çok avantajlı konumda olacak.

Başka bir kıtadan bir örnek: Petrol rafineri sektörünü yabancı sermayeye geleneksel olarak kapamış olan Nijerya günümüzde enerji darboğazıyla karşı karşıya. İhtiyaçlarını ancak, rafine edilmiş petrol ürünlerini ithal yoluyla giderebiliyor. Nedeni, rafinerilerinin yetersizliği. Çünkü, gerekli yatırımlar ihmal edilmiş. Çözüm olarak sektör yabancı yatırıma açılmakta. 10-16 yeni rafineri inşası için birkaç milyar dolarlık yatırımın gerçekleşmesi bekleniyor.

Ortadoğu'daki petrol üretici ülkeler de giderek yabancı sermayeye daha sıcak bakmakta. Örneğin, İran ve Kuveyt yabancı sermayenin enerji sektörüne girişini kolaylaştırmakta. Suudi Arabistan da Nisan 2000'de kurduğu Genel Yatırım Otoritesi kanalıyla yabancı sermayenin girişini teşvik etmeyi planlıyor. Petrolden yoksun Suriye bile Hafız Esad'ın ölümünden sonra adım adım dışa açılmakta. Temmuz 2001'de ilk defa yabancı sermayeyi teşvik amaçlı bir uluslararası konferansı Londra'da organize eden Suriye hükümeti ilk adım olarak özel bankaların kurulmasına izin verdi. Ayrıca, eğitim sektöründe de bir hamle planlamakta.

Yabancı sermayenin ödemeler dengesi açıklarını kapamaktaki rolü onu yerli sermayeden ayıran bir öğe. Yabancı sermaye ülkeye döviz cinsinden bir para birimiyle girdiği için o ülkenin döviz rezervi artmakta, bu da onun ithalat kapasitesini, dolayısıyla tüketimini genişletmekte. Daha önce de değindiğimiz gibi, yabancı sermaye genellikle beraberinde daha yoğun teknoloji getirmekte. Başka bir deyişle, genellikle gelişmiş ekonomilerden gelen DYS'nin kendi ülkesindeki teknoloji kaynaklarıyla arasında organik bağların olması bu teknolojilerin transferini kolaylaştırmakta. Küresel pazarlarla olan ticari bağlantıları da DYS'nin ürettiği ürün ve servislerin daha kolay ve yaygın biçimde pazarlanmasına olanak sağlıyor.

Yabancı sermaye konusunu yeterince irdelediğimiz düşüncesiyle yerli sermayedeki potansiyele eğilmeden önce son olarak, DYS'yi cezbetmek için yasa çıkarmanın, konferanslar düzenleyip teşvik edici konuşmalar yapmanın yeterli olmadığını, siyasetçiden bürokrata, medyadan kamuoyuna kadar geniş bir cephede inisiyatif kullanmamız ve milli bir strateji uygulamamız gerek-

tiğini vurgulamak doğru olur. İrlanda'nın bu konudaki başarısı çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır.

İRLANDA ÖRNEĞİ

Bir kere İrlanda'nın 19. yüzyılın ortalarında yaşadığı “Patates Açlığı”ndan beri Avrupa'nın en fakir ülkelerinden biri olduğunu unutmayalım. Doğal zenginliklerden nasibini alamamış bir ada olması kadar, oldukça sapa olan coğrafi konumu ve yüzyıllarca bir İngiliz sömürge-si olarak geçen tarihi de bunda önemli rol oynamıştı. Sonuçta, ülkenin 20. yüzyılın ortalarındaki nüfusu açlığın başındaki nüfusundan küçük ve son derecede fakirdi. Bugün ise İrlanda Avrupa Birliği'nin ekonomik açıdan en hızlı gelişmiş ve en zenginler arasına yerleşmiş bir ülkesi. Bu mutlu sonucun alınmasındaki en önemli etken DYS'yi cezbetmekteki başarısı.

Bunu da birkaç temel ögeye borçlu. Birincisi, yabancı sermayenin önemi, yararı ve cezbetme stratejisi konusunda bir partiler arası ittifak ve kamuoyu desteğini oluşturabilmiş olması. İkincisi, Avrupa Birliği'ne girerek AB üyeliğini DYS cezbetmekte önemli bir avantaj olarak kullanması. Üçüncüsü de, DYS'yi cezbetmek, yönlendirmek ve DYS rejimini yönetmek için güçlü ve etkin bir bürokratik kurumu, Sanayi Geliştirme Teşkilatı'nı (Industrial Development Authority-IDA) kurup, kullanması. IDA'nın da olaya perakende biçimde değil de stratejik yaklaşması, yani her bölge ve sektöre dağılmak yerine belirli alanlara uzun vadeli biçimde odaklanması da vurgulanmalı.

1922'de özgürlüğüne kavuşan İrlanda Cumhuriyeti, uzun yıllar dışa kapalı, korumacılığa dayalı ve tarım ağırlıklı bir ekonomik yapıya sahipti. 1961'de o zaman-

ki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu AET'ye üyelik başvurusunda bulunan İrlanda bununla eşzamanlı olarak ekonomisini dışa açmaya başladı ve 1960'lı yıllarda yaşam standardını %40 oranında artırmayı ve nüfus erozyonunu durdurmayı başardı. Bu dönemin sonunda kapsamlı bir eğitim reformu da gerçekleştirildi; eğitime ayrılan kaynaklar artırılırken bedelsiz ortaöğretimin kapsamı genişletildi, müfredat akademik ve teorik alanlardan daha pratik ve ticari konulara kaydırıldı. Yeni açılan Bölge Teknoloji Kolejlere akademik ve iş dünyaları arasında bir köprü oluşturdu.

1973'te gerçekleşen AET üyeliği bir taraftan yabancı yatırımcıları yüreklendirirken, diğer taraftan da İrlanda'ya önemli boyutta AET fonlarının girişini sağladı. Özellikle altyapının geliştirilmesinde kullanılan ve 1973'ten 2000 yılına kadar toplam 23 milyar İngiliz lirasını bulan bu tür yardımlar doğaldır ki ekonominin verimini ve yatırımcı nezdindeki cazibesini artırdı. Maddi etkilerinin ötesinde AET üyeliği önemli bir manevi kazanım da sağladı. Maliye eski bakanı Ray Mac Sharry'ye göre, "İrlanda'nın AET üyeliği ülkenin kişilik duygusunu güçlendirdi ve bu deneyim milli özgüveni ölçülemeyecek oranda artırdı." Sonuçta, azalan işsizlik ve enflasyon oranlarıyla, artan üretim, dış ticaret, büyüme ve gelir rakamları bir başarı tablosu çizdi. İrlanda'nın 1974'te AET'nin ortalama gelir seviyesinin üçte ikisinden de az olan yaşam standardı, bugün AB ortalamasının yaklaşık %120'si seviyesinde. 30 yıla yakın bir süre topluluktan destek alan İrlanda 2006'dan sonra AB bütçesine, aldığından fazla katkıda bulunmaya başlayacak.

⁹ Ray Mac Sharry ve Padraic White, *The Making of the Celtic Tiger*, Dublin: Mercier Press, 2000, s. 148.

Ancak, bugünkü zenginliğine ulaşmadan önce İrlanda bir önemli kriz yaşayacaktı. 1970'lerdeki petrol şokları 1980'lerde siyasi popülizm sonucu mali disiplinin yok olmasıyla birleşince ülkenin dış borçlarında büyük bir artış görüldü. Ekonomik krizi aşabilmek için hükümetteki Fianna Fail Partisi'nin 1987'de oluşturduğu Milli Toparlanma Programı'na muhalefetteki Fine Gael Partisi de destek verince geniş kapsamlı vergi, teşvik, tasarruf siyasetleri uygulandı. Dönemin Maliye bakanlarından Ray Mac Sharry başarı nedenlerini şöyle özetliyor:

“İrlanda ekonomisinde 1987'den sonra yaşanan çarpıcı düzelmede değişik partilerden çeşitli bakanların rolü vardır. Üstünkörü bir inceleme bile temel ekonomik konularda olağanüstü benzerlikte yaklaşımların olduğunu gösterir. Böyle uyumlu ve kalıcı bir gayret olmasaydı nihayet 1993'ten sonra görülmeye başlanan ekonomik mucize gerçekleşmezdi.”¹⁰ Nitekim, 1987 ittifakından sonraki 12 yılda ülkenin dış borcunun gayri safi milli hasılasına olan oranı %116'dan %55'e indirildi, bütçe açıkları yerini bütçe fazlasına bıraktı, GSMH önceleri yılda ortalama %7, 1993'ten sonra da %9 büyüdü. Standart ve azami vergilerin oranları yaklaşık 10'ar puan farkla %24 ve %46'ya inerken, enflasyon da %3'lere geriledi. Belki en çarpıcısı, ülke dışına göç, yerini geri dönüşlere hatta yabancı işçi girişlerine bıraktı.

Partiler arasındaki 1987 ittifakının ekonomi siyasetlerinde sağladığı süreklilik ve istikrar yabancı sermaye için büyük bir güvence oluşturdu. İkinci bir güvence de gene aynı dönemde hükümet, sendikalar ve işveren kuruluşları arasında gerçekleştirilen sosyal ve ekonomik

¹⁰ a.g.y., s. 103.

mutabakattı. Bir yandan çalışma koşullarında esneklikler getiren, diğer taraftan da sendikal ilişkilerde uyum sağlayan dört temel ortaklık anlaşması ücretlerin artması, grevlerin azalması, yeni iş olanaklarının doğması ve işsizlik oranının gerilemesine katkıda bulundu.

1949'da kurulmuş olan Sanayi Geliştirme Teşkilatı IDA'nın özellikleri arasında temel felsefesini, siyaset üstü konumunu, stratejik odaklanmasını, dinamik ve ticari yaklaşımlarını ve geniş kaynaklarını sayabiliriz. Kurum edilgen biçimde DYS'yi beklemek ve onun İrlanda'daki işlerini kolaylaştırmaya çalışmak yerine sürekli ve dinamik şekilde sermayenin kaynaklarına gitmeyi, yani aslanı ininden çıkarıp İrlanda'ya getirmeyi yeğledi. Bilinçli şekilde hedef ülke, sektör ve şirketleri saptayıp, sürekli bir programla ve inatla, pazarlamanın güncel tekniklerini kullanarak onları yatırıma iknaya gayret etti. Bu çabalarında siyasetçilerin desteğinden de yararlandı. Ülke dışında seyahat eden tüm bakanlar ziyaretlerinde IDA'nın brifing ve önerileri doğrultusunda yatırım çağrısında bulundular. Bu çabalar sürekli olarak ülkenin elçileri tarafından desteklendi. IDA heyetleri yoğun bir ziyaret programı uyguladılar. Bu çalışmalarda özellikle Amerika'da yaşayan İrlanda asıllı nüfustan da yararlandılar.

IDA bir taraftan elektronik ve bilgisayar gibi yüksek teknoloji içeren sınırlı sayıda sektöre odaklandı, diğer taraftan da büyük düşünerek IBM, Motorola, Intel gibi dünya devlerini geniş boyuttaki yatırımlara iknaya çalıştı. Elektroniğin yanında kimya, ilaç ve tekstil sanayileri de hedeflendi. IDA yatırımların sadece iç pazar için değil, en azından Avrupa'ya hitap eden bölgesel nitelikte olmasını, hatta küresel boyutlara erişmesini amaçladı. Sonuçta, 2.000-3.000'er işçi çalıştıran ve yılda bir-

kaç yüz milyon dolarlık ihracat yapan dev yatırımlar ülkenin yemyeşil ama fakir kırsal alanlarını zenginleştirdi. Tavizsiz uygulanan çevre standartlarıysa doğal güzelliklerin korunmasını sağladı.

Adında “sanayi” olmasına rağmen IDA hizmet sektörünü de ihmal etmedi. İrlanda’nın iyi eğitilmiş ve anadili İngilizce olan işgücünü emek yoğun biçimde değerlendirebilmek için yabancı yatırımcıların ülkede finans, müşteri destek, haberleşme gibi alanlarda Avrupa kapsamlı hizmet merkezleri kurmasını teşvik etti. Örneğin, sadece 1996 yılında her biri en az 500 kişi çalıştıran bu tür 8 merkez kuruldu. IBM şirketi 1990’ların ikinci yarısında İrlanda’ya getirdiği Avrupa müşteri destek merkezinde 3.000 kişi çalıştırmaya başladı.

Yurtdışında 20 kadar ofisi olan IDA’nın heyetlerinin yabancı ülkelerde hedeflediği yatırımcılara pazarlama timlerince yapılan sunuşların sayısı binlerle ifade ediliyor. Ayrıca, her yıl yüzlerce potansiyel yatırımcı İrlanda’ya davet edilip ülkenin cazibeleri anlatılıyor, olası yatırım alanları ve yaşam koşulları tanıtılıyor. Birçok ülkeden gazeteci ve kamuoyu liderleriyle o ülkelerdeki İrlanda topluluklarının yöneticileri de konuk ediliyor. Sonuçlarla ilgili bazı çarpıcı rakamlara bakalım: Amerikan şirketlerinin her yıl Avrupa’da yaptıkları yeni yatırımların %26’sı 3-4 milyon nüfuslu bu küçük adaya geliyor. Bu yatırımlar bir süre vergi istisnasından yararlandıktan sonra sadece %10 seviyesinde vergilendiriliyor. Çok hafif bir vergi yükü taşıyan üretim ve hizmeti ihracata yönelik DYS’nin ödediği ücretler ve ülkede yaptığı alımlar yoluyla İrlanda ekonomisine katkısı yılda 15 milyar doların üstünde. Bu rakamın dörtte biri yılda direkt olarak 28.000 kişi çalıştırıp İrlanda’nın ihracatının %30’unu üreten elektronik sanayiinden geliyor.

Bu sonuçlar bedava elde edilmiyor. Binlerce uzmanın çalıştığı IDA'nın yıllık bütçesi yaklaşık 30 milyon dolar. Ama ülkesine getirisi milyarlarca dolarla ölçülüyor.

İrlanda'nın DYS'yi cezbetmek için kullandığı araçlardan belki de en etkilisi vergi. Düşük oranlardaki kurumlar vergisi ve uzun yıllara yayılan vergi muafiyetleri yabancı sermayeyi çeken mıknaatısın kutuplarından. Ayrıca, genelde düşük veya makul oranlardaki gelir vergisi ve sosyal kesintiler toplamı da İrlanda'yı sadece yabancı değil kendi yatırımcısı için de cazip kılıyor. Bir türlü vergi yükünü yaygınlaştıramayan Türkiye ise yakaladığından bezdirici ve kaçkırtıcı oranlarda vergi tahsil ediyor. İrlanda ve benzer üç AB üyesiyle ülkemizdeki vergi “takozunu” karşılaştırırsak Türkiye'nin vergi açısından iç ve dış sermayeye ne kadar itici geldiğini görürüz.

	<u>İrlanda</u>	<u>Portekiz</u>	<u>İspanya</u>	<u>Yunanistan</u>	<u>Türkiye</u>
2000	%16	%26	%31	%36	%40
2001	%13	%24	%31	%36	%43

Görüldüğü gibi Türkiye genel eğrinin tersine bir siyaset uygulamakta. 1 Temmuz 2002'de ssk prim taban ve tavan ücretlerinin %18 artışı istihdamı caydırıcı, resmi ekonominin dışına kaydırıcı, yani kaçak işçi çalıştırmayı özendirici bir olay. Bu gelişmeyi, “Eller Ay’a, biz yaya” olarak nitelendiren Korkmaz İlkorur’a göre, “Çalışanın gelir vergisi, artı işverenin ödediği sosyal güvenlik primi, artı çalışanın ödediği sosyal güvenlik primi, eksi varsa diğer nakdi yan ödemeler toplamının, çalışanın işverene kişi başına maliyetinin yüzdesi olarak ifadesine ‘vergi takozu’ (*tax wedge*) deniyor. Vergi tako-

zunun, kalkınmış ülkelerdeki çalışmayı caydırıcı etkisinin yanı sıra bizim gibi ülkelerde birkaç farklı etkisi var. Yüksek takoz istihdamdaki artışı olumsuz etkiliyor, yatırımı engelliyor ve büyümeyi önlüyor.”¹¹

İlkorur’a göre Türkiye, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı OECD’nin 31 üyesi arasında, vergi takozu en caydırıcı birkaç ülkeden biri üstelik takozun boyutu ufalacağına büyümekte. “Yüzde puan” artışında da rekor bizde!

Mal ve hizmet üretmek, iş alanı yaratmak, gelirleri artırmak için gerekli çil altının bir yüzü doğrudan yabancı sermaye ise, diğer yüzü ülke içindeki atıl fonlar. Yabancı sermayeyi ilk olarak ele almamızın nedeni daha büyük rakamlarda sermayeyi daha çabuk cezbedebilmenin mümkün olması; büyük rakamların bize yakın ve rakip ülkelere şu anda akıyor bulunması; yabancı sermayeyi çekebilmek için atılacak akıllı adımların yurtiçindeki birikimlere de cesaret vereceği. Şimdi içimizdeki potansiyeli ele alalım.

Bu bölümdeki istatistikler için
şu kaynaklardan yararlanılmıştır:

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Örgütü (UNCTAD), *World Investment Report 2001: Promoting Linkages*, New York ve Cenevre 2001.

Ray Mac Sharry ve Padraic White, *The Making of the Celtic Tiger*, Dublin, Mercier Press, 2000.

UNCTAD, *World Investment Report 2000: Cross-border Mergers and Acquisitions and Development*, New York ve Cenevre, 2000.

— *World Investment Report 1999: Foreign Direct Investment and the Challenge of Development*, New York ve Cenevre, 1999.

¹¹ Korkmaz İlkorur, “Eller Ay’a Biz Yaya...”, *Radikal*, 18.6.2002, s. 12.

- *World Investment Report 1998: Trends and Determinants*, New York ve Cenevre, 1998.
 - *World Investment Report 1997: Transnational Corporations, Market Structure and Competition Policy*, New York ve Cenevre, 1997.
 - *Trade and Development Report*, 2001, New York ve Cenevre, 2001.
- Martin Wolf, “Countries Still Rule the World”, *Financial Times*, 6.2.2002, s. 11.

YERLİ SERMAYE

Çocuklarımıza iş olanakları yaratmak, çalışanların gelirini artırmak ve ülkemizi zenginleştirmenin tek yolu her türlü üretim ve hizmet alanında yeni yatırımların yapılmasını sağlamaktan geçiyor. Türkiye'nin borçlanma kapasitesinin son derece sınırlı olduğunu, üstelik alınacak yeni borçların da devletin bir türlü dizginlenemeyen açıklarını kapatmak için kullanılacağını bildiğimizden refah için tek ümit kapısı yeni sermaye girişinde. Yabancı kaynaklı potansiyeli yukarıda irdeledik. Şimdi de yerli kısmına, yani yurtiçinde seferber edebileceğimiz olanaklara bakalım.

Yerli sermayeyi Türkiye'de bulunan ama henüz devreye girmemiş fonlar halinde atıl duran sermaye olarak ele alacağız. Buna ek olarak, Türklere ait olan ama yurtdışında tutulan birikimlere de bakacağız.

Kuzey Kore ve Küba gibi birkaç ülke dışında dünyada egemen olan ekonomik sistemin adı kapitalizm. Bu sistemi yürüten enerjiyi, bireyler tarafından sahip olunan ve yönlendirilen kapital yani sermaye sağlıyor. Sermayenin kaynağı bireylerin birikimi, yani ürettiklerinden tükettikleri çıktıktan sonra ellerinde kalan. Bu birikim mal veya hizmet üretimine yönelik bir iş sahasına yatırıldığında sermayeye dönüşüyor, yani atıl veya statik bir durumdan dinamik ve üretken bir konuma dönüşüyor. Örneğin, bir çiftçi ailesi yıllık hasatını sat-

tıktan ve yaşamı için gerekli harcamaları düştükten sonra kalan parasını altın bileziklere yatırır ve bu birikim atıl ve statik olarak yeni bir üretime yol açmadan uykuya yatar, bekler. Ama aile bu parayla bir traktör satın alırsa sermayeye dönüşür ve ek bir üretime olanak sağlar. Traktör sayesinde artan tarımsal üretim çiftlikten un fabrikasına, kamyoncudan fırın işçisine kadar bir dizi istihdam yaratır.

Gördüğümüz gibi parayla sermaye aynı şey değildir. Çiftçinin oturduğu ev veya karısıyla kızına aldığı bilezikler parayla ifade edilen birikim veya fonlardır, ama üretim sistemine girmedikleri için sermaye nitelikleri yoktur. Sermaye ve kalkınma üzerine Mısır dahil birçok ülkede araştırmalar yapmış olan Hernando de Soto'ya göre, zengin ve fakir ülkelerin arasındaki en büyük fark fakir ülke halklarının daha az para veya birikimi olması değil, olan birikimlerini sermayeye dönüştürememeleridir. Örneğin, Mısır halkının birikimlerinin toplamı bu ülkenin yarım yüzyılda aldığı ekonomik yardımın 55 katıdır, ama ülkenin kalkınmasına önemli katkısı olamamaktadır. Çünkü, sermayeye dönüşemeyen biçimlerde muhafaza edilmektedir.¹

ÖLÜ (VEYA KAYIT DIŞI) SERMAYE

Mısır'daki atıl yurtiçi sermayenin önemli bir kısmı Kahire'yi çemberleyen varoşlarda yapılmış gecekondular apartmanlar halinde beklemektedir. Beklemektedir, çünkü bu gayrimenkulleri ipotek edip borç almak veya başka bir şekilde ticari hayata entegre etmek olanaksızdır; zira hiçbirinin tapusu, ruhsatı, kaydı kuydu, yasal

¹ Hernando de Soto, *The Mystery of Capital*, Basic Books, 2000.

statüsü yoktur. Yani buralara yatan para henüz sahibinin mülkiyetinde kullanılabilir sermayeye dönüşemiştir. Bu apart konduların civarında faaliyet gösteren birçok ufak ve orta boyutta işyeri de benzer durumdadır. Kuruldukları arsanın mülkiyeti müphem bir yasal statüde olduğu için sistem dışında çalışmakta, sahipleri bunlar üzerinden borçlanamamakta, ortaklık kuramamakta, hisse satamamakta veya devredememektedir. Parasal kaynaklar sermayeye kolaylıkla dönüşemediği için üretim artmamaktadır. Yani fakirlik bireyin tembelliği veya beceriksizliğinden değil, devleti yönetenlerin kasıtlı veya kasıtsız yönetim ve organizasyon hatalarından kaynaklanmaktadır.

Mülkiyet haklarını koruyan yasal düzenlemeler, ipotek ve hisse senedi gibi araçlar Batı’da sermayenin yerşerip serpilmesini sağlarken, Mısır gibi yönetim sistemini geliştirememiş ülkelerde sermaye güdük ve kavruk kalmış, büyüme ve zenginleşmeye yeterince katkıda bulunamamıştır. Başka bir deyişle, Doğu’da para çeşitli korku, kuşku ve başka nedenlerle kamufle edilirken Batı’da piyasaya sürülmüş, görülür, ölçülür, yasal bir şekle sokulmuştur. Doğaldır ki, şeffaflıktan uzak ortamlarda mafya grupları cirit atmakta, yeraltı ekonomisinin payı artmakta, devletin gücü azalmakta, siyasi istikrar sarsılmakta, sermaye ülke dışına kaçmakta, hukuk devleti erozyona uğramaktadır. Bu olgunun Türkiye’deki aşamalarını Ege Cansen şöyle anlatmaktadır:

“1. Belli bir sektörde, kayıtsız çalışma varsa, kısmen veya tamamen kayıtsız çalışan firmaların, kayıt kuyut içinde faaliyet gösteren firmalara karşı, KDV, Kurumlar, Gelir Vergisi, stopaj, SSK

primleri ile düşük net ücret sayesinde maliyet avantajları oluşuyor. Faturasız mal veren firmalar, pazarcılar ve küçük esnaf gibi kayıt dışı satış yapan pazarlama kanallarınca tercih ediliyor. Hem maliyet hem de satış avantajı olan kayıt dışı firmaların, kayıt içi firmalara karşı avantajları oluşuyor.

2. Devlet yeteri kadar vergi toplayamayınca, giderlerini karşılamak için kayıtlı mükelleflerin üzerine daha fazla yük bindiriyor. Kayıtlı satılan akaryakıt ve elektriğe aşırı vergi bindiriyor. Kayıt içi firmaların rekabet gücü, maliyet açısından bir daha düşüyor.

3. Rekabet gücü yüksek kayıt dışı firmalar, göze batmamak için bankalarla ilişkiye girmiyor, işletme ölçeklerini küçük tutuyor, büyüklük ekonomisinden yararlanmıyor. Bunların da gelişmesi sınırlı kalıyor.

4. Kayıt dışı firmalar taklit ve sahte markalı mallar üreterek, müşteriye yanıltıyor. Rekabet ortamı giderek bozuluyor. Mafyalaşma yayılıyor.

5. Bu sektörlere, markalı mal üreten ve kayıt içinde çalışmaktan başka şansı olmayan yabancı yatırımcılar girmiyor. Yabancı yatırımcı olmayınca üretim süreçlerinde çağdaş çizgiyi yakalamaya gerek kalmıyor. Nispeten güçlü yerli üreticiler arasında rekabet geri kalıyor. İhracata uygun kalitede ve maliyette mal üretilenmiyor.

6. Sektörün kayıt içi firmalarında dahi, verimlilik artışı için gerekli büyüklüğe ulaşılamıyor. Verimsizlik engeli aşılamıyor.

7. Kayıt dışı sektörler, kendilerinin yaşaması için kayıt dışı ikmal zinciri (*supply chain*) oluştu-

ruyor. Bir sektörde başlayan verimsizlik bu zincirle birlikte tüm sektörler'e taşınıyor.”²

Cansen’in ekonomi konularını irdeleyen köşesinin adının “Oyunun Kuralı” olması bir rastlantı değil. Kapitalizm, ancak kuralları oturtulup işletildiği takdirde verimli olabilen bir sistem. Kuralların şeffaf ve adil olması, etkin ve eşit biçimde uygulanması ekonominin verimini artıran temel öğelerin başında geliyor. Bu sağlanamadığında ortaya çıkan kısırdöngüyü ve sermaye-sistem-verimlilik-büyüme arasındaki ilişkiyi de yukarıda gayet net olarak açıklamakta Cansen.

MÜLKİYET HAKLARI

Bireysel ekonomik haklara, sorumluluklara ve girişimciliğe dayanan kapitalizm veya serbest piyasa sisteminin temelinde, kişinin toprağa, sermayeye ve emeğine sahip olabilme ve gene kurallar çerçevesinde bunları kullanabilme hakkı yatıyor. Malı ve özellikle taşınmazı üzerindeki hakkını kolayca kanıtlayıp koruyabilen kişinin bu malı satması, kiralaması, ortaklığa açması, ipotek etmesi, üzerinde (imarla ilgili gene şeffaf ve uygulanabilir kurallara uyarak) inşaat ve imalat yapması mümkün oluyor. Yani taşınmaz, birikimin depolandığı ve geleceği müphem bir statik araçtan üretime katkıda bulunabilen, yani ekonominin büyümesine yardımcı olan, yeni iş alanları yaratan aktif sermayeye dönüşüyor.

Mülkiyet haklarının tescili aynı zamanda ekonominin bilgi birikimini geliştiriyor. Ev ve arsa gibi taşınmazlar-

² Ege Cansen, “Türk Ekonomisi Çok Güçlüdür”, *Hürriyet*, 19.6.2002, s. 8.

la, şirketlerin kayıtlı olması bunların değerlendirilmesini, alınıp satılmasını, yani sermayeye dönüşmesini kolaylaştıran temel bir olgu. Başka bir deyişle, ekonomik ilişki ve alışverişlerin sadece tanıdıklar arasında ve güvene dayalı olarak ve dolayısıyla sınırlı bir çevrede yapılması yerine çok daha geniş bir alanda birbirlerine yabancı olan kişilerce sağlam kayıt ve bilgilere dayanarak sonuçlandırılmasına olanak sağlıyor. Doğaldır ki, her iki seçenekte de bazı anlaşmazlıklar olacak. Onları çözecek olan da modern yasalar, dürüst bir güvenlik örgütü ve etkin bir adalet mekanizması. Bunların alternatifi ise mafya. Toplum için her zaman mafyanın veya onun sömürdüğü kayıt dışılığın maliyeti modern bir hukuk devletinininkinden fazla. Çünkü, hem yıllardır ülkemizde yaşadığımız ve izlediğimiz gibi kalkınmayı engelleyip yavaşlatıyor hem de haracını özellikle fakir fukaradan alıyor.

BÜROKRASİNİN DAYANILMAZ AĞIRLIĞI

De Soto incelediği ülkelerde halkı, özellikle de kente göç etmekte olan fakir halkı sistemin dışına ve kayıt dışı ekonomi ve yaşamın içine, mafyanın kucağına itenlerin o ülkeleri yöneten siyasetçi ve bürokratlar olduğunu gözlemlemiştir. Çünkü kötü niyetli siyasetçi ve bürokratların kuralsızlık ortamında bir yandan statüsü muğlak taşınmazları kendi kullanımları için kapatmaları, diğer taraftan da ev yapmak, iş kurmak isteyen ama bunu kayıtlı sistem içinde gerçekleştiremeyen insanlardan haraç ve rüşvet almaları kolaylaşıyor.

De Soto'nun ekibinin incelemelerine göre Peru'nun başkenti Lima'da kayıtlı bir işyeri açabilmek için 289 gün izin, ruhsat ve benzeri bürokratik işlemlerin peşinden koşmak ve 1.231 dolar ödemek gerekiyor ki bu ra-

kam asgari aylık ücretin 31 katına eşit. Tescilli arazi üzerinde yasal olarak ev yapabilmek için 7 yıl gerekli izinlerin peşinde koşmak ve 52 devlet dairesinde 728 işlemi tamamlamak gerekiyor. Filipinler’de ise işgal arazi üzerine inşa edilmiş bir gecekonduyu yasallaştırmak için 53 resmi dairede 168 işlemin gerçekleştirilmesi gerekiyor ki bu da yaklaşık 20 yıl alıyor.

Mısır’da tarım arazisi üzerinde konut yapma iznini almak 6’yla 11 yıl arası sürüyor. Çöldeki devlet arazisini satın alıp tescil ettirmek ise 31 değişik kurumda 77 işlem gerektiriyor ve 5 ile 14 yılda sonuçlandırılabilir. Belki sanılır ki böyle bezdirici katılıktaki sınırlama ve zorlukların sonucu devlet tarım arazisini koruyabilmekte. Durum bunun tam tersini gösteriyor: Kahire’nin çevresindeki Nil’in suladığı bereketli tarım arazileri çoktan imar ve iskân izinlerinden yoksun gecekondular apartmanlar tarafından işgal edilmiş durumda. Hiçbir şeye izin vermeyen devlet, her şeyi kaptırmış ve herkesi kriminalize etmiş durumda.

De Soto’nun deyişiyle, Üçüncü Dünya’da “yasal olmak kadar yasal kalmak da zor”; çünkü sistem bireyi sürekli kayıt dışı dünyaya zorlamakta. Örneğin, kiralara getirilen yasal tavanlar tapulu ve kayıtlı konutları cazip gelir kaynağı olmaktan çıkardığı için birikimler bu tür konuta akmamakta. Kahire’den Rio de Janeiro’ya kadar birçok metropolde yatırımlar kayıt dışı bölgelerdeki gecekondulara, *favela* tipi inşaatlara kanalize olmakta. İşin acı tarafı buralarda hiçbir yasal korunma olmadığı için kiracılar göreceli olarak çok daha yüksek kira ödemekte, kayıt dışı yatırımın sahibi de (mülkiyetini tescil, tevsik edip, savunamasa da) yatırımını hızla amorti etmekte.

Mısır, Peru ve Türkiye gibi ülkelerin fakirliğinin kaynaklıktan oluşmadığını, systemsizlik ve kötü yöneti-

şimden (*governance*) doğduğunu savunan De Soto'yu *The New York Times* gazetesi “Fakirlerin kapitalisti” olarak tanımlamakta.³

“Fakirlerin kapitalisti”nin hedefi siyasetçiler. Çünkü, fakir ülkelerin halklarının hem çok çalıştığını hem de önemli birikimler oluşturdıklarını gözlemlemiş. Örneğin, “Sadece Meksika’da, araştırmalarımıza göre, fakir sınıfın bugünkü mal varlıklarının değeri 315 milyar dolar ki ülkenin petrol tekeli Pemex’in değerinin 7 katı kadar. Mısır’da fakirler 245 milyar değerinde malı kontrol ediyorlar. Mısır’da son 150 yılda yapılan toplam yabancı yatırımların 55 misli. Dünyanın gelişmekte olan her yerinde fakirler pazar ekonomisine doğru yol alıyorlar.”⁴

De Soto’ya göre bu olumlu eğilimin önünü kesen, hızını düşüren “terörist siyasetçiler”. Toplulukların dikkatini ekonomik mücadeleden siyasi ve ideolojik alanlara çekerek bir de onları Batı dünyasıyla karşı karşıya getirerek kalkınmanın ivmesini kesiyorlar. Çünkü, fakir bırakılan, hatta daha da fakirleştirilen, dolayısıyla eğitimsiz ve bilinçsiz tutulan kitleleri radikalize edip yönetmeyi daha kolay sanıyorlar. Kalkınmanın gerçekleşmesi için sadece makroekonomik istikrar ve yeniden yapılanmanın yeterli olmadığını savunan De Soto’ya göre mülkiyet, ticaret, yatırım gibi alanlarda hukuk sisteminin reform niteliğinde modernizasyonu şart. Bunun için de kalkınma ve ilerlemeye adanmış siyasi lider ve kadrolar gerekli.⁵

³ Matthew Miller, “The Poor Man’s Capitalist”, *The New York Times Magazine*, 1.7.2001, s. 44-47.

⁴ Hernando de Soto, “Don’t Let Terrorists Seduce the Enterprising Poor”, *International Herald Tribune*, 17.10.2002.

⁵ Hernando de Soto, “Why Capitalism Works in the West but Not Elsewhere”, *International Herald Tribune*, 5.1.2001.

De Soto'nunkine benzer bir yaklaşımla Hindistan'ın kalkınma çabalarını irdeleyen Gurcharan Das'a göre, onyıllar boyunca ülkenin potansiyeline ulaşmasını engelleyen öğeler doğal eksiklikler veya halkının çabasının yetersiz oluşu değil, ekonomiyi boğazlayan, devletçi zihniyet ve halka güvensizlikten kaynaklanan "aşırı bürokratik sınırlama ve kontroller... milliyetçilik, katı iş yasaları, felaket bir altyapı ve zayıf eğitim sistemi."⁶

Dünya Bankası'na bağlı Yabancı Yatırım Danışmanlık Servisi FIAS'ın 2001'de yayımladığı "Türkiye: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırım Ortamı Analizi ve Yatırımın Önündeki İdari Engeller Raporu"na göre, "Türkiye'de idari işlemler maliyet, gecikme ve belirsizliği artırıyor... Zamanın %20'si idari işlemlerle geçiriliyor. Bu oran Doğu Avrupa'da %8... Çok güçlü potansiyeli var ama dış yatırım akımından yararlanamıyor. 91 ülke arasında 81. sırada... Şirket kurmak için çoğu gereksiz 19 işlem ve 2,5 ay gerekiyor. Yabancı yatırım oranı 1980'lerle aynı. Türk yatırımcılar da kaçıyor. Rüşvet yaygın. Gümrük rüşvet tarifesi 5-200 dolar."⁷

Yetki karmaşası, onaylar ve teftişlerden yakından Dünya Bankası Raporu'na göre, 2000 yılında bu ortamdan bezip yurtdışına göçen Türk sermayesi 1 milyar dolaylarında, yani gelen yabancı sermayeden fazlaydı. Rapor'da, "Yoğun bir kontrol yapıldığı halde, Türk ekonomisinin neredeyse yarısının hâlâ kayıt dışı olarak işlediğini anlamak çok zordur" diyerek temel bir çelişkiye de dikkat çekiliyor. Ayrıca, "Türk bürokrasisi, karmaşıklığı, yavaşlığı ve sonuçlarının önceden belirle-

⁶ "How India Is Breaking Its Shackles", *Business Week*, 16 Nisan 2001, s. 8 ve Gurcharan Das, *India Unbound*, Knopf, 2001.

⁷ "Dış Yatırımı Unut", *Radikal*, 9.11.2001, s. 1.

nemez olması gibi özelliklerini korudu. Ülke bürokrasisinin kafa yapısı, genel olarak yatırımcılara karşı dostane değildir” diyen Rapor’a göre, “Çok sayıdaki zorunluluk ve zahmetler, üretim faaliyetlerinin başlamasını yıllarca geciktiren aşılması zor bir tehdit şekli alıyor.” Araştırmaya göre ticari davalara ilişkin yargı sürecinin çok zaman alması da başka bir engel.⁸

Vergi uzmanı ve köşe yazarı Şükrü Kızılot’a göre yabancı sermayenin onay alabilmesi için 172 imzanın tamamlanması gerek. Yabancı sermayeye ayrıca yazarın ifadesiyle, “bir de vergi tuzağı kurulmuş... tam bir vergi işkencesi yapılıyor.” Bu işkencenin sonucu, “dışarıdan yatırımcı bekleyip, yerli girişimcilerin yatırıma yönelmelerini umut ederken, tam tersi tablo ortaya çıkıyor. Son dört yılda 2 milyar 225 milyon dolarlık, 2000 yılında da 1 milyar dolarlık yatırım, Türkiye’den yabancı ülkelere kaydı. Yabancı yatırımcılar Türkiye’ye gelmediği gibi, yerli yatırımcılar Romanya, Bulgaristan ve diğer ülkelere kayıyorlar. Bulgaristan ve Romanya gibi ülkelerin, yatırımcılara bedava arsa tahsis etmesi ve 15 yıl hiç vergi almaması, bizim yatırımcıları da bu ülkelere kaydırıyor.”¹⁰

İstanbul’da toplu taşıma gibi kamu hizmeti niteliğinde büyük bir yap-işlet-devret türü proje için gerekli tüm işlem ve onayları tamamlayıp gerçekleştirmek, Belediye başkanı Müfit Gürtuna’ya göre, “10 yılı buluyor.” Nitekim, konuyu Gürtuna’yla irdeleyen Fatih Altaylı yazısına haklı olarak şu başlığı atmış: “Var mı Yatırım Yapacak Enayi?”¹¹

⁸ *Hürriyet*, 15.2. 2002, s. 8.

⁹ Şükrü Kızılot, “Yatırımcıya Bürokratik İşkence!..”, *Sabah*, 12.10.2001, s. 9.

¹⁰ a.g.y.

¹¹ Fatih Altaylı, *Hürriyet*, 14.12.2001.

Ülkenin en büyük kentinin belediyesi Ankara'dan bir konuyu 10 yılda ancak kotarabiliyorsa, kim bilir daha gözden uzak olaylarda durum nedir? Turizm sektöründe yaşanan başka bir örneği inceleyen Güngör Uras'ın başlığı olayın özünü net biçimde ortaya koyuyor: "Devletin Bir Dairesi Öbürüne İş Yaptırıyor."¹²

"Kara Paradan Başka Para Gelmez" başlıklı başka bir yazısında Altaylı şöyle diyor:

"Kendinizi milyarlarca doları olan bir yabancı yatırımcının yerine koyun.

Türkiye'ye gelir misiniz?

Ekonomik istikrar olmadığını zaten biliyorsunuz, birileri de 'hukuki ve siyasal istikrar hiç yok' diye bağırıyor.

Değil milyar dolar, tek kör cent yatırır mısınız? Yatırmazsınız elbet."¹³

Sonuçta, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Polonya gibi ülkelere milli gelirlerinin %2'si ile %3'ü arasında doğrudan yabancı sermaye gelmesine karşın, Türkiye'de bu oran %5'i geçemiyor. Tekrarlayalım, yabancı sermayeyi ürkütüp, kapıdan döndüren öğeler yerli yatırımcıyı da kayıtlı sistemin dışına veya başka ülkelere kaçırıyor. Sermaye yetersizliği, işsizlik, fakirlik, mutsuzluk, toplumsal ve siyasi sistemin gerilip sarsılmasına neden oluyor. Özellikle, sık sık yaşadığımız ekonomik krizlerde ilk yerli yatırımcının pili bitiyor. Yabancı sermaye cılız olduğu için (1954 yılından 2000 yılına kadar

¹² Güngör Uras, *Milliyet*, 13.8.2001.

¹³ Fatih Altaylı, *Hürriyet*, 19.2.2002.

gelen toplam DYS 13,5 milyar dolar)¹⁴ krizlerde kayda değer destek sağlayamıyor. Krizi aşmak o ölçüde zorlaşıyor.

İlginçtir ki, Dünya Bankası Raporu’nun savunduklarıyla önde gelen köşe yazarlarımızın dile getirdikleri, hatta haykırdıkları çarpıklık ve sorunlar kesişmekte. Peki, teşhisteki bu netliğe rağmen neden tedavide yol alınamıyor? Konuya yıllarını vermiş olan Avukat Ahmet Pekin’e göre, “Otuz senedir... kafa aynı kafa.”¹⁵ Ve bu kafa hâlâ karışık. Sermaye sahibinin yerlisini de yabancıasını da sömürücü gibi görüyor. Kalkınmayı kendisi ve çocukları için istiyor, ama gereklerine (yaygın ama makul vergi gibi, girişimcinin teşviki gibi, özel mülkiyetin yaygınlaştırılması gibi) razı veya henüz hazır değil. Olumlu sonucu hâlâ devletten bir tür mucize gibi bekliyor.

Devletin bugüne kadar gelir dağılımında gerekli dengeleri kuramamış olması, özel sektörün bir kısmının nefesine egemen olamaması yani ahlaki zaafiyetleri, bunlardan kaynaklanan hortumlama olayları, devletin kapitalizm için gerekli denetim mekanizmalarını kuramamış olması gibi öğeler de sisteme güvensizliğe ve kafa karışıklığına yol açıyor.

Bugüne kadar, Özal dışında, siyasetçilerin halkın önüne bir ekonomi modelini koyup savunamamış olmaları da karışıklığı körüklüyor, pusulasızlığa yol açıyor. Konunun zorluğundan ve siyasi rizikolarından kaçan kadrolar hâlâ türban, idam, vb. gibi ideoloji ağır-

¹⁴ Ruhi Sanyer, “Yabancı Sermaye Sevgisi”, *Radikal*, 31.12.2001, s. 15.

¹⁵ Metin Münir, “Ahmet Pekin Neden Gülüyor?”, *Sabah*, 10.10.2001, s. 7.

lıkları temaları sürekli halkın önüne sürmekte, dikkatleri ekonomik tercihlerden kaçırarak. Bunlara sıra geldiğinde de, “Yurtsever sermaye düşman sermaye” gibi simgesel tercihlerde boğulmakta ve aşağıdaki küresel dinamiki ıskalamakta:

“İşin püf noktası şu ki, bu sermaye dediğiniz şey, ister yerli ister yabancı olsun; istediği kadar bencil, istediği kadar aç gözlü olsun, bulunduğu yeri zenginleştiriyor, refah ve mutluluk getiriyor. Kendi kazanırken bulunduğu yere de kazandırıyor. Zaten o yüzden de bütün ülkeler, milliyetine bakmaksızın, dünya ekonomisinin damarlarında dolaşıp duran bu sermayeden mümkün olduğu kadar çoğunu kendi ülkelere çekmek için yarışıyor.”¹⁶

Olay sadece küresel dinamikleri ıskalatan bir kafa karışıklığı, dış dünyayı tanımamaktan kaynaklanan bir korku, kendi halkına güvensizlik gibi öğelerle izah edilemeyebilir. Yavuz Donat’a göre, “‘Gıdasını bu.. yıkılması gereken.. düzenden alan’ öylesine güçlü bir ‘lobi’ var ki... ‘Yıkabilene aşk olsun.’”¹⁷

Sistemdeki sisten, kamuoyundaki kafa karışıklığından, demokrasimizdeki eksikliklerden, denetimdeki gediklerden, yargıdaki yavaşlıktan yararlanan bu güçlü lobi, belki kendisini zengin edebiliyor ve şimdilik ayakta kalabiliyor, ama sermaye damarları tıkanmış bir ekonominin her yıl 1 milyona yakın evladımıza iş yarat-

¹⁶ Gülay Göktürk, “Yurtsever Sermaye Düşman Sermaye”, *Sabah*, 22.5.2001, s. 29.

¹⁷ Yavuz Donat, “Yıkılacak Düzen”, *Sabah*, 21.11.2001, s. 21.

ması, yıldan yıla gelirlerimizi artırması, sosyal barışı sağlaması mümkün değil. Acilen, bireyin, girişimci ve yatırımcının, ekonominin önünü açmayan, devleti etkin ve modern biçimde çalıştırmayan lobi, bugün ne kadar güçlü görünürse görünsün, yarın yok olmaya mahkûm. Kendi açgözlülüğü ve geri kafalılığı kendi sonunu belirleyecek.

Tekrar De Soto'ya dönelim... Onun danışmanlık yaptığı yeni kuşak liderlerden olan Meksika'nın başkanı Vincente Fox'un uygulamaya çalıştığı reformlar arasında Milli Konut İpotek Bankası'nın kurulması ve ipotek senetleri için ikinci el borsasının yaratılması var.¹⁸

Atıl veya ölü sermayenin canlandırılması için mülkiyet haklarının şeffaflaştırılıp sağlamaştırılması gereğini idrak edip yerine getirmeye çalışan liderlerden bir diğeri de Rusya Federasyonu'nun cumhurbaşkanı Vladimir Putin. "Mülkiyet hırsızlıktır" sloganıyla 70 yıl yönetilmiş bir ülke komünizmin ideolojik, yasal ve yapısal temel bir mirasından kurtulma çabası içinde. Mayıs 2002'de Rus parlamentosu Duma, 1917'de devletleştirilmiş olan kolektif çiftliklerin özelleştirilmesini onayladı. Ülke tarımının %90'ını gerçekleştiren kolhozların özel mülkiyete dönüşmesi, arazi ve taşınır mallarının mensuplarınca paylaşılması kolay olamayacak, ama Rusya'yı yönetenler toprağı işleyenlerin mülkiyet hakları teslim edilmedikçe tarımda verim ve üretimin artmayacağı görüşünde.¹⁹

Türkiye'de ölü sermayeyi canlandırmak için ilk cid-

¹⁸ "Can Fox Make Mexico a Nation of Homeowners?", *Business Week*, 15.1.2001, s. 28.

¹⁹ "Russia's Capitalists Seek to End Collective Farms", *The New York Times*, 20.6.2002, s. 1.

di adım Özal iktidarı sırasında konunun önemini kavrayan ve pratik çözüm getirmeye çalışan devlet bakanı Adnan Kahveci'nin inisiyatifiyle oldu ve tapu tahsis belgesi sistemi başlatıldı. Gene aynı dönemde sahil şeritlerindeki arazilerin turizme açılması bu sektörün Türkiye'nin en önemli döviz kaynağı olmasıyla sonuçlandı.

Daha sonraki önemli adım da 2001 yılının Kasım ayında Ecevit hükümetinin başlattığı gecekondu arazilerinin satışı oldu. Ne yazık ki bu satışa ilgi çok azdı. Esas amacı mülkiyet devriminden çok hazineye ait taşınmaz malların değerlendirilmesi olan bu uygulama doğru yönde, ama yetersiz boyutta kaldı. İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya, Konya, Manisa ve Samsun gibi illerde yapılan satışların yeterince ilgi uyandırmamasının bir açıklaması fiyatların yüksek tutulması olarak belirtiliyor. Satış kurullarındaki bürokratların haklı nedenlerle ürkek davranması da belki diğer bir neden.

Yukarıdaki deneyimlerden ders alarak olaya bütüncül biçimde yaklaşmak gerek. Ana amaç gelir temini değil, vatandaşın kullandığı ölü arazilerin mülkiyetinin bireylere devri suretiyle sermaye yaratılması, arazi ve paraların kayıtlı sisteme sokulması, aynı zamanda da bu alanlarda gerçekleştirilecek altyapı ve kent planlaması çalışmaları sonucu yaşam ortam ve standardının modernleştirilmesi.

Başbakan yardımcısı Yılmaz'a göre, satılması planlanan taşınmazlar türündeki arazilerin AB ülkelerinde %10'u kamuya, %90'ı ise özel mülkiyete aitken, "Bizde %45'i özel mülkiyete ait. %55 devletin elinde. Varlık içinde yokluk çekiyoruz."²⁰ Yılmaz, özellikle orman

²⁰ "Devlet Arazileri Satışa Çıkıyor", *Radikal*, 23.6.2002, s. 13.

özelliğini kaybetmiş araziler orman köylülerine verilmediği takdirde mafyanın buralara egemen olacağını da vurguladı.

ÖLÜ (AMA BÜYÜK) SERMAYE

Türkiye’de oyunun nasıl oynandığına bir göz attıktan ve komşumuzdaki son gelişmeyi irdeledikten sonra Mısır örneğine dönelim. Ülke tamamıyla bir tarımsal ülke iken ve çok daha ufak bir nüfusa sahipken bu kadar göze batmayan yönetim zaafı, ülke nüfusunun büyüyüp hızla kentleşmesiyle çok daha vahim hale geldi. Hernando de Soto’nun hesabına göre Mısır’daki sermayeye dönüşmemiş birikimin sadece taşınmazlarda yatan toplamı 245 milyar dolardı. Araştırmacıya göre dünyadaki bu tür birikimlerin tutarı yaklaşık 9,3 trilyon dolar. Bu rakam gelişmekte olan ülkelere 1989’la 1999 arası giren yabancı sermayenin 20 katı ve son 30 yıldır gelişmiş ülkelerin Üçüncü Dünya’ya verdikleri kalkınma fonlarının 93 katına eşit.²¹

Mısır’ı örnek almamızın bir nedeni bu ülkedeki sermayeye dönüşmemiş fonlarla ilgili elimizde Hernando de Soto’nun somut araştırmalarının olması. Diğer bir nedeni ise zaman zaman geriye bir adım atıp, araya mesafe koyarak Türkiye’ye uzaktan bakmanın yararı. Çoğu kez “bizim bize benzemediğimizi”, aksine, benzediğimiz birçok ülke ve sistem olduğunu, onların durumundan dersler alabileceğimizi görüyoruz. De Soto ve onun kurup yönettiği ve *The Economist* dergisine göre dünyanın en önemli birkaç stratejik araştırma kuru-

²¹ “Poverty and Property Rights”, *The Economist*, 31.3.2001, s. 19-22.

mundan (*think tank*) biri olan Özgürlük ve Demokrasi Enstitüsü'nün (ILD) araştırmalarına göre Filipinler'de kentleşmiş nüfusun %57'si, kırsal nüfusun ise %67'si ölü sermaye niteliğindeki konutlarda yaşıyor. Peru'da kentleşmiş halkın %53'ü, kırsal kesimin de %81'i kayıt dışı konutlarda barınıyor. Mısır'daki durum daha da vahim: Kentlerdeki nüfusun %92'si, kırsal nüfusun da %83'ü ölü sermaye niteliğindeki taşınmazlarda yaşıyor.²² Bu tür arsa, arazi ve yapıların değerinin çok düşük olduğu düşünülebilir. Nitekim, bir gecekondunun değeri Manila'da 2.700 veya Kahire'de 5.000 dolar, Peru'nun başkenti Lima'da 20.000 dolar dolaylarında oynayabiliyor. Ancak, sayıları yüzlerce milyon mertebesinde. Dolayısıyla bunlarda depolanmış ölü sermaye büyük meblağlara ulaşıyor. ILN'in hesaplarına göre, 26 milyon nüfuslu Peru'daki kayıt dışı kentsel ve kırsal taşınmazlara yatırılmış ölü sermayenin tutarı 74 milyar dolar. Bu rakam Lima borsasının toplam değerinin 5, ülkedeki doğrudan yabancı yatırımların da 14 katı.

Filipinler'de kayıt dışı taşınmazlara gömülü sermayenin miktarını ILD 133 milyar dolar olarak hesaplıyor. Bu rakam Manila borsasının toplam kapitalizasyonunun 4, ülkedeki banka mevduatlarının 7, DYS'nin 14 katına eşit. Tekrar Mısır'a dönersek, ILS'in Mısırlı uzmanlarla birlikte yaptığı modele göre benzer taşınmazlarda saklı sermayenin 240 milyar dolara ulaştığını görüyoruz ki bu Kahire Borsası'nın 30 katına, ülkedeki DYS'nin de 55 katına eşit. Gene ILS'in araştırmalarına göre Üçüncü Dünya'daki kentsel konutların %85'i, kırsal taşınmazların da %40-53 arası sermaye niteliğinden uzak, atıl durumda. Bunların toplam küresel değeri

²² De Soto, a.g.y., s. 33.

ri 9,3 trilyon doları buluyor. Bu rakam da 1989 sonrasındaki onyılda Üçüncü Dünya'ya ve eski komünist ülkelere gelen DYS'nin 20 katı.

Demek ki, iş yaratmak, üretimi artırmak, kalkınıp zenginleşmek için DYS'yi teşviğe ek olarak yurtiçinde kayıt dışı alanlara gömülü birikimleri de canlandırmak, statik yatırımlara dinamik sermaye özelliklerini kazandırmak gerekiyor. Ayrıntılara girmeden bunun kısa ve kestirme yolu kayıt dışı arsa, arazi, konut, depo, atölye vb. gibi değerleri kayıt içi, yasal sisteme alıp onların ekonomide yatırım, garanti, ortaklık araçları olarak kullanılmalarına olanak sağlamaktan geçiyor. Bu da çeşitli kereler değindiğimiz gibi, en azından, küresel normlara göre çalışan disiplinli bir ekonomi yönetimi, kayıt dışısını özendirmeyen bir vergi rejimi, rasyonalize olmuş bir bürokratik yapı, kendi görev alanını doğru tanımlamış siyasi kadrolar ve sağlam hukuk sistemini gerektiriyor.

Ayrıntılandırdığımızda, sağlam ve yaygın bir tapu tescil sisteminin ölü sermayeyi kayıtlı ekonomiye kaydırmanın önkoşullarından olduğunu görüyoruz. Tapunun ötesinde izin, ruhsat, kontrat vb.'nin etkin ve işler biçimde üretilip sicillendirilmesiyle bilgi ve belgelerin şeffaf ve süratle erişilebilir olması da önemli. Çünkü serbest piyasa, ancak doğru bilgiyle çalışabilen bir sistem. Alışverişlerin kayıt, denetim ve korunması da sermayeye cesaret verip onu ininden çıkartabilecek öğeler arasında.

ÇÖZÜM İYİ YÖNETİŞİMDE

Olaya kuşbakışı bakarsak, yukarıda anlattıklarımızın, milyonlarca insanımızın birkaç on yıl gibi oldukça kısa

bir sürede, statik, basit ve yasalardansa geleneklere göre düzenlenip denetlenen kırsal hayattan çok, karmaşık ve büyük boyutlardaki bir kentsel ve sanayi ortamına geçmeleriyle bağlantılı olduğunu görürüz. Siyasi ve bürokratik kadroların ilk önce olayın önem, boyut ve sonuçlarını kavrayamamaları, bilinçsizlik ve kaynaksızlıktan olaylara yön verememeleri, sonra da bu büyük olgudan kendilerine rant elde etmek için dejenerasyonu, plansızlığı, kuralsızlığı, yasa dışılığı adeta sistemleştirmeleri, içinde bulunduğumuz krizin ana nedenleri arasında. Öyleyse, krizi aşıp normale, moderne, akıl ve bilimin yoluna dönebilmek için konuya kayıt dışılığı teşvik eden dinamikleri ortadan kaldırmakla başlamak gerekir.

Bunun önkoşulu devletin bireyin rahatlıkla yapabileceği üretim ve hizmet alanlarından geri çekilip modern bir sanayi ve refah devletinin işlemesi için gerekli olan güvenlik ve hukuk gibi alanlara odaklanması. Yani, devlet gücünün veya güçlü devletin yeniden tanımlanması. Onyıllar boyunca milli tapu kayıtlarını tamamlayamayan ama ayakkabı, gömlek, et, süt üreten bir devlet; banka ve maden işleten ama çek ve senet gibi modern sanayi ve ticaret toplumunun temel araçlarını koruyamayan bir hukuk sistemi; tüm sağlık, eğitim ve altyapı hizmetlerini tek elden ve tek yerden yönetmek isteyen ama halkının kendi cebinden yaptığı konut ve işyerleri için yıllar boyunca arsa ve izin üretemeyen bir bürokrasiyle fakirlik çemberini kırmak, çocuklarımıza iş imkânları yaratmak, onlar için zengin bir Türkiye'nin temellerini atmak mümkün değil.

İçinde bulunduğumuz acıklı durumu sadece hızlı kentleşme ve kaynak yetersizliğiyle açıklamak da inandırıcı değil. 20. yüzyılda Los Angeles, Kalküta'dan da-

ha hızlı büyüdü. Tokyo, Yeni Delhi'nin 3 katı nüfusa sahip. Ama Batı'da büyüme kayıtlı sistem içinde kanallize edildi ve birikimler sermayeye dönüşerek ekonomide birkaç defa döndürüldü. Maalesef hâlâ mensubu bulunduğumuz Üçüncü Dünya'da ise zar zor edinilen birikimler ölü sermayeye dönüştü. Elde ıLD'nin araştırmaları ve nispeten güvenilir veriler olduğu için taşınmazlar üzerinde durduk. Bunlara ek olarak çoğu kalkınmakta olan ülkede olduğu gibi bizde de yastık altında mücevher, altın, halı vb. biçimde saklanan, eğer kayıtlı ekonomi ve onun borsa gibi araçlarına ve hukuk sistemine güven olsa sisteme girip sermayeye dönüşecek birikimler de var. Hindistan ve Türkiye gibi ülkelerdeki altın stokları milyarlarca dolarla ifade ediliyor, ama bunların ülkeye hayrı, büyümeye yararı dokunmuyor. Nedenler aynı: Yasal zeminde iş yapmanın zorluğu, kayıt dışı sektörün haksız rekabeti, devletin bireyle haksız rekabeti, makroekonominin kötü yönetiminin yarattığı enflasyon ve devalüasyon gibi riskler. Yani çoğu yokluktan, yoksulluktan oluşan olanaksızlıklar değil, kötü yönetimden kaynaklanan çarpıklıklar.

Üstelik reformlar sonucu sadece sisteme yeni sermaye girişi olmayacak, yasallaşmış konut alanları, mahalle ve semtlere de belediyeler ve genel bütçe ve uluslararası fonlardan daha çok kaynak akacak. Kentlerimiz çok daha rahat ve uygar bir yapıya kavuşacak. Bu ortam varoş sakinlerinin birçok haklı şikâyetlerini ortadan kaldıracığı gibi onların kente, sisteme ve ülkeye mensubiyet duygularını da pekiştirecek. Yani, gelişmenin böyle olumlu sosyal ve siyasi sonuçları da görülecek.

Batı dünyasının Doğu'yla arasındaki refah farkını açmasını sadece Sanayi Devrimi'nin nesnel icat ve araç-

larına bağlamak yanlıştır. Sanayi Devrimi'nin 18. yüzyıldan başlayarak yarattığı kentleşmeyle birlikte İngiltere'de gerçekleştirilen yasal uygulamalarla, Amerika'da 19. yüzyılda yaşanan Batı'ya yayılmayla birlikte kurulan yasal düzen mülkiyet haklarında reform yaratarak bu ülkelerde modern kapitalizmin yasal altyapısını oturtmuştur. 1950'lerde Amerikan işgal idaresinin zoruyla Japonya'da, 1960 ve 70'li yıllarda ise Japonya örneğinden esinlenerek Güney Kore, Tayvan, Malezya ve Singapur gibi Doğu Asya ülkelerinde benzer reformlar gerçekleştirilmiştir. Günümüzde ise Orta ve Doğu Avrupa'daki birçok eski komünist ülke Avrupa Birliği'ne girebilmek için hızla bu tür yapılanmayı tamamlamaya çalışmakta. Mısır'dan Hindistan'a, Meksika'dan Peru'ya birçok ülke ise hâlâ bu temel dönüşümü gerçekleştirememiş, hatta bunun önemini idrak edememiş durumda.

İyi yönetişimin kesin bir tanımını “ülke değerini yükseltmek” olarak yapan Yeditepe Üniversitesi öğretim üyesi Süleyman Yaşar iyi yönetilen şirketlerin nasıl değer kazandığını irdeleyerek iyi yönetilen ülkelerin durumlarıyla karşılaştırıyor ve ülke değerinin yükselmesinin nasıl sermaye akışını güçlendirdiğini anlatıyor. Örnek olarak da son altı yılda 80 milyar dolar yabancı sermaye çeken Meksika'yı, yılda 10 milyar dolar civarında yabancı sermaye alan Polonya ve 3 milyar dolar cezbeden Macaristan'ı gösterip, bu başarıların “ülke değerini yükselterek” gerçekleştiğini söylüyor. Konuya taze bir bakış açısı getiren bu yaklaşımı ayrıntılarıyla inceleyelim:²³

²³ Süleyman Yaşar, “Yöneticilerin Ana Görevi”, *Radikal*, 4.6.2002, s. 9.

“Şimdi bu konuyu biraz açalım. Nedir ‘ülke değeri?’ İşletme biliminde şirket yöneticilerinin görevi ‘şirketin değerini yükseltmek’tir... Şirketin değerinin ya da hisse senetlerinin değerlerinin yükselmesi için o şirketin iyi yönetilmesi, şirketin iyi bir imajının olması gerekir. İyi yönetim ise şirketin çağdaş kurallar çerçevesinde yönetilmesi anlamına gelir... Şirketlerde olduğu gibi ülkelerin yöneticileri de ülkelerinin değerini yükseltmekle görevlidirler. O halde ülke değerlerinin yükselmesi için neler yapılmalıdır?

Eğer ülke değeri düşük ise o ülkede; köylü, esnaf, tüccar gibi kavramları var olur, buna karşın girişimci kavramı yoktur. Çünkü girişimci görevini bu tür ülkelerde devlet üstlenmiştir... Ülke çıkarı sadece devletin çıkarı olarak algılanır. Devletin vatandaşının ülkenin çıkarına çalışamayacağı veya çalışmadığı kabul edilir. Devlet dışında vatandaşın yapacağı ekonomik faaliyetler ülkenin çıkarı ve kazancı olarak değerlendirilemez.

Daha açık bir deyişle, vatandaşa güvenilmez. Siyaset ve ekonomi iç içe geçmiştir. Bu iç içe geçmişlik kötü yönetim ve yolsuzluğu içinde barındıran bir güç birikimine neden olmaktadır. İşte böyle bir güç birikimi kalkınmış bir ülkede yoktur. Başka bir deyişle, değeri yüksek bu tür birikimlerin yeri yoktur.

Bu tür yani ülke değeri düşük ülkelerde, ülkenin yönetimi ‘kişi’ tarafından sürdürülmektedir. Halbuki gelişmiş bir ülkede yönetim yasal çerçevesinde yapılır. Ülke yönetiminde ‘kişi’ değil yasalar öne çıkar. Yani hukuk devleti vardır.

Üçüncü unsur yine ülke değeri düşük ülkede

sivil ve asker bürokratlar devleti yönetmek için eğitilirler. Halbuki, ‘ülke değeri’nin yükselmesi için sivil ve asker bürokratların devlete hizmet için eğitilmeleri gerekir.

Dördüncü unsur milliyetçilik kavramıdır. Ülke değeri yüksek ülkelerde milliyetçilik üstün moral değerlerden ziyade maddi değerler etrafında yoğunlaşır. Ülke vatandaşının refahının yükselmesi, milliyetçiliğin asıl unsurunu oluşturur.

Eğer ‘ülke değeri’ düşük düzeyde seyrediyor ise ülkeye yatırım yapacak olanlar sürekli yüksek risk primleri ile yatırım hesapları yaparlar. Yani yatırımlarının iç kârlılık oranlarını çok yüksek düzeyde tutarlar. Bu tür yüksek iç kârlılık oranları birçok projenin ‘yapılabilirliğini’ azaltır. Böylece yabancı sermaye girişi azalır. İşte bu zor durumdan çıkmanın yolu ‘ülke değeri’nin yükselmesinden geçer. Bu da yukarıda saydığımız girişimci kavramının oluşumundan, bürokratların eğitime, milliyetçilik kavramının içinde nasıl doldurulacağından, popüler egemenlik kavramına kadar belirlenmiş özel noktaları kapsar... Tüm ülkelerin yöneticilerinin görevi, yönettikleri ülkelerin değerini yükseltmektir.”

SERMAYENİN YERLİSİ YABANCISI

Siyasetçisinin sermaye-istihdam-refah üçgenini idrak edip çözüm getirebildiği, bürokratinin de sermayeye şüpheyile değil iştiaqla yaklaştığı bir Türkiye’de sermaye hareketleri, kökeni ne olursa olsun, canlanacaktır. Başka bir deyişle, yabancı sermayeyi cezbetmek için atılan adımlar atıl yerli sermayeyi de canlandıracak, yerli sermayenin önünü açmak için yapılan uygulamalar

da Türkiye’yi yabancı sermaye için daha cazip bir ülke haline sokacaktır. Nitekim, bu gerçeği Sakıp Sabancı, kendisine özgü üslubuyla, “Halis’leri kaçırsanız George’lar gelmez” diye ifade etmiştir. Yabancı Sermaye Derneği YASED’in genel sekreteri Abdurrahman Arıman, aynı gerçeği vurguluyor:

“Yabancı yatırımcıların gelmemesine neden olan koşullar, yerli yatırımcının da dışarı kaçmasına neden olan koşullardır. Yerli yatırımcıyı memnun edemeyen bir ülke yabancı yatırımcıyı nasıl memnun edecek? Yatırımcının yerlisi yabancı olmaz. Hepsi uluslararası yatırımcılardır. Eğer ülkenin koşulları uygunsa herkes gelir ve yatırımını yapar. Yok ülkenin koşulları uygun değilse, değil yabancı gelmesi yerli yatırımcı bile başka ülkelere kaçır ya da zor duruma düşer.”²⁴

Atatürk kitabının yazarı ve Türkiye uzmanı Andre Mango’ya göre İngiliz sermayesi Türkiye’ye gelmek için şu beş koşulu arıyor:

“Siyasi istikrar.

Ekonomi yönetiminde uyum.

Bürokratik istikrar... Sizde bürokratlar ikide bir değişiyor.

Kanunlarda istikrar... Kanunlarla da çok sık oynuyorsunuz.

Hükümetinizin, verdiği kararların arkasında durması.”²⁵

²⁴ *Ekotimes*, Ocak 2002, s. 80.

²⁵ Yavuz Donat, “Mı Acaba?”, *Sabah*, 4.6.2002, s. 25.

Yavuz Donat'ın, bütün bunlar olursa sermaye akar "Mı acaba?" sualinin benzerini Gila Benmayor, "68 belge bire inerse yabancı sermaye gelir mi?" diye soruyor.²⁶ Buna şu soruyu da ekleyebiliriz: "Bir yatırım için en az 68 bürokratik işlemin gerektiği bir ülkede yerli sermaye kalır mı, yoksa yakınlardaki daha kolay ve bereketli ülkelere kaçar mı? Ülke içinde kalsa da kayıt dışına kaçmaya çalışır mı?"

Türkiye'nin büyük şirketlerinden Tepe Grubu'nun murahhas azası Ali Kantur'un cevabı: "Hangi ülkeye gitsek yatırım için önümüze kırmızı halı seriyor. Türkiye ise girişimciyi kaçırıyor."²⁷ Aynı nedenlerden ötürü, TÜSİAD eski başkanı, İstanbul Sanayi Odası başkanı Ömer Dinçkök, tekstil devi Aksu'yu Bulgaristan'a, bir diğer tekstil şirketi Ak-Al'ı da Romanya'ya taşıma kararını aldığını açıklamıştı.²⁸ Her iki ülke de hem yabancı sermaye çekebilmek hem de AB'ye girebilmek için Türkiye'yle rekabet içinde.

Demek ki sermayeyi itmek ve çekmek açısından yerli veya yabancı oluşu çok fark etmiyor. Sadece, yabancı sermaye biraz daha ürkek ve doğaldır ki daha çok esnekliğe sahip, yani seçenekleri daha bol.

Türkiye yabancı sermayeyi çekemez, yerliyi de gide rek kayıt dışına kaydırır ve yurtdışına kaçırırken, yukarıda belirtilen sorunlara çözüm getirecek net, cesur ve kararlı siyasi irade ve liderliği görmek mümkün değil. Örneğin, Yavuz Donat'ın Andrew Mango'nun yakınmalarını paylaştığı devlet bakanı, çözüm önermek ve

²⁶ Gila Benmayor, "68 Belge Bire İnerse Yabancı Sermaye Gelir mi?", *Hürriyet*, 3.5.2002, s. 13.

²⁷ *Sabah*, 29.6.2001, s. 8.

²⁸ "Bizi Fabrika Taşımaya Zorlayanlar Utansın", *Star*, 22.4.2001, s. 7.

ya hükümetin kararlılığını belirtmek yerine, “Türkiye yabancı yatırımcılara henüz güven verecek bir ortamda değil” diyor ve bürokrasiden yakınıyor.²⁹

Bu gibi konularda siyasetçiler ortaya irade ve inisiyatif koyamadıkları ve en ufak bir aksaklıkta bürokratları kurban ettikleri için de bürokrasi hiçbir rizikoya girmeye, cesur bir açılım yapmaya gönüllü değil. Zaten sistem sadece iş yapan bürokrate yanlışlarının hesabını soruyor; hiç iş yapmayan, çözüm üretmeyen bürokratin üzerine gitmiyor.

Dolayısıyla, işsizlik sorunu, istihdam ve yatırım konusu Türkiye’nin belki de en sahipsiz konusu. Siyasetçiler için kadrolaşma, altyapı yatırımları, türban, din, milliyetçilik gibi soyut konular çok daha önde geliyor. Bürokrat da istihdam yaratacak diye sermayeyi desteklemeye, hatta ona yakın görünmeye gönüllü değil. Kentlere yatırım çekmek, istihdam yaratmak gibi konular henüz bizdeki belediyeciliğin bilinç alanına girmiş değil. Valiler de seçilmedikleri ve kendilerini hancıdan çok yolcu hissettikleri, ayrıca zamanlarının büyük bölümü protokol ve idari fonksiyonlarla geçtiği için illerine yatırım cezbetmek için sermaye peşinde koşacak konum ve heyecanda değiller. Sonuçta, ülkenin en önemli konusu aynı zamanda en sahipsiz konusu.

Yukarıda basından da alıntılar yaparak olayın öneminin giderek medya tarafından anlaşıldığı ve vurgulandığını belirtmek istedik. Ancak, medyanın gayretleri henüz seçmeni bu konuda partilerden program talep edecek, sonuçlarını izleyecek, vaatleri denetleyecek ve ona göre oyunu belirleyecek noktaya getirmiş değil.

²⁹ Donat, a.g.y.

Elinizdeki yapının ana amacı, bu bilinçlenmeye ufacak da olsa katkıda bulunabilmek.

SERMAYEMİZ YOK (AMA) PARAMIZ VAR

De Soto'nun araştırmasına göre Türkiye'deki kentsel konutların yaklaşık yarısı kayıt dışında. Başbakanlık Konut Müsteşarlığı'nın 2002 yılında yaptığı araştırmaya göre, "Kentsel kesimde bulunan 13 milyon 597 bin 676 konut stokunun 8 milyon 366 bininin inşaat ruhsatı, 4 milyon 524 bininin yapı kullanım izni bulunuyor."³⁰ Yani, kentlerdeki konutların ancak üçte biri kayıtlı ekonominin içinde, kalanı ise yasadışı bir konumda. Dolayısıyla, bölünmeleri, birleştirilmeleri, ipotek edilmeleri, işyeri olarak kullanılmaları, kısacası kayıtlı sermayeye dönüştürülüp yasal ekonominin içine çekilmeleri ya imkânsız ya da çok zor.

Zorluktan söz açılmışken, Türkiye'de "inşaat ruhsatı alınması sürecinde bürokratik olarak 250'ye yakın imzanın alınmasının gerektiğini"³¹ de belirtelim. Bu bürokratik işkencenin uzunluğu, zorluğu ve zahmeti yanında ürkütücü bir maliyeti de var: "Bazı durumlarda ruhsat maliyeti bir gecekondu maliyetini geçmektedir."³² Bunların sonucu olarak vatandaş kendi arazisinde inşaat yapacaksa bile çoğu kez izin almaktan kaçınmakta, devlet kuruluşlarının bina inşaatları alanındaki egemenliği yaklaşık dörtte bir gibi çok düşük bir seviyede kalmaktadır. Örneğin, "İstanbul'da yapılan bina-

³⁰ *Zaman*, 7.10.2002, s. 9.

³¹ İstanbul Ticaret Odası, *İstanbul'da Kaçak Yapılaşmanın Nedenleri*, Kasım 2001, s. 17.

³² a.g.y.

ların %73'ünü bu alanda yetkili olan hiçbir devlet kuruluğu görmemektedir. Diğer yandan, iskân belgesinin inşaat ruhsatı sayısına oranı da %30'larda kalmakta, ruhsatlı yapılan binaların %70'inin imar mevzuatına uygun tamamlanıp tamamlanmadığı bilinmemektedir... İstanbul'daki binaların sadece %7'sinin imar mevzuatına uygun yapıldığı, başka bir ifade ile şehirdeki binaların %93'ünün imar mevzuatına aykırı yapılardan oluştuğu görölmektedir.”³³

Biz gene De Soto'nun daha muhafazakâr tahminini kullanarak kentsel alanlardaki 13,6 milyon konutun (kırsal kesimi de katarsak Türkiye'nin toplam konut stoku 16,2 milyona çıkıyor) yarısının inşaat ve/veya iskân ruhsatı olmadığını, dolayısıyla kısmen veya tamamen kayıtlı ekonominin dışında olduğunu varsayalım ve bu bölümü Mersin, Ankara, İzmir ve İstanbul gibi kentlerdeki basit bir gecekonduğun ortalama rayiç değeri olan 15.000 dolarla çarpalım: Ortaya yaklaşık 100 milyar dolarlık tamamen veya kısmen atıl bir sermaye potansiyeli çıkmakta. Bu alandaki kayıt ve rakamların çok güvenilir olmadığını biliyoruz. Kayıtsız konut oranı olarak Başbakanlık Konut Müsteşarlığı'nın rakamını alırsak toplam 137 milyar doları buluyor. Genel mertebe olarak baktığımızda ve De Soto'nun Filipinler, Mısır ve Peru'da bulduğu sonuçlarla karşılaştırıldığında Türkiye'de sırf mülkiyet, imar ve iskân konularındaki çarpıklıktan ötürü en az 100 milyar dolar dolaylarında bir kaynağın atıl kaldığını, yasal ve kayıtlı sermayenin dinamizm ve potansiyeline ulaşamadığını görüyoruz. Farklı varsayımlarla hesaplandığında bu 150 milyar dolara yaklaşıyor. Buna en az 100 milyar

³³ a.g.y., s. 2.

dolar değerinde, ekonomiye katkısı sınırlı olan altın, mücevher ve benzeri birikimleri de eklersek, toplam potansiyel 200-300 milyar dolarlara ulaşmakta. Örneğin, 1980’lerde bankerlik olgusunu yaratan sonra da batan Kastelli lakaplı işadamı Cevher Özden, yurtiçinde mevcut olan, ama güvenip de piyasaya çıkmadan yastık altında duran en az 400 milyar dolar olduğunu savunuyor.³⁴ Bu rakam Türkiye’nin gayri safi milli hasılasına yakın. Daha temkinli tahminlere göre ise 100-150 milyar dolar değerinde birikim ağırlığı altın olmak üzere mücevher ve benzeri değerli eşya şeklinde muhafaza ediliyor.

İlginçtir ki, *Financial Times* gazetesi Pakistanlılara ait yurtdışı fonların yaklaşık 50 milyar dolaylarında olduğunu tahmin ediyor ki bu da Pakistan’ın GSMH’sine eşit.³⁵ Gene aynı gazeteye göre, İsviçre bankalarında duran İtalyanlara ait fonları ülkeye geri getirmek isteyen İtalyan hükümetinin hesabına göre 88 milyar dolar veya 100 milyar Euro’nun geri dönüşü söz konusu. Yasadışı biçimde İtalya’ya kaçan paralara af uygulayan İtalyan hükümeti bunları yasalaştırıp kayda alırken sadece %2,5’luk bir vergi alıyor. Üstelik, geri dönen fonları kendilerine çekmek isteyen İtalyan bankaları bu vergiyi karşılamaya razılar.³⁶

Bu rakama bir de, Türklere ait olan ama yurtdışında çalıştırılıp, ekonomimize katkısı bulunmayan fonları da eklemek gerek. Yurtiçindeki birikimleri kayıtlı ekonomiye kanallı edecek reformlar gerçekleştirildi-

³⁴ *Zaman*, 4.4.2002, s. 9.

³⁵ “Hot Money Flooding Into Pakistan”, *Financial Times*, 5.10.2001.

³⁶ “Italy Offers Amnesty Across the Alps”, *Financial Times*, 3.11.2001.

ğinde, yurtdışındaki birikimlerin de önemli bir bölümü ülkesine geri dönecektir. Çünkü, kaçış nedeni sistemdeki zorluklar, zorbalıklar ve rizikolar. Değınilen reformlar bunları yok etmeye yönelik. Büyük çoğunluğu Türkiye'nin kayıtlarının dışında olan bu fonların boyutunu hesaplamak zordur. Gene de konunun içinde olan kişilerin tahminlerine göz atmak genel mertebe hakkında fikir sahibi olmamızı sağlayabilir.

Cevher Özden, kendi deneyiminden hareketle, "Türkiye'de 30.000 kişinin, önemli bir kısmı İsviçre'de olmak üzere, 200 milyar doların üzerinde parası bulunuyor"³⁷ demektedir. Koçbank başekonomisti Doç. Cevdet Akçay'a göre, "Türklerin... güvensizlik nedeniyle yutdışına giden... 70 milyar doları var"³⁸ dır. 2002 yılının başında AB üyesi ülkelerden 12'sinin ortak para birimi Euro'ya geçişı Türkiye'de nakit olarak tutulan yabancı paraların ve özellikle eski Alman markının boyutlarını ortaya çıkarmıştır. Merkez Bankası'nın açıklamasına göre, Euro'ya dönüşüm sürecinde, Ağustos 2001'den Şubat 2002'ye kadar çoğu mark olmak üzere toplam 7,1 milyar Alman Markı değerinde efektif (nakit döviz) Euro'yla değıştirilmek üzere yurtdışına sevk edildi.³⁹ SPK başkanı Doğan Cansızlar'a göre İslami holdingler yurtdışında 10 milyar mark toplamış.⁴⁰ Bu rakam kendi başına fazla bir şey ifade etmemekte, ama toplam boyutlara yaklaşmamızda kullanacağımız verilerden sadece biri. Müstakil Sanayiciler ve İşadamları Derneğı'nin başkanı Ali Bayramoğlu'na göre Almanya'daki Türk nüfusun birikimi 100 milyar dolar.⁴¹

³⁷ *Zaman*, op. cit.

³⁸ *Sabah*, 3.5.2002, s. 1.

³⁹ *Hürriyet*, 5.3.2002, s. 11.

⁴⁰ *Hürriyet*, 4.12.2001, s. 10.

Gene Bayramoğlu'na göre, Uluslararası Ödemeler Bankası BIS'in kayıtlarında, *off-shore*'lar ve 'gizli hesaplar' hariç, Türklerin yabancı bankalarda 19,6 milyar doları var."⁴²

Bu fonlar fiziksel olarak yurtdışında olmakla beraber, genellikle Türkiye'ye gelmek için aradıkları koşullar sahibinin de yabancı olduğu fonlarınkinden daha farklı ve esnek olabilir. Ekonomik istikrar, derinliği olan ve güvenilir bir borsa bu paraları cezbedebilir. Bunu şu amaçla vurguluyoruz: Türkiye'nin yeterli sermayeyi bulamaması onunla ilgilenen veya ona yönelebilecek sermaye olmamasından ötürü değil, o sermayeye hâlâ cazip gelmemesinden kaynaklanıyor.

Sık sık yaşadığımız krizler ülkedeki sermayenin kaçışını hızlandırıyor. Örneğin, Cevdet Akçay'ın tahminlerine göre 2001-2002 krizlerinde 10-12 milyar dolar tutarında bir kaynak yurtdışına gitti.⁴³ Karşılaştırmak için ekliyoruz, ekonomisi Türkiye'den biraz daha büyük olan, döviz gelirleri çok daha yüksek düzeyde gerçekleşen ve sistemin yaklaşık yarısı kayıt dışı olan Rusya'dan yılda yaklaşık 20 milyar doların dışarı kaçtığı hesaplanmakta. Bu fonları ülkeye döndürebilmek için Putin hükümeti %13 gibi Avrupa'nın en düşük vergisini almayı ve fonların %75'inin kayıtlı olarak yurtdışında kalmasına izin vermeyi planlıyor. Haziran 2002'de Rus Ticaret ve Sanayi Odaları'nda yaptığı konuşmada, "Devlet, bu fonların milli ekonomiye yatması için gerekli koşulları oluşturmamışsa, hükümet herkesin ya-

⁴¹ Neşe Düzel, "Ali Bayramoğlu: Din Topyekündür, Ekonomiye İçerir", *Radikal*, 9.12.2002, s. 6.

⁴² "Hazine Garantisi Verelim, 20 Milyar Doları Çekelim", *Milliyet*, 21.11.2002.

⁴³ *Milliyet*, 7.1.2002, s. 9.

kasına yapışıp bu paranın nereden geldiğinin hemen hesabını sormamalıdır” demiştir.⁴⁴

Nitekim, Putin’in konuşmasından kısa bir süre sonra sermaye kaçışının ters yöne döndüğü görülmeye başlandı. Moskova’da görevli bir yabancı bankacıya göre, “İnsanlar Rusya’ya daha çok güvenmeye başladıkları için sermaye kaçışı azaldı ve dışarıdan Rusya’ya daha çok kredi gelmeye başladı.”⁴⁵ Bu eğilimin nedenleri arasında Putin’in başkanlığıyla gelen siyasi istikrar ve 4 yıldır süren ekonomik büyüme sayılabilir.

KARA DELİKLER

Türkiye’de yastık altında saklanan paranın en az 100 milyar dolar, arsa ve binalara atıl bir şekilde gömülen kaynağın ise 100-150 milyar dolar olduğunu hesapladık. Bu paranın niye “sermaye”ye dönüşemediğini de irdeledik. Bir de devletin vergi veya borçlanma yoluyla alıp da israf ettiği, daha doğrusu yok ettiği paralara bakalım. Devletteki israfı derinlemesine incelemek bu araştırmanın kapsamını aşmakta. Ancak, bazı örneklerle olayın ciddiyetini vurgulamaya çalışacağız; çünkü yatırıma veya yatırımı teşvik edecek ve verimini artıracak altyapıya dönüşeceğine yok olan veya çalınan bu paralar da fakirliğimizin bir nedeni. Demek ki bu deliği kapatırsak işletme ve istihdama kanalize olacak sermaye miktarı artacak.

Emin Çölaşan, “Boşta Duran Hazine” başlıklı kö-

⁴⁴ “Putin Calls for Russians to Bring Funds Back Home”, *The New York Times*, 20.6.2002, s. W1.

⁴⁵ “Russia Says Capital Flight Is Reversing”, *The New York Times*, 26.6.2002, s. W1.

şe yazısında 820 kilometrelik Türkiye-Suriye sınırının tamamı boyunca ve 350-500 metre enindeki arazinin nasıl mayınlanmak suretiyle 500.000 dönüm verimli tarım arazisinin bomboş bekletildiğini anlatmakta. Bir hesaba göre arazinin değeri dönümü 1.000 dolardan yarım milyar dolar etmekte. Bu ölü sermayenin, kullanılabildiği takdirde, nasıl üretime katkıda bulunacağını Çölaşan şöyle anlatıyor: “Verelim toprakları yörenin fakir fukara insanlarına, onlara ekmek kapısı açalım. Sadece bu yolla, Güneydoğu’da yüz binlerce insan iş ve aş edinecek. İşsizler iş bulacak, işçiler ve traktörler toprağa girecek, ulaşım sektörü canlanacak, lokantalar, benzinlikler açılacak, belki oteller yapılacak, yöreye hareket ve bereket gelecek.”⁴⁶ Çölaşan’ın tanımlamaları ölü sermayenin canlandırıldığı her ortam için geçerli.

Çölaşan’ın dikkat çektiği bir başka ölü sermaye örneği de altın: “Türkiye’de yerin altında 600 ton altın, 1.100 ton gümüş rezervi var. Bunların toplam değeri 5,7 milyar dolar. Ülke ekonomisine yaratacağı katmadeger ise 24 milyar dolar. Bu projeler için yaklaşık 1 milyar dolarlık yatırım yapılması gerekiyor. Buna yol verirse, ülkemizde doğrudan ve dolaylı olarak 28.000 kişiye iş olanağı sağlanacak. Ve yatırımların önü açıldığı takdirde, 2 yıl sonra yılda 60 ton altın üretmeye başlayacağız.”⁴⁷

Son 10 yılda inşa edilip de sürekli yani tarifeli uçuşlar için kullanılmayan 39 havalimanı ve meydanı var. Önceden talep analizi yapılmadan ve fizibilitesi ortaya konmadan bitirilen bu projelere harcanan para 300 milyon dolar dolaylarında. İstanbul’un Asya yakasında

⁴⁶ Emin Çölaşan, “Boşta Duran Hazine”, *Hürriyet*, 15.2.2002, s. 5.

⁴⁷ Emin Çölaşan, “Türkiye’de Altın”, *Hürriyet*, 23.6.2002, s. 5.

yapılan ve %5 kapasitesi bile kullanılamayan Sabiha Gökçen Havalimanı da bunlara eklendiğinde sadece sivil havacılıkta israf edilen kamu kaynakları milyar dolara yaklaşıyor. İnsan düşünür ki bunlardan ilk birkaç tanesinin boş yattığı görülünce diğerlerinden vazgeçilir veya yeni projelere kalkışılmaz.

2000-2001 krizinde bankacılık sektörü batınca sistemdeki kötü yönetim artı soygunun faturası ortaya çıktı: İç basına göre 20, *Financial Times*'a göre 40 milyar dolar.⁴⁸ 2002 yılında bu rakamlara bir de Pamukbank'ın 2 milyar dolarlık açığı eklendi. Bu yamanın yıllık faizi bile her yıl gelen yabancı sermaye miktarından fazla.

Metin Münir'e göre, ağırlığı altyapı yatırımı olmak üzere, Türkiye yılda 32-38 milyar dolar dolaylarında kamu alımı yapıyor. Tahminlerine göre bunun %15'e yakın bir kısmı siyasi partilere kanallize olmakta. Demek ki, 5 milyar dolar dolaylarında bir kaçak fon söz konusu. Boulton, başka bir yazısında Devlet bakanı Kemal Derviş'in ekonomiyi kurtarma planının köşe taşlarından birinin "ekonomiyi siyasetten ayırmak" olduğunu söylüyor.⁴⁹ Nedeni apaçık.

Belki de en büyük israfı en kıymetli kaynak olan zamanı kullanırken yapıyoruz. Kaynak bulmadan başlatılan yatırımlar, kötü yönetildiği için sürekli geciken projeler, maymun iştahlılık veya siyasi nedenlerle aynı anda çok yerde başlatılan ama kaynak yetersizliği veya planlamadaki aksaklıklar nedeniyle hiçbiri zamanında bitirilemeyen, dolayısıyla birbirine zincirleme katkı-

⁴⁸ Leyla Boulton & Metin Münir, "Graft Clean-up Key to Success of Turkish Bailout", *Financial Times*, 29.5.2001, s. 6.

⁴⁹ Leyla Boulton, "Help That Often Proves Harmful", *Financial Times*, 16.11.2001, s. 20.

da bulunamayan projeler. Bunların en çarpıcılarından birisi olan İstanbul-Ankara Hızlı Tren Projesi 25 yılda 19 hükümeti eskittiği gibi 1 milyarlık milli sermayeyi de yutmuş. Sonuç sıfıra sıfır elde var sıfır. Projeyi 2001 yılında devralan Ulaştırma bakanı Oktay Vural durumu şöyle özetliyor. “Altyapı bugünkü standartlara uymuyor. Proje, sürat demiryolu olarak kullanılamaz. Proje için olumlu görüş veren yok.”⁵⁰ Üstüne üstlük demiryolu, fay hattının üstünde planlanmış.

Şimdi, yukarıda göz attığımız rakamları mertebe olarak ihtiyaçlarımızla karşılaştıralım: Cevdet Akçay’ın hesabına göre yurtdışına son krizde kaçan 10 milyar dolar... Bankacılık sektörünün yok ettiği 22 milyar dolarlık birikim... Kullanılmayan havaalanlarına harcanan yaklaşık 1 milyar dolar... Hızlı tren serüveninin yuttuğu 1 milyar dolar daha. Liste daha çok uzatılabilir, ama bunların ara toplamı olan 34 milyar doları Türkiye ekonomisini kurtarmak için IMF’in 2002 başında verdiği 16,3 milyar dolarlık destekle karşılaştıralım. Zenginliğin reçetesi kendiliğinden oluştu:

Yabancı sermayeyi cezbedecek ve yerli sermayeyi ininden çıkaracak adımları atmak. Bir de devletin israf ve yolsuzluk kapılarını kapatmak.

İŞSİZLİK KADAR KÖTÜ BİR ŞEY YOK

Yukarıdaki başlığı Güngör Uras’ın 19 Nisan 2002 tarihli *Milliyet* gazetesindeki “Olayların İçinden” köşesinden ödünç aldık. Yerli veya yabancı, ölü veya diri olsun ama “sermaye, sermaye” diye feryat etmemizin nedeni, bir toplum için doğal kabul edilebilecek sınırların (çün-

⁵⁰ “İbretlik Bir Öykü”, *Radikal*, 19.8.2001, s. 1.

kü herkes maddeten veya manen çalışmaya hazır olamayabilir) üstündeki işsizliğin en kötü ve acı toplumsal olguyu oluşturması. Her istatistik çentiğinin bir insani dramı, toplamının ise en büyük toplumsal tehlikeyi oluşturduğu işsizliği Uras şöyle tanımlıyor:

“İşsizlik eskiden beri bizim temel sorunumuz. Çok sayıda genç iş arıyor. İş bulamıyor. Gençlerin iş araması ve bulamaması önemli de, işi olup da işini kaybedenlerin durumu daha başka. Başka değil de facia!.. Hele hele, yaşları ilerlemiş ise, hele hele belli bir konuda uzmanlaştıklarından farklı alanlarda çalışma imkânları yok ise...”⁵¹

Sabah gazetesinin başyazarı Güngör Mengi de işsizlik, sermaye ve siyaset arasındaki ilişkiyi net ve öz biçimde tanımlamakta:

“Türkiye büyümek zorunda. Yılda 1 milyon genç iş yaratmak lazım. Bu, her yıl 10 milyar dolarlık yatırım demektir.

Borca batmış ekonomi bunu yapamaz.

Yapamadığı takdirde 2012 yılında fert başına gelir yine 3.000 dolar düzeyinde kalacaktır.

Demokrasi bu fakirliği ve sosyal gerilimi taşıyamaz.

Ama AB ile müzakereleri başlatan bir Türkiye yabancı yatırımları cezbedeceği için üretim ve büyüme iklimi 10 yılda fert başına gelir düzeyini 9.000 dolara yükseltecektir.”⁵²

⁵¹ Güngör Uras, “İşsizlik Kadar Kötü Bir Şey Yok”, *Milliyet*, 29.4.2002, s. 7.

⁵² Güngör Mengi, “Tedirgin Bir Yaz”, *Sabah*, 20.6.2002, s. 3.

Dünya Bankası'nın Türkiye temsilcisi Ajay Chibber, 2002 Mayıs'ında yaptığı bir konuşmada aynı dinamikleri anlatmakta:

“Türkiye'nin hedeflerine erişebilmesi için portföy yatırımlarından ziyade doğrudan yabancı sermayeyi cezbetmesi lazım. Ekonomik büyüme için makroekonomik istikrar gerekli ama yeterli değil. 2002 içinde ek adımların atılması gerek.

Borç ağırlıklı bugünkü sermaye yapısıyla Türkiye, gelecek 10 yılda hem enflasyonu kontrol altında tutup hem de ekonomik büyümeyi sağlayamaz. Doğrudan yabancı sermayenin yatırımlardaki rolü kritik olmakta.

1980'li ve 1990'lı yıllarda yabancı sermayeyi cezbedemeyen Türkiye, yatırımları iç borçlanmayla finanse etmeyi ve enflasyondan yararlanmayı yeğledi. Artık bu yol geçerli değil. Çünkü sistemi istikrarsızlığa itti.”⁵³

Chibber'e göre,Türkiye 10 yıl boyunca yıllık %5'lik bir büyümeyi ve azalan enflasyon oranlarını hedeflerse her yıl GSMH'nin %3'ü kadar yabancı sermayeyi bulmak zorunda ki bu da yılda 5-6 milyar dolar demek. AB yoluna girmiş 10 milyonluk Macaristan'ın birkaç yıldır rahatlıkla bu boyutlarda doğrudan yabancı sermayeyi çekebildiğini ve son 5 yılda Macaristan'ın sanayi sektöründe yaratılan her 5 iş sahasından 1'inin yabancı sermayenin kurduğu işyerlerinde olduğunu hatırlatalım.

2001'de yaşadığımız kriz işsizler ordusunu %71 artışla, yani 969.000 kişi daha ekleyerek 2,4 milyona çı-

⁵³ *Executive News Digest*, 7.3.2002.

kartmış durumda. Sorun özellikle kentlerde yoğunlaşmakta. Örneğin, kentlerde yaşayan 15-24 yaş arası lise ve daha yüksek eğitilmiş nüfusun erkeklerde %26'sı, kadınlarda %33'ü, toplamda ise %29'u işsiz. Kentlerdeki üstelik de eğitilmiş nüfusun neredeyse üçte birinin işsiz olması ve ekonominin her yıl 800.000-1 milyon gence iş bulmak zorunda olması olayın nasıl bir sosyal patlamaya doğru sürüklendiğini de göstermekte.

Ülkemizde çalışma çağındaki her 100 kişinin kendilerinden başka 53 kişiye de baktıklarını düşünürsek, işsizliğin etkilerini nasıl dalga dalga yaydığını görürüz.

TÜGİAD'ın dergisinde "İşsizlik; O En Büyük Hapishane" başlığıyla yayımladığı yazısında yukarıdaki Devlet İstatistik Enstitüsü verilerini irdeleyen Bedii Okyay, olayın bir istatistik olgusunun ötesinde insanlık trajedisi olduğunu belirtmek istercesine, yazısını bir şiirle noktalıyor:

*Her gün kapanan kapılar önünde
Başkaldıran öfkenle dirensen de
Kâr etmez.
İŞSİZLİK, o en büyük hapishane
Havasız koğuşlarda alışırlar da
Yatılır of demeden hücrelerde
Hiçbir şey öldürmez insan yüreğini
Öldürür eğilmek bir ekmek uğruna
Üç kuruşluk adamlar önünde.*

Büyüme-sermaye-siyaset arasındaki ilişkiyi medya giderek sık ve net biçimde seslendirmekte. *Hürriyet* gazetesi yazarlarından Serdar Turgut'a da atıfta bulunan Cüneyt Ülsever, seçeneklerimizi, "Ya sermaye hareketliliği ya da statüko" diye net biçimde ortaya koymakta:

“... ekonomik yapının kapalı, rantçı ve devleti soymayı hüner addeden statüko olduğu artık ayan beyan sırtıtmıyor mu? Özgürlüğün mayasının her şeyden önce refah olduğu, refahı artırmanın, insanımızı kemiren işsizliğin önüne geçmenin tek yolunun da daha fazla yatırım olduğu ekonominin temel ilkesi değil mi? Sermaye olmadan yatırım olmayacağı, sermayenin de dini imanı olmadığı gibi artık milliyetinin de kalmadığı bir gerçek değil mi? Hele hele teknolojinin ‘t’ harfinden bile yoksun ülkemizde yeni teknolojilere kavuşmanın tek yolu yabancı sermaye değil mi? Yabancı sermayeyi esas istemeyen de statükonun bağrına çökmüş, rekabetten ödü kopan, üretmek yerine Ankara’yı kafakola almayı işadamlığı zanneden yerli sermaye değil mi?”⁵⁴

Sermayenin milliyetinin giderek bulanık bir görünüm aldığı ve önemsizleştiği bir ortamda doğaldır ki ülkeler milliyetçiliği de yeniden tanımlamakta. Okay Gönensin, 21. yüzyılın küresel rekabet ortamında milliyetçiliğe modern bir tanım getiriyor: “Milliyetçilik, üretimi artırmaktır; milliyetçilik, sosyal adaleti sağlamaktır; milliyetçilik, bütün gençlere iyi bir eğitim ve bu eğitimden sonra iş olanağı sağlamaktır...”⁵⁵

Ne yazık ki hâlâ Türkiye’nin siyasi kadroları refah ve özgürlük, istihdam ve refah, sermaye ve istihdam arasındaki dinamikleri yakalayabilmiş değiller. Söylemler ve seçimler büyük ölçüde soyut kavramlar etrafında yo-

⁵⁴ Cüneyt Ülsever, “Ya Sermaye Hareketliliği ya da Statüko”, *Hürriyet*, 24.5.2000, s. 28.

⁵⁵ Okay Gönensin, “Milliyetçilik”, *Sabah*, 2.3.2002.

ğunlaşıyor. Bu tür temalarla oy alanlar da iktidar olduklarında temel ekonomik dinamikleri değiştiremedikleri, kısacası iç ve dış sermayeyi seferber edip iş ve aş yaratamadıkları için başarısız oluyorlar. Türkiye'nin temel istikrarsızlığı bu; rakkas, bir başarısız iktidar partisi veya koalisyonundan bir başka başarısız parti veya koalisyon arasında gidip geliyor.

Mehmet Tezkan, bu durumu “Bizde parti yok, parti!..” diye tanımlıyor, adeta feryat ederek ve devam ediyor:

“Türkiye'nin öncelikle tartışması gereken bir konu var...

İstihdam.. Şu işsizlik.. Türkiye buna bir çare bulmak zorunda... Bu yıl büyümeye geçmek, yeni iş imkânları yaratmak zorunda...

Gerisi rutin.. Uyum yasaları da, ekonomik reform da rutin.. Ama işsizlik böyle değil.. Bugün %16'larda. Neredeyse, çalışabilir durumdaki her 5 kişiden 1'i işsiz.. Türkiye bunu daha fazla taşıyamaz...

Gelin bütün enerjimizi buna harcayalım...

Şu işsizliğe çare bulalım...”⁵⁶

Siyasi ve bürokratik kadroların işsizlikten direkt olarak etkilenmemeleri ve bir tür iş güvencesine sahip olmaları da onların statükocu yaklaşımlarını pekiştiriyor. Ancak vatandaş bu konuda bilinçli ve gerçekçi. 2002 Mayıs'ında yapılan bir ankete katılan 1.294 kişiye göre Türkiye'nin en önemli sorunu işsizlik (%33); bunu

⁵⁶ Mehmet Tezkan, “Türkiye'nin Acil Sorunu Siyaset Değil İşsizlik”, *Sabah*, 2.3.2002, s. 16.

%20'yle işsizliğin nedenlerinden olan enflasyon, %13'le sermayeyi kemiren rüşvet ve yolsuzluk ve gene işsizlikle bire bir bağlantılı eğitim izliyor.⁵⁷

BİLİNÇLİ VE BASİT ÇÖZÜMLER

Süratle kalkınmamız ve her türlü olanağıyla zengin ve uygar bir Avrupa ülkesi olmamız için yerli veya yabancı sermayeyi cezbetmenin, girişimciliğin önünü açmanın, yatırımcıları teşvik etmenin önemini vurguladık. Konuya verdiğimiz önemden şu yanlış sonuç çıkmasın: Sadece yerli ve özellikle yabancı sermayenin teşvikiyle Türkiye kalkınmasını gerçekleştirebilir. Bu sermaye seferber olmadı mı kalkınmamız da gerçekleşemez. Sermaye hareketi kalkınmamız için önkoşuldur ama sadece kendi başına yeterli değildir.

Bir kere sermayenin hangi alanlara yönlendirileceği önemlidir. Ülkenin ulaşım, turizm gibi avantajlarını kullanması, mevcut gelişmiş sektörlerle sinerji yaratması alacağı sonuçlar açısından önemlidir. Ayrıca, Türkiye'yi sadece ucuz işçi deposu gibi algılamayıp, bir taraftan mevcut insan gücünü en verimli şekilde değerlendirenken diğer taraftan da onun eğitim ve vasıflarına katkıda bulunmalıdır.

İhracatımızın profili, birçok onyıldır tekstil ve giyim sektöründe yakaladığımız başarıyı başka alanlarda tekrar edemediğimizi göstermekte. Son birkaç yıldır otomotiv sektörünün atakta olmasına karşın elektronik ve haberleşme gibi sektörlerde veya finans, sigortacılık, yazılım gibi hizmet alanlarında küresel boyutta iddialı olamamaktayız.

⁵⁷ *Cumhuriyet*, 20.6.2002, s. 8.

Entipüften inşa edilmiş sanayi siteleri dışında iç pazarı roketleyecek, yerli teşebbüsü motive edip güçlendirecek adımlar atamamaktayız. Yabancı sermaye için bir milli stratejimiz olmadığı gibi, yerli yatırımcımız için bir milli planımızın da olduğu söylenemez. Demek ki hâlâ milli bir kalkınma stratejisinden yoksunuz. Nitekim, bir türlü odaklanamayıp artık bir mozaik haline gelmiş teşvikler sistemimiz (eğer sistem denebilirse) yatırımcılara uzun vadeli bir yön göstermekten, kalıcı milli tercihleri belirtmekten uzaktır. Harvard’da ekonomi profesörü Dani Rodrik’in deyiimiyle, “Sadece devleti geri çekmekle, sadece enflasyonu düşürmekle kalkınma olmuyor.”⁵⁸

Türkiye’yi yönetme iddiasında olanların artık halkının sağduyusuna yaslanıp, piyasa sistemi, özelleştirme, yerli yabancı sermayeyi teşvik, Avrupa Birliği gibi konularda yani Türkiye’nin 21. yüzyılda uygulayacağı ekonomi modeli üzerinde bir ittifak oluşturması gerekiyor.

⁵⁸ Derya Sazak, “Kendinize Güvenin”, *Milliyet*, 4.2.2002, s. 17.

BİLİMDE SON DEVRİM

UZUN İNCE BİR YOL

Yazının Mezopotamya’da yaşamış olan Sümerler tarafından yaklaşık iÖ 3500’den itibaren kullanılmaya başlamasından bu yana bilgi ve bilimde üç patlama evresi görebiliriz. İlki MÖ 6. ve 5. yüzyıllarda, Ege Denizi’nin her iki yakasına egemen olan Yunan toplumlarında yaşandı. “Bilimsel” olarak tanımlayabileceğimiz ilk düşünce ve yaklaşımların filizlendiği bu dönemden günümüze dek geçen süre içinde bilimin gelişmesi zaman içinde dengesiz ve genelde yavaş bir tempoda oldu.

Antik dünyanın ilk bilim adamları diyebileceğimiz Tales (MÖ 625-547), Pitagoras (MÖ 570-480) ve Demokritos (MÖ 460-370) ile çok yönlü bir araştırmacı olan Arşimet’ten (MÖ 287-212) 17. yüzyıla kadar geçen sürede bilim rahvan bir tempoyla ilerledi. Uzun bir kış uykusundan ancak 17. yüzyılda uyandıktan sonra ikinci bir sıçramayı gerçekleştiren ve tırıs koşmaya başlayan bilim âlemi 20. yüzyılda şaha kalktı ve üçüncü büyük patlamayı yaşadı.

20. yüzyılın girişinde kuantum fiziğiyle başlayıp, ikinci yarısında elektronik ve biyoloji dallarında ivme kazanan bu üçüncü patlamanın ise tam girdabındayız. İçinde bulunduğumuz patlamanın sonunda birçok bilim alanındaki gelişmelerin tek ve büyük bir kuramın için-

de birleşmesi söz konusu. Yazar John Horgan’a göre bilimin son durağına, en azından insan beyninin ulaşabileceği son noktaya yaklaşmak üzereyiz. Kısacası, bilim yeni yüzyılda kanat takıp uçmaya hazırlanıyor. Giderek hızlanan bilim ve buluş fırtınası geleceğimizi etkileyecek en önemli etkeni oluşturuyor. 21. yüzyılda bilime egemen olabilen uluslar bu kanatlı atın sırtında yeni zenginliklere doğru yükselecekler. Geride kalanlar ise halk tabiriyle nal toplayacaklar.

ANTİK DÖNEMDE BİLİM

İçinde olduğumuz bilim patlamasının altyapısını yeni bilgi biriktirme ve iletme araçları, yani bilgisayar ve internet oluşturuyor. Antik dönemde Yunanlıların gerçekleştirdikleri bilimsel devrimin de altında bir bilgi biriktirme ve iletme olanağı sağlayan papirüsün Mısır’dan Ege uygarlığına ulaşması yatıyordu. Papirüsü ithal edip, onun üzerine ticari kayıtları ve felsefi denemeleri nakşeden merkezlerin en önde geleni bir Anadolu kenti olan Milet’ti. Anadolu’nun Ege kıyılarını bir inci kolye gibi bezeyen İyonya kentlerinin en büyük ve en zengini olan Milet, ticaretin yanında bilgi ve düşünce alanlarında da çok faal bir kentti. Burada MÖ 625 yılında doğan Tales’i ilk filozof ve ilk bilim adamı diye tanımlayabiliriz. Çünkü, çevresinde gördüğü her şeyin değişebileceğini, tek değişmeyen temel ögenin su olduğunu savunan Tales, böylece, sistemleşmiş bir doğa biliminin taslağını oluşturmak için ilk cesur adımları atıyordu. Kendisinden önceki düşünürler madde ve olayların izahını hep doğadışı dinsel güç, gizem ve olgularda aramışlardı. “Her şey sudur” diyen Tales, böylece farklı maddelerin hepsinin altında tek bir fiziksel cisim veya elemanın bulunduğunu savunuyordu.

Aynı zamanda büyük bir gezgin olan Tales'in düşünce yapısının payandaları arasında Babil ve Mısır'da öğrendiği sanılan cebir ve geometrinin öğeleri sezilir. "Modern" diye tanımlayabileceğimiz matematiğin atası sayabileceğimiz Pitagoras da Anadolu'ya iyice sokulmuş olan Sisam Adası'nda MÖ 570'e doğru doğmuştu. Çevresinde toplanıp onunla birlikte sıkça göç eden "Pitagorasçılar" matematik, gökbilim, müzikbilim, fizyoloji ve tıpla ilgileniyor, savlarını sayılara bağlıyor ve genel bir evrensel uyum ve izah arıyorlardı.

Felsefe, matematik ve yeni bilimsel sorgulamaların iç içe geçip güçlendiği Ege'nin berrak ortamında yeşeren bir başka düşünür de MÖ 460'ta Trakya'da doğmuş olan Demokritos'tu. Tales'ten öteye ve derine bir adım atan filozof, doğanın atomlardan oluştuğunu, bunların öncersiz sonsuz ve bölünemez parçacıklar olduğunu ve birleşmelerinden çok çeşitli cisimlerin çıktığını savunmuştu. Buna benzer kuramların deneylerle doğrulanması için 2.000 yıldan uzun bir sürenin geçmesi gerekti.

Sicilya'nın Siracusa kentinde MÖ 287'de doğan ve öğrenimini dönemin bilim merkezi olan İskenderiye'de tamamlayan Arşimet'in büyük tutkusu problem çözmekti. Matematikle ve geometri bilgisi üstün teknik yetenekleriyle, keskin gözlemleri de güçlü sezgileriyle birleşince "Arşimet ilkesi" diye bilinen hidrostatik ilişkileri ortaya koyabilmiş, kaldıraç ilkesini ise kuramsal temellere kavuşturmuştu.

Amacımız bilimin antikçağdaki serüvenini anlatmak değil. Bilimsel addedilebilecek ve modern zamanlarda bile yadırganmayacak ilk farklı yaklaşımların turkuvaz renkli Ege ve Akdeniz sahillerinde çevrelendiğine ve MÖ 6. ve 5. yüzyıllarda kümelendiğine dikkatleri çekmek. Bilim adamlarının çok kısa biçimde değindiği-

miz özellikleri arasında spekülasyon yerine gözlem ve ölçüme ağırlık vermek, geçmişle ilgili efsaneler yerine gelecekle ilgili öngörülerini önemsemek var. Önceki kuşaklardan ve Mezapotamya'yla Mısır'dan devraldıkları felsefe, metafizik ve din eksenli izahlarla tatmin olmayıp yeni sorular sormak ve cevaplar aramak bu dönemin yaklaşımları arasında.

KIŞ UYKUSU

Evrenin ve yaşamın temel dinamiklerinin izahını din veya metafizik yerine modern diyebileceğimiz yöntem ve yaklaşımlarla yapmaya çalışan, dolayısıyla ilk bilim adamları arasında sayabileceğimiz yukarıdaki düşüncülerin arkası uzun bir süre gelmedi. Göçler, savaşlar, doğal afetler Akdeniz havzasının, Kuzey Afrika ve Anadolu'nun altını üstüne getirirken MÖ 6. ve 5. yüzyıllarda Ege Denizi ve civarında fıskıran sorgulama heyecanı sindi, araştırmacılık küllendi, yenilikçilik söndü.

10 yılda neredeyse 20.000 kilometre yol eskitip üç köklü imparatorluğu, Mısır, İran ve Hindistan'ı ele geçiren Büyük İskender'in MÖ 323'te Kabil'de ölmesiyle Yunan uygarlığı etkisini kaybetti. Onu takip eden Roma İmparatorluğu'nda bilimlerde kayda değer bir ivme görmüyor, ancak teknoloji alanında belli bir dinamizm izliyoruz. Roma uygarlığı yeni buluşlarda Yunanlı selefi ile yarışmadı, ancak ondan devraldığı sanat ve bilim mirasını taklit etti veya uyguladı. Bilimde Yunanlılardan devraldıklarının üzerine fazla bir şey ekleyemeyen Romalılar daha ziyade bu temeller üzerine yeni teknolojiler geliştirdiler, imar ve inşaya yöneldiler.

İçeride bölünmeler ve ayaklanmalar yaşayan Roma İmparatorluğu nihayet 5. yüzyılın ortalarında doğudan

gelen ve barbar diye tanımlanan göçebe kavimlerden Vizigotlara teslim oldu. İmparatorluğun İstanbul merkezli doğu kanadı bir 1.000 yıl daha, ama giderek ufacık olarak yaşadı. Roma'nın düşmesini izleyen 500 yıl boyunca Avrupa'daki yaşamla ilgili bilgilerimiz sınırlı. Genelde Karanlık Çağlar diye tanımladığımız bu dönemde sosyal hayatın savaş, ayaklanma, açlık ve salgınlarla sürekli iç içe geçtiğini, sanat, felsefe ve bilimin kış uykusunda olduğunu biliyoruz. Avrupa bu uykudan 2. binyılın başlarında uyanmaya başladı. Güvenlik ortamı yer yer güçlenirken ticaret hayatı canlanmaya başladı. Toplumlarda odak noktası kilise, en önemli düşünsel uğraşı da ilahiyat, yani din "bilimi"ydi. Birey ve toplum tamamıyla Tanrı'ya odaklanmıştı. Mısırlılar geometri ve astronomi, Yunanlılar matematik ve felsefe, Romalılar ise hukuka çok önem vermişlerken, Batı Avrupa'nın bu dönemdeki tek ilgi alanı dindi. Hristiyan dini ilahiyat dışında düşünce ve araştırmalara sıcak bakmaz hatta yasaklarken eski Yunan ve Romalılardan devraldıkları bilimsel kitaplara sahip çıkmayı da unutmadılar. Manastırlarında bunları koruyup sakladılar.

Yunan bilim adamlarının yapıtlarının uzun yüzyıllar boyunca korunması ve gelecek kuşaklara taşınmasında ortaçağ Avrupa'sındaki manastırların yanında İslam dünyasının önemli rolünü görüyoruz. Örneğin, 980 yılında Buhara'da doğan İbni Sina dönemin en önemli Müslüman filozofu ve bilim adamıdır. Latinceye tercüme edilen eserleri Avrupa'nın skolastik düşünce yapısını etkilemiştir. İncil'in ayetlerinin veya Hristiyan filozofu St. Augustinus'un eserlerinin tefsirinin ötesinde bir düşünce ve araştırma dünyası olduğu konusunda Avrupalıları uyarmıştır.

İspanya'nın Córdoba kentinde 1126 yılında dünya-

ya gelen İbni Rüşt'ün Aristo ve benzeri Yunan filozoflarının düşüncelerini yorumlayan yapıtlarının Latinceye çevrilmesi de yavaş yavaş Karanlık Çağlar'dan çıkmaya başlayan Batı Avrupalıların Yunan bilim dünyasını yeniden keşfetmelerine olanak tanımıştır.

Ancak tarihçilerin yeni bulguları, 1000-1500 yılları arasındaki Avrupa'da hayatın bir zamanlar sanıldığı kadar "karanlık" olmadığını, yer yer yeni fikirlerin filizlenip yeşerdiğini, doğal bilimlerde olmasa bile çeşitli teknolojilerde ilerlemelerin gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır. Yani, Rönesans ve Reformasyon'un tohumları ortaçağın ortalarında, en azından 13. yüzyıldan itibaren atılmaya başlanmıştır. Ancak, 14. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'yı vuran sarıhumma salgını kıtayı Cenova'dan Grönland'a kadar vurdu ve nüfusun yaklaşık üçte birini yok etti. Birçok kent, kasaba ve köy onyıllarca normale dönemedi. Ancak, yıllar sonra hayatın tekrar toparlanmasıyla birlikte düşünce, eğitim, sanat ve bilimde de bir canlanma baş gösterdi. Rönesans sarıhumma salgınının son bulmasıyla ivme kazandı. Örneğin, İtalyan hümanisti Boccaccio'nun Yunanca öğrenip *İlyada*'yı okumaya başlaması 1361'e rastlar.

Sarıhummanın pençesine düşen 30-40 milyon Avrupalıdan geriye kalan binlerce ton giyecek paçavra ya dönüşerek kâğıt imalatında kullanıldı. Arzdaki bu büyük artış maliyetlerin çok düşmesine ve kâğıdın kullanım alanının genişlemesine yol açtı. Johannes Gutenberg'in matbaa ve baskıyla ilgili çeşitli araçları geliştirmesiyle eşzamanlı olan bu olay dini kitapların yanında sanat eserleri ve bilimsel tezlerin de geniş kitlelerce okunabilmesini kolaylaştırdı ve Rönesans'a hız kattı.

Antikçağdan sonra bilimde gerçekleşen ilk devrimin yöntemini oluşturan Francis Bacon 1561 yılında Londra’da doğduğunda Rönesans çoktan İtalya’nın sınırlarını aşmıştı ve Avrupa’nın kuzey ve batısına doğru yayılmaktaydı. Aristo’nun bilimsel konulara tümdengelimli (*deductive*) yaklaşımının bir çıkmaz sokak olduğuna inanan Bacon, gerçeğe tümevarımsal (*inductive*) bir yolla ulaşmayı hedefliyordu. Tümdengelimli yöntemde mantıklı gözükten çözümler doğadaki gerçeklerle çakışmayabiliyordu. Halbuki, diğer yöntemin başlangıç noktası doğayla ilgili en basit gözlemler olduğundan, bunları bir araya getirip “bilgi merdiveni”ni tırmanmak mümkündü.

Modern bilim, bilim adamının sezgi ve hipotezlerini yansıtan tümdengelimli yaklaşımı da tümevarımsal metodu tamamlayan bir adım, dolayısıyla bilimsel yöntemin geçerli bir parçası olarak görmekte. Ancak, Bacon Aristo’nun tekniğini reddederek ölçüm ve gözlem gibi teknikleri ön plana çıkartmak suretiyle bir devrimi başlattı. Açtığı yoldan Kopernik, Kepler, Galileo ve Newton gibi bilim adamları geçtiler.

Rönesans’ı, 1517 yılında Martin Luther’in Katolik Kilisesi’ne başkaldırmasıyla başlayan dinde Reformasyon’un izlemesi de modern bilimsel çalışmaların önünü açan bir etkendi. Hıristiyanlığın bölünmesi ve dogmalarının esnemesi din dışındaki alanlarda araştırma yapmak isteyen düşünürlerin üzerindeki baskıları bir ölçüde azalttı. Reformasyon’un doğurduğu Protestan mezhebinin kapitalizme ve bireysel atılımcılığa Katolik Kilisesi’nden daha hoşgörüyle yaklaşması da Protestan toplumlarda ticaret hayatına yeni bir dinamizm getirdi ve bu toplumları teknolojiye yeniliğe teşvik etti.

BİLİMDE İLK DEVRİM

İkinci bilim devrimi diye tanımlayabileceğimiz dönemin başlangıcı 16. ve 17. yüzyıllara uzanmakta. Yaklaşık olarak 1550-1700 yılları arasında bir avuç Avrupalı düşünür modern bilimin temel yöntemlerini oluşturdular. Birincisi, bilimsel etkinlikler, ölçüm ve gözlem yöntemlerini kullanan, duygusallıktan, önyargılardan ve dini dogmalardan uzak, olaylara objektif biçimde yaklaşabilen kişilerce yürütölmeye başlandı. İkinci olarak, bu düşünürlerin ilgi alanları kanaat veya duygular yerine cisimlerin görölebilir ve ölçölebilir dünyasında odaklandı. Örneğın, insanın ruhu yerine vücudunu konu etti. Üçüncü olarak da, araştırmaların eksenı gözlem ve ölçüm çalışmalarının üzerine oturtuldu. Saat, gözlük, teleskop ve mikroskop gibi buluşlar da bu çalışmaları kolaylaştırdı.

17. yüzyıl biliminin öncüleri bu üç yaklaşımı uygulayabilmek için antikçağdan beri genel kabul gören “bilim” paradigmasını yani modelini reddettiler. Eski paradigma Aristo mantığı ve dünya görüşü üzerine kuruluydu. Evrenin Toprak, Su, Hava, Ateş ve Öz'den oluştuğuna inanan bu ekol, evrendeki küçüklü büyüklü cisimlerin doğal konumunun statik olduğuna inanıyor, tezlerini ölçüm, gözlem ve deneylerle sınama gereğini duymuyordu. Aristo'nun eylemsizliği (*inertia*) esas alan hareket kavramına meydan okuyan Galileo oldu.

Dünyanın güneşin etrafında dolaşan bir gezegen olduğunu kanıtlayan Kopernik ve Galileo ile gezegenlerin hareketleriyle ilgili dinamikleri yasalaştıran Kepler'i bu devrimi başlatan üç silahşor olarak görebiliriz. Bir de bilimsel yöntemi oturtan Francis Bacon'ı unutmamamız gerekir. Tüm problemleri geometrik ve matematiksel bi-

çime dönüştüren ve böylece çözüm arayan Descartes'ın (1596-1650) *cogito ergo sum*, "Düşünüyorum (şüphe ediyorum); demek ki varım" yaklaşımı da modern bilimin mantığının çarpıcı biçimde ifadesidir.

Ancak, bu bilim adamlarının çalışmalarının en kalıcı biçimde insanlığa mal edilmesi Isaac Newton'ın *Principia* adlı yapıtının 1687'de yayımlanmasıyla gerçekleşti. Newton'la birlikte insanların yaşamın fiziksel çerçevesine bakışları değişti. Onun geliştirdiği Hareketin Üç Yasası klasik mekanik biliminin temellerini oluşturdu ve bilime yeni bir yaklaşımı simgeledi. Klasik mekanik de 2 yüzyıl boyunca bilim dünyasına egemen oldu.

Klasik fiziği veya Newton fiziğini daha önceki bilimsel bakıştan ayıran en önemli özellik gözlem ve deneylere dayalı olmasıydı. Zaten Newton'ın bilim tanımı "deneysel felsefe"ydi. Skolastik hipotezlerin, önsel (*apriori*) kuramların yerini deney, gözlem ve ölçüm alacaktı. O zamana kadar filozof veya din adamlarının sorularına ancak düşünce ve idrak yoluyla cevap aranırdı. Newton, deney ve gözlem yoluyla elde ettiği bilgilerden ilkeler ve temel yasalar üretti. Bu yasalar yoluyla da incelediği cisimlerin gelecekteki hareket ve davranışlarını öngördü. Basitlik, determinizm ve öngörülebilirlik yaklaşımlarının temelini, neden ve sonuç ilişkisi bilimin özünü oluşturdu.

Newton'ın getirdiği yeni bakış açısı, bilimsel metodoloji ve değerler bilimin ötesinde teknoloji, üretim, siyaset ve sanatı, kısacası Batı'nın kültür ve vizyonunu derinden etkiledi. Hristiyan dininin Batı kültüründeki yaratıcı egemenliğini bilim devraldı. Nitekim, Alman filozofu Friedrich Nietzsche bu olguyu "Tanrı öldü" diye özetledi. Ünlü İngiliz şairi Alexander Pope, Newton'ın önemini şöyle dile getirdi:

“Doğa ve Doğanın Yasaları Gecenin içinde saklıydı;

Tanrı dedi ki Newton yaratılsın: Ve her şey Aydınlandı.”¹

Bilimsel yöntemin gözlem amacıyla kullandığı bölme, parçalama, ufalama, ayırma gibi işlemler düşünce dünyasını da etkiledi; üretimden eğitime birçok alanda işbölümü ve uzmanlaşma egemen oldu. Makine insan vücudundan toplum yapısına kadar çoğu sistemin değişmecesini haline geldi. Böylece Sanayi Devrimi’nin hem fiziksel hem de düşünsel altyapısı oluştu. Bu tür mekanistik dünya görüşünün gücü 17. yüzyıldan günümüze dek sürmekte.

Burada amacımız bilim tarihini özetlemeye çalışmak değil. Ama, en eski önemli bilimsel yaklaşımların bir biçimde Milet’te başladığını kabul edersek, bu kent’in altın çağı olan MÖ 6. yüzyıl ile antik paradigmanın kökten değiştiği 17. yüzyıl arasında akan 21 yüzyıl boyunca bilimin ne kadar durağan olduğunu vurgulamak istiyoruz. Aristo’nun çizdiği bilimsel çerçevenin 17. yüzyıldan itibaren ne kadar çabuk yıkılıp yok olduğunu, yerini yepyeni bir paradigmaya terk ettiğini de bilmemiz gerekiyor. Bu tablo 21. yüzyıla ilgili öngörülerimizi etkileyecek. “Keşifler Yüzyılı...” başlıklı yazısında Muharrem Sarıkaya, “... Geçmiş yüzyıldaki keşiflerin gelecek 10 yılda gerçekleşeceğini düşünmek kehanet olmasa gerek” diyerek bilimdeki gelişimin artan ivmesini vurguluyor.²

¹ Prof. Dr. A.M. Celal Şengör, “Akıl, Bilim, Deprem, İnsan”, İTÜ 227. Eğitim Yılı Açış Dersi, 4.10.1999, s. 19.

² Muharrem Sarıkaya, “Keşifler Yüzyılı...”, *Hürriyet*, 2.1.2000.

BÜYÜK SIÇRAMA

İngiliz fizikçi Lord Kelvin doktora öğrencilerine fizik biliminden uzak durmalarını öğütlemişti. Çünkü Kelvin'e göre, "bu alandaki bütün ilginç çalışmalar tamamlanmıştı." Lord Kelvin'in öngörüsünden kısa bir süre sonra Bern patent ofisinin sıradan bir görevlisi olan Albert Einstein $E=mc^2$ denklemini ve Görecelik (İzafiyet) Kuramı'nı oluşturdu. Gene o sıralarda, enerjisini biteviye ışın halinde yayan cisimlerle ilgili yapılan araştırmalar Kuantum Kuramı'nın tohumlarını atıyordu. Einstein madde-enerjiyle uzay-zamanın yapısının arasında etkileşim olduğunu ileri sürdü. Madde-enerji Eukleides uzayından sapıyor ve uzay-zamanı büküyordu. Kıvrılmış uzay-zaman da içinden geçen madde-enerjinin yolunu değiştiriyordu. Kıvrılmış uzay sadece maddeyi değil, içinden geçen ışığı da yolundan saptırıyordu.

Kuantum Kuramı'na göre, radyasyon sırasında elektronların enerjisi sürekli değil, belirli miktarlardaki (*discrete*) kuantalar halinde yayılır. Kuantum Kuramı'na kadar zerreciklerin hem momentleri hem de pozisyonu olduğu düşünülürdü. Belli bir parçacık her zaman bir yerde olmak ve belli bir hızla hareket etmek zorundaydı. Kuantum Kuramı her iki özelliği aynı anda saptamanın olanaksız olduğunu kanıtladı. Çünkü zerreciğin konumunu ölçerken momentleri değişmekte, momentini ölçerken de konumu oynamaktaydı. Demek ki her iki özelliğine aynı anda ulaşmak olanaksız. Benzer çelişkiler dalga-zerre, enerji-zaman, süreklilik-kopukluk gibi diğer ikilemlerde de görülür. Bu tür çiftlerden birisini sabitlemeye kalktığımızda diğeriyle ilgili bilgiler muğlaklaşır.

Kuantum dünyası sanki bir sis perdesinin arkasında saklıdır. Heisenberg bu ortamı Belirginsizlik İlkesi'nde tanımlamıştır. Heisenberg'e göre kısmi gerçeklerle ve belirginsizliklerle yaşamak ve yetinmek zorundayız. Kuantum âleminin varlıkları görülebildiklerinden ve ölçülebildiklerinden ötededirler. Çünkü, görülebilen ve ölçülebilen gerçeğe ek olarak kuantum ortamında bir de potansiyalite vardır. Sistem gelişirken doğmayı bekleyen realite, yani sistemin ne olabileceği de sistemin özellikleri arasındadır. Gerçek, gördüğümüz veya ölçtüğümüz, potansiyel ise cismin gözlemden önceki durumudur.

Nitekim, Schrodinger'in dalga fonksiyonu, bir varlığı herhangi bir zaman veya herhangi bir ortamda ölçtüğümüzde görebileceğimiz sonsuz yelpazeyi tanımlamaktadır. Kuantum Kuramı'na göre temel gerçek sonsuz olanakların dalgalar gibi yayılmasıdır. Bir zerrecik belli bir zamanda belli bir konuma karar kılınca kadar her an her yerde olma olanağına sahiptir. Schrodinger'in formülü Kuantum Kuramı'ndaki zerreciğin matematiksel tanımıdır. Cismin her türlü olanağını belirler. Bunlardan biri gerçekleşince, yani cisim bir yer veya bir zamana oturunca tüm diğerleri yok olur.

Kuantum dünyasında birbiriyle çelişenler de dahil olmak üzere her olasılık kendi realitesi çerçevesinde ve birlikte var olabilir. Bu dünya gerçekleşmesi mümkün olanların dünyasıdır. Doğal sezgilerimizle kavramamızın zor olduğu kuantum dünyasının temel fizik realiteleri muğlak ve çelişkilidir. Bunları saklayan sis perdesi beklenmedik zamanlarda aralandıkça değişik dünyalar ortaya çıkar. Fizikçiler hangi dünyaların ne gibi koşullarda belireceğinin olasılıklarını hesaplama çabası içindedir.

20. yüzyılda kaos ve karmaşıklık (*complexity*) gibi garip diye tanımlayabileceğimiz bilimler ve *indeterminism*, *nonlinearity* ve *acausality* türü yeni bilimsel kavramlar da kabul gördü. Yepyeni kavramlar, yeni kategoriler, fiziksel ve biyolojik realitelerle ilgili yepyeni vizyonlar ortaya çıktı. Eski bilimsel yaklaşım gözlemci ile gözlenen nesneyi kesin biçimde ayırırken, kuantum dünyasında bu ayırım giderek anlamsızlaşıyor, hatta ortadan kalkıyordu. Yeni bilim *interactive* idi. Araştırmacı araştırdığı süreçle karşılıklı etkileşim içinde oluyor, hatta sürecin bir parçası olabiliyordu. Kuantum, kaos ve karmaşıklık kuramlarında bilim adamının gözlem yeri, yöntemi, amacı da çözümlenmesi gereken bilginin bölümlerini oluştuyordu.

20. yüzyılda bilimin gerçekleştirdiği aşamalar doğaldır ki Einstein, Planck, Heisinger, Schrodinger gibi fizikçi ve matematikçilerin Genel Görecelik ve Kuantum kuramlarıyla sınırlı değildi. Özellikle, kimyada 19. yüzyılda başlayan atılımlar 20. yüzyılda hızlanarak sürdü. Keza, biyolojide DNA'nın keşfiyle zirveye ulaşan araştırmalar bir sonu değil, başlangıcı simgeliyordu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra elektronik alanındaki yenilikler de günümüzdeki bilişim ve haberleşme patlamasının altyapısını hazırladı. Bütün bu gelişmelerin içinden Kuantum Kuramı'nı öne çıkarmamızın birkaç nedeni var:

Birincisi, 1960'lardan beri, Genel Görecelik Kuramı'nın astronomi ve fizikte giderek daha çok rol oynamış ve doğruluğunun yeni teknolojilerin olanak tanıdığı çeşitli deneylerle sınanmış olması. Genel Görecelik ve Kuantum Saha kuramları bugüne kadar en iyi kanıtlanmış fizik kuramları konumundalar.

İkincisi, Genel Görecelik ve Kuantum kuramlarının hem evrendeki en büyük cisimlerin hem de en ufak

zerreciklerin hareketlerini açıklama gayreti içinde olması. Sonuçta, A'dan Z'ye tüm yaşamın deşifre edilmesi söz konusu. Üstelik, fizikte elde edilecek sonuçlar kimyadan elektroniğe, biyolojiden psikolojiye kadar diğer bilimlerin görüş açısını ve bilgi dağarcığını genişletmekte.

Üçüncüsü, kuantum sorunlarına odaklanmış bilim adamlarının geliştirdiği modellerin kapsamının doğa bilimlerini aşarak tüm post-modern düşünce ve sanat akımlarını etkilemesi. Wittgenstein'ın dil felsefesinden kübist resme kadar birçok alan Nietzsche'nin deyimiyile Tanrı'nın bakış açısına sahip olamayacağımızın bilincinde şekillenmekte. Her görüşün gerçeğe ilgili olabilecek perspektiflerden sadece bir tanesiyle sınırlı olduğu insanlığı tevazuya sevk eden bir idrak.

Özetlersek, Genel Görecelik ve Kuantum kuramları, 17. yüzyıldan sonra ilk kez bilimde yeni bir paradigma değişikliğini işaret etmekte. Antik bilimden sonraki ilk büyük paradigma değişikliğine kadar 2.000 yıldan fazla süre gerekti. Halbuki, Newton'cu paradigmadan sonra yaşanmakta olan bu ikinci devrime kadar sadece 300 yıl geçti. Değişimin ivmesi baş döndürücü nicelikte artmakta. Üstelik, bundan sonraki paradigma değişikliğinin niteliği de farklı olabilir. Antikçağda din ve felsefeden çıkarak birçok yola ayrılan bilimsel uğraşlar sonunda tek mecrada birleşebilir. Böylece bu son ve kalıcı paradigma olabilir. 21. yüzyıl birçok sürprizi beraberinde getirecek.

Bizi ilgilendiren temel sorular şunlar:

Bu başdöndürücü gelişme ve değişim içinde kendimizi nerede konuşturacağız? Etken ve etkili mi yoksa edilgen mi olacağız?

Bilimin en az sermaye kadar uluslararası ve akışkan

olduğu dünyamızda kendi inisiyatifimizle çokdisiplinli ve çokuluslu proje, takım, enstitü ve benzerleri içinde güçlü bir noktada yer alabilecek, 21. yüzyılı şekillendirecek yeni buluşlarda rol oynayabilecek miyiz?

Bizi yöneten ve yönlendirenler bilimin bilgiyi yarattığını, bilginin teknolojiyi geliştirdiğini, teknolojinin ise kalkınma ve refahı ateşlediğini idrak edecekler mi?

Bilginin teknolojinin de ötesinde toplumsal örgütlenmemizde, milli stratejileri geliştirip uygulamamızda da hayati rol oynadığının farkındalar mı?

Milli egemenliğimiz halkımızın ise, uluslararası egemenliğin bilim ve bilgiye hükmedenlerin elinde olduğunun farkında mıyız?

Bu ve benzeri suallere cevaplarımız “evet” ise gerekli öncelikleri ulusumuzun önüne koymaya ve kaçınılmaz fedakârlıklara razı mıyız? Öyleyse, eğitim sistemimizde gerekli değişiklikleri yaparak yola koyulalım.

Mevcut sistem belli ilerlemelere olanak sağlamışsa da halen bulunduğumuz nokta AB ve AB’ye aday ülkeler arasında en altta. Bilimde büyük bir sıçrama yapmadan 21. yüzyılı Türkiye’nin yüzyılı yapabilir miyiz?

Hürriyet gazetesi bilimde Türkiye ve AB’yi karşılaştırmak amacıyla Türkiye’deki üniversitelerin bilimsel üretimlerini değerlendirmekte kullanılan uluslararası fen bilimleri, sosyal bilimler ve sanatla kültür alanlarındaki atıf indekslerini taramış. Böylelikle, geçmiş 25-50 yıl boyunca değişik alanlarda uluslararası platformda yayımlanan ve başka bilim adamlarınca kendi araştırma ve yapıtlarında kullanılan katkılardaki payımızı saptamış. Başka bir tanımla, uluslararası dev bilgi bankası veya birikimindeki katkımızı hesaplamış. Olayın kapsamını vurgulamak için, bu bankalardan sadece biri olan çokdisiplinli fen bilimleri bilgi bankası 1945’ten

bugüne kadar yayımlanan makaleleri içeren *Science Citation Index Expanded*'e (SCI-EXPANDED) haftada ortalama 17.750 makale, 362.000 yeni atıf, patentler için de 775 yeni atıf ekleniyor.

Uluslararası atıf indekslerinde yayımlanan Türkiye kaynaklı yayın sayısı 1985'te 532'den 2001'de 7.930'a yükselmiş. 2001 yılı sonuçları ele alındığında Türkiye; Portekiz, Yunanistan, İrlanda ve Lüksemburg'un önünde gözükmüyor. "Ancak üniversite sayısı ve nüfus faktörü dikkate alındığında Türkiye oldukça gerilere düşüyor. Örneğin, yaklaşık 5 milyon nüfuslu Finlandiya'da bir yılda 8.330 bilimsel yayına imza atılırken, 67 milyon nüfuslu Türkiye'de ancak 7.543 yayın üretiliyor."³ Liste başı İngiltere'de 89.000, onu izleyen Almanya'da ise 79.000 yayın indekslenmiş. Avusturya, Danimarka ve Belçika gibi bizden çok daha az nüfuslu ülkeler sıralamada üstümüzde bulunuyor.

"Türkiye, çoğu 2004 yılında üyelik statüsü kazanacak olan AB aday ülkeleri ile nüfus faktörü dikkate alınarak kıyaslandığında, üretkenlikte adayların hemen hepsinden geri kaldığı ortaya çıkıyor. Türkiye, yalnızca Litvanya ve Romanya'yı geride bırakabiliyor. Kıbrıs Rum Yönetimi de bilimsel üretkenlikte Türkiye'yi geçen ülkeler arasında."⁴

2000 ve 2001 yıllarında yaşadığımız ekonomik krizler resmi daha da kararttı. Olayı, "Akademik iflas yolda"

³ "Karneler Uluslararası Kriterlerle Hazırlandı", *Hürriyet*, 22 Eylül 2002, s. 15.

⁴ a.g.y.

diye özetleyen *Radikal*'e göre, “Türkiye’nin en büyük üniversiteleri, ekonomik kriz sonrasında Araştırma Fonları’nın kaldırılması nedeniyle artık araştırma yapamaz hale geldi. ODTÜ’de araştırmalar durma noktasında. İTÜ’de de tehlike çanları çalıyor. Boğaziçi rektörü Prof. Dr. Tansal, ‘Sonumuz akademik hüsrân’ dedi.”⁵

İşsizliği ortadan kaldırmak için seferber etmek zorunda olduğumuz şey, yerli ve yabancı sermaye üzerinde kaldıraç gücünü uygulayacak bilimsel birikimimiz ve teknolojik kapasitemiz. Sermayeden verim alabilmek için bilim ve teknolojide de büyük bir atılımın gerekli olduğunu umarım yukarıdaki rakamlar doğrulamıştır.

BİLİMİN SONU YAHUT SONUNCU DEVRİM

21. yüzyıl bilimde büyük ve mutlu bir “son”u vaat etmektedir. Bilinen en küçük maddeleri inceleyen Kuantum Kuramı’yla, evrendeki en büyük cisimlerin hareketini izaha çalışan Genel Görecelik Kuramı’nın entegrasyonu sonucunda bir Büyük Birleşik Kuram’ın (BBK) oluşması ve bu kuramın, en ufak zerreciklerden en büyük galaksilere kadar evrendeki tüm maddelerin hareketlerini izah ve tahmin etmesi umulmakta. 1920’li yıllarda Heisenberg, Bohr ve Planck gibi bilim adamlarınca geliştirilen Kuantum Kuramı maddeyle ilgili sunduğu sonuçlardan ziyade, sorduğu sorular nedeniyle devrimsel nitelikte. 1905’te Einstein’ın oluşturduğu Özel Görecelik Kuramı ise uzay ve zaman ilişkisini devrimsel biçimde yeniden tanımladı. Kuantum ve Görecelik kuramlarının birbirleriyle ters düşmemeleri, bugüne

⁵ Ayşegül Dikenli, “Akademik İflas Yolda”, *Radikal*, 27.9.2002, s. 3.

kadar deneysel olarak çürütülememeleri ve hatta birbirlerini tamamlayıcı özellikleri, 21. yüzyılda aralarındaki boşlukların doldurulup, entegrasyonun tamamlanması ve dolayısıyla BBK'nın oluşabilmesi umudunu doğuruyor. BBK'nın de ötesinde bir "Her Şeyin Kuramı" gerekli. Her Şeyin Kuramı bir anlamda değişik bilimlerin temel kuramlarını bir çatı altında toplayacak.

Evrende bilinen ve bosonlardan oluşan dört gücün (enerji üreten nükleer reaksiyon zincirlerinde rol oynayan zayıf nükleer güç, nötron ve protonları atomik çekirdeğin içinde tutan kuvvetli nükleer güç, elektromanyetik güç ve kütleçekimi) birbirleriyle etkileşimleri ve tüm cisimler üzerindeki etkilerinin BBK sayesinde anlaşılmasıyla hayatın temel gizemi de önemli ölçüde açığa çıkmış olacak. "Bilimin sonu" addedilebilecek Büyük Birleşik Kuram esasında bir son değil, yepyeni bir başlangıç olarak da görülebilir. Modern bilim BBK yoluyla bizlere uygarlık olarak geleceğimizle ilgili yepyeni bir vizyon sağlıyor; aynen Kuantum Kuramı'nda olduğu gibi sonsuz olasılıklarla dolu bir gelecek. Çünkü, BBK yaşamın kökenlerine inip bilimsel yaklaşımla varoluşun kökenlerini ve temel dinamiklerini izah edebilmemize, tüm zerrecik ve maddelerin gelecekteki davranışlarını da öngörmemize imkân tanıyor. Bu da biyolojiden kimyaya her alanda bugün hayali bile zor olan ufuklar açıyor. Bu hacet kapısından geçip ölümsüzlüğe değilse bile çok uzun ve sağlıklı yaşam olanaklarına ve refaha kavuşmak olası. Bilim 21. yüzyılda bu hedefe koşacak. Bilimin içerdiği bu potansiyeli idrak edip onu geliştirmeye çalışan uluslar egemen, bu yarışta geride kalanlar da esir değilse bile bağımlı olacaklar.

21. yüzyılda "Her Şeyin Kuramı"nın da bulunması şansı var. Örneğin, insan hayatı ve onun geleceğe taşın-

masıyla ilgili en önemli buluşlardan birisi 1950’li yıllarda James Watson ve Francis Crick’in keşfettiği ikili sarmaldı. Aminoasitlerden proteinler oluşturma nın modelini sağlayan DNA molekülünün ikili sarmal şeklindeki yapısı genetik bilgileri depoluyordu. Sarmalın iki şeridi üzerindeki kimyasalların sıralamasına göre genetik şifre belirleniyordu. İkili sarmal birbirinden ayrılıp her biri kendi kopyasını çıkartınca genetik harita yeni kuşağa geçiyordu. Günün birinde çok çok güçlü bir bilgisayar sayesinde kuantum mekaniğinin formüllerini DNA’yla ilgili bazı elektron ve çekirdekler üzerinde çalıştırabilirsek hayatın köklerine ulaşacağız. Böyle bir bilgisayarın kendisi büyük olasılıkla elektronik değil, biyolojik olacak. Görüyoruz ki, fizik ve kimya birbirlerine yaklaşıyor. Yaklaştıkça biyolojide büyük buluşlara olanak doğuyor. Yeni buluşların yol açtığı teknolojik gelişmeler ise soyut biçimde üretilmiş yeni bilimsel kuramların laboratuvar ortamında somut olarak denenmesine olanak sağlıyor. Adeta derelerin ırmaklara, ırmakların nehirlerle akması, nehirlerin de okyanuslarda birleşmesine benzer bir süreç içinde bilimin kolları bir büyük bütün içinde birleşmeye doğru koşuyor. Bu büyük bütünleşmeyi tanımlayan “Her Şeyin Kuramı” bir ihtimal 21. yüzyılda oluşacak ve insana tarihte ilk defa hem gerilere, yaşamın köklerine uzanabilme, hem de geleceğe inanılmaz bir güçle egemen olma şansını tanıyacak.

Nobel ödüllü fizikçi Steven Weinberg, *Son Teorem Düşleri (Dreams of a Final Theory)* adlı yapıtında,⁶ simetri ilkesi ve bununla ilgili olarak *Superstrings* Kuramı’nın bilimi Son Kuram’a ulaştıracığını savunuyor. Simetri ilkesini sınamak için geliştirilen laboratuvar orta-

⁶ Weinberg, 1992.

mı Süperiletken Süper Çarpıştırıcı (*Superconducting Super Collider*). Yeryüzünde inşa edilmekte olan kilometrelerce uzunluğundaki özel tünellerde oluşturulacak trilyon volt gücündeki enerjiyi kullanarak yeni yüksek güçleri ve bilinmeyen maddecikleri arayacak SSC'nin 10 milyarlarca doları bulan faturasını Amerikan Temsilciler Meclisi bir türlü onaylamadığı için proje beklemede. BBK ve Her Şeyin Kuramı'yla ilgili deneyler masa başında oluşturulan matematiksel modellerden laboratuvar araştırmalarına dönüşemiyor. Ama gün gelecek insanın gemlenemeyen merakı ve toplumun durmayan zenginleşmesi SSC'yi düştürüp gerçeğe dönüştürecek. O zaman, insanlık Her Şeyin Kuramı'na doğru bir adım daha yaklaşacak. Bu dediklerimiz büyük bir olasılıkla yeni yüzyılın ilk yarısında yaşanacak.

Önemli olan, en ufak zerrecikten evrendeki galaksi ve süpernovalara kadar bütün cisimlerin hareketini izah eden ve geleceğini tahmin eden, yani her şeyin modelini oluşturan Son Kuram'ın bulunup bulunamayacağı değil. Bazı düşünürler hiçbir şeyin yasası olmadığını; bizim ölçme ve gözleme yaklaşımımızın sözde yasaları oluşturduğunu savunuyor. Başkaları ise insan zekâsının Son Kuram gibi çok geniş kapsamlı bir kavramı idrak edecek kapasitede olmadığına inanıyor. Weinberg'in aksine, Karl Popper gibi bazı bilim felsefeciler "son izahın" mümkün olmadığını savunuyorlar. Çünkü, her izahın ötesinde daha derin bir izahı oluşturmak mümkün. Sonsuza atılmış bir çapaya bağlı zincir gibi temel ilke ve sebepler uzayıp gidebilir. Önemli olan çapaya ulaşmak değil; zincirin çok sayıda halkasını güvertede toplayabilmek. "Son"a erişilmese bile bu çaba, bilimi yeni ufuklara, insanlığı yeni olanaklara taşıyacak. 21. yüzyılda zincir her zamankinden de hızlı bir şekilde vira edilecek.

BİZE NE?

Yeni yüzyılda, Büyük Birleşik Kuram veya Her Şeyin Kuramı'na erişme yolunda elde edilen bilgi ve buluşlar, sorgulayan, algılayan, bilen, bulan ve kullanan kişi, kurum ve ulusların elinde inanılmaz bir güç olacak. Türkiye bu baş döndürücü girdabın tam ortasında, ona yön verici ve onun gücünü kullanabilir konumda olabileceği gibi, olayın dışında sadece girdabın etkilerini hissederek, bu etkiler sonucu oradan oraya savrulur biçimde edilgen bir konumda da olabilir. 21. yüzyıldaki milli hedeflerimizi belirlerken belki de en birinci sıraya oturtmamız gereken öncelik evrensel bilim yarışının iddialı bir koşucusu olma kararlılığıdır. İnsanlığı ve bizi mutlu bir Son Kuram'a götürebilecek evrensel çalışmaların tam ortasında olmak iddiası gençlerimize olan borcumuzdur.

Demek ki, bir an önce Soğuk Savaş sonrası artık içi boşalmış siyasi “bağımlılık” edebiyatını bir yana bırakıp bilimsel olarak küresel akımlara bağlı, yani entegre olmanın, hatta bizim için en önemli konularda onlara önderlik edebilmenin yollarını aramalıyız.

Bilimsel buluşların gelişmesi için demokrasi ve bireysel özgürlüklerin önkoşul olduğunu unutamayız. Baskı ve otokratik ortamlarda oksijensiz kalan sadece felsefe, edebiyat ve sanat dalları değil, bilim de geri kalıyor. Eski Çin İmparatorluğu'ndan modern Sovyetler Birliği'ne kadar birçok örneği var bu ilişkinin.

Bireysel özgürlük deyince salt siyasi konular aklımıza gelmesin. Vicdan özgürlüğünün garantisi olan laiklik de Batı'nın bilimdeki başarısının temel öğelerinden biri.

Savlarımızın kuramsal ve kavramsal olduğunu düşü-

nenler varsa kalkınma ekonomisindeki en son araştırmalara göz atsinlar. Büyüme ve kalkınmanın motoru olarak bilginin artık sermaye, emek ve diğer öğelerin önüne geçtiğini görürler. 1990'lı yıllarda bilim ve teknolojide atılım yapabilen ülkeler kalkınma yarışında da hız kazandılar. Örneğin, eğitim ve bilişim teknolojisine öncelik verip yatırım yapan İrlanda, geleneksel bir tarım toplumu olmaktan hızla sıyrılıp Avrupa'nın en çok bilgisayar yazılımı üreten ülkesi konumuna geldi. Finlandiya da 10 yıl içinde ekonomik sıkıntı içindeki bir kâğıt ve orman ürünleri ihracatçısından bilgi-yoğun bir ekonomiye dönüştürdü kendisini.

Dünya Bankası başkan yardımcılarında Johannes Linn, ülkelerin bu alanda başarılı olabilmesi için şu koşulları öne sürüyor:⁷

Üniversite eğitiminin yaygınlaştırılıp niteliğinin yükseltilmesi,

Bilgisayar kullanımı ve internete erişme oranlarının artırılması,

Ar-ge harcama ve çalışmalarının geliştirilmesi,

Dinamik bir haberleşme altyapısı,

Bilginin verimli kullanımını ve girişimciliği teşvik eden bir ortamın oluşturulması.

Linn'e göre, düşük enflasyon, etkin mali ve parasal siyaset ve uygulamalar yatırım ve teknoloji transferini hızlandıran önkoşulların başında geliyor. Serbest ticaret, teknoloji kullanımına talebi kamçılıyor. Doğrudan yabancı sermaye de teknoloji nakline ivme kazandırıyor. Etkin bir bankacılık sistemiyle sağlam bir mali sektör de yenilikçi şirketlerin fonlanması için gerekli. Yenilikleri

⁷ Johannes Linn, "Spread Knowledge and Put It to Work", *International Herald Tribune*, 2002.

koruyan yasalar ve rekabetçi ortam da bilim ve teknolojinin yeşereceği iklime katkıda bulunuyor. Bütün bunları bir potada eritip, en verimli sonuçları elde etmek için ise milli bir bilim, bilgi ve teknoloji stratejisi oluşturup uygulayabilecek bilinç ve irade gerekiyor.

Nitekim, Linn'in kurumu Dünya Bankası'nın 1998/99 *Yılı Dünya Kalkınma Raporu*'nun konusu da "Kalkınma İçin Bilgi."⁸

ŞİRKET VE BİLGİ

Daha önce, kalkınmanın devletlerden çok şirketlerin eliyle gerçekleştiğini, devletlerin temel işlevinin kalkınma için uygun ortamı oluşturmak olduğunu savunduk. Öyleyse, bilginin temel kullanıcısının şirket olması gerekir; daha çok bilgiye ulaşip onu daha etkin kullanan şirketlerin daha da güçlenmeleri beklenir. Nitekim iki Japon araştırmacının 1995'te yayımladıkları bir araştırmaya göre şirketleri rekabette öne geçiren temel öğe, üretim gücünden çok yeni bilgi yaratabilme yeteneği.⁹ Araştırmacılara göre Batı'da şirketler rakam, veri vb. gözle görülür, kolaylıkla ölçülebilir bilgilere ağırlık verirken, Japon şirketleri kişisel güdü, deneyim ve becerilere dayalı "yumuşak" bilgileri de önemsiyorlar. Çıraklık sistemi ve takım çalışması gibi yaklaşımlar bu tür bilginin korunup kullanımını kolaylaştırıyor. Bilgisayarın yanında kurumsal kültür de bilgi birikiminde araç rolü oynuyor.

⁸ World Bank, *World Development Report 1998/99: Knowledge for Development*, 1999.

⁹ Ikujiro Nonaka ve Hirotaka Takeuchi, *The Knowledge-Creating Company: How Japanese Companies Create the Dynamics of Innovation*, Oxford University Press, 1995.

Bilginin kalkınmadaki önemini ilk idrak edenlerin başında yönetim bilimcisi Peter Drucker geliyor. “Bilgi Toplumunun Yükselişi” başlıklı makalesinde “yeni küresel ekonomide bilgi sermaye veya emekten daha geçerli” diyen Drucker’a göre 1750-1900 arasında bilgi Batı’da yeni bir anlam kazandı.¹⁰ O döneme kadar varoluşu ilgilendiren bilim, var ediş veya üretime uygulanmaya başlandı. Dolayısıyla, felsefi ve bireysel bir özellikten, kullanışlı bir kamusal kaynağa dönüştü. İlk 100 yıl araç, süreç ve ürünlere uygulanan ve bu sayede Sanayi Devrimi’ni yaratan bilgi, 1880’lerden sonraki ikinci aşamada işin kendisine uygulandı. Taylorizmin getirdiği verimlilik patlaması kapitalizmin başarısının temel öğelerindendi. Üçüncü aşama İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra başladı. O zamandan beri bilgi, bilginin geliştirilip uygulanmasında kullanılıyor.

Bilim, bilgiişlem, yapay zekâ, biyoteknoloji gibi sadece ekonomiyi değil yaşamın nicelik kadar niteliğini de özünden değiştirebilecek bilgi ve teknolojilere ulaşmak için kullanılıyor. *Scientific American* dergisinin 20. yüzyılda çıkan son sayısında “Bilim 2050 yılında neleri bilecek?” sorusu soruluyor ve şöyle ayrıntılandırılıyordu:¹¹

Fizik birleştirilebilir mi?

Yaşlanma geciktirilebilir mi?

Genler neleri gizliyor?

Evren nasıl oluştu?

Akıl nasıl çalışıyor?

¹⁰ Peter F. Drucker, “The Rise of the Knowledge Society”, *The Wilson Quarterly*, İlkbahar 1993, s. 52-71.

¹¹ “What Science Will Know in 2050?”, *Scientific American*, Aralık 1999, s. 30-91.

Robotların zekâsı olabilir mi?

Evrende başka canlılar var mı?

İklimi ne kadar değiştiriyoruz?

Bunlar ve benzer soruların çoğunun önümüzdeki 50 yılda cevaplanacağını düşünen birçok bilim adamı var. Cevaplar sadece bilimsel merakları tatmin etmekle sınırlı kalmayacak. Yaşam süresinden beynimizin fonksiyonlarına, tarımsal verimlilikten uzay madenciliğine, yeni enerji kaynaklarından iklim olaylarına kadar bugün kontrolümüzün dışındaki birçok olay insanlığın egemenliği altına alınacak. Ama kimin? Kimler toprak, su, hava, uzay, birim ve toplumlar üzerinde böylesine güçlü yeni kaldıraçlar elde edecek?

Bu yarışta geri kalmamak, edilgen olmamak için acilen küresel bilim fırtınasının içine dalmamız, bunun için gerekli stratejileri oluşturmamız, yatırımlara girişmemiz, özgür düşünce ve araştırma ortamını yaratmamız, bilim ve aklın yolunu sadece sanayi ve ekonomimizde değil toplum hayatımızın her alanında izlememiz gerekmektedir.

IX. Bölüm

TEKNOLOJİ

Stanley Kubrick'in, ünlü kurgubilim yazarı Sir Arthur C. Clarke'ın öyküsünden beyaz perdeye uyguladığı 2001 *Uzay Macerası* filminin açılış sahnesinde Afrika'nın yaşlanmış ve çorak ovalarında av peşinde dolaşan gorilleri görürüz. Bunlardan biri sürüden biraz kopup önüne çıkan bir hayvan iskeletini dürtüklemeye başlar. Bu arada, eline geçen iri bir kemik parçasıyla oynarken, onu iskeleti parçalamak için çekiç gibi kullanır. Böylece edindiği yeni güç adeta gorili sarhoş eder. Sevinçle sıçrarken kendisine yaklaşan bir başka sürüyü uzaklaştırmak için elindeki iri kemik parçasını fırlatır ve hasımlarının kaçışına tanık olur. Clarke'ın isimsiz kahramanı böylece bir aletin vuruğu gücünün yanında balistik niteliğini de keşfetmiştir.

Clarke'ın zengin hayal gücü gorille insan arasındaki köprüyü genetik olarak değil ama alet kullanma becerisi üzerine kurar. Gerçek yaşamda olmasa bile kurgubilimdeki ilk çarpıcı teknoloji örneği, gorilin elinde şekil, anlam ve amaç kazanan kemik parçasıdır. Filmin daha sonraki bölümünde, modern çağda yaşayan kahramanların elinde teknoloji, insanları uzay istasyonlarına, yeni galaksilere taşıyan bir bilgi, buluş ve uygulama yumağına dönüşür. Canlılar, yaklaşık 1 milyon yıllık, bizim için çok uzun ama evrenin 15 milyar yıllık tahmini yaşantısı içinde çok kısa bir süre zarfın-

da, kemik parçasından Hubble Uzay Teleskopu'na veya milyar dolarlık doğrusal hızlandırıcılara (*linear accelerator*) ulaşmıştır.

Gorillere kadar dönmese bile insanlık tarihinin çizgisinde gerilere uzandıkça teknolojinin modern bir olgu olmadığını, tarihin en eski, sürekli ve önemli ögelerinden biri, belki de birincisi olduğunu görürüz. Teknolojinin bu özelliğini anlamak ve modern teknolojinin hangi tarihi köklerden çıktığını saptamak için Yunan, Roma dönemleri ve ortaçağdaki evrimine göz atacağız. Bizi özellikle ilgilendiren, teknolojiyle bilim arasındaki ilişki. Çünkü, doğal bilimlerde gözlemlediğimiz güncel gelişmelerden teknolojik oluşumlarla ilgili sonuçlar ve öngörüler çıkarabiliriz. Bilimdeki ilerlemelerin teknolojiyi geliştirdiği ve teknolojik gelişmelerin yeni bilimsel deney ve gözlemleri mümkün kıldığı mutlu döngünün yarınımızı nasıl etkileyeceğini anlamaya çalışıyoruz.

Bizim için önemli olan bilim ve teknoloji arasındaki sembiyotik ilişki. Yoksa, gorilin bir rastlantı eseri eline aldığı kemiğin alete dönüşmesi 21. yüzyıldaki yaşamımızı şekillendirecek türden bir olgu değil. Bu demek değil ki bilim ve teknolojinin ilerlemesinde veya birbirini etkilemesinde rastlantının hiç rolü yok. En azından Arşimet'in küvete girince taşan sudan cisimlerin hacmiyle ilgili sonuçlara varıp, “buldum-*evraka*” diye haykırarak banyosundan çıkışının öyküsü bu ilişkiyi binlerce yıl öncelere götürüyor.

Teknolojinin tarihin derinliklerine uzanan köklerini hatırlarken vurgulamak istediğimiz bir nokta teknolojik yeniliklerin ulaştığı baş döndürücü hız. Bilimler arasında doğan yeni sinerjilerin ne gibi teknolojik patlamalara yol açacağını kestirmeye çalışacağız. Örneğin, elektronikle biyoloji arasındaki evliliğin yaratacakları-

nı inceleyeceğiz. Amacımız, teknolojinin 21. yüzyılda insan yaşamında yapacağı devrimsel etki ve değişiklikleri idrak edebilmek, bunları yakalayıp yararlanamamanın maliyetini hesaplayabilmek.

Türkiye, teknolojiyi satın alma, aldığını kullanma ve kopyalama, en önemlisi de yeni teknolojiler üretme konusunda hamle yapmak zorunda. Aksi halde, kalkınma ve zenginleşme yarışında geri kalmaya mahkûm. Teknolojinin geleceğimizi igilendiren üç temel etkisine odaklanacağız:

Birincisi ve belki ilk akla geleni, teknolojinin üretim ve verimlilik, yani ekonominin performansı üzerindeki etkileri. Teknolojiye egemen olamayan ülkelerin refah yarışında başarı şansı yok. Teknolojinin büyümeyi hızlandırdığı gibi yaşam kalitesini de yükselterek kalkınmayı desteklediğini göreceğiz. Ayrıca, ister onaylayalım ister korkalım, küresel akımların güç kazandığı bir ortamda teknolojinin yukarıdakilerle aşağıdakiler arasında görünmeyen bir sınır çizdiğini savunacağız.

İkinci olarak da, teknolojinin, özellikle de genetik bilimi, biyoteknoloji ve nanoteknoloji gibi alanlardaki buluşların insan doğası ve sağlığını, dolayısıyla da ulusların zekâsı, psikolojisi, yaşam uzunluğu vb. özelliklerini, sonuçta da demografik geleceğini nasıl etkileyeceğini göreceğiz.

Üçüncü olarak, teknolojinin savunma araçları ve stratejilerini nasıl değiştirdiğini göreceğiz. Bu değişikliklerden yararlanamayan ülkelerin yararlanana karşı kendilerini koruma olasılığı artık hemen hemen yok olma noktasında. Sanırız, Afganistan Savaşı bunun çarpıcı bir örneği. Yakın gelecekte savunma teknolojisinde önde olanlarla geride kalanlar arasındaki mesafe daha da açılacak. Demek ki teknoloji, Türk ulusunun ekono-

mik ve biyolojik geleceğini şekillendireceği gibi, güvenlik açısından bekasında da belirleyici rol oynayacak.

İLK KIVILCIM

En önemli teknolojik buluşun ne olduğu tartışılabilir. Ancak, insanların yaşamı üzerinde en çok etki yapan ilk buluşun ateş olduğu kesin. Afrika ve Çin'in vadilerinde av peşinde koşan, sıcak ve soğuktan mağaralarda korunmaya çalışan ilk insanların yaşamında ateşin yol açtığı değişikliklerin kapsamı belki başka hiçbir buluşta yaşanmadı. Ateş onların beslenmesinden korunmasına, temel yaşam biçimlerini, hem doğayla olan, hem de kendi aralarındaki ilişkileri devrimsel biçimde değiştirdi. Dolayısıyla, o ilk toplulukların örgütlenme şekli de farklılaştı.

Ateş, daha doğrusu, onun simgelediği enerji, hâlâ insan yaşamını etkileyen en önemli öğeler arasında. Sanayi üretiminden yaşamın konforuna, atom bombasından küresel ısınmaya kadar birçok kritik olgunun altında ateşin ürkütücü gücü yatıyor. Zaten dünyadaki yaşamın motoru da güneşin dünyaya bonkör biçimde göndermeye devam ettiği kendi ateşi.

Ateşin keşfinin büyük bir olasılıkla bir rastlantı sonucu gerçekleştiği tahmin ediliyor. İnsanın rolü, belki bir yıldırım düşmesi veya volkanik patlama sonucu çıkan bir yangının önemini ve farklı kullanım alanlarını kavrayıp, onu kendi olanaklarıyla yaratma becerisini sergilemesi. El aletleri, kapacak, giysiler gibi nesneleri saymazsak, ateşten sonraki en önemli teknolojik buluş diyebileceğimiz tekerleğin ortaya çıkışında insanın rolünün daha da ağırlıklı olduğunu düşünebiliriz. Yaklaşık 6000 yıl önce Mezopotamya'da keşfedildiği sanı-

lan tekerleğin ilk esin kaynağının o zamana kadar eşya taşımada kullanılan kızakların altına yerleştirilen silindirik çubuklar olduğu tahmin edildiği gibi, ilk tekerlekli taşıtların kuttörenselle ve törenselle amaçlarla kullanıldığı konusunda da bazı arkeolojik bulgular bulunmakta. Tekerleğin gelişmesinin askeri ihtiyaçlardan kaynaklandığı da başka bir sav. Her olasılıkta da tekerleğin keşfinde insan planlaması ve tasarımı, ateşin bulunuşuna oranla çok daha fazla ağırlık kazanıyor.

Eski Yunan uygarlığı döneminde bilimin köklerinin atıldığını, daha sonra Roma İmparatorluğu'nda da köprü, yol, su kanalları gibi mimarlık ve mühendislik bilim ve becerisi gerektiren altyapı örneklerinin çoğaldığını gördük. Roma'nın çöküşünü izleyen ortaçağda da teknoloji, belki biraz daha yavaş bir tempoda olsa da, gelişmeye devam etti. Değirmen, saat, mercek, pusula, barut bazı örnekler. Gene tanık oluyoruz ki, her zaman teknolojiyi ilk geliştiren olmak olası değil, ama bir yerde oluşan buluşu anlayıp, alıp geliştirerek kullanmak bir beceri. Avrupa'nın Çin'den aldığı barut, pusula gibi örnekler bunu gösteriyor. Ancak, bunun için bile, Çin gibi, kürenin uzak köşelerine gidecek cesaret, beceri ve finansman gerekiyor.

Enerji kullanımında devrim oluşturan buhar makinesi ve adeta uygarlığımızın temelini oluşturan elektriği de ateş ve tekerlekten sonraki en önemli buluşlar arasında sayabiliriz. Amacımız, kapsamlı bir liste oluşturmak değil. Çünkü, matbaadan penisiline, sabandan doğum kontrol hapına, böyle bir listeye girecek yüzlerce temel buluş var. Amacımız, temel kilometre taşları arasındaki mesafenin giderek azalmakta olduğunu vurgulamak. Tekerleğin keşfinden, onu daha hızlı döndürecek buharlı motorun tasarımı arasında binlerce yıl geçti. Buhardan elektriğe geçiş yaklaşık 1,5 yüzyıl sür-

dü. Elektrikten elektroniğe dönüşüm o kadar da sürmedi. Elektroniğin savunmadan tıbbı, bilgiışlemden haberleşmeye uygulanması onyıllarla tanımlanabilir. Ünlü Moore Yasası bunu nicelleştiriyor: Her 18 ayda bir elektronik çipinin gücü ikiye katlanıyor, maliyeti de yarı yarıya azalıyor.

Vurgulamak istediğimiz gerçek şu: Önümüzdeki yıllarda hatta aylarda bu baş döndürücü ve her an artan bir hızla koşturan trene bindik bindik, aksi halde aramız giderek açılacak ve sadece ekonomik açıdan edilgen olmayacak, biyolojik, güvenlik gibi alanlarda da ezileceğiz, halkımızı karanlığa mahkûm edeceğiz.

DURUM SAPTAMASI

İlk önce teknoloji yarışında nerede olduğumuzu saptayalım. Ne yazık ki teknolojiyle ilgili tüm temel göstergelere göre dünya sıralamasında en gerilerdeyiz. Daha da vahimi, en öndekilerle aramız kapanacağına açılmakta. *Türkiye Mucizesi için...* 1990'lı yılların ilk yarısında önerdiğimiz reçetede de teknoloji çözümün bir parçasıydı. Örneğin, 1992 yılında Türkiye'de araştırma ve geliştirme harcamalarının gayri safi yurtiçi hasıla içindeki payı %5'ti ve 1991'e oranla bir gerilemeyi gösteriyordu. Satın alma paritesiyle hesaplandığında yaklaşık 1,5 milyar dolara eşit olan toplam rakam orta boy bir uluslararası ilaç şirketinin harcamalarından azdı. Üstelik, bu rakamın içine üniversitelerin konuya yakın her türlü harcamaları alınmıştı ve toplamın %70'ini oluşturuyordu.¹

¹ Devlet İstatistik Enstitüsü, *Haber Bülteni*, 12.5.1994. Örneğin, OECD ülkelerinde bu oran 4 ile 8 katımız arasında değişiyor.

Capital dergisi 1993 yılında konuyla ilgili çalışmasının başlığını “Türk Şirketleri Ar-Ge’nin ‘A’sında” olarak atmış ve 1983-90 döneminde ar-ge harcamalarının Portekiz ve İspanya’da yıllık %13, Yunanistan’da %12 artarken Türkiye’de %22 gerilediğini vurgulamıştı. *Capital*’e göre, “IBM’in ar-ge harcamaları, Sabancı Holding’in cirosuna eşitti. Bu, ar-ge konusunda, Batı ile aramızdaki mesafeyi ortaya koymak açısından oldukça ilginç bir karşılaştırma.”²

1994 yılında *Zaman* gazetesi, “Bilime Yatırım Yapmıyoruz” altbaşlığı altında konumumuzu sergiliyordu: “Dünyada eğitim harcamaları bakımından 31., araştırma geliştirme harcamaları bakımından da 33. sıradayız. ABD Savunma Bakanlığı ise sadece yüksek teknoloji alımı için yılda asgari 100 milyar dolar, –yani Türkiye bütçesinin 2,5 katı– ... harcıyor.”³

Gene aynı dönemde Mehmet Altan başka bazı temel göstergeleri ele alıyordu:

“Araştırma-geliştirme gücümüzün temel belirleyicilerinden biri de, ‘10.000 kişiye düşen araştırmacı sayısı’dır.

Türkiye’de 10.000 çalışan nüfus başına düşen araştırmacı sayısı 7’dir.

Güney Kore’de ise 53’tür.

‘Ülkelerin gelişmişliğinin, bilimsel ve teknolojik gücünün, hatta endüstriyel gücünün göstergesi’ sayılabilecek ‘bilimsel yayınlar’ açısından da durumumuz azap vericidir.

Bilimsel çevrelerin ortaklaşa onayladıkları ya-

² *Capital*, 93, s. 84-87.

³ “Endüstriye İlim Desteği Şart”, *Zaman*, 4.12.1994.

yın organlarında çıkan bilimsel makale sayısına göre düzenlenen sıralamada, Türkiye dünyada 40. sıralarda gelmektedir.”⁴

Halbuki birçok alandaki küresel ağırlığımız 15. ile 20. sıralar arasında oynamakta. Futbolda ise dünya 3.’sü-yüz. Demek ki tercihlerimizi doğru yapar ve amaca odaklanırsak sonuç alabiliyoruz. Teknoloji yarışında yenilmenin siyasi, ekonomik ve bireysel alanlardaki maliyetini hiç duygusallığa kapılmadan “korkunç” olarak tanımlayabiliriz.

ÜRETİM VE VERİMLİLİK

Tarihte birkaç büyük üretim ve ona bağlı ticaret patlaması görüyoruz. İlki tarımın doğuşunda yaşandı. İlk tarım aletleri ilkel de olsa bir teknoloji gerektiriyordu. Ayrıca tarım faaliyetleri de planlama ve organizasyon istiyordu. Ürünlerin de av ürünlerine kıyasla daha kolay depolanabilir ve taşınabilir olması ticareti teşvik etti. Tarım, ulaşım ve ticaret, Sanayi Devrimi’ne kadar sürekli ama çok yavaş bir tempoda gelişti. Önemli bir nedeni, insan ve hayvan enerjisi dışında bir itici güç olmamasıydı.

Sanayi Devrimi 18. yüzyıldan başlayarak önce buharı sonra da elektriği üretim ve ulaşımın motoru yaptı. Kimya ve fizik bilimlerinde gerçekleştirilen atılımları da teknolojik yeniliklere dönüştürdü. Hem ürün hem de hizmet üretiminde yaşanan verim patlaması 19. ve 20. yüzyıllarda, teknolojiye egemen olabilen Amerikan, Batı Avrupa ve Japon toplumlarında tarihte önceden hiç

⁴ Mehmet Altan, “Bir Yıl Önce, Bir Yıl Sonra”, 3.10.1994.

yaşanmamış hız ve oranlarda refah artışlarıyla sonuçlandı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bilgiişlem biliminde gerçekleştirilen buluşlar ise bir yandan elektronik alanındaki teknolojileri beslerken, diğer yandan da işletme ve kurumsal örgütlenme konusunda ilerlemelere yol açtı. Beklenmedik bir atak yapıp bunlardan hızla yararlanmasını becerebilen Doğu Asya ülkeleri de birkaç onyıllık, kısa sayılabilecek bir sürede gelişmiş ülkelerin arasına katıldılar. İlk önce teknoloji transferiyle başlayıp sonra teknoloji üreten ülke konumuna geçtiler.

Geçmişin önemli bir öğretisi, bilimsel buluşların hızlanması, bunların yeni teknolojilere dönüşüp sanayi ve ticaretin kullanımına sunulması arasındaki sürenin giderek azalması. Açığı acilen kapamaya başlamazsak, teknolojiden yararlanıp refahımızı ve yaşam kalitemizi artırmamız adeta olanaksızlaşacak.

Örneğin, küreselleşen köyümüzde insan kaynaklarının ve ekonomik kaynakların gelişmesi giderek ülkelerin internete bağlanmasıyla ilintili hale geliyor. New York'ta bütün Afrika'dakilerden fazla internet kullanıcısı var. Fransa'dakilerin sayısı da neredeyse Latin Amerika'dakilerin tamamından fazla. Dünyadaki internet kullanıcılarının %64'ü Kuzey Amerika, %24'ü ise Avrupa'da.

İnternet kullanımı ticaretin şeklini değiştiriyor. Bugün 100 milyar doların biraz üzerinde tahmin edilen elektronik ticaretin 10 yıl içinde 2-3 yüz milyar dolar seviyesine tırmanacağı öngörüülüyor. Kalkınmakta olan ülkeler interneti özellikle yeni müşteri ve pazarlar bulmak, piyasalardaki dinamik gelişmeleri izlemek, yeni teknolojileri elde etmek ve işlemlerin maliyetini düşürmek için kullanacaklar.

Ticaretin ötesinde tüm yaşam biçimi de etkilenmekte. Haberleşme, eğlence, dinlence, sosyal mensubiyet türleri, alışveriş ortamından eğitim ve sağlık hizmetlerine ve kamu-vatandaş ilişkilerine kadar çok şey internet tarafından yeniden şekillendirilmekte. Dijital ekonomi, bilgi teknolojisi ve elektronik ticaret baş döndürücü bir tempoda değişip gelişmekte ve yayılmakta. Bu gelişme ülkelerin içinde olduğu kadar uluslar arasında da meydana geldiği için, uluslararası ticaret giderek şeffaflaşmakta, akışkanlık kazanmakta.

Özellikle Avrupa ve Amerika'da internet sektörü ekonominin de lokomotifliğini yapıyor; en çok yatırım cezbeden, en çok istihdam olanağı yaratan ve en hızlı büyüyen sektör durumunda. Nitekim, 2000 sonlarında sektörde meydana gelen kriz Batı ekonomilerinin yavaşlamasına neden oldu. Frankfurt'taki *European Information* kurumuna göre bilgi teknolojisi ve telekomünikasyon sektörleri, Batı Avrupa ekonomilerinin toplam üretimlerinin %5'ini, Amerikan ekonomisinin yıllık üretiminin %8'ini oluşturuyor. 2008 yılında Amerika'nın özel sektör işgücünün yarısının ya bilgi teknolojisi (BT) üreten ya da yoğun şekilde BT kullanan şirketlerde olacağı öngörülüyor. Sadece yazılım sektörünün Batı Avrupa'da 1996 yılındaki satışlarının 37 milyar dolar, vergilerinin 15 milyar dolar olduğu ve 334.200 yeni iş olanağı açtığı hesap ediliyor.⁵

Sadece bilgi teknolojisinde güçlü ülkelerle "BT fakiri" ülkeler arasındaki fark açılmıyor. Aynı ülkede BT sektörü ve diğerlerinde çalışanlar arasındaki gelir farkı da büyüyor. Örneğin, 1990'ların sonlarında Amerika'da BT sektöründekilerin ortalama geliri 53.000 do-

⁵ FT, 6.10.1999, IT Survey I.

larken, ÷lkedeki genel ortalama 30.000 dolardı. BT sekt÷r÷ yıldı %7,7 b÷y÷rken, ekonomideki istihdam artışı ortalama %3'te kaldı. 2001 ve 2002 yıllarında teknoloji ve haberleşme sektörlerinde yaşanan kriz gelişmeleri yavaşlattı ama gelişmenin yönünü tersine çevirmedi.

Gelişmekte olan ÷lkelerin temel darboğazı; zayıf telekom altyapısı, düşük kişisel bilgisayar nüfusu ve yüksek ithal maliyetleri. Bu alanda bilinçli olan ÷lkeler bir atak çabasında. Örneğın, Güney Afrika Birliğı herkese bir internet adresi verirken postanelere de herkesin ucuza yararlanabileceğı internet merkezleri kuruyor. Uganda, uçra köşelere interneti yüksek frekanslı radyo bağlantılarıyla sokuyor. Bu iki ÷lke gibi eski İngiliz sömürgelerinin internet kullanımındaki avantajları dünyadaki web sayfalarının %81'inin İngilizce oluşu.

2000 ortaları itibariyle yaklaşık çeyrek milyar olduğu tahmin edilen internet kullanıcılarının birkaç yıl içinde milyarı aşması bekleniyor. İnternet Japonya'yı tsunami dalgası gibi etkilemekte. Amerika'nın gerisinden gelen Japonya telsiz internet bağlantısına ağırlık vererek onun önüne sıçramak niyetinde. Ülkenin önde gelen GSM şirketi NTTDOCOMO'nun sunduğı iMode, cep telefonuyla web bağlantısı sağlıyor. Piyasaya çıktığı yıl olan 2000'in sonunda 4 milyon abonesi olmuştu. 5 yıl içinde ÷lkedeki abonelerin yarısının telsiz sistemlerde olacağı öngör÷l÷yor. Şu andaki toplam internet abonesinin sayısı 20 milyonun üstünde. 2003 yılında ÷lke nüfusunun %42'sinin internete bağlanması bekleniyor. Bunu teşvik etmek için sürekli ücretlerini düşürmekte.

Ayrıca, Japon hükümeti Amerika'da %90, Japonya'daysa %35 olan okullardaki internet kullanımını artırmak için bir kampanya başlattı. Hedef 2003 itiba-

riyle ÷lkedeki 38.000 okulun her sınıfını internete bağlamak. Bu amaçla geniş bir öğretmen eğitimi kampanyası da sürdür÷lmekte. Hükümet internet kullanımını yaşlılara ve özürlülere de yaymak için yatırım yapmakta. Ülkenin ihtiyaç duyduğu fiberoptik ağıın da üçte biri tamamlanmış durumda.

İnternetin kuruluş amacı üniversite ve araştırma laboratuvarı gibi eğitim ve araştırma kurumlarına hizmet etmektir. Ama onun gücünü en geniş şekilde değerlendiren ticari şirketler oldu; bilim adamlarının ihtiyaçları ikinci planda kaldı. Şimdi, İnternet2 bu açığı kapamayı amaçlıyor. 1996'da, o zamanki ABD Başkanı Clinton'ın önayak olduğu bu projeye göre, bilimsel trafik internetten daha hızlı çalışacak olan İnternet2'ye kaldırılacak. Bu süreç için gerekli araştırma ve yatırımlar da her iki ağıın gücünü artıracak. Proje için araştırma odaklı 130 Amerikan üniversitesi, çeşitli laboratuvarlar, kamu kurumları ve Qwest, Cisco ve Intel gibi iletişim ve bilgi işlem şirketleri işbirliği yapmakta.

İnternetteki son atılım büyük bir olasılıkla programlama alanında olacak. PC'lere yazılım yüklemek yerine internetten istenen programı boşaltmak mümkün olacak. Dolayısıyla yazılım satın alıp *hard drive*'a yüklemek gerekmeyecek. Hamallığı uzaktaki bir dev bilgisayar yaptığı için birkaç yılda bir PC'yi yenilemekten kurtulacağız. Devasa bir yazılım kütüphanesi, belki artık buna antrepo demek daha doğru, parmaklarımızın ucunda olacak. Yani, bir anlamda BT dünyası demokratikleşecek. Devamlı güçlenip yenilenen PC'lere para harcamadan, herkes ucuz terminallerle BT dünyasına bağlanabilecek. Bundan hem bireyler hem de şirketler yararlanacak.

İnternet Amerika'da doğdu. Amerikalılar sabit hat-

larda diğerk ülkelerin önünde. Lucent, Cisco ve Nortel gibi firmalar üretimde öncülük ederken, WorldCom ve Global Crossing gibileri sabit hatlarla ilgili hizmet sunuyorlar. Diğerk taraftan Avrupalılar ise telsiz haberleşmede ilerideler. Avrupa'daki yüksek mobil telefon oranları; Nokia ve Ericsson gibi firmaların cep telefonları ve altyapısında liderlik konumuna ulaşmasına, Vodafone'un da en büyük uluslararası işletici olmasına yol açtı. Tekel konumlarını korumaya çalışan Avrupalı sabit hat işleticileri ise, rekabet eksikliğinden ötürü bu alandaki yeniliklerin gerisinde kalma tehlikesiyle karşı karşıyalar.

2000 yılı itibariyle çoğru Avrupa ülkesinde nüfusun yarısında en az 1 cep telefonu var. Pek yakında abonelel internete cep telefonlarıyla bağlanabilecekler.

Günümüzde en hızlı büyüyen telekom pazarı Asya. Japonya'nın tekeldci bir yapıdan rekabetçi bir düzene geçmesi bir neden. Diğerk bir neden ise Çin'in giderek büyüyen orta sınıfının körüklediği talep patlaması.

Hindistan, yüksek teknolojiye önem veren bir başka gelişmekte olan ülke. 2002 yılında cumhurbaşkanlığına ülkenin en ünlü bilim adamının seçilmesi bir rastlantı değıl. Son iki yılda, Hindistan'ın bilgisayar ve yazılım sektörlerine yatırılmak üzere, Amerika'nın bilgisayar merkezi olan Silikon Vadisi'ndeki şirketlerden toplanan risk sermayesinin tutarı 5 milyar dolar. Bu rakam 1990'lı yılların ortalama yıllık yatırımı olan 300 milyon dolarla karşılaştırılabilir.

Hindistan'ın Bangalor, Bombay, Delhi, Madras ve Pune gibi kentlerinde kümelenmiş olan yazılım sektöründeki 1.000 şirket 280.000 kişiyi istihdam etmekte. 2000 yılı başı itibariyle 25 milyar dolarlık piyasa değeriine ulaşmış olan sektörün 2000 yılında 5 milyar dolar

dolaylarında olan ihracatının 2008 yılında 50, evet 50 milyar dolara ulaşması planlanıyor. Bazılarına göre bu muhafazakâr bir hedef. Sektörün potansiyelinin farkına varan hükümet Bilgi Teknolojisi Bakanlığı kurdu. Hint cumhurbaşkanı bilgi teknolojisi için, “Hindistan’ın Geleceği” diyor.⁶

Dünyadaki önemli gelişmelerin keskin gözlemcisi, *New York Times* köşe yazarı Thomas L. Friedman’ın tanımladığı gibi,⁷ doğal bilimler ve teknoloji dallarında eğitim görmüş, İngilizce bilen ve Hindistan için iyi sayılan ama dünya normlarına kıyasla düşük ücretlerle çalışan milyonlarca Hintli, internet sayesinde küresel ekonomiye eklemlenip ev ve ofislerinden binlerce yabancı şirketin yazılım ve bilişim işlerini yapıyor. İngiliz Hava Yolları BA’in kayıp bagajlarını izlemekten Dell bilgisayarlarının sorunlarını halletmeye kadar bir dizi işlem Hindistan’da yapılmakta. General Electric şirketinin Amerika dışındaki en büyük araştırma merkezi Bangalor’da 1.700 Hintli mühendis ve bilim adamı istihdam ediyor. Nokia cep telefonlarının beyindeki çipler de bu kentte tasarlanıyor. Bir hesaba göre 60 milyar dolar değerinde olan yazılım ve bilişim sektörü Hindistan’ı başka ülkelere bağımlı yaptığı kadar dünyayı da Hindistan’a bağımlı kılmakta, hatta daha da fazla.

Zeynep Göğüş, Hindistan’ın teknoloji alanındaki atılımını ilk gözlemleyip Türkiye için bir model olarak önerenlerdendi.⁸ 2002 yılında Bülent Tanla’nın başkanlığında bir CHP heyeti de bu örneği inceledi ve Türki-

⁶ FT, 1.12.1999.

⁷ Thomas L. Friedman, “Don’t Thank General Powell; Thank General Electric”, *International Herald Tribune*, 12.8.2002, s. 8.

⁸ Zeynep Göğüş, “Bilgi İçin Vergi”, *Hürriyet*, 25.2.1994.

ye’de ilk defa bir siyasi partinin platformunun kapsamına aldı.⁹ Ancak bilim ve teknolojinin öneminin gerek kamuoyunca gerekse de ülkemizi yönetenlerce yeterince idrak edildiğini henüz söyleyebilecek durumda değiliz.

Uzakdoğu’da, devletin desteğini, girişimcinin sermayesini ve çalışanın eğitim ve bilgisini harmanlayarak kurulan ve altyapısı uzun yıllara yayılan birçok başka teknoloji merkezi var. Örneğin, Malezya’nın Multimedia Süper Koridor’u 2020 yılında 20 milyar dolara tamamlanmış olacak. Hong Kong’un Cyberliman’ı daha mütevazı boyutlarda: Yaklaşık 2 milyar dolar harcamayla 2007’de bitecek. Tayvan’daki Hsinchu Bilim Sanayi Parkı 1980’den beri geliştirilmekte ve 245 yerli ve yabancı firmayı barındırmakta. Singapur’un Bilim Merkezi ise 3 milyar dolar boyutunda bir proje. Tamamlanmasına daha 10 yıl var.¹⁰

Teknolojiye odaklanma bu ülkelerin ekonomilerinin verimini ve dolayısıyla büyüme hızını artırıyor. Harvard Üniversitesi’nin kalkınmayla ilgili araştırmalarıyla ünlü ekonomi profesörü Robert J. Barro’ya göre, “Doğu Asya’nın önde gelen dört Asya kaplanı Hong Kong, Singapur, Güney Kore ve Tayvan’da reel kişi başına gayri safi milli gelir 1960’la 1995 arasında yıllık yaklaşık %6 büyüdü... Bazılarının bu büyümeyi eğitim, makine ve bina şeklinde sermaye birikimine atfetmesine karşın, Kaliforniya Üniversitesi’nde Chang-Tai Hsieh’in yaptığı araştırma kanıtladı ki bu ülkelerdeki verimlilik artışı önceki hesaplamaların üstündeydi ve tek-

⁹ Ersin Kalkan, “CHP’ye Göre Kurtuluşumuz Hint Tipi Silikon Vadisi’nde”, *Hürriyet*, 16.6.2002, s. 6.

¹⁰ Mark Landler, “Hong Kong Struggles for High-Tech Foothold”, *International Herald Tribune*, 6.4.1999.

nolojinin ekonomik büyümeye katkısı çok daha fazlaydı. Çünkü, teknolojideki gelişmeler fiziksel (makine ve bina) ve insan (iyi eğitilmiş işgücü) sermayesine olan talebi artırıyor... Teknolojik gelişme daha yüksek seviyelerde sermaye birikimini mümkün kılıyor.”¹¹

Teknoloji bazlı büyüme stratejileri Uzakdoğu’yla sınırlı değil. Yanı başımızda Rusya, zengin mühendis ve bilim adamı kaynaklarını ticari amaçlara yönelik biçimde organize etme çabası içinde. 10.000’e yakın yazılımcı, şimdilik, yılda yaklaşık 100 milyon dolarlık bilgisayar programı üretmekte. Hindistan’a kıyasla çok gerideler, ama bu sektör yılda %60’a yaklaşan bir hızla büyüyor.¹² Diğer komşumuz Yunanistan’ın Ekonomi bakanı Yannis Papantoniou son genel seçimlerde seçmine, “Gelecek 4 yılda her öğrenciye bir bilgisayar ve internet şifresi vermeyi” vaat ediyor ve “daha iyi bir hayatın yolu teknolojiden geçiyor” sloganını kullanıyordu. Daha gelişmiş Kuzey Avrupa’ya baktığımızda, İsveç hükümetinin 20,6 milyar Euro’luk bir yatırımla 2 sene içinde ülkedeki 5 milyon hanenin tamamına en gelişmiş geniş bantlı, hızlı internet bağlantısı sağlama sözü verdiğini görüyoruz.¹³

VERİMLİLİK VE BÜYÜME

Çin ve Hindistan gibi ülkelerin bir sıçrama yaparak yüksek teknolojiyi yakalama ve üretebilme çabaları bir

¹¹ Robert J. Barro, “The East Asian Tiger Have Plenty to Roar About”, *Business Week*, 27.4.1998, s. 10.

¹² Jennifer L. Schenker, “High Tech, Hard Sell”, *Business Week*, 2.4.2001, s. 66-67.

¹³ “Broadband Internet Access for All Swedes in Two Years”, *Financial Times*, 30.3.2000, s. 1.

rastlantı değil. Teknoloji sadece onların sanayi ve hizmet sektörlerinin verimini artırmakla kalmıyor, sanayileşmiş ülkelerle aralarındaki açığın kapanmasını da hızlandırıyor. İnternet büyüklerin avantajlarını dengeleyen demokratik bir sistem. Bombay'da köhne bir işhanındaki ofisten internete bağlanmak, Wall Street'teki pırıltılı gökdelenlerden bağlantı kurmak kadar kolay. Böylece her iki abone de aynı bilgi birikimine erişme olanağına sahip. Kullanan ile tedarikçi, ithalatçıyla ihracatçı, tüketiciyle üretici sanal bir ortamda hızla ve ucuza birbirlerine kavuşabiliyor. Pahalı altyapı ve personel yatırımlarıyla karmaşık lojistik örgütlenmelere ihtiyaç azalıyor. Büyüklerin küçüklere olan avantajları önemsizleşiyor. Küreselleşmenin büyüklü küçüklü binlerce şirketi şebekeler halinde organize ettiği bu ortamda teknoloji gücü en önemli rekabet öğelerinin başında geliyor. Böylece iş yapmanın yöntemleri değişirken yapılan işlerin mahiyeti de farklılaşıyor.

İnternet, haberleşme ve bilgi teknolojisi iç içe gelişmekte ve birbirini desteklemekte, birlikte ekonomilerin verimliliğini ve üretim gücünü artırmakta. Zenginliği getiren ekonomilerin gelişmesi. Teknolojideki gelişme tek başına istihdam yaratmak için yeterli değil. Üstelik istihdama olan etkisi de her yerde olumlu değil. Çünkü, yeni teknolojiler bazı sektör ve ülkelerde emekten tasarrufa yol açıyor. Ama, genel sonuç internet, haberleşme ve BT troykasının bilgiyi daha çabuk, kolay ve ucuz ulaşılır hale sokması sonucu, ekonomiyi daha şeffaf, dolayısıyla daha rekabetçi ve etkin işler hale sokup pahalı araçları devreden çıkarması, işlem maliyetlerini düşürmesi.

Bu tür maliyetlerin azalması şirketlerin optimal boyutunu da düşürerek ekonomik sisteme girişi kolaylaştırıyor, dolayısıyla sistemdeki rekabeti yoğunlaştırı-

yor. Bu, sistemi ekonomi kuramındaki “bol bilgi, sıfır işlem maliyeti ve sıfır giriş engeli”, yani “mükemmel rekabet”in ideal ortamına yaklaştırmak suretiyle piyasaları daha etkin, kaynak dağılımını daha verimli hale sokuyor. Başka bir deyişle “eski” ekonomiyi daha verimli yapıyor, yepyeni bir ekonomi yaratmak yerine.¹⁴

Bir örneği ele alırsak, teknoloji bazlı işten-işe B2B (*Business to Business*) ticaretin, tedarik maliyetlerini düşürüp, en iyi ve ucuz tedarikçiyi saptamayı kolaylaştırdığını ve onunla alışverişin işlem maliyetini düşürdüğünü görüyoruz. Ayrıca, tedarik zincirinin yönetilmesi ve tedarik akışının planlanması da daha etkinleşiyor. Stok kontrolünün kolaylaşması firmaların envanterlerinden tasarruf yapmalarına olanak sağlıyor. Sonuç olarak, B2B verimliliği artırarak üretimin maliyetini düşürüyor. Bir araştırmaya göre, B2B sayesinde otomotiv sektöründe %14 tasarruf sağlamak mümkün. Bu dinamik, ekonominin genelinde anti-enflasyonist bir sonuç doğuruyor. *The Economist*’in araştırmasına göre internet araştırma konusu sanayilerde enflasyonu aşağı çekmek suretiyle GSMH’de yıllık %0,25’lik bir ek büyüme sağlamakta. Etkilerinin başka sektörlere yayılması bu oranı artıracak.

Dergiye göre, “İnternet kısa dönemde enflasyonu düşürücü, uzun dönemde de büyümeyi artırıcı rol oynuyor... (Ayrıca), talebi artırıyor ve tüketicilerin hem ucuzlayan fiyatlardan, hem de artan ücretlerden yararlanmasına yol açıyor.” Özellikle de, “gelişmekte olan ülkelerin büyümesine yardımcı oluyor... onların gelişmişleri yakalamasını hızlandırıyor.”¹⁵

¹⁴ “Internet Economics: A Thinker’s Guide”, *The Economist*, 1.4.2000, s. 70.

¹⁵ a.g.y., s. 71-72.

Washington Economics Reports'a göre de, "Teknolojik ilerleme yatırımın üretim potansiyelini katlıyor... On yıllardır yapılan verimlilik araştırmaları Birleşik Devletler'de ve başka yerlerde teknolojik yeniliklerden kaynaklanan üretim artışlarının ekonomik büyümede en önemli öge olduğunu ortaya koyuyor. Teknolojik ilerleme sermaye stokundaki (ekonomik etkinliklerde kullanılan her türlü yapı, araç, makine ve vasıta) her dolar artışının ilave ürün yaratmasını daha etkin kılıyor... Bu, daha az sermayeyle daha çok milli üretime olanak sağlıyor."¹⁶

Demek ki, kalkınmamız için ihtiyaç duyup da yeterli miktarlarda bulmakta büyük sıkıntı çektiğimiz sermaye ihtiyacımızı hafifletmenin bir yolu teknoloji gücümüzü geliştirmek. Nitekim, yukarıdaki makale bu alanda Robert Solow ve Morris Abramowitz gibi iktisatçıların araştırmalarına da değiniyor ve Solow'un, 1909-1949 arasında Amerika'daki büyümenin ancak %15'inin sermaye stokundaki artışla izah edilebildiğini, %85'inin ise teknolojik gelişmeyle sağlandığını kanıtlayan araştırmalarını vurguluyor.

BÜYÜME VE KALKINMA

Teknoloji, büyümenin temposu kadar niteliğini, ortaya çıkan yaşam tarzının özelliklerini de belirliyor. Büyüme rakamsal bir olgu olmaktan çıkıp toplum hayatının her noktasını etkileyen bir gelişme, yenilenme, modernleşmeye dönüşebiliyor. Örneğin, teknolojinin desteğiyle devlet-vatandaş ilişkilerini artık yepyeni bir eksene oturtmak mümkün. Bu ilişkileri internet üzerinden yürütmek sure-

¹⁶ "Technical Progress Multiplies Output Potential of Investment", *Washington Economics Reports*, 22.6.1994, s. 4-6.

tiyle kuyrukları, dilekçeleri, srtmeleri, yani kemiklemi krtasiyeciliği ortadan kaldırıp, ilişkiye sürat, Ŗeffaflık ve etkinlik getirmek kolaylamı durumda. Nitekim Singapur, Norveç ve Avusturya gibi ülkelerde, hiçbir devlet dairesine gitmeden veya brokratla muhatap olmadan gümrük, emeklilik, sağlık, nüfus, tapu, vergi ve benzeri işlemleri yürütmek kabil. Bu tür kolaylıklar o ülkede yaşamın kalitesini yükselten, halkının mutluluğunu artıran, yabancıları cezbeden temel niteliksel gelişmeler.

Bazı lkeler interneti sadece vatandala olan ilişkilerde değil, devletin yönetiminde de daha etkin kullanmaya baladı. Örneğin, devletin tüm alımlarının internete yüklenmesi hem Ŗeffaflıęı sağlayarak yolsuzluk ihtimalini azaltıyor, hem de rekabeti teşvik ederek maliyetleri dryor. Singapur ve Amerika'nın bazı eyaletlerindeki okullarda internet kanalıyla velilerin öğrencilerin performansını takip etmelerini sağlayan sistem de başka bir kullanım rneği. Elektronik oylama da zaman içinde yaygınlaşarak demokrasiye Ŗeffaflık getirecek bir diğer kullanım alanı.

Türkiye'nin bu alandaki performansı ise hazin: "Uluslararası pazar araştırma Ŗirketi Taylor Nelson Sofres'in 27 ülkede 29.077 kişi ile görüşerek gerçekleştirdiği araştırma sonuçlarına göre, devlet hizmetlerinden internet tnden yararlananların oranında Türkiye... %3 ile... sadece Endonezya'yı geçebiliyor."¹⁷ Gerek genel internet kullanımı, gerekse e-devlet kullanımında Norveç sırasıyla %63 ve %53'le liderken, Türkiye'de genel internet kullanımı 2000'de %18'den 2001'de %16'ya geriliyor.¹⁸

¹⁷ Beyhan Glerhan, "Online Devlette Türkiye Sınıfta Kaldı", *Akam*, 26.8.2002, s. 8.

¹⁸ a.g.y.

Elektronik-devlet konusunda en ilerlemiş Avrupa ülkesi küçücük Slovenya. Bakanlık ve müsteşarlık gibi makamlardaki masaların üstünde dosyaların yerini bilgisayarlar almış. Ülkenin 15 kişilik bakanlar kurulu çoğu toplantısını sanal biçimde, internet üzerinden yapıyor.¹⁹

Robotların tüm ağır ve tehlikeli işleri yaptığı bacasız fabrikalar, işçisiz madenler, pilotsuz savaş uçakları, daha emniyetli araçlar, akıllı bina ve evler, güvenli sokak ve meydanlar, yerçekimine meydan okuyan süpersonik uçaklar, sanal olarak örgütlenen şirketler, işle özel yaşamın iç içe geçtiği aile düzenleri ve benzeri birçok değişiklik teknolojinin getirdiği ve önümüzdeki yıllarda artan bir tempoda yaşamımızı etkileyecek öğeler. Yeni teknolojilerin yaşamımız üzerindeki en büyük ve doğrudan etkisi sağlığımız, yaşam süremiz ve onun kalitesi üzerinde görülecek. Kalkınmış ve geri kalmış toplumların arasındaki en temel fark da belki bu olacak: Bir tarafta sağlıklı olarak uzun yaşayan ve vârislerine güçlü genler devreden insanlar, diğer yanda da hastalık, salgın ve sakatlıklarla boğuşarak geçen çok daha kısa ömürler.

TÜP BEBEKTEN BİYONİK İNSANA

Beş on Batı ülkesinde biyokimya, tıp ve bunların yan alanlarında geliştirilmiş genetik ağırlıklı, ancak onunla sınırlı olmayan, hatta çokdisiplinli diye tanımlayacağımız teknolojiler bugün bir laboratuvarıda istenen özelliklerde bir bebeğin “üretilmesini”, bu “tüp bebeğin” veya normal doğmuş bebeklerin genetik müdahalelerle birçok kalıtsal hastalıktan arındırılmasını olası kılıyor. Devam edersek, insanoğlunun daha yeni ta-

¹⁹ “Slovenia Online”, *The Economist*, 20.10.2001, s. 38.

mamlanan genetik haritası bundan böyle, yaşı ilerlemiş insanların da çeşitli kalıtsal hastalıklara karşı savunmasını kolaylaştıracak.

Savunma, savaş deyince akla ilk olarak harita gelir. Düşmanın yerini saptamak, kendi hareket alanını belirlemek için bir haritaya gerek vardır. Nitekim, insanoğlunu tehdit eden yeni ve eski hastalıklarla etkin mücadele edebilmek için 20. yüzyılın son yıllarında insanın genlerinin haritasının çıkarılmasına önem verildi. Amerika’da kamuda ve özel kurumlarda görevli binlerce araştırmacı, en güçlü bilgisayarların yardımıyla insanın biyolojik potansiyelini tanımlayan DNA molekülünün şifresini çözdü. İnsan hayatı için kritik önemi olan proteinleri oluşturan genler belirlendi. Her hücrenin çekirdeğinde kromozom diye adlandırılan birtakımı anadan, biri de babadan miras 23 çift DNA burgusu var. Bunlar her hücreye insanı oluşturmak için gerekli talimatları veriyor. “Human Genome Project”²⁰ adı verilen bu dev araştırma sonucu kalıtsal birçok hastalığa çözüm bulmak, doğacak çocuğun cinsiyet ve birçok başka özelliğini belirlemek, sonuçta insanlığın evrimini etkilemek olası hale geldi. Üstelik daha yolun başlangıcındayız. 21. yüzyılın en azından ilk çeyreğine damgasını vuracak bilim biyokimya, teknoloji alanı da biyoteknoloji olacak.²¹

²⁰ “A Survey of the Human Genome”, *The Economist*, 1.7.2000, s. 3-16.

²¹ “A Survey of Biotechnology and Genetics”, *The Economist*, 25.2.1995, s. 3-18.

“The Business of the Human Genome”, *Scientific American*, Temmuz 2000, s. 38-57.

James Shreeve, “Secrets of the Gene”, *National Geographic*, Ekim 1999.

İnsan geni aşıl原因 domuzların sütünde üreyen “faktör VIII” proteini bugüne kadar tedavisi olamayan hemofili kan hastalığına derman olacak. Yakın bir gelecekte DNA testleri muhtemel hastalıklar ve yaşam potansiyeliyle ilgili bilgileri verecek. Birçok kanser türünden psikolojik hastalıklara kadar çok geniş bir yelpazede elde edilecek bilgiler tanı, tedavi, aşılama ve genetik müdahalelerle insanın yaşamını uzatacak ve kalitesini yükseltecek. Sakat genlerin tedavisi için DNA enjeksiyonu ile uygulanan gen nakli henüz emekleme aşamasında. 10 yıl içinde birçok hastalıkta kullanılır ve kalıcı sonuç verir hale gelecek.

Çocukluğumuzun seks bombası Brigitte Bardot’nun bir filminin muzipçe konmuş adı *Ve Tanrı Kadını Yarat-tı*’ydı. Kırk yıl sonra bir gazete manşeti gerçek bir haberi veriyordu: “Ve insan kopyalandı!”²² Bu devrimin arkasından insan ve diğer canlı türlerinin manipölasyonu, kuşakların geliştirilmesi,²³ hayvanlardan insana nakil için organ üretilmesi,²⁴ hayvan beynini komuta merkezi olarak kullanıp robotların çalıştırılması²⁵ gibi adeta bilimkurgu dünyasına ait yüzlerce, tasarımı bir yana kısa bir süre önce hayali bile zor, yenilik geliyor.

Genetik biliminin vaat ettiği en çarpıcı gelişmelerden biri de insan beyniyle ilgili. Princeton Üniversitesi’nde 1999 yılında gerçekleştirilen deneyler “beyin ve bellek gücü zenginleştirilmiş memelilerin genetik modifikas-

²² *Hürriyet*, 18.6.1999.

²³ Sacha Waldman, “The Recyled Generation”, *The New York Times*, 30.1.2000, s. 30-35.

²⁴ Sheryl Gay Stolberg, “Could This Pig Save Your Life?”, *The New York Times Magazine*, 3.10.1999, s. 46-52.

²⁵ “Robot Is Moved by the Power of A Rat’s Brain”, *Financial Times*, 22.6.1999.

yonla oluşturulmalarının mümkün olabileceğini kanıtladı.”²⁶ Biyoteknolojideki gelişmeler genlerin manipülasyonu ile beyin güçlendirilmesinin ötesinde beyne hükmetmenin de çeşitli yollarını açmakta. Bu gibi buluşlar sadece bireyleri etkiledikleri için yepyeni etik ve felsefi sorunlar yaratmıyor, aynı zamanda toplumların kolektif zekâsını, genetik zenginliğini, başka toplumlara hükmetme olanağını da şekillendirdiği için²⁷ yaşamsal önem kazanıyor.

Daha basit ve yakın gelişmelere dönelim: Biyokimya alanındaki birçok yeni buluşun ilaç sanayiince uygulanmasıyla yeni ilaç, aşı ve tedavi yöntemlerinin geliştirilmesi de hayatımızı hem uzatan hem de onun daha sağlıklı yani kaliteli geçmesini sağlayan gelişmelerden. Ayrıca, elektroniğin tıba uyarlanması da birçok tanı aletinin tasarımını sağlayarak çeşitli hastalıkların daha erken tanı ve tedavisini mümkün kıldı. Kimya ve biyokimyadaki buluşlar da tedavi kadar tanıya da yardımcı olmakta.

Yaşamı uzatmak ve kalitesini iyileştirmek için kullanılan yeni buluşların çoğundan farklı ellerde kimyasal ve biyolojik silahların üretimi için de yararlanılmakta. Üstelik bunların üretimi kolaylaşıp yaygınlaşmakta. (Konular çok iç içe; daha ayrıntılı olarak güvenlikle ilgili bölümde irdeleneceğiz.) Yani bizim güvenliğimiz için giderek artan bir tehdidi oluşturmakta. Demek ki

²⁶ “Genetics May Boost Brain Power”, *Financial Times*, 2.9.1999, s. 6.

²⁷ “The Future of Mind Control”, *The Economist*, 25.5.2002, s. 11, 93-95.

“Fixing Your Brain”, *Newsweek*, 24.6.2002, s. 41-79.

“Minds in the Making: A Survey of Artificial Intelligence”, *The Economist*, 14.3.1993.

bir taraftan bu teknolojileri üretip uyarlamak, onlara egemen olup onları halkımızın sağlığı ve bekası için kullanmak, diğer taraftan da onların karanlık ellerde bize tehlike yaratmaması için gerekli savunma araç ve ilaçlarını geliştirmek zorundayız.

Ayrıca, yüzyıllardır yaşamımızın bir parçası olan bakteri ve virüslerin sürekli değişime uğradığını ve evrimsel biçimde güçlendiğini unutmayalım. Örneğin, 1918-19 grip salgını kara kış bitmeden dünyada 2 milyar kişiye bulaşmış ve 20 milyonun üstünde can almıştı. 1968’de Asya’da başlayan grip bile, tıptaki bütün ilerlemelere rağmen, 50.000 dolayında ölüme yol açmıştı. Günümüzde bu boyutlarda bir salgın yaşanmadı, ama daha ufak boyutta, değişken veya meçhul kökenli yeni virüs tipleri görülmekte. Örneğin, 1998’de Hong Kong’da kümes hayvanlarından insanlara atlayan bir virüs tıp dünyasının yüreğini hoplattı. Onun yapısı tam çözülmeden İngiltere’de “deli dana” diye adlandırılan, büyük ve küçükbaş hayvanlardan insanlara geçip onların beynini kemiren Creutzfeldt-Jakop (*spongiform encephalopathies*) salgını başladı.

Dünyada bilinen en öldürücü (ve en korkunç biçimde öldüren) virüslerin başında Afrika kökenli Ebola’nın bir türü geliyor. En meşhuru ise AIDS hastalığına yol açan HIV virüsü. Yıllar önce Kongo’da “tür barajını” atlayarak bir şempanzeden insana geçtiği tahmin edilen bu belanın ne etkili aşısı ne de tedavisi var. Dolayısıyla, artan bir hızla başta Afrika’nın güney yarısı olmak üzere dünyanın dört bir köşesine yayılıyor. Dünyada her yıl HIV kapıların sayısı 6 milyona, AIDS’ten ölenlerinki ise 3 milyona yaklaşıyor. Son 20 yılda ölenlerin sayısı 20 milyonu aştı. Temmuz 2002’de Barcelona’da toplanan 14. Uluslararası AIDS Konferansı’nın ra-

poruna göre, günümüzle 2020 yılı arasında 65 milyon insanın daha AIDS'ten ölmesi bekleniyor. Bu durumda AIDS 20. yüzyılın tüm savaşlarından daha fazla can almış olacak.²⁸

AIDS'i Afrika'yla sınırlı görmek yanlış: Bir taraftan Karayib Adaları, diğer taraftan da Rusya ve Doğu Avrupa'nın bazı bölgelerinde de salgın boyutlarına ulaştı. Yani, ülkemiz de yakın tehdit altında ve etkilenmiş durumda. Bu gidişle, 2010'da Güney Afrika Birliği ve Namibya gibi ülkelerin nüfuslarının neredeyse dörtte biri HIV'li olacak; şu anda bu oran %10. Bu takdirde bu gibi ülkelerin gayri safi milli hasılasının da %20 dolaylarında düşmesi öngörülüyor.²⁹

Yani, AIDS fakirliğe yol açarken, fakirlik de AIDS'le mücadeleyi engelliyor. Bu belayla mücadele için gerekli bilgi, yöntem ve ilaçlar birkaç zengin ülkenin elinde. Etkilenenlerin %90'ı ise dünyanın en fakir bölgelerinden olan Afrika'nın güney yarısında. 14. Kongre'nin raporuna göre şu an HIV kapmış 40 milyon kişinin sadece 700.000'i, yani %1,75'i gerekli ilaç tedavisinden yararlanabiliyor. Yaşamını uzatabilen bu mutlu azınlığın 500.000'i etkin sağlık teknoloji ve sistemlerine sahip sanayileşmiş bir avuç ülkede yaşıyor. Buna karşın Afrika'daki HIV'li 28,5 milyon hastanın sadece ve sadece 30.000'i ilaç tedavisi görüyor. Örneğin, Pfizer firmasının AIDS ilacı Diflucan'ın yıllık maliyeti 6.500 dolar. Zenginle fakir arasında zenginlik ve teknolojinin çizdiği bir fay hattı var ki yaşamla ölümü de ayırıyor. Zen-

²⁸ Lawrance K. Altman, "Report, Reversing Estimates, Forecasts Big Increase in AIDS Death Toll", *The New York Times*, 3.7.2002, s. 16.

²⁹ "Taking Stock of the Devestation", *Business Week*, 17.7.2000, s. 68-70.

gin ülkelerin vergi mükellefleri veya hükümetleriyle bu ülkelerdeki ilaç şirketleri fay hattının yerini oynatmaya niyetli değiller.

Bu durum bize ders olmalı. Maddi çıkarların fedakârlık ve iyilik güdülerine çoğu kez galebe çaldığı bir dünyada yaşadığımızı unutmayalım. Kontrolümüz dışında biyolojik tehlikelerle karşılaştığımızda kendimizi savunacak, daha da açık bir deyişle, ulus ve ırkımızı koruyabilecek teknolojik bilgi, beceri ve kaynaklara sahip olmamız şart. Aksi halde toplu kırım ve yok olmayla karşı karşıya kalabiliriz.

Ayrıca, bizi tehdit eden en önemli tıbbi tehlikenin AIDS'le sınırlı olmadığını da bilelim. Sıtma, verem, sarılık gibi bulaşıcı hastalıklar da tekrar epidemi boyutlarında yayılmaya başlarken antibiyotik bazlı tedavilere de direnç göstermekte. Bunlarla mücadele hem pahalı ve uzun kampanyalar, hem de yeni teknolojik atılımlar gerektirmekte. Ancak bunları yapabilen devletler yeni yüzyılda halklarının sağlığını koruyabilecek. Örneğin, 20. yüzyılın ortalarında, sanayileşmiş ülkelerde sıtmayla savaşın kazanıldığı, Üçüncü Dünya'da da denetim altına alındığı ilan edilmişti. Yüzyılın sonunda ise, insanı eritip toplumları kemiren bu bakterinin Kuzey Afrika, Hindistan, Güneydoğu Asya, Çin, Güney Amerika ve Karayib Adaları'na, hem de önlem ve tedavide kullanılan mevcut ilaçlara direnç kazanmış biçimde geri döndüğünü görüyoruz. Büyük bir bölümü çocuk olmak üzere sıtma, yılda bu bölgelerde yaklaşık 3 milyon ölüme neden oluyor. Milyonlarca kişinin de enerji ve çalışma gücünü, dolayısıyla toplumların üretim kapasitesini yok ediyor.

Fakir ve biyoteknolojide geri olan bu bölgeler şu anda adeta savunmasız. Çünkü bu beladan kurtulmuş zengin ülkeler, sıtmayla ilgili ar-ge çalışması yapmıyor-

lar. Amerika, o da kendi askeri bir gün sıtma bölgelerine gider ve hastalanırsa diye, 40-50 milyon dolarlık, yani komik bir düzeyde araştırma yapmakta.³⁰ Halbuki, Amerika'da devletin tıbbi araştırmalara ayırdığı toplam kaynak 14 milyar dolar. İlaç şirketlerinin toplam ar-ge bütçeleri bu rakamın da üstünde.³¹ Rakamlardan da anlaşıldığı gibi, fay hattının altında kalanlar sıtma salgınları karşısında savunmasız.

Antibiyotikler sayesinde 20. yüzyılın ikinci yarısında frenlenen, ancak son 5-10 yıldır tekrar hortlayan bakterilerden birisi de tüberküloz. En çok fakir ülkeleri, az beslenen toplulukları, kalabalık kentlerin altyapısız varoşlarını vuruyor. En rahat at koşturduğu ortam da komşumuz Rusya'nın hapishaneleri. Veremin genel nüfustaki oranının en yüksek olduğu ülke de Rusya. Her 100.000 nüfusun 56,7'si veremli. Bu oran Çin'de 2,7, Amerika'da ise 8,7. Türkiye'deki veremli oranı bir türlü 100.00'de 25'in altına inmiyor. Amerika'daki yıllık sağlık harcamaları kişi başına 4.000 dolarken bu rakam Rusya'da 75, Türkiye'de ise 50 dolar.³² Ülkemizdeki toplam sağlık harcamalarının GSMH'ye oranı %4,3.

Dünya Sağlık Örgütü WHO'ya göre, "Dünya genelinde son 20 yılda 30'dan fazla yeni bulaşıcı hastalık ortaya çıktı."³³ Mevcut antibiyotikler bunlarla mücadele-

³⁰ Ellen Ruppel Shell, "Resurgence of a Deadly Disease", *The Atlantic Monthly*, Ağustos 1997, s. 45-56.

³¹ Daniel S. Greenberg, "High on the List of Killer Diseases, Malaria is Low on Research Cash", *International Herald Tribune*, 6.1.1997.

³² Michael Specter, "Huge Russian Hospital Sistem Lacks One Thing: Patients", 5.2.1998, s. 2, Dünya Bankası, DPT ve Sağlık Bakanlığı ortak çalışması (2002).

³³ *Radikal*, 3.2.1997, s. 3.

de etkisiz kaldığı gibi, tüberküloz gibi, bilinen bulaşıcı hastalıkların üzerindeki etkileri de azalmakta. Parazit taşıyan haşerenin de tarım ilaçlarına direnci artmakta. Bu tür ilaçların ve antibiyotiklerin kullanım alanlarının tıbbın gereklerinin dışına taşıp genişlemesi, örneğin antibiyotiklerin hayvan yemine ilavesi, bakterilere direnci artırırken, aşı kampanyalarının tavsaması da nüfusun savunmasını zayıflatıyor.

Özetlersek, sağlığımız birçok yeni ve güçlenmiş eski bakteri, virüs ve parazitlerin tehdidi altında. AIDS'ten vereme birçok bulaşıcı hastalığı salgın halinde yaşayan Rusya'ya olan yakınlığımız karşı karşıya bulunduğumuz tehlikeyi büyütüyor. Üstelik biyolojik ve kimyasal toplu imha silahları üretip depoladığı sanılan Irak'la da komşuyuz. Ticaret ve göç yolları üzerindeki köprü konumumuz da salgınlardan etkilenme olasılığımızı artırıyor. Orijinal araştırma ve üretimiyle bu tehlikelere karşı koyacak bir ilaç ve aşı sanayiine, tıbbi cihaz ve tanı sektörüne, durumun vahametinin bilincinde olan ve ona göre organize olmuş bulunan bir sağlık bürokrasisine sahip değiliz. Konuyu milli önceliklerimiz arasına alıp kaynak ayırmak, gerekli teknolojileri üretmeye başlamak suretiyle toplumumuzu savunmak zorundayız.

Başlı başına bu nedenler bile teknolojiye, özellikle de biyoteknolojiye önem ve öncelik vermemiz için yeterli. Biyoteknolojinin tarımda sağladığı üretim artışı ise özellikle bizim gibi hâlâ tarıma oldukça bağımlı, üstelik de büyük bir nüfusu beslemekle yükümlü bir toplum için çok önemli. “Sofralara da gen nakli”ni³⁴ müjdeleyen manşetin altında genetik mühendisliğinin işlevinin tanımı var:

³⁴ “Sofralara da Gen Nakli”, *Milliyet*, 14.2.1999, s. 23.

“Canlılara fiziksel özelliklerini veren genleri, bir canlıdan alıp başka bir canlıya koyarak canlılar arasında gen nakli yapıp canlılara doğal süreçler sonucunda ulaşılamayacak nitelikte yeni özellikler kazandırmak.”³⁵

Gübre, ilaç, su gibi girdileri daha az kullanarak tarımsal zararlılara ve iklim koşullarına daha dayanıklı, besin değeri daha yüksek tahıl, meyve ve sebzeleri oluşturuyor biyoteknoloji. Hatta “transgenic” yoluyla yepyeni “süper türler” üretiyor. Bir örnekle yetinelim: Profesör Ingo Potrykus’un Zürih’teki genetik mühendisliği laboratuvarında geliştirdiği “altın çeltik”te A vitamini ihtiva eden beta-karoten bulunuyor.³⁶ Her yıl dünyada 2 milyon çocuğun A vitamini eksikliğinden öldüğünü ve yüz binlerin aynı nedenden kör olduğunu hatırlarsak buluşun önemini daha kolay kavrarız.

Doğayla bu kadar radikal biçimde oynayan deneylere çeşitli düşünürler ve din adamları kadar bazı bilim adamları da karşı çıkıyor.³⁷ Amacımız, olayın yarattığı fırsat ve tehlikeleri tartışmak yerine gelişmelerin önemini vurgulamak ve ülke olarak bunların dışında kalmanın yarattığı sakıncaları hatırlatmak. 20. yüzyıl boyunca tarımsal üretimdeki büyüme dünya nüfusunun artışıyla atbaşı gitti. Buna rağmen günümüzde hâlâ 800 milyon kişi eksik beslenmekte. Ayrıca, olumsuz iklim değişiklikleri, su kaynaklarındaki eksilme ve çevre kirliliği mevcut tarımsal üretimi tehdit etmekte. Bu ortam-

³⁵ a.g.y.

³⁶ Michela Wrong, “Field of Dreams”, *Financial Times*, 25.2.2000, s. 12.

³⁷ Avid G. Victor ve C. Ford Runge, “Farming the Genetic Frontier”, *Foreign Affairs*, Mayıs/Haziran 2002, s. 107-121.

da biyoteknolojinin bizim gibi bir ülkeye katabilecekleri yaşamsal kritiklikte.³⁸ *Business Week* dergisi gelişmeleri kapakta attığı manşette şöyle özetliyor:

“Gelecek Yeşil Devrim genetikle tasarılanmış tahıllarla gıda, ilaç ve materyalleri değiştirecek.”³⁹

Harvard Üniversitesi’nin yeni rektörü, Amerikan Hazine eski bakanı Lawrence Summers’ın kendi yönetim dönemi için saptadığı önceliklerin başında üniversitenin çevresinde bir biyoteknoloji vadisini oluşturmak geliyor. Nasıl ki batı yakasında Stanford Üniversitesi çevresinde kurduğu Silikon Vadisi’yle elektronikteki patlamanın odağı olmuştu, Summers 21. yüzyılda Harvard ve çevresini beklenen biyoteknoloji devriminin merkezi yapmak istiyor. Bu haberden çıkarılacak bir ipucu biyoteknolojinin geleceğiyle ilgiliyse, diğeri bu alanda beklenen devrimsel gelişmelerin raslantılara bırakılmadığı, devlet, sanayi ve akademik dünyanın işbirliği ve büyük altyapı yatırımlarıyla oluşturulduğu.

Belki de en önemli değişiklik yaşamın süresinde gerçekleşecek. Üretim ve büyüme için sermaye, toprak ve teknolojinin yanında emek, temel öğe. Emegın niceliğı yaşamın süresiyle, niteliğı de kalitesiyle doğrudan ilgili. Genelde biyoteknoloji, özellikle de genetik biliminde gerçekleşen buluşlar bilim adamlarını, “Niye ölelim?” sorusunu sorma noktasına getirdi. Bazı araştırmacılar sadece hastalıkları önleme ve tedavi etmenin

³⁸ “A Survey of Agriculture and Technology: Growing Pains”, *The Economist*, s. 3-18.

³⁹ “The Next Green Revolution”, *Business Week*, 12.4.1999, s. 46-52.

yollarını değil, aynı zamanda insan yaşamının normal süresini uzatmanın da çarelerini araştırıyor.⁴⁰ Moleküller biyoloji, genetik mühendisliği ve geleneksel tıbbın ortak bazı çalışmaları, insan ömrünü sınırlayan “biyolojik saat”in beynin manipülasyonu yoluyla 100 küsur yıla rahatça ayarlanabileceğini gösteriyor. Şöyle bir dünya hayal edelim ki, bu güce sahip ülkelerin halkları sağlıklı bir şekilde ortalama 120 yıl yaşar ve üretirken, teknolojik alanda geri kalmış diğer bazı ülkelerin halklarının çoğunluğunun ortalama yaşama ve üretme yaş ortalaması 70 dolaylarında kalacak. Bu en temel, adeta “ilahi” adaletsizliğe razı mıyız? Değilsen, biyoteknolojinin son yıllarda gösterdiği nefes kesici gelişmeleri yakalayabilmek için milli stratejiler geliştirmek, gerekli kaynakları ayırmak, temel öncelikleri saptamak zorundayız.

SAVUNMA HARİTASI

Yukarıda, teknolojinin insan yaşamı üzerindeki etkilerine değindik. Genom Projesi’nin ortaya çıkardığı genetik harita bu alandaki gelişmelere kılavuzluk ediyor. Bireylerin ömrü kadar ulusların varoluşu da teknoloji-den etkilenmekte. Teknoloji giderek savaşların sonucunu belirleyen öge olmakta. Savaşların rehberi de askeri haritalar. Konuya onlarla girelim.

Avrupa Birliği üyeleri Haziran 2002’de 3,6 milyar Euro’luk bir harcamayla Galileo Küresel Konuşlanma Sistemi’ni kurmaya karar verdiler. Sistem 30 uydunun yardımıyla yeryüzünün herhangi bir noktasında coğrafi koordinatların saptanmasını sağlıyor. İşin garibi, gü-

⁴⁰ “Forward to Methuselah”, *The Economist*, 7.1.1995, s. 67-70.

nümüzde aynı işi Amerika'nın oluşturduğu GPS'in (*Global Positioning System*) yapıyor olması. Avrupalıların mükerrer ve bu kadar masraflı bir işe kalkışmalarının altında sivil uygulamalar kadar askeri amaçlarla da kullanılan sisteme egemen olma çabası yatıyor. Çünkü, 2008 yılında Galileo, GPS'ten de gelişmiş biçimde her noktayı en fazla 3 metrelik bir hata payıyla saptayabilecek. Seferberlik veya savaş halinde de başkalarının sisteme müdahale tehlikesiyle karşılaşmayacak.⁴¹ Bu sistemlerden birisine giremediği takdirde savaş halinde Türkiye'nin gözüne perde inecek.

Hızla gelişmekte olan uzay teknolojileri, konuşlandırmanın ötesinde yeryüzündeki cisimlerin yer ve hareketlerini en ufak ayrıntılara kadar saptayıp, sürekli izlemek olanağını sağlıyor. Boeing firmasının Kaliforniya'da oluşturduğu Savaş Entegrasyon Merkezi BIC'de (*Battlefield Integration Center*) bir savaş alanının üzerinde uçan pilotlu ve pilotsuz uçak ve uydulardan gelen görüntüler, yerdeki askerlerin miğferlerine monte edilmiş kırmızı-ötesi videolardan alınan yayınlarla birleştirilip entegre bir savaş alanı tablosu çıkartılıyor ve bunun üzerinde değişik harekât planları denenip, karar kılınan uygulamalar gene teknolojinin en son olanaklarıyla koordineli biçimde savaşla ilgili kara, hava ve denizdeki tüm birimlere anında ulaştırılıyor.⁴²

Yerde savaşan asker ise gene yüksek teknoloji ürünü birçok silah, savunma ve haberleşme cihazının yanında "akıllı materyaller"den yapılmış kıyafetlere sahip. Bu

⁴¹ "Europe's Galileo Satellite Positioning System", *The Economist*, 1.6.2002, s. 33-34.

⁴² "Transformed? A Survey of the Defence Industry", *The Economist*, 20.7.2002.

giysilerin bir özelliği yaraların yerini sıhhiyecilere anında ve uzaktan işaret etmesi. Üzerinde çalışılan başka bir özellik de radar dalgalarını yansıtmaması, yani sahibini “görünmez” yapması. Giysilerin araziye göre anında renk değiştirmesi de planlanan başka bir yenilik.⁴³

1991’deki Körfez Savaşı askeri teknolojiadaki birçok yeniliği sergilemişti. O savaş çatışma alanının yanı başındaki Suudi Arabistan’dan yönetilmişti. Tam 10 yıl sonra çıkan Afganistan Savaşı ise on binlerce kilometre öteden, Florida eyaletindeki bir merkezden yönetiliyor. Gerek haberleşme, gerekse savaş teknolojilerindeki sıçrama o denli büyük ki, Amerikalılar yeni savaş konseptini (RMA: *Revolution in Military Affairs*) Askerlikte Devrim diye tanımlıyor. Bu devrim eskiden olduğu gibi makineli tüfek, tank, denizaltı veya uçak gibi tek bir buluşa bağlı değil. Teknolojinin, savaş araçları, haberleşme ve görüntüleme, bilgi kullanımı ve örgütlenme üzerindeki tüm ve entegre etkisinden kaynaklanıyor. Bilgi ve teknolojiye egemen olan, savaş alanına da egemen olacak. Hasımının jeopolitik avantajlarını, kahramanlık ve disiplin gibi özelliklerini, nüfus veya coğrafi üstünlüklerini boşa çıkartabilecek.

Teknolojinin belirleyici rol oynayacağı bir diğer alan da biyolojik savaş. Üstelik, biyolojik silahları düzenli orduların dışında terörist grupların da temin etmesi, hatta üretmesi kolaylaşıyor. 2001 yılında kimliği belirlenemeyen kişi veya kişilerce postalanan şarbonlu zarfların Amerika’yı nasıl ürküttüğünü izledik. Nükleer, biyolojik, kimyasal ve radyolojik (NBKR) silahları üretmek de bunlara karşı ülkeyi savunmak da yüksek tek-

⁴³ “Military Technology: Invisible Soldiers”, *The Economist*, 4.6.1994, s. 93.

nolojiyi üretebilmeyi ve kullanabilmeyi gerektiriyor.⁴⁴ Ülkenin sağlık ve sivil savunma altyapısı ve örgütlenmesi de NBKR mücadelesinde kritik rol oynayacak.

BİLİM, TEKNOLOJİ, BÜYÜME VE VAROLUŞ

Bilimin nasıl adım adım ilerlediğini, zaman zaman da büyük sıçramalar yaptığını bir önceki bölümde irdeledik. Bilimin yarattığı bilgi zaman içinde teknolojik gelişmelere yol açıyor. Teknolojinin yarattığı araç, gereç, laboratuvar vb. altyapısı da yeni bilimsel deney ve buluşları kolaylaştırıyor. Teknolojinin büyüme, kalkınma, bireysel yaşam ve milli varoluşumuzdaki rolünü de bu bölümde irdeledik. Amacımız teknolojiyi her yönüyle incelemek olmadığı için birçok yönüne yeterince değinemedik. Örneğin, hücre büyüklüğünde “makine-leri” hem de organik olarak üretmeyi hedefleyen nanoteknolojinin potansiyelini tartışamadık. Santimetrenin milyonda biri büyüklüğündeki minyatür motor ve elektrik jeneratörlerinin sanayi ve savunma sektöründeki rolüne değinemedik.⁴⁵

Ancak umarız ki büyüme ve kalkınma çabamızda bilim ve teknolojinin belirleyici rolünü vurgulayabildik. Hızla doğru öncelikleri saptar ve bunların doğrultusunda bir milli seferberlik başlatabilirsek bilim ve teknoloji kalkınmada bize en az emek ve sermaye kadar hizmet

⁴⁴ “Christopher F. Clyde, “Toward Biological Security”, *Foreign Affairs*, Mayıs/Haziran 2002, s. 122-136.

⁴⁵ Kenneth Chang, “Scientists Make a Bacteria-Size Machine Work”, *The New York Times*, 25.11.2000.

“The Engines of Lilliput”, *The Economist Technology Quarterly*, 16.3.2002, s. 31-32.

“Nanotechnology”, *Business Week*, 8.4.2002, s. 60-62.

eder. Tedarikinde büyük darboğazlar bulunan sermayenin verimini katlayarak işsizliğin çözümünü hızlandırır. Büyümenin ötesinde yaşam kalitemizi uzatmakta, ülkemizi savunmakta ve ulusumuzun varoluşunu sürekli kılmakta belirleyici rol oynar.

Çözümle eğitime başlayabiliriz: Matematik ve doğal bilimlerin eğitime verilecek önem ve ayrılacak fonlar zaman içinde bilim dokumuzu güçlendirecektir. Aynı şekilde teknoloji altyapımıza yapılacak yatırımlar ise artan bilim gücümüzle birleşerek yeni teknolojileri transfer edip uygulama ve üretme kapasitemizi genişletecektir. Türkiye, son 15 yılda üniversitelerin sayısını büyük ölçüde artırmıştır. Şimdi de niteliklerini yükseltecek, özellikle de araştırma olanaklarını, dolayısıyla bilimsel üretimlerini artıracak yatırım ve sürekli mali desteği sağlamak durumundadır.

Her projede olduğu gibi, teknoloji atılımında da odaklanma esas olmalıdır. Örneğin, elektronik sahasında önemli bir varlık gösterememiş olan Türkiye, tarım potansiyelini de düşünerek belki biyoteknoloji alanında ön almayı hedeflemelidir. Keza, coğrafi odaklanma da önemlidir. Bir iki avantajlı bölge saptanıp, ulaşım ve haberleşme yatırımlarıyla desteklenmeli ve teknoloji cazibe merkezlerine dönüştürülmelidir. Bu yapılırken büyük düşünülmesi, seçilecek bölgeler sadece Türkiye için değil, Balkanlar, Kuzey Karadeniz, Kafkasya, Orta Asya ve Doğu Akdeniz'i kapsayan geniş bir çemberin merkezi olarak planlanmalıdır.

Devlet-sanayi-akademik dünyanın işbirliği atılımının itici gücünü oluşturmalarıdır. Örneğin, Türkiye'nin yüksek teknolojiyle ilgili en büyük alımları Silahlı Kuvvetler tarafından yapılmaktadır. Milyarlarca dolara ulaşan bu alımlar ne yazık ki ülkemize önemli boyutlarda tek-

noloji girişine veya ülkemizde üretimine vesile olamamıştır. Bir modern firkateynin maliyetinin yarım milyar dolara yaklaştığını, bir AWACS gözcü uçağının 100 milyon doların epey üstünde olduğunu düşünürsek, bunların bir kesiri kadar olan harcamalarla en azından Hindistan'ınkiler düzeyinde birkaç yüksek teknoloji enstitüsü veya Malezya'nınkiler gibi teknoloji parklarına kavuşabileceğimiz öngörülebilir. Ayrıca, bu tür yüksek maliyetli tedarikçilerin mal satışıyla birlikte teknoloji atılımımıza katılımları zorlanabilir.

Yabancı sermaye girişleri değerlendirilir ve teşvik edilirken de yeni teknolojileri getirenlere avantajlar, bu teknolojileri Türkiye'de geliştirmeyi planlayanlara ise daha da büyük teşvikler sağlanabilir. Bu konuda İrlanda, Macaristan ve Çin'in başarılı uygulamaları örnek alınabilir.

Gerekli planlama yapılırken yurtdışında çalışmakta ve okumakta olan ve sayıları her yıl artan gençlerimizin oluşturduğu bilgi ve görgü potansiyeli unutulmamalı, onların beyin gücünden bilim ve teknoloji alanlarındaki atılımlarda en etkin biçimde yararlanılmalıdır. Kalkınmanın her alanında en belirleyici öge bireyin bilgi, beceri, gayret, moral ve yaratıcılığıdır.

ÖNCE İNSAN

Basit ve temel bir hedefe odaklanarak yola çıktık: İşsizliği en düşük düzeye indirecek bir büyüme siyaseti. Büyümenin temel öğeleri olarak da yerli ve yabancı doğrudan sermayeyi irdeledik. Ülkenin bilime olan yaklaşım ve egemenliğiyle bilim altyapısının üstünde yükselen teknoloji gücünün de büyümeye çok önemli katkıda bulunacağını savunduk. Niteliksel gelişmeler büyümeyi gerçek ve yaygın bir kalkınmaya dönüştürdükçe insanımızın maddi refah ve manevi tatmini artacak. Yani, bu sürecin hedefi insanımızın mutluluğu. Ancak, süreci başarıya ulaştıracak en önemli öge de insan. Halkımızın gayreti, iradesi, morali sürecin yön ve hızını etkileyecek temel öğeler arasında. Zaten, ekonomi kuramı da emeği, yani insanı üretim ve büyümenin temel faktörlerinin başında sayıyor.

Gelir dağılımı, kalkınma sürecinde kendisinden gayret ve fedakârlıklar istenen bir toplumun kitle psikolojisini etkileyen önemli etkenlerin başında gelir.

İnsanımızın kalkınma seferberliğine katkısını belirleyen temel bir zenginlik eğitimidir. Eğitim, aynı zamanda bireysel geliri de doğrudan yükselten bir olgu olduğu için gelir dağılımını da olumlu etkiler.

Siyasi özgürlükler ve insan hakları, yani ülkenin içinde bulunduğu hukuk ve demokrasi ortamı da milli yaşamın genel kalitesi kadar, büyüme çabasının niceliğine de etki yapan öğelerdendir.

Din ve vicdan özgürlüğü de toplumsal morali yükselten, büyük gayretleri ateşleyen manevi enerji kaynaklarının başında gelir.

Toplumumuzun bir özelliği eğitim ve çalışma alanlarında kadınlarımızın geri bıraktırmışlığıdır. Büyümenin en önemli ögesi olan insan kaynaklarımızın yarısının hakkıyla değerlendirilememesi büyük kayıptır. Bu israfın durdurulması büyümeyi hızlandıracaktır.

Şimdi büyük bir kalkınma hamlesi içinde sermaye, emek, bilim ve teknolojiyi tamamlayacak bu ögelere de bir göz atalım:

ADİL GELİR DAĞILIMI

Ne yazık ki, demografik yapımızla, işsizlikle ve gelir dağılımıyla ilgili milli istatistiklerimiz genelde geç ve eksik toplanmakta, araştırmacılara yeterince yol gösteremekte. Kullanılabilir en son veriler 1994 yılına ait. Eldeki bu verilere göre Türkiye ile dünyanın bazı ülkelerindeki gelir dağılımını karşılaştırdığımızda Türkiye’de en alt gelir düzeyindeki %20’lik grubun milli gelirden aldığı pay %4,9 iken bu rakamın Tayvan’da %9 olduğunu görüyoruz. Türkiye’de en üst gelir düzeyindeki %20’lik grubun payı %54,9 iken Tayvan’da %37. Latin Amerika’nın tümünde en üst %20’lik dilim, en alt %20’lik dilimin 21 katı zengin, bu fark Tayvan, Malezya ve Güney Kore gibi Doğu Asya ülkelerinde sadece 9 kat. Türkiye’de ise 11,2 kat.¹

Tayvan’ı örnek almamızın nedeni son 30 yılda hızla

¹ Bu bölümdeki Türkiye’yle ilgili istatistiki bilgiler TÜSİAD’ın *Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk* adlı araştırmasından (2000) alınmıştır.

büyüyüp kalkınmış Doğu Asya ülkelerinin tipik bir örneği olması. Japonya, G. Kore, Singapur, Malezya ve Tayvan gibi ülkelerin uyguladıkları hızlı büyüme modelinin önemli bir özelliği gelir dağılımında adil bir dengeyi hedeflemesi ve tutturmasıydı. Örneğin, G. Kore'nin en büyük holdingi olan Samsung'un genel müdürü, fabrika işçisinin maaşının 10 katını alıyor. Japon şirketlerinde de benzer katsayılar geçerli. Halbuki, Amerika'da bu oran 100, hatta 1.000 misline çıkabiliyor. Türkiye'de de 20-30 kat farklılıklar söz konusu olabiliyor.

İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Doğu Asya ülkelerinin çoğunda etkin biçimde uygulanan toprak reformunun tarımsal üretimde verimi önemli ölçüde artırarak kırsal kesimdeki gelirleri yükseltmesi, sanayi sektöründeki ücretlerin de artmasına yol açtı. Eğitimin nitelik ve niceliğinde başarıyla gerçekleştirilen iyileştirmeler de gelir dağılımı üzerinde olumlu sonuçlar yarattı. Kore'nin sanayileşmesinin temel yönteminin yurtdışından yeni teknolojilerin transferi ve uyarlaması olması, her türlü üretim alanında eğitilmiş işçi, teknisyen, mühendis ve yönetici ihtiyacını çarpıcı ölçülerde artırdı. Dolayısıyla, eğitilmiş insanların gelirlerinde normalin de üstünde yükselişler meydana geldi.

“Herkesin aynı gemide bulunduğu hissi, kaplanların hükümetlerinin bu kadar süre otoriter rejimler sürdürmelerini mümkün kılan faktörlerden. Ekonomik kriz dönemlerinde (ki bu da Doğu Asya'da yıllık büyümenin %5'in altına düştüğü zamanlar demektir) popüler olmayan uygulamaları halklarına kabul ettirmelerini kolaylaştırıyor.”²

² *The Economist*, 16.11.91.

Savaş ve onun ertesinde Amerikan işgal kuvvetlerinin uyguladığı *zaibatsu*, yani büyük holdinglerin parçalanması gibi ekonomik ve sosyal siyasetler Japonya’da da dengeli gelir dağılımı siyasetlerinin temelini attı. Hızlı bir kalkınma hamlesi için halkından fedakârlık isteyen hükümet de bu özverinin karşılığı olarak daha adil bir gelir dağılımını gerçekleştirmeyi hedefleri arasında aldı. “Son 20 yılda gelir ve servet dağılımını etkileyen en önemli öge büyümenin kendisi. Büyümenin yol açtığı emeğe yönelik artan talep, ücretlerde önemli bir artış getirdiği gibi ücretler arasındaki –yaş, eğitim, cinsiyet, firma boyut, meslek, hatta vasıflara dayalı– farklılıkları da ciddi ölçüde azalttı. Kentli fakir kalmadı; fakir sınıfı orta sınıfa dönüşmeye başladı.”³

Japonya ve Tayvan örnekleri gelir dağılımında sağlanan eşitliğin halkın motivasyonunu artırarak kalkınmaya ivme verdiği kadar, hızlı kalkınmanın da gelir dağılımında eşitliğin sağlanmasını kolaylaştırdığını gösteriyor. Bu ülkelerde enflasyona karşı ciddiyet ve kararlılıkla sürdürülen mücadelelerin de gelir dağılımına olumlu etki yaptığını unutmamak gerek. Sanayide mülkiyetin yaygınlaştırılması da gelir dağılımını olumlu etkileyen başka bir öge. Tayvan’da bu yaygın mülkiyet, ufak ve orta ölçekli aile şirketleri kanalı ile gerçekleşti, Japonya ve Singapur’da ise borsalar aracılığıyla.

Gelir dağılımı, tüketimi ve üretimi kamçılayan etkisi nedeniyle büyümeyi hızlandıran bir nitelik taşır. Büyüme de dengeli gelir dağılımının tesisini kolaylaştırır. Bu nedenle gelir dağılımını değerlendirirken büyüme faktörünü göz ardı etmemek gerekir. Doğu Asya ülke-

³ Hugh Patrick ve Henry Rosovsky, *Asia’s New Giant: How the Japanese Economy Works*, Brookings, 1976, s. 40.

lerinin gelir dağılımındaki denge açısından Latin Amerika ülkelerini geride bırakmış olmalarının başlıca nedeni %8-9 civarında bir büyüme hızını yıllardır istikrarlı bir biçimde sürdürebiliyor olmaları ve büyümenin nimetlerini dengeli olarak dağıtmaya gösterdikleri özen. Nitekim, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Örgütü UNCTAD'a göre gelir dağılımıyla ilgili kesin sonuçlara varmanın zorluğuna rağmen, "elde edilebilecek belki de en kesin sonuç, sanayileşmiş ülkelerle aralarındaki gelir farkını kapayabilen hiçbir ülkede, yani Japonya ve (Asya kaplanlarında), yüksek oranda gelir eşitsizliği olmadığıdır."⁴

Gelir dağılımındaki eşitsizliklerin nedenlerini incelediğimizde bazı temel öğelere ulaşıyoruz. Örneğin, farklı gelir türlerinin etkisi incelendiğinde "en eşitsiz dağılan gelir türleri sırasıyla Mütəşəbbis Geliri, Tarım Mütəşəbbis Geliri ve şaşırtıcı bir şekilde Transfer Geliri olurken, Emek Geliri'nin görece olarak daha az eşitsiz dağılan tek gelir türü olduğu görülüyor."⁵ Demek ki, nüfusun kırsal kesimden kente akışının sürmesi, ancak, kentleşen nüfusun emeğiyle geçimini temin edecek meslek ve becerilerle donanması önemli. Devletin iç borçlanma iştahının da sona erip, faiz gelirlerinin toplam gelir pastasındaki payının azalması da gerekli.

Gelişmiş ülkelerde toplam nüfusun %3-5 dolaylarındaki bir bölümü tarımsal üretimiyle ülkeyi besler ve hatta ihracat için de üretim yapabilirken, bizde nüfusun yaklaşık üçte birinin hâlâ tarımsal sektörde faaliyet göstermesi bir yandan bu sektördeki düşük verimliliğe

⁴ UNCTAD, *Trade and Development Report 1997*, United Nations, 1997, s. 123.

⁵ TÜSİAD Raporu, s. 57.

işaret ederken, diğer taraftan da kırsal kesimdeki gelirlerin düşük düzeyini vurgulamakta. Nitekim, TÜSİAD'ın araştırmasına göre de, "kırsal alanda yaşayanların genellikle daha düşük gelir elde ettikleri olgusu hemen fark edilmektedir."⁶ Bu kesimdeki nüfus fazlasının düzenli bir şekilde kentsel yaşama geçirilerek, sanayi ve hizmet sektörlerinde yaratılacak istihdam alanlarında değerlendirilmeleri kaçınılmaz olduğu kadar gelir dağılımı açısından yararlıdır da. Ancak, kentlerde istihdamın yaratılması, göç eden nüfusun da ihtiyaçlara uygun özelliklerle donatılmaları gereklidir.

Meslek ve fonksiyonlar kadar bölge farklılıkları da gelir eşitsizliğine neden olmaktadır. Örneğin, "Güneydoğu Anadolu bölgesinde orta gelir diğer bölgelerin en düşük %25'lik kesimi civarında bulunurken, en yüksek gelir de Marmara ve İç Anadolu bölgelerinin %75'lik dilimi içerisinde kalmaktadır."⁷ Azgelişmiş bölgelerde yatırımların teşviki için "Kalkınmada Öncelikli Yörelere" saptanmış, ama zamanla siyasi baskıların da etkisiyle bu kapsamdaki illerin sayısı toplam illerimizin yarısını geçmiştir. Odaklanma yerine sulandırma yaklaşımı teşviklerin etkisini törpülerken, iç ve dış sermayeyi seferber edebilecek siyasetlerin oluşturulamamış olması da bölgesel farklılıkların giderilmesini engellemiştir. Yerel siyasi yapıların da güçlendirilmemiş olması, yani sermayeyi cezbedebilecek düzenlemelerin yerel idari birimler tarafından yapılamaması, bir diğer sorundur. 1980'li ve 1990'lı yıllarda devlet sanayi yatırımlarından elini çekerken, bu yatırımlara muhtaç bölgelere özel sektörün yönelmesini sağlayamamıştır. Altyapı ya-

⁶ a.g.y., s. 73.

⁷ a.g.y., s. 75.

tırımları, krediler ve sermayenin ilgisi birkaç büyük kentteki sanayi ve hizmet sektörlerinde yoğunlaşmıştır. Gaziantep ve Denizli gibi istisnalar kaideyi bozmamakta, temel bölgesel farklar süregelmektedir.

YOKSULLUĞA ÖZEL ÖNLEMLER

Bu arada unutulmaması gereken bir nokta ise “tam fakirlik” noktasında olanların durumu. Ekonomideki büyüme ve diğer uygulamaların gelir dağılımının düzeltilmesine katkısı, ancak “bir geliri olanlar” için geçerlidir. Oysa Türkiye’de çeşitli nedenlerle hiçbir geliri olmayanlar da azımsanmayacak boyutlarda. Özürlü, hasta, yaşlı veya eğitimsiz olduğu için iş bulamayan ve bulamayacak olan evsiz, sahipsiz “gariban” sayısı oldukça yüksek. Sokaklarda tiner koklayan bakıma muhtaç çocuklar, sahipsiz yaşlılar sık sık rastladığımız manzaralardan.

Dünya Bankası’nın tahminlerine göre, 6 milyar dolaylarındaki dünya nüfusunun yarısına yaklaşan 2,8 milyar insanın günlük geliri yoksulluk sınırı sayılabilecek iki doların altında. 1,2 milyar insan da günde 1 dolar veya daha azıyla geçinmek zorunda.⁸ Örneğin, Kafkaslar’daki komşumuz Gürcistan’ın nüfusunun %60’ı günde 2 dolar çizgisinin altında. Devletin eğitim ve sağlık harcamaları 1990’dan beri %90 azalmış durumda. Komşumuz çözülmekte ve çökmekte olan bir devlet görünümünde. Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler’in kalkınmayla ilgili çeşitli kurumları ve sivil toplum örgütleri son yıllarda aralarındaki işbirliğini güçlendirerek, yoksulluk çizgisinin altındaki kitlelerin yaşamla-

⁸ World Bank, *World Development Report 2000/2001*, Oxford, 1999.

rını kolaylaştırmak ve onları çizginin üstüne çıkarmak için oldukça etkin projeler uygulamakta. Bu tür projelerin temel amaçları arasında yoksulların yaşam ve çalışma olanaklarını geliştirebilmek için onlara verilen sağlık, eğitim, içme suyu gibi hizmetleri geliştirmek, bu kitlelerin kendilerini yönetme yetenek ve olanaklarını güçlendirmek ve onları özellikle ekonomik kriz, kuraklık, hastalık, sakatlık gibi beklenmeyen darbe-lerden korumak veya bunların etkisini azaltmak var.

Yoksul grupların küreselleşmenin geliştirdiği pazarlara açılmalarını kolaylaştıran ekonomik düzenlemeler bir çözüm. Gelir dağılımından insanca yaşayabilecek kadar pay alamayan yoksullara devletin ulaşım, elektrik, sağlık gibi bazı hizmetleri bedelsiz veya indirimli sağlaması da başka bir çare. Ekonomik korunması olmayan fakirlere güvenlik ve adalet sistemlerinin özellikle sahip çıkması da toplum vicdanının gereği. Bütün bu yaklaşımlar kaynak transferine yol açtıkları için belli bir toplumsal ittifak gerektirmekte. Bu kolay değil. Ne var ki dini ve ahlaki değerlerimiz korunmasız kişi ve kesimlere devletin aracılığıyla sahip çıkmamızı telkin etmekte.

Olaya sadece kaynak açısından bakmamak, modern ve etkin yaklaşımlar oluşturarak sorunlara yaratıcı çözümler aramak gerek. Yukarıda bahsi geçen Dünya Bankası-Birleşmiş Milletler-Sivil Toplum Örgütleri üçlüsünün çeşitli ülkelerde uygulayıp da başarılı sonuçlar veren uygulamaları bize de yol gösterebilir. Örneğin Bangladeş, mikrofinans diye tanımlanan çok küçük boyutta kredilerin sağlanmasında öncü rol oynamakta. Grameen Bankası 1970'lerden beri "köy bankacılığı" yapmakta. Sağladığı birkaç yüz veya en fazla bir iki bin dolarlık kredilerle bir su pompası, kuyu açılması, ahır onarımı gibi ufak ama bir çiftçi ailesi için hayati önemde projeler fi-

nanse ediliyor. Türkiye’de geçtiğimiz dönemde bankacılık sisteminin batırdığı veya çaldırdığı 20 milyar doların üstündeki fonların ufacık bir yüzdesiyle bile yoksul kesimin küçük atılımlarına ivme vermek mümkün.

Bangladeş’in başarıyla uyguladığı bir diğer program da resmi okul sisteminin dışında yaklaşık 770.000 kız çocuğuna gönüllü örgütlerin desteğiyle verilen okuma-yazma dersleri. Bangladeş Tarımsal Kalkınma Komitesi BRAC’ın kampanyası sonucu okuryazar olan kadınlar ülkenin iş hayatında önemli bir ağırlık kazanmakta. BRAC’ın başarısının sırrı kursları çok kolay ulaşılır noktalarda kurmak, günlük eğitimi kısa tutmak ve bu muhafazakâr toplumda ebeveynlerin kabul ve desteğini sağlamak. Özellikle, ufak atölyelerin ve küçük boyutlarda ticaretin hareketlenmesinde kadınların rolü çarpıcı. Onların artan katkısıyla ülkenin ekonomisi son 10 yıldır ortalama %5 büyümekte. Meksika ve Bolivya gibi ülkelerde de mikrofinans sistemi yoksullara erişip, onların ekonomik çarkın içine girmelerine yardımcı oluyor. Kullandıkları krediye karşı gösterecek teminatları olmayanlara aile, komşu ve arkadaşları kefil oluyor. Toplumsal dayanışma ve baskı sonucu kredilerin geri dönüş oranı yüksek. Yani sistem kendi içinde dönebiliyor.

Dhar Hindistan’ın en fakir bölgelerinden biri. 1,7 milyonluk nüfusunun yarısı okuryazar değil; yıllık ortalama geliri de 270 dolar. “Bilgi Elçileri” anlamına gelen Gyandoot’adlı bir sivil toplum örgütü bölgedeki 39 merkezde “internet büfesi” kurmuş. Köylüler 1 sent, yani yaklaşık 165.000 TL karşılığı buralardaki terminaleri kullanarak büyük yerleşim yerleri ve diğer bölge ve eyaletlerdeki tarım ürünleri fiyatlarını öğrenebiliyor, ona göre üretim, hasat ve sevkiyatlarını ayarlayabiliyorlar. Ayrıca idari merkezlerde olan vergi, tapu gibi bazı

işlemlerini de takip edebiliyorlar. Tarım ve veterinerlik destek merkezlerinden de acil bilgi elde edebiliyorlar. Yaklaşık 100.000 dolarlık bir teknoloji yatırımı bölgeye çağ atlatmış.⁹

Ülkemizde kurulmuş olan ama etkinlikleri sınırlı Sosyal Yardımlaşmayı ve Dayanışmayı Teşvik Fonu gibi mekanizmalar yukarıdakilere benzer projelerle desteklenebilir. Bu projelere Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler ve AB gibi kurumlarla sivil toplum örgütlerinin daha aktif katılımı sağlanabilir. Bu alanda çok önemli işlev hiç kuşkusuz yerel yönetimlere düşmekte. Yoksulların sorunlarına büyüme, istihdamın artırılması gibi ekonomik çözümlerden çok yerel yönetimlerin uygulayacakları veya önderlik edecekleri çökyönlü sosyal siyasetler ve projeler çerçevesinde çözüm aramak daha gerçekçi olacaktır.

Yoksulluk ve kalkınma üzerindeki çalışmalarıyla Nobel ödülüne layık görülen Bangladeş asıllı iktisatçı Amartya Sen'e göre açlıktan, cehaletten, sağlıksız yaşam ortamlarından, özetle yoksulluktan kurtulmak temel bireysel özgürlüklerin başında geliyor. Bu özgürlükleri sağlamak için devletler sosyal kalkınma programları yürütmekle yükümlü. Demokratik devletlerin bu gibi özgürlükleri sağlama olasılığı daha yüksek. Fakir kitleleri kolaylıkla ihmal edebilen diktatörlükler Sen'in hedefleri arasında. IMF'yi de sosyal programlarda kısıntıları zorladığı için eleştiriyor. Sen'e göre, "Kalkınmanın amacı değer vereceğimiz nitelikte hayat tarzını yakalama kapasitemizi geliştirmek olmalı."¹⁰

⁹ Bangladeş ve benzeri örnekler için bkz. *Business Week*, "Global Poverty: Special Report", 14.10.2002, s. 56-70.

¹⁰ Geri Smith, "Do Literacy and Health Spark Growth?", *Business Week*, 20.9.1999, s. 7.

Gözlemlediği tüm eksilere karşın Sen gene de iyimser. Çünkü özellikle Doğu Asya’da genel anlamda kalkınmanın yoksulluğu azalttığına inanıyor. Asya kaplanlarının hızlı büyüme döneminde eğitim ve sağlık alanlarında yaptıkları önemli yatırımların bu ülkelerdeki fakir grupları krizler sırasında göreceli olarak koruduğunu görüyor. Nitekim, *The Economist* dergisine göre, dünyadaki yoksulların %75’inin Asya’da olmasına karşın bu oran hızla azalmakta. Kıtadaki yoksulların toplam oranı 1960’ta %65’ken 2000’de %17’ye gerilemiş. 1960’ta 141 olan her 1.000 doğumdaki bebek ölüm oranı da, 2000’de 48’e düşmüş. Aynı dönemde ortalama yaşam süresi de 41’den 67 yıla tırmanmış.¹¹

EĞİTİM

Bireylerin gelirlerinin en kalıcı şekilde eğitimle, özellikle de kadınların eğitim seviyesinin yükseltilmesiyle artırılabilceğini savunduk. Eğitim doğrudan gelir artışına neden olduğu gibi, yatırılan sermayenin verimini de artırıyor. Eğitimli ve kalifiye işgücü eldeki sermayeyle daha çok üretim yapabiliyor, bilim ve teknolojiyi büyümede bir kaldıraç olarak kullanabiliyor. Nitekim, Asya’da kalkınma sürecini inceleyen Nobel ödüllü iktisatçı Myrdal, daha 1968 yılında bu tür gelişmelerin ipucunu, adeta bir sezgi şeklinde veriyordu:

“Son yıllarda sanayileşmiş ülkelerde yürütülen büyüme ile ilgili çalışmalar, sermaye/üretim oranının, dolayısıyla fiziksel sermaye (ve işgücündeki artışın) büyümeyi ancak kısmen izah edebil-

¹¹ “Asia’s Poor”, *The Economist*, 3.9.2002, s. 48.

diğini gösterdi... Bu önemli olumsuz bulgu sadece fiziksel yatırıma bağlı planlama modelinin temelini tahrip etti ve kalkınmada geçerli diğer etkenler hakkında spekülasyon için kapıları ardına kadar açtı. Çeşitli tür etkenler ortaya çıktı: Eğitim, sağlık, araştırma, teknoloji, organizasyon, yönetim, hükümet, idare ve diğerleri.”¹²

Amerikan Çalışma eski bakanı profesör Robert Reich, artık ulusların refahının sahip oldukları şirketlerin kârlarından kaynaklanmadığını, insanların bilgi beceri ve yaratıcılıkları ile küresel ekonomiye sunabildikleri katmadegerden doğduğunu söylüyor. Reich’ın Harvard Üniversitesi’ndeki meslektaş Michael Porter’ın irdelediği “uluslararası rekabette başarının koşulları”nı şöyle özetleyebiliriz:¹³

Uzun vadede bir ülkenin ekonomik başarısı ve yaşam standardı tamamıyla verimliliğine bağlıdır. Verimliliğin artış hızından ise hükümetler değil, özel firmalar sorumludur. Ancak, şirketlerin verimlilik artışı sağlayabilmek için çalışanların uyum ve gayretlerine ihtiyaçları vardır. Bunun için de hükümet, firmalar ve bireyler eğitim ve beceri kurslarına yatırım yapmak zorundadır. Bu yatırımı da araştırma-geliştirme, altyapı ve tesis ile teçhizat yatırımları takip etmelidir.

Denklem basit: Ekonomik büyümenin motoru verimlilik artışı; verimlilik artışının en önemli ögesi ise işgücünün ve toplumun eğitim seviyesi. Özellikle ilk ve

¹² Gunnar Myrdal, *Asya’nın Dramı*, Pantheon, New York, 1968, s. 1540-1.

¹³ Cem M. Kozlu, *Türkiye Mucizesi için...*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994.

ortaöğretimi kaliteli ve yaygın şekilde halkına verebilen ülkelerin kalkınma hızı o ölçüde yükseliyor. Dünya Bankası'na göre, sağlanan her 1 yıllık ilave eğitimin Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin gayri safi yurtiçi hasıllarına en az %1,5 katkısı oluyor. Bu katkı Latin Amerika'da %2'ye, Asya'da %3'e çıkıyor.¹⁴ Olayın, niteliksel bir yönü de var: Neyin öğretildiği de sonucu etkiliyor. Örneğin, eğitime gayri safi yurtiçi hasıllarının %15'i oranında, yani önemli boyutlarda yatırım yapan Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde eğitimin kalkınmaya katkısının sınırlı kalmasının nedeni, eğitimin öğrencileri memurluğa hazırlar özellikte olup, bilim ve tekniğe yeterince ağırlık vermemesi, ve kızların eğitimden yararlanmalarının önündeki engeller.¹⁵

Doğu Asya eğitimle kalkınma arasındaki ilişkinin en çarpıcı biçimde kanıtlandığı bölge. İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze dünyada en hızlı ekonomik kalkınmayı gerçekleştiren ülkeler Japonya, G. Kore, Tayvan, Malezya, Hong Kong ve Singapur gibi Asya kaplanları. Son 30-35 yılda ortalama yıllık %7 ile %10 arasında büyüme hızlarını tutturarak dünyanın en zengin toplumları arasına girdiler. Kişi başına gelirleri ortalama yılda %6 büyürken Türkiye'ninki ancak %2,5 artabildi. Yani yarı hızlarını bile yakalayamadık. Halbuki, hem başlangıç noktaları, hem de doğal zenginlikleri bizden geriydi. Aramızdaki en büyük fark insana, özellikle de eğitime yapılan yatırımdı.

Bugüne kadar temel eğitim standart ve seviyeleriyle il-

¹⁴ Cem M. Kozlu, "Eğitim=Kalkınma", *Yeni Yüzyıl*, 14.8.1997.

¹⁵ Roula Khalaf, "Education Proves A Poor Investment", *Financial Times*, 28.3.1997.

gili yapılan en geniş uluslararası araştırmaya göre,¹⁶ incelenen 41 ülke arasında fen ve matematik alanlarında ilk dört ülke sırasıyla Singapur, G. Kore, Japonya ve Hong Kong'du. Bu ülkelerin özellikle yaygın ilk ve ortaöğretim yatırım yaparak ulaştıkları eğitim seviyesiyle, elde ettikleri ekonomik başarı arasındaki bire bir ilişki çarpıcı bir şekilde görülüyor. Amerika, Almanya, Fransa gibi kalkınmış ama büyüme hızları çok yavaşlamış ülkeler sıralamanın tam ortalarında yer alıyor. Listenin son dördü ise Güney Afrika Birliği, Kolombiya, İran ve Kuveyt. Ne yazık ki Türkiye araştırmaya katılmamış. Belki de sonuçtan çekindiği için. Tereddütümüzün altında eğitimle siyasi ideolojiler arasındaki bağlantı da rol oynamış olabilir. Eğitim konusuna hükümetler "teknik devlet" yerine, "ideolojik devlet" anlayışıyla yaklaştıklarında ortaya çeşitli sorunlar çıkıyor. "İdeolojik devlet" yaklaşımı, iktidarlar değiştikçe eğitim sisteminin yeni iktidarın anlayışına göre yeniden düzenlenmesi sonucunu getiriyor. Oysa konuya "teknik devlet" yaklaşımıyla bakıldığında sistemde bir süreklilik sağlamak ve sistemi uluslararası standartlarla değerlendirmek mümkün.

Eğitime ayrılan kaynakların hem belirli bir düzeyde olması, hem de akılcı biçimde kullanılması getirisini artırıyor. Bu iki yönlü bir getiri. Hem eğitimli insan kaynağı bir ülkenin ekonomik kalkınmasına ve büyüme hızına ivme katıyor, hem de eğitilen bireye daha yüksek bir gelir düzeyi ve yaşam standardı sağlıyor. Dünya nüfusunun %24'ünü oluşturan en zengin ülkelerin öğrenci başına yaptıkları harcama, nüfusun yine %24'ünü oluşturan 23 gelişmekte olan ülkenin bu alan-

¹⁶ Rene Sanchez, "In 41-Country Study American Students Lag in Math and Science", *International Herald Tribune*, 22.11.1996.

daki ortalama harcamalarının 75 katı. Buna karşılık söz konusu iki grup arasındaki gelir farkı 1'e 25 oranında. Bu da eğitimle gelir arasındaki doğrudan bağlantının belirgin bir göstergesi. Bir başka çarpıcı istatistik ise şu: Dünya nüfusunun %30'unu oluşturan 37 ülke (ki bunların arasında Türkiye yok) dünyadaki bilim adamı, mühendis ve teknisyenlerin %91'ine sahip, kalan 115 ülke ise bu tür uzmanların ancak %9'unu barındırıyor.

Eğitim bir süreç. Birçok araştırma bu süreç içindeki en önemli kademenin yükseköğrenim değil, temel eğitim olduğunu vurguluyor. Türkiye'de yakın bir geçmişte 5 yıldan 8 yıla çıkartılan temel eğitim süresi, doğal bilimler ve matematik gibi konularda güçlü, dolayısıyla ekonomik üretimde verimli olabilecek, demokratik sisteme katılabilecek, milli ve manevi değerleri özümsemiş öğrenciler yetiştirmede yetersiz kalıyor. 54 ülkede zorunlu eğitim süresi 10 yıl veya daha fazla. Avrupa Birliği üyelerinden Danimarka, Lüksemburg, Portekiz, İrlanda ve Yunanistan'da 9'ar yıl, Fransa'da 10, İngiltere'de 11, Hollanda, Belçika ve Almanya'da ise 12'şer yıl.

Her öğrencinin kolaylıkla okuma fırsatı bulamadığı, ailelerin yeterince ısrarlı olmadığı, genç nüfusun fazla olduğu Türkiye gibi ülkelerde temel eğitimin uzun süreli, kalitesinin de yüksek olmasının çok çeşitli yararları bulunuyor. Öncelikle, temel eğitimden sonra eğitim hayatına veda eden gençler daha ileri bir düzeye ulaşmış bulunuyor. Daha da önemlisi, hayata atıldıklarında çıraklık, sertifikalı eğitim gibi okul dışı eğitim mekanizmalarından yararlanma potansiyelleri daha yüksek oluyor. Çünkü, aslında eğitim süreci hiç bitmiyor. Temel eğitim, ortaöğretim ve yükseköğretim zinciri tamamlandığında bile eğitim tamamlanmış sayılmıyor. İçinde bulunduğumuz bilgi ve teknoloji çağında ve kar-

şı karşıya olduğumuz küresel rekabet ortamında birey, kurum ve ulusların başarı düzeylerini korumak için sürekli tazelenip yenilenmeye, yani sürekli eğitime ihtiyaçları var. Nitekim, iddialı şirket ve kurumlar çalışanlarının bilgi ve becerilerini durmadan geliştiriyorlar. Bu gibi kurumlarda çalışanların kariyerlerinde meslek içi eğitimler çok önemli yer tutuyor. Gelirlerini artırmalarına ve yaşam standartlarını geliştirmelerine katkıda bulunuyor.

Yukarıda, eğitime yeterli kaynakları ayırmanın önemini bazı karşılaştırmaların da desteğiyle vurguladık. Kaynakların akılcı kullanımının da sonuçta önemli rol oynadığını belirttik. Şimdi kastımızı açalım:

Amerikan Eğitim Bakanlığı'nın 41 ülkede yaptığı araştırma başarısının salt harcama düzeylerine endeksli olmadığını, özellikle öğretmenlerle eğitim ve öğretim yöntemlerinin sonuçlarda etken olduğunu gösterdi.¹⁷ Örneğin, öğrenci başına Amerika'nın üçte biri para harcayan Çek Cumhuriyeti daha iyi sonuçlar elde edebilmişti. Konuya kültür açısından yaklaşmak da farkları izahta yetersiz kalıyor. Japonya ve İsviçre gibi çok farklı toplumlar benzer düzeyde olabiliyor. Sınıflardaki öğrenci sayıları veya ders saatleri de farklılıkları açıklamakta yetersiz. Araştırmacılara göre eğitim yöntemleri en belirleyici öğeydi. Örneğin, derin matematik kuramları yerine basit aritmetiğe ağırlık veren, hesap makinesi kullanımı yerine zihinsel hesaplamayı zorlayan, standart öğretim teknikleri ve kılavuzlarını kullanan ve sınıf içinde yeteneğe göre kümelenmeler

¹⁷ "Education and the Wealth of Nations", *The Economist*, 29.3.1997, s. 15-16.

"World Education League", *The Economist*, 29.3.1997, s. 21-25.

yapmayıp, geri kalan öğrencilere ek destek veren Japonya, İsviçre ve Çek Cumhuriyeti, farklı yöntemler uygulayan Amerika, İngiltere ve Almanya'nın önüne geçmişlerdi.

Sıralamada ilk basamaklara oturan Asya kaplanlarını takip eden grubun, gelişmiş ülkeler yerine, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Macaristan, Bulgaristan ve Slovenya gibi eski komünist Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri olması da ilginçti. Örneğin, matematik sıralamasında Çek Cumhuriyeti, Slovakya ve Slovenya ilk 10'a girerken, doğal bilimlerde Çekler 2., Bulgarlar 5., Slovenler 7., Macarlar da 10. olmuştu. Belli ki komünizmin bölgede kalan mirasının altında, eğitime odaklanma ve disiplinli, iyi yetiştirilmiş öğretmen kadrosu yatmaktaydı. Yoksa Batı'daki bilgisayar, araç-gereç altyapısı bu ülkelerde mevcut değildi.

Bu karşılaştırmalardan alınacak önemli bir ders var. Eğitim yatırımları söz konusu olduğunda güçlü bir lobi "her öğrenciye bilgisayar" önerisini gündeme getirir. Teknolojik altyapının eğitimin verimini artırmadaki rolü tartışılmaz. Ama önem sıralamasında öğretmenlerin ve onların öğretim tekniklerinin (ki bu da öğretmenlerin eğitilmelerine bağlı) altyapıdan daha öncelikli olduğunu yukarıdaki ve benzeri araştırmalar¹⁸ ortaya koymakta. Kudüs'teki Hebrew Üniversitesi'ndeki iki araştırmacının *Economic Journal*'da yayımladıkları sonuçlara göre İsrail'de 1990'ların ortalarından beri okullara yerleştirilen bilgisayarların eğitim düzeyi üzerinde

¹⁸ Jay Mathews, "Do Computers Aid Learning in School? Education Group Says 'No'", *International Herald Tribune*, 3.5.2000, s. 2.

Avoid Headaches in the Wired Classroom", *Financial Times* 1.12.1999.

çok belirgin bir etkisi olmamış.¹⁹ Nedenini, bilgisayarın bir eğitim aracı olarak, diğer daha geleneksel eğitim araçlarından çok farklı etkinlikte olmadığı şeklinde izah ediyorlar.

Bu, bilgisayar teknolojisinin önemsiz olduğu anlamına gelmiyor. İnternetin özellikle üniversitelerdeki hatta özel yaşamdaki kullanımı milyonlarca insana eşsiz zenginlikteki bir küresel bilgi hazinesinin kapılarını açmış durumda. Bilim ve teknolojinin önemini bütün yapıt boyunca vurgulamaya çalıştık. İnternet ve bilgisayarın da bilim ve teknolojinin gelişmesindeki kilit rolü aşikâr. Ama bütün bu gerçekler eğitime ayrılan kaynaklar öğretmenler ve teknolojik altyapı arasında dağıtılırken, öğretmenlerin ve onların kullanmakta olduğu daha geleneksel (ve düşük maliyetli) araç-gereçlerin önemini unutturmamalı. Özellikle son yıllarda yüksek enflasyonun ve peş peşe gelen ekonomik krizlerin altında ezilen bu kitlenin makul gelir düzeyi ve modern yaşam koşullarına kavuşturulmasının en az modern bilgisayarlarla desteklenmesi kadar önemli olduğu gözden kaçmamalı.

Avrupa Birliği'nin yaptığı bir araştırmaya göre²⁰ Türkiye'nin gayri safi milli hasıladan eğitime ayırdığı pay %2,2. Bu oran Hindistan'dan Mısır'a, incelenen ülkelerin hepsinin altında. Bütçeden ayırdığımız pay bizi 105. sıraya oturtuyor. İkili eğitim yapan okulların sayısı 11.000. Birleştirilmiş sınıfta eğitim ise 17.000 okulda sürüyor. Ortalama öğretmen ücreti ise 550 milyon TL. Bu rakamın karşılığı olan 330 dolar, AB'nin en fakir ülkesi Yunanistan'daki asgari ücretin bile altında.

¹⁹ "Computers in Schools", 26.10.2002, *The Economist*, s. 74-75 ve 13.

²⁰ "Eğitim Karnesi Sıfır Dolu", *Radikal*, 19.9.2002, s. 3.

Sahipsiz sistemin sonuçlarına da şaşmamak gerek: 600.000 bin çocuk okula devam etmiyor, erkek nüfusun %7,5'u, kızların %26'sı okuma-yazma bilmiyor, eğitimli gençler arasında işsizlik oranı %29. Nitekim, "Öss sonuçları eğitim sisteminin çarpıklığını gözler önüne serdi:"²¹ 1,5 milyonu aşkın öğrencinin katıldığı sınav sonucunda sadece 170.000 aday 4 yıllık bir fakülteye girebildi. 6.236 okul birincisinin üçte biri herhangi bir yükseköğretim programına giremedi. Ankara Ticaret Odası'nın yaptığı "Ekonomik Canlanma ve Büyümenin Yol Haritası" adlı araştırmaya göre 40 milyon kişinin kitap okumadığının saptanması da eğitim sisteminizin zaafiyetinin bir başka kanıtı.

AB araştırmasına göre okuryazar olmayan kadınlarımızın sayısı 9 milyon, yani birçok Avrupa ülkesinin toplam nüfusundan fazla. Dünya Bankası'nın bir raporunda belirttiği gibi, "Okullar kapılarını kızlara ve kadınlara açtıkları zaman eğitimin sağladığı yararlar katlanarak artıyor. Araştırmalar bir ülkenin eğitim düzeyinin yükselmesinin çocukların ortalama yaşamını uzatıp sağlığını iyileştirdiğini ve aile boyutlarının küçülmesini teşvik ettiğini gösteriyor. Fakat, eğitim düzeylerinde cinsiyetler arasında önemli farkların bulunduğu ülkelerde, erkeklerin okullaşma oranı ne olursa olsun hem çocuk ölümleri hem de doğurganlık oranları önemli ölçüde yükseliyor. 1965 yılında erkek çocuklarının okullaşma oranının %100 olduğu ama kızların geri kaldığı ülkelerin 1985 yılındaki çocuk ölümü ve doğurganlık oranları, cinsiyet farkının çok daha az olduğu ülkelerin sonuçlarının yaklaşık iki katı.

²¹ "Öss Sonuçları Eğitim Sisteminin Çarpıklığını Gözler Önüne Serdi", *Zaman*, 26.8.2002, s. 1.

Bu da gösteriyor ki kadınların eğitim düzeyini erkeklerinkinin yanına çıkarmamak, erkeklerin eğitiminden sağlanabilecek yararları önemli ölçüde azaltıyor. %100 okullaşmaya yaklaşıırken erkek çocukları okutmanın maliyeti artıyorsa, elde kalan olanakları okullaşma oranı daha düşük olan kızların eğitiminde kullanmak maliyet etkinliği açısından daha verimli olacaktır.”²²

Bu ilkedен hareketle, elimizdeki kaynakları öncelikle kadın-erkek arasında yaklaşık %18,3 olan okuryazarlık farkını²³ ortadan kaldırmak için kullanmamız gerekmektedir. İncelediğimiz Doğu Asya ülkelerinde iki cinsiyette de okuma-yazma oranının %100 kabul edildiğini görmüştük. Kızlarımızın yarın çocuklarımızın anneleri olacağını ve onların eğitiminde çok önemli rol oynayacağını unutmayalım. Gerek kendi dünyalarını aydınlatmak, gerek işgücü ve toplumumuzun niteliğini zenginleştirmek, gerekse gelecek kuşakların eğitimi güçlendirmek açısından kızlarımızın eğitiminin erkeklerimizle aynı seviyeye yükseltilmesi temel bir toplumsal amaç olarak belirlenmek zorunda.

İkinci önceliğimiz ise hâlâ yüksek olan okuma-yazma bilmeyenler oranını düşürmek olmalıdır. Eldeki son veriler bu oranın %20 dolaylarında olduğunu göstermektedir. Nüfusumuzun %18,5’u ilkokulu bitirmeden hayata atılmıştır. Bugün itibarıyla Dünya Bankası’nın Türkiye için yaptığı %19’luk okuma-yazma bilmeyen tahminini kullansak bile, bırakalım Asya’nın kaplanlarının, Tayland’ın %7, Sri Lanka’nın %12, Vietnam’ın %12 olan okuma-yazma bilmeyenler oranları ile karşı-

²² Cem M. Kozlu, *Türkiye Mucizesi İçin...*, s. 203 (kaynak: Dünya Bankası 1991 *Kalkınma Raporu*).

²³ DİE, *İstatistik Göstergeler 1923-1991*, s. 35.

laştırıldığında, bu oran çok yüksek kalmaktadır. Türkiye'nin bir milli seferberlik kampanyası ile kısa bir sürede %100 okuryazarlık seviyesini yakalaması mümkün ve gereklidir. Bunun için gerekli kaynak aktarımları ve sistem değişiklikleri önde gelen milli hedeflerimizden biri olmalıdır. Merkez Bankası başkanlığı ve Hazine müsteşarlığı yapmış olan Yavuz Canevi, Abdurrahman Yıldırım'la yaptığı "milenyum söyleşisi"nde Türkiye'nin 21. yüzyılda küresel rekabette başarılı olabilmesi ve kalkınabilmesi için, "İşe eğitimden başlayalım" demektedir.²⁴ Bunun bir nedeni de, eğitimin önceliği için bir toplumsal ittifak sağlamanın birçok başka konuya oranla daha kolay olmasıdır.

Türkiye'nin bilgiye egemen olabilmesi, bir tarım toplumunu bilgi toplumuna dönüştürebilmesi için sadece halkına okuma-yazma öğretmesi yeterli olmayacaktır. Her seviyede okullaşma oranlarının artması da başlıca hedeflerimizden olmalıdır. Örneğin, Türkiye'deki yükseköğretim mezunlarının toplam nüfusa oranı olan %3,6, G. Kore'nin oranının ancak %40'ı, Japonya'nınkinin de %25'i düzeyindedir. Ortaokullarda okullaşma oranı %52,5, lisede %32, yükseköğretimde %11 dolaylarındadır.

Büyümenin en önemli unsuru bilimden kaynaklanan ve sanayiye uyarlanabilen yenilikler. Üniversite ve araştırma kuruluşlarının yarattığı yenilikleri sanayinin ihtiyaçlarına uyarlamak; sanayiin üretimini de piyasanın taleplerine paralel bir şekilde düzenleyebilmek. Ekonominin hayatîyetinin temel öğeleri bunlar. Geliştirilen yeni bir metalurji ürünü, yazılan daha kestirme bir mu-

²⁴ Abdurrahman Yıldırım, "İşe Eğitimden Başlayalım", *Sabah*, 7.1.2000, s. 9.

hasebe bilgisayar programı, etkinliği yükseltilmiş bir reklam kampanyası; hepsi büyümenin altındaki ateşini yakan kıvılcımların örnekleri. Ünlü Amerikalı eğitimci Horace Mann'ın 1846 yılında dediği gibi, "Bilgi ulusların zenginliğinin birinci öğesidir". Demek ki, eğitime ve insana yatırım önemli ölçüde partiler üstü, hatta bir ölçüde siyaset üstü bir olay. Daha doğrusu, toplumun geniş kesimlerince benimsenebilecek bir yatırım konusu. Dolayısı ile, Türkiye'nin üzerinde en çabuk ve kolay konsensus sağlayabileceği alanlardan biri. Bütün bu nedenlerin ışığında, "insana yatırımın" hiç zaman kaybetmeden Türk toplumunun bir numaralı önceliği olarak kabulünü öneriyoruz.

DEMOKRASİ, ÖZGÜRLÜKLER VE KALKINMA

Tarih, hukuk devletinin güçlü olduğu, demokratik hakların güvencede bulunduğu ülkelerde ekonomik kalkınmanın ivme kazandığını gösteriyor: İngiltere'de 1688 Demokratik Devrimi'ni Sanayi Devrimi'nin takip etmesi, Amerika'nın 1776'da kavuştuğu bağımsızlığın büyük bir kalkınma dönemini başlatması gibi. Almanya ve Japonya'nın İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşadıkları demokratik açılımla paralel giden kalkınma mucizeleri de önemli örnekler. Yakın tarihten başka bir örnek ise Latin Amerika deneyimi. 1960 ve 70'li yılları aporetli diktatörlerin idaresinde geçiren bu kıtanın ülkeleri 1980'lerde demokrasiye geçişle birlikte ekonomik kalkınmada da ivme kazandılar. Aynı zaman diliminde birçok Doğu Asya ülkesi de demokratik bir ortama kavuştu. Günümüzdeki en çarpıcı gelişme ise, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra geçen yaklaşık 10 yıl içinde halklarına evrensel standartlarda bireysel özgür-

lükleri ve demokrasi yapısını sağlayan üç eski Sovyet cumhuriyeti ve dört Sovyet uydusunun 2002 yılı sonunda NATO'ya girmesi ve gene bunların 2004 itibariyle AB'ye kabulleri.

21. yüzyıla ayak attığımız şu dönemde demokrasiyle yönetilen ülkelerin sayısının tarihteki en üst noktada olduğunu görüyoruz. İleride değineceğimiz nedenlerle demokrasilerin ekonomik kalkınmayı yurtiçinde teşvik edici özelliğinin yanında dışa daha açık olmaları da küresel haberleşme, sermaye ve insan hareketleriyle uluslararası ticareti de teşvik ederek büyümeyi hızlandırıyor. 20. yüzyılın başında mevcut olan 43 devletin sadece altısının demokrasiyle yönetildiği söylenebilirdi. Dünyada demokrasinin güçlenmesi İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda İtalya, Almanya ve Japonya'nın demokratikleşmeleriyle başladı. Hindistan'ın 1947'de bağımsızlığına kavuşmasıyla özgür bir ortamda yönetilen ülkelerin nüfusunda büyük bir artış oldu. Doğu Asya kaplanları da 1970'lerde kalkınma hamlelerine genellikle otoriter rejimlerle adım atıldılar, ama zenginleştikçe siyasi açılımlara yönelip, 1980'lerde demokratik yönetimlere dönüştüler. Buna rağmen, 1980 yılında, 121 bağımsız ülkeden sadece 37'si demokrasiyle yönetiliyordu; bunların toplam nüfusu da dünya nüfusunun %35'ini geçmiyordu. Yüzyılın sonunda ise 193 ülkenin 117'sinin demokratik bir idareye sahip olduğu söylenebilirdi ki bunların toplam nüfusu ilk defa dünya nüfusunun yarısını az geçmiş (%54) durumda.²⁵

1970 ve 80'li yıllarda sırasıyla İspanya, Portekiz ve Yunanistan'ın diktatörlükleri devirip demokrasiye ge-

²⁵ Bill Emmott, "Freedom's Journey", *The Economist*, 11.9.1999, s. 7.

çişleri onlara Avrupa Birliği'nin kapılarını açtı. O zamanki adıyla Ortak Pazar'a üyelik beraberinde hızlı bir kalkınmayı da getirerek halklar nezdinde demokrasinin üstünlüğünü kanıtladı, kalıcılığını perçinledi.

Hâlâ Rusya gibi güdümlü bir demokrasi veya Çin gibi tam otokratik rejimlerle yönetilen ülkelerde bile siyasi alanda kontrollü bir esneklik, ekonomik yaşamda ise liberalleşme izliyoruz. Nitekim bu ülkeler ekonomide cesur, siyasi alanda ise dikkatli açılımların ekonomik hayata olan olumlu etkilerini gördüler. Çin, bu açılımı yaklaşık 20 yıl önce başlatan Deng döneminden beri yılda %8-14 arası bir hızla büyümekte. Rusya ise Putin'in başkanlığından beri yılda %6-8 arası büyüme hızını gerçekleştirmekte.

Dünyanın çeşitli yerlerinde bulunan 11 beyin merkezinin birlikte hazırladıkları Dünyanın Ekonomik Özgürlüğü Raporu geri kalmış ülkelerin ana sorunlarının yönetim diye tanımladığımız devlet yönetimindeki yetersizlik ve yolsuzluklardan kaynaklandığını savunuyor ve kötü yönetişimin demokrasinin olmadığı ülkelerde kolay yeşerip, yaygınlaşıp, yerleştiğini anlatıyor.²⁶ Başarılı ekonomik büyümenin temel koşulları arasında, işleyen bir mülkiyet ve ticaret hukuku, dürüst ve etkin bir bürokratik sistem, güvenilir bir vergi ve bankacılık düzeni var. Bunları zorbalığa dayalı rejimlerde bulmak mümkün değil. Ülkenin kaynaklarının denetimden uzak biçimde keyfi, kişisel veya klikler tarafından yönlendirildiği ve haksız rekabetin yaygın olduğu bir ortamda yerli veya yabancı sermayenin kapkaç türü projelerin dışında uzun dönemli üretken yatırımlara yönelmesi olası değil. Bu tür idarelerin eğitime odaklanmaları ve-

²⁶ a.g.y., s. 27-29.

ya gelir dağılımındaki dengesizliklere duyarlılık göstermeleri de beklenmemeli.

Ekonomik özgürlüklerin endekslendiği listenin tepesindeki 10 ülke sırasıyla Hong Kong, Singapur, İngiltere, Yeni Zelanda, İsviçre, Avusturya, Hollanda, ABD, Arjantin ve Kanada. En alttaki 10 ülke de şunlar: Myanmar (Burma), Sierra Leone, Rwanda, Madagaskar, Cezayir, Kongo, Kongo-Brazzaville, Suriye, Burundi ve Romanya. Ekonomik özgürlükle ekonomik kalkınma arasında doğrudan bir ilişki olduğu görülüyor. Ancak, bu iki yönlü işleyen bir bağlantı. Geniş ekonomik özgürlükler kalkınmaya uygun bir ortamı oluşturarak kalkınmayı teşvik ederken, hızlı büyüme ve zenginleşme de ekonomik özgürlüklerin genişlemesine yol açıyor.

Demek ki, AB'ye giriş hazırlıkları kapsamında demokrasi alanında yaptığımız reformların zaman içinde ekonomik kalkınmamıza da ivme katmasını bekleyebiliriz. Kalkınma ise toplumu bütünleştirici ve güçlendirici rol oynamakta. Kentleşme, uzmanlaşma, örgütlenme, gelir dağılımının düzelmesi, eğitim seviyesinin artması gibi ilerlemeler kitlelerin siyasi hayata ağırlıklarını koymasını kolaylaştırıyor. Nitelikleri gelişmiş işgücünün de elitlere karşı pazarlık olanağı artıyor. Francis Fukuyama'nın bu alanda yaptığı çalışmaya göre,²⁷ hem ekonomik faaliyetler bireyler arasındaki güvene bağlı, hem de ekonomilerin gelişmesi bu güven ortamının yetersiz güçlenmesini sağlıyor. Güven de demokrasiyi yaşatan kültürel özelliklerden biri. Şüphesiz ki, kişi başına milli geliri 15.000 dolar seviyesine yükselmiş, alım

²⁷ Francis Fukuyama, *The Great Disruption: Human Nature and the Reconstitution of Social Order*, Free Press, 1999.

gücü 20.000 doları aşmış bir Türkiye, gerek ekonomisi gerekse siyasi yapısıyla Doğu Akdeniz'den Orta Asya'ya, Kuzey Karadeniz'den Arap Yarımadası'na kadar çok geniş bir bölgenin cazibe merkezi ve gıpta alanı olmaktadır. Bu durumda bir ülkenin irtica ve bölücülük gibi tehlikeler yerine, olsa olsa, çevresindeki fakir ve otokratik ülkelerden gelen göç baskısıyla mücadelesi söz konusu olabilir.

Demokrasi ve özgürlüklerdeki eksiklikler özellikle ülkedeki yoksulların durumunu etkiliyor. “Bir ülke ne kadar daha az ekonomik özgürlüğe sahipse, o ülkedeki yoksulların durumu da o ölçüde daha kötü. 2000 yılında listenin en altındaki 10 ülkede yaşayan en yoksul %10 nüfusun ortalama yıllık geliri 728 dolar dolaylarındaydı. En özgür ülkelerdeki en fakir %10 nüfusun ortalama geliriye bunun neredeyse 10 katıydı: 7.017 dolar. Halbuki, en fakir ve en zengin ülkelerin elit kesiminin gelirleri neredeyse eşitti.”²⁸ Gerek ülkeyi yönetenlerin, gerekse ekonomiye egemen güçlerin kişisel vurgunlara yönelmeleri, ancak demokratik hukuk devletin dengeleri, denetimi ve düzenlemeleriyle engellenilmekte. Dünya Bankası'nın 69 ülkede 3.600 müteşebbis nezdinde yaptığı araştırmaya göre, kalkınmış ülkelerde ankete katılanların sadece %15'i rüşvet verdiklerini beyan ederken, kalkınmakta olan ve çoğu demokrasiyi oturtamamış ülkelerde bu oran %40'a tırmanıyor.²⁹

Olay sadece sermayenin gelmemesi hatta mevcudun kaçışıyla sınırlı değil. Bireylerin motivasyon ve davranışları da çok önemli. Serbest piyasa sistemi bireyin

²⁸ “Globalisation and Freedom”, *The Economist*, 22.6.2002, s. 68.

²⁹ Cem M. Kozlu, “Adalet Para Ediyor!”, *Yeni Yüzyıl*, 16.10.1997.

yaratıcılık, beceri ve gayreti üzerine kurulu. Şüphe, korku ve keyfiliğin egemen olduğu bir ortamda bireylerden azami heyecan, gayret ve yaratıcılığı beklemek gerçekçi değil. Bu sadece para kazanırken değil, harcar-ken de geçerli. Yaşam tarzlarına ve bireysel özgürlüklerle sınırlamaların getirildiği ortamlar kazanılan paranın özgür biçimde harcanmasına olanak tanımıyor. Bu da para kazanma güdüsünü frenliyor, ekonomik kalkınmayı yavaşlatıyor. Bu olgunun en çarpıcı örneği yanı başımızdaki komünist sistemdi.

Konuyu belki şöyle çerçevelemek gerek: Seçimler ve siyasi partiler bir ülke yönetim biçimi olan demokrasi- nin üstyapısı. Altyapısını ise bireysel özgürlükler oluşt-uruyor. Amerika'nın İkinci Dünya Savaşı sırasında başkanlığını yürüten Franklin Roosevelt bunları korku- dan ve yoksulluktan özgür olmak, inanç ve ifade özgür- lüğü olarak dört konuda özetlemişti. Ne bu dört özgür- lüğü birbirinden soyutlamak gerçekçi, ne de üstyapı- la altyapıyı birbirinden koparmak. Başka bir deyişle, demokrasi ve temel özgürlükler birbirlerini tamamlayan bir bütünü oluşturuyor ve *Radikal* gazetesinin genel yayın müdürü ve köşe yazarı İsmet Berkan'ın deyişiyle, “karın da doyuracak.”³⁰

Roosevelt'in “yoksulluktan özgür olma” olarak ta- nımladığını “yoksulluk ve eşitsizlik” olarak ele alan *Radikal* köşe yazarı Erol Katırcıoğlu da bu özgürlüğün demokrasiyle bağlantısını vurguluyor, “İnsanlar ara- sında eşitsizliği kaldıramasak da en azından onların kendilerini daha eşit hissetmelerini sağlayacak bir yol” arıyor ve “Eğer soluduğunuz havada eşitlik yoksa, öz-

³⁰ İsmet Berkan, “Özgürlükler Karın da Doyuracak”, *Radikal*, 28.7.2002, s. 3.

gürlük de yoktur. Özgürlük olmayınca demokrasi de olmuyor galiba. Sandıklar vs. olsa da...” diyor.³¹

Hint Yarımadası bu konuda ilginç bir laboratuvarı oluşturuyor. 1947’de bağımsızlığını aldıktan ve keyfi çizilmiş bir sınırla ikiye bölündükten sonra siyasi yaşamını Pencaplı toprak ağalarının egemen olduğu bir elitin siyasi hegemonyası veya askeri diktatörlüklerin yönetiminde geçiren Pakistan güya serbest piyasa sistemini uygulamasına rağmen bir türlü ekonomisini toparlayamaz ve demokratik rejimi işletemezken, Pakistan’ınki kadar bir Müslüman nüfusu da barındıran Hindistan demokrasiyi yürüterek, devletçiliğin darboğazlarına rağmen büyümesini sürdürdü, ve son yıllarda piyasa ekonomisine ağırlık vererek %6 dolaylarında büyüme temposunu yakaladı. Belki daha da önemlisi birçok etnik grubu, dil ve dini barındıran bu dev ülke iç uyumunu da demokrasi ve laikliğe borçlu.³² Son sözü Amartya Sen’e bırakalım:

“Sürdürülebilir kalkınmayı insanların özgürlüklerini genişletmek perspektifinden değerlendirmek yerine sadece ihtiyaçların karşılanması açısından irdeleyen stratejileri sorgulamalıyız... Demokratik özgürlükler sürdürülebilir gelişmenin temel hedefleri arasında olmalı. Bu özgürlükler sadece kendi içlerinde önemli olmayıp, diğer özgürlüklere de katkıda bulunurlar... Özgürlük (kalkınmada) en büyük etkidir.”³³

³¹ Erol Katırcıoğlu, “Eşitlik Duygusu ve Demokrasi”, *Radikal*, 12.10.2002, s. 13.

³² Fahrettin Yağcı, “Hindistan İç Uyumu Demokrasiye Borçlu”, *Milliyet*, 13.8.1999, s. 20.

³³ Amartya Sen, “Freedom Makes All the Difference”, *International Herald Tribune*, 15.8.2002, s. 4.

DİN, KÜLTÜR VE KALKINMA

Bir diğer etken de kültür. Hem çok geniş bir alanı kapsadığı, hem de niceliksel olarak araştırılması çok zor olduğu için genellikle kalkınma iktisatçılarının uzak durdukları bir konu. Üstelik kültürün en önemli öğelerinden olan din olgusunun irdelenmesi bilimsel olarak zorluklarla, siyasi açıdan da tuzaklarla dolu. Buna karşın konunun felsefi derinliği var. Kalkınmada kültür öğesine yan çizerek bu çalışmayı tamamlamak ne kadar sağlıksızsa, kalan kısa bölümde onu hakkıyla irdeleyebilmek de o kadar imkânsız. Dolayısıyla, biz sadece bazı ana temaları dile getirecek ve bu alandaki bazı ilginç çalışmalara değineceğiz. Verdiğimiz ipuçlarını takip edenler şu sorunun cevabını kendileri araştırabilirler: Siyasi ve sosyal program ve eylemler bir kültürü kalkınma ve ilerlemeye daha yatkın hale nasıl getirebilir? Konuyu ilk araştıranların başında sosyolog Max Weber, en son eğilenlerin arasında da tarihçi David Landes'i görüyoruz.

Üniversite hocalığından sonra siyasete girmiş olan eski New York senatörü Daniel Patrick Moynihan'a göre, "Muhafazakârlığın temel gerçeği bir toplumun başarısını belirleyen etkenin siyaset değil, kültür olduğudur. Liberalizmin temel gerçeği ise siyasetin bir kültürü değiştirip kendisinden kurtarabileceğidir."³⁴ Türkiye kültür ve kalkınma konusunda muhafazakârlıkla liberalizm arasında bir sentez oluşturmak, hiç değilse bir uyum sağlamak zorunda. Bu takdirde kültürümüz, zorlanmadan kalkınma ve modernleşme çabalarının başa-

³⁴ Samuel P. Huntington, "Cultures Count", *Culture Matters*, Basic Books, 2000, s. xiv.

rısı için gerekli olumlu ortamı sağlayabilir. Çözüm denge ve sağduyuda. Şeriat ve laiklik tartışmasını ele alalım. Sürdürülebilir bir kalkınma hamlesinin başarılı olabilmesi için hem laiklik ortamına, hem de kültürümüzdeki din öğesinin desteğine ihtiyacı vardır.³⁵

Yapıt boyunca yerli ve yabancı sermayenin önemini vurguladık. Yatırımcı, gelecekte belli gelir elde etmek beklentisiyle bugün rizikolara giren kişidir. Daima istikrar arar, geleceği görebilmek ister. Cumhuriyet'in kuruluşundan 70 yıl sonra ülkenin temel yaşam biçimi ve ondan kaynaklanacak olan hukuk sisteminin tartışmaya açılması yerli ve yabancı yatırımcıyı ürkütecek, tereddüte düşürecek temel bir istikrarsızlık öğesidir. Üstelik sermayenin giderek küresel özelliklere büründüğü bir ortamda, hukuk sistemimizin ve yaşam biçimimizin dünyadaki geçerli sistem ve şekillerden kopması ekonomimizin de ister istemez küresel sistemden uzaklaşması anlamına gelir. Böyle bir durumda küresel sistem muhakkak Türkiye'yi dışlayacaktır; İran'ı, Irak'ı, Kuzey Kore'yi dışladığı gibi. Herhalde gençlerimizin düşlediği dünya bu değildir.

Gene yukarıda belirttiğimiz gibi, kalkınmanın yolu sermaye kadar eğitimden geçiyor. Arsa, bina ve makineye yatırımdan önemlisi insana yatırım, yani eğitim. Ama nasıl bir eğitim? Sosyal ve pozitif bilimler, mühendislik ve işletme gibi dalların ağırlık taşıdığı, ezber yerine analiz, sorgulama ve yaratıcılığın egemen olduğu bir eğitim biçimi. Şeriat düzeninin temelini oluşturan ise skolastik bir yaklaşım. Ezber ve itaat çerçevesinde verilen bu tür bir eğitimin 21. yüzyılın sanayileşme ve elektronikleşme yarışında toplumumuzun ihtiyacı olan bilgi ve becerileri oluşturmaları mümkün değil.

³⁵ Cem Kozlu, "Kalkınmada Laikliğin Rolü", *Yeni Yüzyıl*, 16.3.1997.

İşin bir de bireysel yönü var. Uzun yıllardır Doğu Asya'da izlediğimiz, son zamanlarda da Orta Avrupa'da tanık olduğumuz başarılı kalkınma hamlelerinin dinamik gücü, toplumda yeşeren orta sınıflar. Örnekleri incelediğimizde görüyoruz ki orta sınıf ancak kent uygarlıkları ortamında gelişebiliyor. Bunun en önemli nedeni kent uygarlıklarının küresel paydaları paylaşıyor olması. Ülkenin gelişmiş ve modern kent uygarlığı yaşam biçiminden uzaklaşması ise orta sınıfı ürkütecek, küstürecek, girişim motivasyonunu yok edecek, hatta kaçırtaacak bir olay. Kamboçya, Afganistan, Somali ve Sierra Leone gibi ülkelerde yaşananlar uygarlıktan kaçışın sadece teorik bir tehlike olmadığını kanıtlıyor. Orta sınıfın girişimciliğinin, eğitim birikiminin, dinamizminin ve sermayesinin kaybı kalkınma çabamızı sekteye uğratacak ciddi bir olumsuzluktur. Türkiye'de artık, "ülke fakir olsun ama benim olsun" düşüncesi yerini daha geniş, küresel ve hoşgörülü bir yaklaşıma bırakmalı, "insanlarımız zengin olsun, ulusumuz güçlü olsun, memleketimiz hepimizin olsun" hedefi paylaşılmalıdır.

Sonuç olarak, laikliğin sadece ideolojik veya hukuki bir tartışma olmadığını, ülke kalkınmasında da çok önemli bir etki oluşturduğunu unutmamalıyız. Laikliğin evrensel norm ve uygulamalarından ödün verdiğimizde, Türkiye'nin dış dünyadan kopmasına yol açacak ve ekonomik kalkınmamızı ipotek altına alacak olumsuz bir gelişmeyi de başlatmış oluruz. Ancak, laikliğin yorumunun dindar kitleleri tedirgin edecek şekilde yapılması da aynı ölçüde yanlış olacaktır. Çünkü, Weber'den Tawney'e, Landes'den Fukuyama'ya birçok araştırmacı ve düşünürün savunduğu üzere, kültürel öğelerin başında gelen din, belli zaman ve ortamlarda kişi ve kitleleri Tanrı aşkına, inançları doğrultusunda olağanın

ötesinde gayrete sevk etmekte, dolayısıyla hızlı kalkınmanın önemli bir moral, motivasyon ve enerji kaynağı olabilmektedir. Nitekim, Batı Avrupa'nın yaşadığı dinde Reformasyon laiklik ortamını yaratmış, barışı getirmiş, bu ortam da sırasıyla Protestan halkların kitadaki ağırlığını artırmış ve Sanayi Devrimi'nin kültürel altyapısını oluşturmuştur.

Kalkınma için gerekli fonları toparlayabilmek ve yönetebilmek uzmanlık kadar belli bir güven ortamı da istiyor. Bu ortamın oluşturulmasında çoğu kez, paylaşılan dini inançlar ve dini örgütler rol oynuyor. Ortak değerler güvenin tesisini süratlendirir ve kolaylaştırırken, güven de riziko içeren projelerin hayata geçirilmesini teşvik ediyor. Örneğin, Batı Avrupa'da yerleşmiş, yaşantı ve davranışlarını İslami kurallara göre düzenleyen vatandaşlarımızın önemli bir bölümünün birikim ve yatırımlarıyla ilgili kararlarında bazı dini kıstas ve kuralları gözettikleri bir gerçek. Devlet yönetimi ve toplum yaşamında laikliği zedelemekten bu kitlelerin güvenine sahip yatırım olanakları oluşturmak mümkün. Bu da kalkınmamız için ihtiyaç duyduğumuz kaynakların önemli bir bölümünü karşılayabilir, çünkü mevcut birikimler büyük boyutlara erişmiş durumda. MÜSİAD başkanı Ali Bayramoğlu'na göre Almanya'daki Türklerin "on beş yıldır oluşturduğu birikim... 100 milyar dolar. 2010'da bu 200 milyar dolara ulaşacak."³⁶

Laik devlet ve toplum düzenini koruyarak dindar kitlelerin birikim ve yatırım ile ilgili arzu ve özlemlerine demokrasi ve hukuk kuralları çerçevesinde cevap vermek kalkınma çabamıza olumlu katkıda bulunacaktır.

³⁶ Neşe Düzel, "Ali Bayramoğlu: Din Topyekündür, Ekonomiye İçerir", *Radikal*, 9.12.2002, s. 6.

Kalkınma, zenginleşme ve bunların sağlayacağı dengeli gelir dağılımı ise laikliği tehdit eden aşırı dinci akımları besleyen yoksulluk ve fanatizmin etki alanını küçültecektir. Söz ettiğimiz uzlaşmayı Fransa'dan Malezya'ya birçok toplum kendi koşullarında sağlayabilmiş ve bundan kazançlı çıkmıştır. Örneğin, "Fransa, din-laiklik kavgasının 150 yıl sürdüğü bir ülke... dramı, orta yol bulamamak, uzlaştırma formülleri geliştirememek olmuştur"³⁷... ta ki general De Gaulle sivil bir lider olarak 1958'de Fransa'nın yönetimini ele alıncaya kadar. Taha Akyol'a göre, De Gaulle bir taraftan "dindarlarda güven duygusu yarattı," aynı zamanda "toplumsal laikleşme en çok De Gaulle döneminde gelişti... De Gaulle göstermiştir ki, toplumsal laikleşmenin yolu 'laikçilik' değil, sosyal ve ekonomik gelişmedir."³⁸

Konu sadece kalkınmayla ilgili değil, daha geniş bir boyutu var. Çünkü 21. yüzyılın başlarında tarih, takvim ve değişim dinler için ilginç bir kesişme noktasına yaklaşıyor. Şahin Alpay'ın bir taramasına göre dünyada "dinsel dogmaların ve kurumların etkisi giderek azalırken; bireylerin dini ve inancı kendilerine göre yorumlamaları gittikçe yayılıyor... Katı materyalist ve ateistler açısından en vahim gelişme ise, dinle bilim arasında giderek ilerleyen uzlaşma... 20. yüzyıl bilimi... Albert Einstein'a, 'Bilimi inceledikçe, Tanrı'ya inancım artıyor' dedirtecek gelişmelere sahne oldu. Bulgular, evrenin bir başlangıcı olduğunu; maddenin ise maddi bir temeli bulunmadığını gösterdi."³⁹ Bilimin hedeflediği Büyük Birleşik Kuram'ın oluşturulması belki o kadar uzak

³⁷ Taha Akyol, "Asker ve Laiklik", *Milliyet*, 30.9.1999, s. 17.

³⁸ a.g.y.

³⁹ Şahin Alpay, "Din'in Dönüşü", *Milliyet*.

değil; oluştuğunda da belki din olgusunu daha iyi idrak edebilir hale geleceğiz.

Konu hassas, derin ve karmaşık. Esas ilgi alanımız olan büyüme ve kalkınmayı etkilediği için değindik. Araştırmak ve tartışmak gerek. Ne yazık ki, genel ortam tartışmalar için uygun bir zemin oluşturmuyor. En derin sosyolojik olgu ve psikolojik inanç yumağı olan din basit bir siyasi konu, bir etiket veya klişe haline dönüşüyor. Halbuki “toplumun inanç özgürlüğünün korunması ile demokrasiyle bağdaşmayan radikal eğilimlerin önlenmesi arasındaki ince çizgiyi dengelemek son derecede önemli. Dengenin bozulması durumunda doğacak tepkinin varacağı noktayı tahmin etmek son derecede zor. Çünkü, İngiliz yazar G.K. Chesterton’ın dediği gibi, ‘İnsanlar bir şeye inanmayı bırakınca, hiçbir şeye inanmazlar zannedilmesin; herhangi bir şeye inanabilir hale gelirler.’”⁴⁰

⁴⁰ Cem Kozlu, “Binyılların Sınırında Din”, *Yeni Yüzyıl*, 29.3.1998.

BİTİRİRKEN

Öfkeyle yola koyulduk. Yaşamımızın son 30-40 yılında Türkiye'nin gerçekleştirdiklerinin bilincinde olmakla beraber, aynı dönemde birçok ülkenin bizden daha hızlı büyüdüğünü, gelişip güçlendiğini gördük. Çocuklarımıza çok daha iyi yaşam koşulları ve iş olanakları bırakamamanın ezikliğini hissediyoruz. Bu sonucun Türkiye'nin nesnel olanaksızlıklarından değil, yönetim eksikliklerinden ve izlenen yanlış siyasetlerden kaynaklandığını düşünüyoruz. Her birey ve ülkeye eşit dağıtılmış tek kaynak olan zamanı iyi kullanamamaktan ötürü refah ve gelişmişliği ölçen birçok sıralamada giderek gerilere kaydığımızı üzülererek tanık oluyoruz. Zamanı israfta kullandığımız bir yöntem, bireyin zenginleşmesi ve ülkenin gelişmesine katkısı olmayan yapay kavga-larla birbirimizi oyalamak. Bir başka yöntem de sorunu olmayan çözümlere kafa yorarak gündemi temel konulardan saptırmak.

Ülkemizin gücünü kemiren, geleceğini gölgeleyen ana sorununun işsizlik ve onun ortakları fakirlik ve yoksulluk olduğunu savunuyoruz. Nitekim, hem işsizlerin toplam sayısı hem de nüfustaki oranı yüksek. Üstelik bu oran azalacağına artmakta. İşsizlik oranı çalışmaya hazır insan sayımız olan 24 milyon üzerinden hesaplanıyor. Bir kere, değişik nedenlerle işgücüne katılamayan 22,7 milyonun içinde çalışabilecek durumda

olup da çalışmayan ev kadını ve emekliler gibi, iş imkânlarının daha bol olduğu bir ortamda faal olabilecek insanlar da var. Toplum bunların emeğinden, bunlar da ek bir gelirden yoksun. 24 milyon çalışmaya hazır insanımızın yaklaşık %10'unu oluşturan 2 milyon 373 bin kişi Eylül 2002 itibariyle işsiz.¹ İşsizler oranı 2001'de %8,5, 2000'de ise %6,6 imiş. Yani son iki yılda ciddi ölçüde artmış. Sadece 2002'nin ilk 9 ayındaki artış neredeyse yarım milyon kişi.

Çalışan nüfus içinde de verimli bir şekilde istihdam edilerek piyasa koşullarına göre gelir elde edemeyen önemli bir bölüm var. Örneğin, çalıştığı varsayılan 21,6 milyon insanın 6,1 milyonu kendi hesabına çalışırken, 4,9 milyonu ise ücretsiz aile işçisi. Yani, 11 milyonluk büyük bir kitle için gizli işsizliğin veya verimsiz bir çalışma düzeninin geçerli olduğu söylenebilir. Ayrıca, "işgücüne dahil olan 24 milyon insanın, 1,1 milyonu da eksik istihdam kapsamındaki nüfus. Açık anlatımıyla, çalışır gibi olup da gerçekte çalışmayanlar."² Demek ki gerçek işsizlik oranı %10'un oldukça üzerinde.

Doğrudan ve yalın düşünüp, çözüm arayalım: İşsizliğin panzehiri yatırım, yatırımın kaynağı sermaye. Parasal sermayenin hem yurtiçinde hem de yurtdışında bol miktarda bulunduğunu sanırım ki kanıtlayabildik. Onu ininden çıkartmanın, denenmiş çeşitli ve bazı yeni ve yaratıcı yöntemlerini de ayrıntılı biçimde irdeledik. Bunlar veya benzerlerini başarıyla uygulayabiliriz.

Derinliği olan bir bilimsel ortamın ve güçlü bir tek-

¹ Bu bölümdeki işsizlikle ilgili bilgilerin kaynağı: Güngör Uras, "İşsizlerin Üçte Biri Lise ve Üniversite Mezunu", *Milliyet*, 16.12.2002, s. 7.

² a.g.y.

noloji altyapısının parasal sermaye üzerinde nasıl kaldıraç etkisi yaptığını da tartıştık. Bilim ve teknolojiye verilecek önem ve ayrılacak kaynaklar da elimizde olan şeyler.

En son ve en önemli olarak insan ögesinin büyüme ve kalkınmadaki kritik rolünü vurguladık. Bu konuyu gelir dağılımı, eğitim, demokrasi ve özgürlükler bağlamlarında ele aldık. İnsanımızın eğitimi ve özgürlüğüne; ülkemizin hukuk ve demokrasi ortamına yapılacak yatırımların, doğrudan olumlu bireysel ve toplumsal sonuçlarının yanında, büyüme ve kalkınma üzerindeki dolaylı etkilerine de değindik. Bir amacımız, öfkenin yarattığı negatif duygu ve dalgaları kötümserlik, suçlama, şiddet gibi yönlerden çekip, çözümler bulmak ve uygulamak için gerekli pozitif enerjiye dönüştürmektir; istihdam yaratmaya odaklanmış temel çözüm önerilerini tartışmaya açmaktır.

Diğer bir amacımız ise ülkemizin geleceğiyle ilgili tartışmaları soyut ideolojik veya duygusal alanlardan somut ekonomik ve sosyal konulara çekmektir. İş ve ekonomi dünyasındaki kurumlar farklı çıkarları birleştirip bağdaştırabildikleri ölçüde başarılı olabilmekteler. Onların bu üslubunun ülke yönetiminde söz sahibi olan kişi ve kurumları da etkileyip, onları somut konulara, sade çözümlere, birleştirici, bağdaştırıcı yaklaşımlara teşvik etmesinde yarar var. Arzu edilen, bireylerin zengin ve özgür, devletin de güçlü, müşfik ve adil olduğu bir Türkiye. Çünkü, en değerli varlıklarımız olan çocuklarımız o Türkiye’de yaşayacaklar. Gayemiz, onlara öfke aşılacak yerine, onlar için çözüm üretmek.

KAYNAKÇA

DERGİ, MAKALE VE BROŞÜRLER

Morton I. Abramowitz, “Dateline Ankara: Turkey After Özal”, *Foreign Policy*, Yaz 1993.

Taha Akyol, “Kennedy’yi Dinlerken”, *Milliyet*, 24.11.1993.

——— “Bilgi Çağında Ekonomi”, *Milliyet*, 25.6.1994.

——— “Bilim ve Ekonomi”, *Milliyet*, 18.5.1994.

Şahin Alpay, “Küresel Düşünen Liderlere İhtiyaç Var” (Paul Kennedy’yle söyleşi), *Sabah*, 24.11.1993.

Mehmet Barlas, “Türkiye, Vizyon Sahibi ve Cesur Lider Arıyor!”, *Sabah*, 24.11.1993.

İpek Cem, “Toplum Projesi”, *Sabah*, 19.7.1999.

Kevin Cleaver, “A Preliminary Strategy to Develop a Knowledge Economy in European Union Accession Countries”, World Bank, Şubat 2002.

Ali Çarkoğlu ve Binnaz Toprak, “Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset”, TESEV, 2000.

Süleyman Demirel, “TBMM’nin 21’inci Dönem İkinci Yasama Yılı’nın Açılışında Yaptıkları Konuşma” Başbakanlık Matbaası, 1999.

Peter F. Drucker, “The Rise of the Knowledge Society”, *The Wilson Quarterly*, İlkbahar 1993.

“Biotechnology”, *Financial Times Survey*, 27.11.2001.

Thomas L. Friedman, “The Democracy Thing”, *The New York Times*, 30.10.2002.

David Gardner, “Democracy is Just a Mirage”, *Financial Times*, 12.5.2002.

Orhan Güvenen, “Türkiye’nin Orta ve Uzun Dönem Stratejik Hedefleri”, DPT, 1999.

“Two-Thirds of Living Species Risk Extinction in 100 Years”, *International Herald Tribune*, 4.8.1999.

- “A World Filled With Sticky Fingers”, *International Herald Tribune*, 27.10. 1999, s. 17.
- Şükrü Kızılot, “Yabancı Sermaye Niçin Gelmiyor?”, *Hürriyet*, 21.9.2002.
- Zülfü Livaneli, “İletişim Çağı I, II, III”, *Sabah*, Mayıs 1992.
- Alan O. Makovsky, “Turkey”, *The Pivotal States*, Robert Chase, Emily Hill ve Paul Kennedy, editörler, W.W. Norton & Co., 1999.
- “Son Çağdaş Yüzyıl”, *New Perspectives Quarterly Türkiye*, # 1, 1991.
- “İnançsız Toplum”, *New Perspectives Quarterly Türkiye*, # 7, 1994.
- “Hayat, Ölüm ve İnsanın Sınırları”, *New Perspectives Quarterly Türkiye*, # 8, 1994.
- “Allah ve Politika”, *New Perspectives Quarterly Türkiye*, # 9, 1996.
- Donald H. Rumsfeld, “Transforming the Military”, *Foreign Affairs*, Mayıs/Haziran 2002.
- “İstanbul’da Kuduz Can Aldı”, *Sabah*, 27.10.1999, s. 1.
- Derya Sazak, “Üçyüz Yıllık Gecikme”, *Milliyet*, 12.8.2002.
- “What Science Will Know in 2050?”, *Scientific American*, Aralık 1999.
- Prof. Dr. A.M. Celal Şengör, “Akıl, Bilim, Deprem, İnsan”, *itü*, 1999.
- Meral Tamer, “Kötü Yabancı Sermaye Gelmesin”, *Milliyet*, 14.12.2002.
- “Getting Better All the Time: A Survey of Technology and Development”, *The Economist*, 14.8.1993.
- “Mass Extinction: The Big Heat”, *The Economist*, 28.8.1999.
- “Free to Be Poor”, 11.9.1999, “A Survey of the 20th Century: Freedom’s Journey” başlıklı özel ek, *The Economist*, s. 27.
- “The Next Revolution: A Survey of Government and the Internet”, *The Economist*, 24.6.2000.
- “The Vision Thing”, *The Economist*, 27.9.1997, s. 15.
- “A Survey of the New Geopolitics: The Road to 2050”, *The Economist*, 31.7.1997.
- TUENA, “Türkiye Bilgi Toplum 2010: Türkiye Ulusal Enformasyon Altyapısı Anaplanı Sonuç Raporu”, 1999.
- “Laisizmden Laikliğe... Resmi İdeolojinin Sonu”, *Türkiye Günlüğü*, Temmuz-Ağustos 1994.
- “‘Dalâletten Hidayete’ Hidayetten Siyasete... Tasavvuf, Tarikat, Cemaat”, *Türkiye Günlüğü*, Mart-Nisan 1997.

- “Demokrasi ve Stratejik Tartışmalar”, *Türkiye Günlüğü*, Eylül-Ekim 1997.
- “75 Yıllık Özlem: Demokratik Bir Cumhuriyet”, *Türkiye Günlüğü*, Eylül-Ekim 1998.
- “Başörtüsü, Laiklik ve Demokrasi”, *Türkiye Günlüğü*, Yaz 1999.
- Osman Ulagay, “Kaçırdığımız Trenlerin -En Önemlisi Hangisi?”, *Milliyet*, 15.5.2002.
- Cüneyt Uzunoğulları, “Yolsuzluk Liginde 54. Sıradayız, *Hürriyet*, 27.10.1999, s. 11.
- Arus Yumul, “Toplum, Toplumbilim ve Modeller”, *Cumhuriyet Kitap*, 1998, sayı 459, s. 12.

KİTAPLAR

- Vedat Akman, *Geleceğin Gündemi*, Rota Yayınları, 1999.
- Ken Alibek, *Biohazard*, Arrow, 2000.
- Şahin Alpay, *2020 Yılında Türkiye*, AFA, 1991.
- Lori B. Andrews, *The Clone Age*, Holt, 1999.
- Bryan Appleyard, *Brave New Worlds: Genetics and Human Experience*, HarperCollins, 2000.
- Viktor Baines, *Remember the Future: The Prophecies of Nostradamus*, Holographic Books, 1996.
- John D. Barrow, *The Origin of the Universe*, Basic Books, 1994.
- Daniel Bell, *The End of Ideology*, Harvard University Press, 1960 ve 1988.
- Adrian Berry, *The Next 500 Years*, W.H. Freeman and Co., 1996.
- Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, *Türkiye İnsani Gelişme Raporu*, UNDP, 1998.
- Zbigniew Brezinski, *Büyük Satranç Tahtası*, Sabah Kitapları, 1998.
- John Seely Brown ve Paul Duguid, *Enformasyonun Sosyal Yaşamı*, Henkel, 2001.
- Barry Buzan ve Gerald Segal, *Anticipating the Future*, Simon & Schuster, 1997.
- Richard Casement, *Man Suddenly Sees to the Edge of the Universe*, The Economist, 1984.
- Alfred D. Chandler Jr., *Inventing the Electronic Century*, Free Press, 2001.
- Larry Collins ve Dominique Lapierre, *Freedom at Midnight*, Granada, 1975.

- Richard N. Cooper ve Richard Layard, eds., *What the Future Holds*, The MIT Press, 2002.
- Alfred W. Crosby, *The Measure of Reality*, Cambridge University Press, 1997.
- Thomas Crump, *A Brief History of Science: As Seen Through the Development of Scientific Instruments*, Carroll & Graf, 2002.
- Paul Davies, *The Last Three Minutes*, Basic Books, 1994.
- Michael L. Dertouzos, *The Unfinished Revolution: Human-Centered Computers and What They Can Do for Us*, HarperCollins, 2001.
- Thomas Dormandy, *The White Death*, Hambledon Press, 1999.
- Peter Drucker, *The Post-Capitalist Society*, Harper, 1993.
- Esther Dyson, *Release 2.0: A Design for Living in the Digital Age*, Broadway Books, 1997.
- Niles Eldredge, *The Miner's Canary: Unraveling the Mysteries of Extinction*, Princeton University Press, 1991.
- Jeffrey A. Fisher, *The Plague Makers*, Simon & Schuster, 1994.
- David Fromkin, *A Peace to End All Peace*, Henry Holt & Co., 1989.
- Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, The Free Press, 1992.
- *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, The Free Press, 1995.
- *The Great Disruption*, The Free Press, 1999.
- *Our Posthuman Future*, Farrar, Straus, Giroux, 2002.
- Laurie Garrett, *The Coming Plague*, Farrar, Straus, Giroux, 1994.
- Bill Gates, *Önümüzdeki Yol*, Arkadaş Yayınları, 1999.
- George Gilder, *Telecosm: How Infinite Bandwidth Will Revolutionize Our World*, Free Press, 2000.
- Stephen S. Hall, *A Commotion in the Blood: Life, Death and the Immune System*, Henry Holt, 1997.
- Allen Hammond, *Which World: Scenarios for the 21st Century*, Island Press, 1998.
- Lawrence E. Harrison ve Samuel P. Huntington, *Culture Matters: How Values Shape Human Progress*, Basic Books, 2000.
- Stephen W. Hawking, *A Brief History of Time*, Bantam Books, 1988.
- Kees van der Heijden, *Scenarios*, John Wiley & Sons, 1997.
- Paul Helmreich, *Sevr Entrikaları*, Sabah Kitapları, 1996.
- John Horgan, *The End of Science*, Addison-Wesley, 1996.

- Ruth Hubbard ve Elijah Wald, *Exploding the Gene Myth*, Beacon Press, 1999.
- Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon-Schuster, 1996.
- Charles I. Jones, *Economic Growth*, W.W. Norton, 1998.
- Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, Bilgi Yayınevi, 1993 (Birinci basım 1943).
- Stuart Kauffman, *At Home in the Universe*, Oxford University Press, 1995.
- Ömer Kaymakçalan, *Bilim ve Teknoloji: Türkiye İçin Örnekler ve Öneriler*, Teknoloji Yönetim Derneği, 1999.
- Terence Kealy, *The Economic Laws of Scientific Research*, Macmillan, 1996.
- Paul Kennedy, *The Rise and Fall of Great Powers*, Random House, 1987.
- *Preparing for the Twenty-first Century*, Random House, 1993.
- Bettyann Holtzmann Kevles, *Naked to the Bone: Medical Imaging in the Twentieth Century*, Rutgers University Press, 1997.
- Çağlar Keyder, *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*, Metis, 1993.
- Lawrence M. Krauss, *Physics of Star Trek*, Basic Books, 1995.
- Alfie Kohn, *The Schools Our Children Deserve*, Houghton Mifflin, 2000.
- Gina Kolata, *Clone: The Road to Dolly, and the Path Ahead*, Morrow, 1998.
- Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi Kitabevi, 1998.
- Thomas S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, The University of Chicago Press, 1970.
- David S. Landes, *The Wealth and Poverty of Nations*, W.W. Norton, 1998.
- Michael Lewis, *Next: The Future Just Happened*, Norton, 2001.
- Peter Lorie, *Nostradamus*, Milliyet Yayınları, 1996.
- John Lukacs, *Yirminci Yüzyılın ve Modern Çağın Sonu*, Sabah Kitapları, 1993.
- Thomas Babington Maculay, *History of England from the Accession of James the Second*, 1848.
- Mancur Olson, *The Rise and Decline of Nations*, Yale University Press, 1982.
- *Power and Prosperity*, Basic Books, 2000.
- Tom Mangold ve Jeff Goldberg, *Plague Wars*, Pan Books, 1999.

- Hamish McRae, *2020 Yılında Dünya*, Anadolu Grubu Yayınları, 1996.
- Nicholas Negroponte, *Being Digital*, Alfred A. Knopf, 1995.
- OECD, *Education at a Glance: OECD Indicators 2002*, 2002.
- *The Well-being of Nations: The Role of Human and Social Capital*, 2001.
- Onur Öymen, *Türkiye'nin Gücü*, AD Kitapçılık, 1998.
- *Geleceği Yakalamak*, Remzi Kitabevi, 2000.
- Gerald Piel, *What Scientists Learned in the Twentieth Century*, Basic Books, 2002.
- Michael Porter, *The Competitive Advantage of Nations*, The Free Press, 1990.
- Richard Preston, *The Hot Zone*, Random House, 1994.
- Ed Regis, *Virus Ground Zero*, Pocket Books, 1996.
- Robert Reich, *The Work of Nations*, Alfred A. Knopf, 1991.
- Richard Rhodes, *Deadly Feasts*, Simon & Schuster, 1997.
- Matt Riddley, *Genome*, Fourth Estate, 1999.
- Jeremy Rifkin, *Biyoteknoloji Yüzyılı*, Evrim, 1998.
- Richard Rosecrance, *The Rise of the Trading State*, Basic Books, 1985.
- *The Rise of the Virtual State*, Basic Books, 1999.
- Nathan Rosenberg ve L.E. Birdzell, Jr., *Batı Nasıl Zengin Oldu*, Form Yayınları, 1992.
- Frank Ryan, *Virus X*, Little Brown, 1997.
- Cafer Tayyar Sadıklar, *2000'li Yıllar: Dünya ve Türkiye*, 1998.
- Taichi Sakaiya, *The Knowledge-Value Revolution*, Kodansha, 1985.
- Ronald Sanders, *The High Walls of Jerusalem*, Holt, Rinehart & Winston, 1983.
- Peter Schwarts, *The Art of the Long View*, Doubleday, 1991.
- Amartya Sen, *Development As Freedom*, Knopf, 1999.
- Rifat Serdaroğlu, *Türkiye'de Sistem Sorunu*, 2001.
- Lee M. Silver, *Remaking Eden: Cloning and Beyond in a Brave New World*, Avon Books, 1998.
- Anne Simon, *The Real Science Behind the X-Files: Microbes, Meteorites, and Mutants*, Simon & Schuster, 1999.
- Adam Smith, *The Wealth of Nations*, The Modern Library, 1937.
- Jack Snyder, *From Voting to Violence*, W.W. Norton, 2000.
- Bülent Tanör, *Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri*, TÜSİAD, 1997.
- Don Tapscott, *Dijital Ekonomi*, Koç Sistem Yayınları, 1996.

- Mustafa Taşar, *Türkiye'nin Düşünce Gündemi*, 2001.
- Sherry Turkle, *Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet*, Simon & Schuster, 1995.
- Sabahattin Şen, yayına hazırlayan, *Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye*, Bağlam, 1992.
- Faruk Türkoğlu, *Değişim Kültürü*, Arıtan, 2000.
- TÜSİAD, *Türkiye'de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk: Avrupa Birliği ile Karşılaştırma*, 2000.
- UNCTAD, *Trade and Development Report 1997*, United Nations, 1997.
- *Trade and Development Report 2002*, United Nations, 2002.
- UNDP, *Human Development Report 2000*, Oxford University Press, 2000.
- *Human Development Report 1999*, Oxford University Press, 1999.
- *Arab Development Report 2002*, United Nations, 2002.
- Cüneyt Ülsever, *21. Yüzyılda Küreselleşen Dünya ve Türkiye Perspektifi*, Timaş, 2000.
- Immanuel Wallerstein, *The End of the World as We Know It*, University of Minnesota Press, 1999.
- James D. Watson, *İkili Sarmal*, Tübitak, 1994.
- Steven Weinberg, *Dreams of a Final Theory*, Vintage, 1992.
- *İlk Üç Dakika*, Tübitak, 1995.
- Richard S. Westfall, *Modern Bilimin Oluşumu*, Tübitak.
- Alison Wolf, *Does Education Matter*, Penguin, 2002.
- World Bank, *World Development Report 1998/99: Knowledge for Development*, Oxford University Press, 1998.
- *World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty*, Oxford University Press, 2001.
- *World Development Report: Sustainable Development in a Dynamic World*, Oxford University Press, 2003.
- Daniel Yergin, *Commanding Heights*, Simon & Schuster, 1998.
- Cemal Yıldırım, *Bilimin Öncüleri*, Tübitak.

AD VE KAVRAM DİZİNİ

- 11 Eylül 33, 53, 60, 101, 153
1999 İnsani Gelişme Raporu 75
2001 Uzay Macerası 242
AB 28, 31, 33, 34, 59, 76, 103, 137, 138, 143, 148, 150, 161, 164, 165, 167, 168, 172, 189, 199, 204, 210, 211, 231, 232, 288, 296, 301, 303
ABD 52, 53, 54, 91, 144, 148, 248, 253, 303
ABD Savunma Bakanlığı 248
Abdullah Öcalan 50
Abdurrahman Arıman 198
Aceh 101
Acer 150
Adam Smith 115, 119
Adnan Kahveci 189
Adrian Berry 83
Aérospatiale 105, 106
Aérospatiale Matra sa 105
Afganistan 101, 309
Afganistan Savaşı 244, 275
AGIT 129
Ahmet Pekin 186
AIDS 90, 102, 266, 267, 268, 270
Air Canada 109
Air France 109
Airbus 105
Airtouch 106, 154
Ajay Chibber 211
Al Gore 88
Alan Makovsky 44, 45
Albert Einstein 227, 311
Alcoa 108
Alexander Pope 225
Algroup 108
Ali Bayramoğlu 204, 205, 310
Ali Kantur 199
Alitalia 109
Allen Hammond 85, 86
Almanya 42, 44, 53, 56, 63, 64, 103, 105, 112, 124, 126, 129, 135, 138, 148, 150, 162, 204, 232, 292, 293, 295, 300, 301, 310
Alpha Bank 151
Amazon 82
Amerika Birleşik Devletleri 72, 144
Amerikan Deniz Kuvvetleri 49
Amerikan Temsilciler Meclisi 236
Andrew Mango 199
Angola 98
Ankara 46, 185, 189, 202, 209, 213, 297
Antalya 65, 189
ar-ge 158, 162, 238, 248, 268, 269

Aristo 222, 223, 224, 226
Arjantin 26, 27, 77, 103, 303
Arnavutluk 27, 101, 150
Arşimet 217, 219, 243
ASELSAN 73
Asquith 64
Asya 9, 11, 19, 23, 30, 33, 37,
90, 91, 101, 104, 157, 207,
254, 256, 266, 289, 291
Asya kaplanları 22, 54, 148,
283, 289, 291, 295
Asya krizi 23, 33, 37, 141
Asyatik Türkiye Komitesi 64
Atatürk 65, 79, 198
Atina Menkul Kıymetler
Borsası 151
Atlantic Richfield 108
Atok İlhan 163
Aubrey Herbert 65
Avrupa 9, 13, 24, 25, 33, 36,
37, 43, 53, 55, 57, 63, 66,
73, 81, 89, 91, 102, 104,
105, 106, 107, 108, 109,
110, 111, 112, 115, 119,
120, 121, 122, 123, 124,
125, 126, 127, 128, 134,
151, 157, 162, 163, 167,
170, 171, 205, 215, 221,
222, 223, 238, 246, 250,
251, 254, 262, 297
Avrupa Birliği 10, 13, 16, 25,
28, 32, 42, 50, 54, 64, 69,
76, 91, 103, 105, 138, 142,
146, 161, 167, 195, 216,
273, 293, 296, 302
Avrupa Ekonomik Topluluğu
(AET) 168
Avrupa Para Birliği 23, 105
Avustralya 42, 57
Avusturya-Macaristan 43,
110, 112

Azerbaycan 77, 102
Aztek 42, 90, 120
B2B (Business to Business) 259
Babil 219
Bangalor 254, 255
Barry Buzan 84, 85
Bedii Okyay 212
Beecham 107
Belarus 149
Belçika 103, 124, 232, 293
Belirginsizlik İlkesi 228
Bengal 62
big bang 70
bilgi teknolojisi (BT) 251
Birinci Dünya Savaşı 43, 64
Birleşmiş Milletler 44, 75, 76,
96, 147, 153, 154, 156, 285,
286, 288
Birleşmiş Milletler Ticaret ve
Kalkınma Konferansı 164
Birleşmiş Milletler Ticaret ve
Kalkınma Örgütü (UNCTAD)
173
biyokimya silahları 16
biyoteknoloji 84, 87, 90, 155,
240, 244, 263, 265, 268,
270, 271, 272, 273, 277
BM Gelişme Programı (UNDP)
75
Boeing 105, 107, 274
Bombay 160, 254, 258
Borders 82
Bosna 63, 101
Bostvana 77
BP 108
Brezilya 26, 27, 34, 65, 75,
76, 103, 144
Brigitte Bardot 264
British Telecom 154
Brookings Enstitüsü 49

BT 251, 252, 253, 258
Buhara 221
Bulgaristan 24, 26, 75, 77,
147, 148, 150, 151, 152,
184, 199, 295
Bunsen Komitesi 64
Burhan Felek 130
Burkina Faso 164
Burma 69, 101, 303
Business Week 114, 183, 188,
257, 267, 272, 288
Bülent Ecevit 189
Bülent Tanla 255
Büyük Britanya 42
Büyük İskender 220
büyük patlama 70, 217

Cafer Tayyar Sadıklar 73
Capital 248
Carrefour 108
Carrefour-Promedes 109
Cemex SA 150
Cengiz Han 57
Cenova 222
Cevdet Akçay 204, 205, 209
Cevher Özden 203, 204
Cezayir 27, 43, 91, 164, 303
Cezire-Irak 65
Chang-Tai Hsieh 256
Charles Taylor 98
CHP 255, 256
Chrysler 106
Ciba 106
Cisco 104, 253, 254
Citicorp 104
Clinton 33, 88, 253
CNN 22
Coopers & Lybrand 109
Córdoba 221
Creutzfeldt-Jakob 266
Cumhuriyet gazetesi 130

Cüneyt Ülsever 212, 213
Cyrill Radcliffe 61

Çağlar Keyder 118
Çanakkale Boğazı 64
Çeçenistan 102
Çek Cumhuriyeti 24, 26, 34,
146, 147, 148, 162, 163,
185, 294, 295
Çekoslovakya 43, 44
Çernobil 51
Çernobil nükleer santrali 51
Çin 11, 13, 19, 22, 27, 28, 33,
53, 54, 61, 77, 91, 103, 120,
121, 122, 123, 126, 134,
135, 145, 146, 148, 150,
154, 156, 157, 158, 160,
164, 245, 246, 254, 257,
268, 269, 278, 302

Daily Telegraph 83
Daimler 106
DaimlerChrysler Aerospace
105
Dani Rodrik 216
Daniel Yergin 117
Danimarka 26, 77, 232, 293
David Landes 119, 307
De Soto 30, 176, 180, 181,
182, 183, 188, 190, 191,
201, 202
Defence & Space Co. 105
Delhi 254
Delta 109, 151
Demokritos 217, 219
Descartes 225
Deutsche Telekom 154
Diflucan 267
Dimitri Mendeleev 127
DNA 84, 229, 235, 263, 264
Doğan Cansızlar 204

- Dominik Cumhuriyeti 23
 DPT 78, 142, 269
 Dresdner 106
 Duma 188
 Dünya Bankası 13, 22, 76,
 183, 186, 211, 238, 239,
 269, 285, 286, 288, 291,
 297, 298, 304
 Dünya Ekonomik Forumu 28
 Dünya Kaynakları Enstitüsü 85
 Dünya Kupası 23
 Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 269
 Dünya Ticaret Örgütü (WTO) 164
 DYS 140, 141, 143, 145, 164,
 166, 167, 170, 171, 172,
 186, 191, 192

 EADS 105, 106
 Eagek 151
 Ebola 266
 Economist dergisi 21, 85, 190,
 289
 Edwin Hubble 70
 Ege Cansın 177, 179
 Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma
 Teşkilatı (OECD) 173
 El Salvador 23, 27
 Emin Çölaşan 206, 207
 Emre Kongar 71
 Endonezya 26, 37, 77, 101,
 261
 Ericsson 158, 254
 Eritre 97
 Ermenistan 65, 102
 Estonya 137
 Etiyopya 97
 Euro 107, 161, 203, 204, 257,
 273
 European Aeronautic 105
 European Information 251
 Exxon 104, 108

 F-16 10
 Fas 27, 77
 Fatih Altaylı 184, 185
 favela 181
 FDI 140
 Fianna Fail Partisi 169
 Filipinler 30, 76, 181, 191,
 202
 Filistin 65
 Financial Times 114, 145,
 151, 154, 174, 203, 208,
 257, 264, 265, 271, 291,
 295
 Fine Gael Partisi 169
 Finlandiya 77, 157, 232, 238
 Floransa 36
 FPEI 140
 France Telecom 162
 Francis Bacon 223, 224
 Francis Crick 235
 Francis Fukuyama 303
 François Picot 64
 Franklin Roosevelt 79, 305
 Fransa 42, 44, 53, 57, 80,
 121, 124, 126, 138, 145,
 250, 292, 293, 311
 Fransız Devrimi 43, 57, 96
 Fraser Enstitüsü 77
 Friedrich Nietzsche 225

 Gabon 26
 Galileo Galilei 120
 Gana 43
 GAP 10
 Gazprom 152
 Genel Görecelik Kuramı 229,
 233
 General Electric 103, 158, 255
 Gerald Segal 84, 85
 Gila Benmayor 199
 Giovanni Boccaccio 222

- Glaxo 106
 Görecelik (İzafiyet) Kuramı 227
 Graham Bell 79
 GrandMet 106
 Guinness 106
 Gunnar Myrdal 20, 290
 Gurcharan Das 183
 Güney Afrika Birliği 23, 26, 252, 267, 292
 Güney Amerika 13, 158, 268
 Güney Kore 11, 13, 19, 21, 22, 23, 26, 33, 37, 75, 77, 112, 144, 155, 157, 195, 248, 256, 280, 281, 291, 292, 299
 Güneydoğu 81, 130, 207
 Güngör Mengi 210
 Güngör Uras 106, 185, 209, 210, 314
 Gürcistan 44, 102, 285

 Habitat 129
 Hafız Esad 166
 Haiti 164
 Hamish McRae 86
 Heisenberg 228, 233
 Hellenic Petroleum 152
 Henry Ford 79
 Hepatit B 90
 Hergeisa 97
 Hirvatistan 63, 75, 152
 HIV 266, 267
 Hindistan 13, 42, 61, 62, 63, 77, 91, 103, 111, 117, 135, 146, 154, 160, 183, 194, 195, 220, 254, 255, 257, 268, 278, 287, 296, 301, 306
 Hollanda 44, 87, 111, 124, 135, 138, 293, 303
 Honduras 77
 Hong Kong 19, 22, 23, 33, 113, 145, 146, 150, 164, 256, 266, 291, 292, 303
 Howard 108
 HSBC 106
 Hsinchu Bilim Sanayi Parkı 256
 Hubble Uzay Teleskopu 243
 Human Genome Project 263
 Hurşit Güneş 137
 Hutchison Whampoa Ltd. 150
 Hürriyet 104, 109, 179, 184, 185, 199, 204, 207, 212, 213, 226, 231, 232, 255, 256, 264
 Hüsamettin Kavi 109
 Hyundai 150

 IBM 83, 158, 170, 171, 248
 IDA 167, 170, 171, 172
 ILD 191, 194
 ILN 191
 ILS 191
 IMF 209, 288
 Ingo Potrykus 271
 Intel 158, 170, 253
 Irak 43, 64, 66, 69, 270, 308
 Isaac Newton 120, 225
 Itera 153

 İberya 125
 İbni Rüşt 222
 İbni Sina 221
 İbrahim Müteferrika 17
 iGE 76
 İkinci Dünya Savaşı 19, 23, 43, 44, 55, 56, 112, 117, 229, 240, 250, 281, 291, 300, 301, 305
 İlyada 222
 iMode 252
 İngiliz Hava Yolları 255

- İngiliz İşçi Partisi 88
İngiltere 19, 33, 36, 37, 44,
56, 63, 65, 79, 104, 111,
117, 121, 124, 125, 126,
132, 135, 148, 159, 195,
232, 266, 293, 295, 300,
303
İnka 42, 90, 120, 123
internet 75, 157, 218, 238,
250, 251, 252, 253, 254,
255, 257, 258, 259, 260,
261, 262, 287, 296
İran 58, 71, 164, 166, 220,
292, 308
İrian Jaya 101
İrlanda Cumhuriyeti 167
İskandinavya 124, 125
İskenderiye 219
iso 109
İspanya 26, 42, 53, 55, 77,
105, 110, 123, 135, 137,
138, 143, 144, 172, 221,
248, 301
İsrail 26, 57, 65, 66, 165, 295
İstanbul 10, 64, 78, 90, 131,
138, 184, 189, 201, 202,
207, 209, 221
İstanbul Menkul Kıymetler
Borsası 141
İstanbul Sanayi Odası 109, 199
İsveç 77, 157, 257
İsviçre 78, 103, 106, 203, 204,
294, 295, 303
İtalya 36, 42, 53, 55, 70, 121,
125, 131, 135, 203, 223,
301
irü 226, 233
İzmir 65, 189, 202
Japonya 10, 11, 19, 20, 21,
22, 23, 28, 37, 52, 53, 54,
55, 56, 104, 112, 126, 135,
142, 146, 148, 153, 195,
252, 254, 281, 282, 283,
291, 292, 294, 295, 299,
300, 301
Johannes Gutenberg 222
Johannes Kepler 120
Johannes Linn 238
John Dalton 127
John Horgan 218
John M. Olin Stratejik
Araştırmalar Enstitüsü 58
Kabil 220
Kafkasya 150, 277
Kahire 176, 181, 191
Kahire Borsası 191
Kalküta 63, 193
Kamerun 77
Kanada 57, 77, 104, 108, 303
Kaos 51, 97, 98, 99, 229
kapitalizm 82, 115, 116, 118,
151, 175, 179, 186, 195,
223, 240
kara delik 67, 68, 70, 97, 101,
206
Karayib Adaları 267, 268
Karl Popper 236
Kastelli 203
kayıt dışı 30, 31, 176, 178,
180, 181, 183, 191, 192,
193, 199, 201, 205
Kayıt dışı ekonomi 28, 180
Kayıt dışı sektör 178, 194
Kazakistan 27, 75
Kemal Derviş 208
Kennedy suikastı 57
Kentleşme 29, 71, 190, 193,
195, 303
Kenya 43
Keşmir 63

- Kıbrıs 44, 45, 75
 Kıbrıs Barış Harekâtı 130
 Kıbrıs Rum Yönetimi 232
 Kiev 64
 Kim Dae Jung 37
 Kimberly-Clark 108
 kır 105
 kleptokrasi 98, 99
 Koçbank 204
 Kolin 163
 Kolombiya 26, 100, 292
 Kommagene 40
 Komünizm 82, 94, 112, 119,
 151, 188, 295
 Konfüçyüs 126
 Kongo 99, 266, 303
 Kopernik 120, 127, 223, 224
 Kore 13, 20, 23, 28, 30, 33,
 76, 144, 281
 Korkmaz İlkorur 172, 173
 Kosova 101, 102
 Kosta Rika 26
 Körfez Savaşı 66, 275
 Kuala Lumpur 160
 Kuantum Kuramı 227, 228,
 229, 233, 234
 Kuveyt 98, 166, 292
 Kuzey Kore 69, 175, 308
 Küba 175
 küresel köy 68
 küresel sermaye 32, 34, 142,
 144, 147, 152, 155, 159,
 161, 164, 165
 küresel sermaye hareketleri
 15, 113, 152
 küreselleşme 11, 15, 46, 50,
 52, 71, 74, 86, 92, 95, 103,
 104, 105, 107, 108, 118,
 141, 153, 258, 286
 Kürt sorunu 45
 Kvaerner 152
 L.E. Birdzell 126
 Lahor 62
 Latin Amerika 34, 100, 101,
 104, 123, 164, 250, 280,
 283, 291, 300
 Latvia 137
 Lawrence Summers 272
 Leipzig 43
 Lenin 116, 117
 Lester Thurow 52
 Leyla Boulton 208
 Liberalizm 82, 118, 307
 Liberya 98, 100
 Lima 180, 191
 Litvanya 137, 232
 Londra 10, 152, 166, 223
 Lord Kelvin 227
 Lord Rutherford 84
 Los Angeles 193
 Lozan 78
 Lubliyan 64
 Lucent 254
 Lufthansa 109
 Lukoil 152
 Lübnan 27
 Lüksemburg 232, 293
 Macaristan 24, 26, 34, 64,
 76, 77, 146, 147, 148, 152,
 157, 162, 185, 195, 211,
 278, 295
 Macaulay 132, 133
 Madras 254
 Mafya 178
 Makedonya 101, 150
 Malezya 11, 13, 19, 21, 22,
 23, 26, 49, 75, 77, 87, 112,
 113, 146, 148, 160, 195,
 256, 278, 280, 281, 291,
 311
 Malta 137

- Mancur Olson 55, 56
 Manila 191
 Mannesmann 154
 Margaret Mead 72
 Margaret Thatcher 79
 Marmara depremi 129, 130
 Martin Luther 223
 Martin Wolf 174
 Marx 116
 matbaanın icadı 17
 Maurice de Bunsen 64
 McDonnel Douglas 107
 mCı WorldCom Inc. 107
 Mehmet Altan 248, 249
 Mehmet Tezkan 214
 Meiji Devrimi 126
 Meksika 26, 34, 150, 154,
 182, 188, 195, 287
 Merkantilist 95
 Merkez Bankası 73, 204, 299
 Merve Kavakçı 47
 Metin Münir 186, 208
 Mezopotamya 65
 Mısır 30, 42, 88, 134, 176,
 177, 181, 182, 190, 191,
 195, 202, 218, 219, 220,
 296
 Michel Nostradamus 57
 Microsoft 104, 158
 Microsoft Asya Teknoloji
 Merkezi 158
 Mihail Gorbacov 51
 mikroekonomik 34
 Milen Velchev 152
 Milenyum 88
 Milli Güvenlik Akademisi 69
 Milli Konut İpotek Bankası 188
 Milli Toparlanma Programı 169
 Milliyetçilik 213
 Miloseviç 63, 101
 Mitsubishi 48, 158
 modernizasyon 10, 182
 Mogadişu 97
 Moore Yasası 247
 Morris Abramowitz 260
 Moskova 206
 Mostar 63
 Motorola 158, 170
 Mountbatten 62
 Muhammed Mahathir 87
 Muharrem Sarıkaya 226
 Müfit Gürtuna 184
 Münih 64
 Müstakil Sanayiciler ve
 İşadamları Derneği 204
 NAFTA 34
 Namibya 267
 nanoteknoloji 244, 276
 Napolyon 43, 80
 Nathan Rosenberg 126
 NATO 33, 50, 301
 Nemrut Dağı 40
 New York 10, 33, 58, 114,
 173, 174, 250, 290, 307
 New York Times 114, 182,
 188, 206, 255, 264, 267
 Nijerya 77, 98, 99, 165
 Nikolai Vassilev 152
 Nil 42, 88, 181
 Nokia 158, 254, 255
 Norilsk Nickel 153
 Nortel 158, 254
 Norveç 152, 261
 NTTDOCOMO 252
 ODTÜ 233
 Okay Gönensin 213
 Oklahoma City 60
 Oktay Vural 209
 Onur Öymen 73, 74
 Orhan Güvenen 78

- Orson Welles 58
 Ortadoğu 9, 30, 38, 42, 61,
 64, 65, 66, 87, 104, 150,
 166, 291
 Orville Wright 84
 Osmanlı İmparatorluğu 17,
 64, 65
 OTE 151
 Otuz Yıl Savaşı 96
- Ömer Dinçkök 109, 199
 Özal 46, 80, 186, 189
 Özbekistan 77
 Özel mülkiyet 25
 özelleştirme programı 22
 Özgürlük ve Demokrasi
 Enstitüsü (ILD) 191
- Padraic White 168, 173
 Pakistan 43, 61, 62, 203, 306
 Pamukbank 208
 Panama 26
 Panasonic 158
 Papalık 80
 Paraguay 27
 Paribas 106
 Paul Kennedy 45, 54
 Paul Krugman 54, 114
 Pechiney 108
 Pemex 182
 Pencap 62, 306
 Pers 120
 Peru 27, 180, 181, 191, 195,
 202
 Peter Drucker 240
 PetroFina 108
 Petroleos de Venezuela 150
 Peugeot-Citroën 162
 Pfizer 104, 267
 Philips 163
 Pitagoras 217, 219
- PKK 45, 50, 70
 Planck 229, 233
 Polonya 24, 26, 31, 34, 75,
 77, 91, 146, 147, 149, 152,
 162, 163, 185, 195
 Polonya Telekomünikasyon
 Kurumu 162
 popülizm 10, 169
 Portekiz 16, 26, 30, 44, 76,
 111, 112, 123, 138, 172,
 232, 248, 293, 301
 Price Waterhouse 109
 Prof. Dr. Tansal 233
 Promedes 108
 Prusya 124
 Pusula 126
- Qwest 253
- Radikal 87, 173, 183, 186,
 189, 195, 205, 209, 233,
 269, 296, 305, 306, 310
 Ray Mac Sharry 168, 169, 173
 Reagan 117
 reel sektör 13
 refah 82
 Reformasyon 80, 120, 222,
 223, 310
 Reynolds Metals 108
 Rio de Janeiro 181
 Robert J. Barro 256, 257
 Robert Solow 260
 Roma 90, 123, 220, 221, 243,
 246
 Roma İmparatorluğu 119, 220,
 246
 Romanya 24, 26, 75, 147,
 150, 151, 152, 184, 199,
 232, 303
 Rönesans 57, 112, 120, 222,
 223

- Rus Ticaret ve Sanayi Odaları 205
- Rusya 24, 26, 27, 43, 70, 76, 77, 91, 102, 116, 149, 152, 153, 162, 188, 205, 206, 257, 267, 269, 270, 302
- Rusya Federasyonu 102, 146, 161, 188
- rüşvet 183
- Rwanda 97, 99, 303
- Sabah 12, 110, 114, 163, 184, 186, 187, 198, 199, 204, 210, 213, 214, 299
- Sabancı Holding 248
- Sabancı Üniversitesi 138
- Sabiha Gökçen Havalimanı 208
- Saddam Hüseyin 71
- Sakıp Sabancı 198
- Samsung 150, 158, 281
- Samuel P. Huntington 58, 307
- San Francisco 131
- Sanal devlet 113
- Sanayi Devrimi 17, 19, 37, 42, 115, 116, 119, 120, 124, 126, 127, 135, 194, 195, 226, 240, 249, 300, 310
- Sanayi Geliştirme Teşkilatı 167, 170
- sanayileşme 128
- Sandoz 106
- Sani Abacha 99
- Saraybosna 112
- SAS İskandinav 109
- SBC 106
- Schrodinger 228, 229
- Science Citation Index Expanded (SCI-EXPANDED) 232
- Scientific American 240, 263
- Serdar Turgut 212
- Seul 21
- Sevlievo 151
- Sevr Anlaşması 65
- Shunde 156
- Sırbistan 63, 101, 151
- Sibiryaya 153
- Sicilya 36, 219
- Siemens 158
- Sierra Leone 98, 100, 303, 309
- Silikon Fen 159
- Silikon Vadisi 159, 254, 256, 272
- Singapur 10, 11, 19, 21, 22, 23, 26, 33, 43, 113, 148, 155, 157, 195, 256, 261, 281, 282, 291, 292, 303
- Singapur Hava Yolları 150
- Sir Arthur C. Clarke 242
- Sir Mark Sykes 64
- Siracusa 219
- Sisam Adası 219
- siyasal İslam 45
- Slovenya 24, 26, 63, 64, 137, 148, 262, 295
- Smith Kline 107
- Société Générale 106
- Soğuk Savaş 11, 15, 23, 44, 59, 63, 83, 94, 117, 237
- Somali 96, 97, 309
- Sovyetler Birliği 10, 24, 43, 44, 51, 54, 55, 59, 71, 102, 116, 117, 237, 300
- SPK 204
- Sprint 107
- Sri Lanka 44, 101, 298
- ssc 236
- ssk 172, 177
- St. Augustinus 221
- St. Louis 41
- Stanley Kubrick 242
- Steven Weinberg 235

- Strasbourg 105
 Stratejik ve Uluslararası
 Araştırmalar Merkezi 49
 Suharto 37
 Suriye 51, 64, 65, 70, 164,
 166, 207, 303
 Susurluk olayı 47
 Suudi Arabistan 60, 75, 166,
 275
 Süleyman Demirel 74
 Süleyman Yaşar 195
- Şahin Alpay 87, 311
 Şangay 158
 Şili 13, 26
 Şükrü Kızılot 184
- Tacikistan 44
 Tales 217, 218, 219
 Tawney 135, 309
 tax wedge 172
 Taylor Nelson Sofres 261
 Tayvan 11, 13, 19, 20, 21, 22,
 23, 28, 30, 33, 37, 112, 148,
 155, 157, 195, 256, 280,
 281, 282, 291
 teknoloji parkları 155, 278
 Telsiz Vadisi 160
 Tepe Grubu 199
 TESEV 138
 Thai 109
 The Economist 100, 114, 190,
 259, 262, 263, 265, 272,
 273, 274, 275
 The New York Times 114,
 182, 188, 206, 264, 267, 276
 Thomas Edison 79
 Thomas J. Watson 83
 Thomas L. Friedman 255
 Thomas Robert Malthus 55
 Tobago 26
- Tokugawa 126
 Tokyo 10, 129, 194
 Tony Blair 88
 Total 108
 Toyota 162, 163
 Trinidad 26
 Tujman 63
 Tunus 23
 tüccar devlet 113
 TÜGİAD 212
 Türk Silahlı Kuvvetleri 10
 Türkiye Büyük Millet Meclisi 74
 Türkiye Cumhuriyeti 17, 75
 Türkiye Mucizesi için... 9, 15,
 247, 290, 298
 Türkmenistan 44
 TÜSİAD 199, 280, 283, 284
- UBS 106
 Uganda 99, 252
 Ukrayna 149
 Ulus-devlet 43, 80, 83, 96, 97,
 103, 104, 114
 Uluslararası Botanik Kongresi
 41
 Uluslararası Ödemeler Bankası
 (BİS) 205
 Uluslararası Yönetim
 Geliştirme Enstitüsü (İMD) 78
 Umman 26
 UNCTAD 22, 154, 158, 164,
 165, 173, 283
 UNDP 75, 76
 Uruguay 26
- Üçüncü Dünya 181, 190, 191,
 192, 194, 268
 Ürdün 27, 165
- Vance-Owen haritası 63
 Varşova 24

- Venedik 36, 64, 111
 venture capital 141
 vergi takozu 172, 173
 Viag 154
 Victor Baines 57
 Vietnam 33, 43, 148, 298
 Vincente Fox 188
 Viyana Kongresi 43
 Vladimir Putin 188
 Vodafone 104, 106, 154, 254
 Vodafone AirTouch 154
 VoiceStream 154
 Wal-Mart 104, 109
 Wall Street 258
 Washington 49, 85
 Washington Economics
 Reports 260
 Wellcome 106
 Westfalen Antlaşması 43, 96
 William Calvin 48
 Wittgenstein 230
 World Investment Report 158,
 173, 174
 WorldCom 107, 254
 wTO 164
 Yabancı Yatırım Danışmanlık
 Servisi (FIAS) 183
 Yakındoğu Siyaseti İçin
 Washington Enstitüsü 49
 YASED 198
 Yavuz Donat 187, 198, 199
 Yeditepe Üniversitesi 195
 Yeni Delhi 194
 Yeni Zelanda 77, 303
 yerelleşme 10
 yerli sermaye 32, 142, 160,
 163, 166, 175, 197, 199,
 209, 213
 Yeşil Devrim 272
 Yılmaz 189
 Yolsuzlukla Mücadele
 Konferansı 77
 yönetim 181, 192, 194, 195,
 302
 YPHY 140, 141
 Yugoslavya 43, 44, 63, 101
 Yukos 152, 153
 Yunanistan 16, 23, 26, 30, 45,
 51, 70, 75, 76, 77, 143, 147,
 149, 150, 151, 152, 161,
 172, 232, 248, 257, 293,
 296, 301
 zaibatsu 21, 282
 Zaman gazetesi 248
 Zambiya 99
 Zbigniew Brezinski 49
 Zeynep Göğüş 255
 Zhong Guancum 160